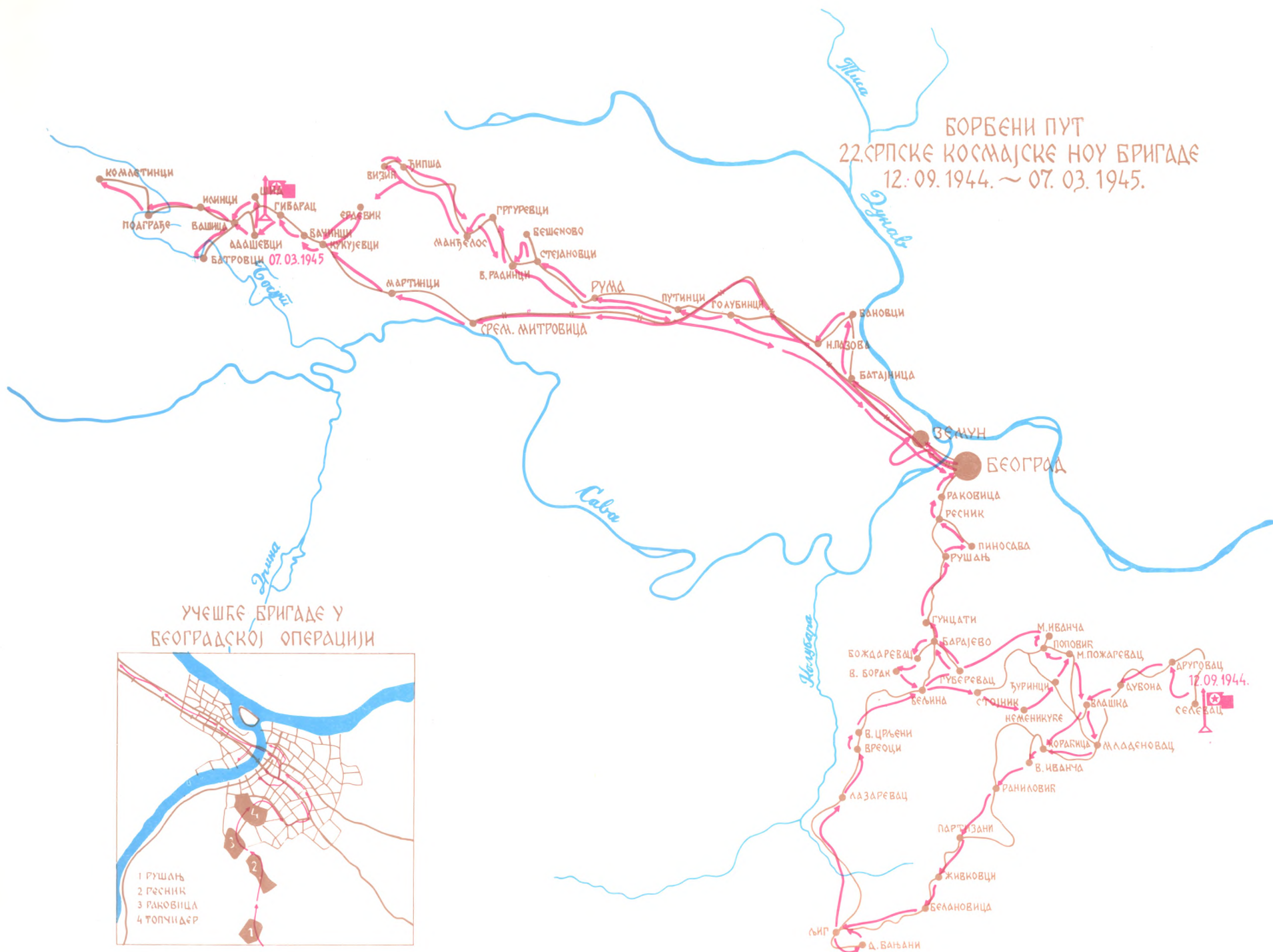

22. СРПСКА КОСМАЈСКА БРИГАДА

Милорад Гомчин

Издавачи
ИНСТИТУТ ЗА САВРЕМЕНУ ИСТОРИЈУ
РЕПУБЛИЧКИ ОДБОР СУБНОР-а СРБИЈЕ - САВЕТ ЕДИЦИЈЕ
"СРБИЈА У РАТУ И РЕВОЛУЦИЈИ 1941-1945"

За издаваче
Др Петар Качавенда
Милош Станимировић

Редакцијски одбор
Родољуб Андрић, Јосип Беишћ,
Драгољуб Јевтовић, председник, Радован Јовановић,
Војислав Николић, Душан Николић,
др Драгутин Николић, др Војислав Плећаш,
Јулијана Каиповарац-Ристић

Рецензенти
Др Младенко Цолић
Војислав Николић
ДраГољуб Јевтовић

Уредник
Др Петар Качавенда

Стручни редактор
Душан Аврамовић

Графички уредник
Светко Рељић, инж.

МИЛОРАД ГОНЧИН

ДВАДЕСЕТ ДРУГА СРПСКА КОСМАЈСКА БРИГАДА

И

ИНСТИТУТ ЗА САВРЕМЕНУ ИСТОРИЈУ
Београд, 1997.

БриГада је одликована Орденом заслуга за народ са златним венцем

УВОД

C1P - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

940.53(497.1)

ГОНЧИН. Милорад

Двадесет друга српска космајска бригада /
Милорад Гончин. - [1. изд.]. - Београд :

Институт за савремену историју : Републички

И одбор СУБНОР-а Србије, Савет едиције "Србија
Ј у рату и револуцији 1941-1945", 1997

I (Смедерево : "Димитрије Давидовић"). - 384

I стр., [16] стр. с таблама ; 20 см. -

(Единија у рату и револуцији

1941-1945")

Тираж 500. - Библиографија: стр. 287-288. -
Регистри

929:940.53(497.1)

| а) Југославија. Народноослободилачка војска.

| Двадесет друга српска космајска бригада б)

Народноослободилачка борба 1941-1945 -

Учесници

! ИД=57060108

Космај и околина од давнина се помињу у ратним извештајима разних освајача који су тежили да господаре овим питомим пределима. Космајци су пружали жилав отпор туђинцима и освајачима и настојали да живе у слободи. Њихово јунаштво је опевано у народним песмама, описано у књигама и сачувано усменим преношењем с колена на колено. На ближу и даљу прошлост Космаја и његових житеља подсећају разни споменици, гробља, манастири и цркве.

Из минулих ослободилачких ратова српског народа, у којима су се борили и Космајци, сачувано је више историјских записа, монографија, мемоарских сведочења, књижевних дела која казују о јуначким подвизима и ратним вештинама људи овог поднебља.

Народно предање потврђује да су Космајци учествовали у Косовском боју 1389. године и несебично се борили против Турака. Коњанике је предводио војвода Дуч, а пешаке Стојан Поповић. Не зна се ко је командовао космајским копљаницима. претежно из Кокорина, који су изгинули у жестоком сударима са Турцима на Косову пољу. Према сачуваним подацима у боју на Косову је учествовало око 600 Космајаца и већина их је изгубила живот спречавајући Турке да не продру дубље у Србију. На Косову је браћен Космај и Шумадија. Турци су, међутим, временом, освојили целу Србију, вековима били зулумћари и главосече српског народа. У крвавим походима нису мимоишли Космај и Космајце. У бежању испред немилосрдних Турака народ је тражио спаса у збеговима, у преласку преко Саве и Дунава. У таквим мучним приликама многа космајека села су остала без живе душе, али су касније оживљавала повратком избеглица и досељавањем наших људи из Босне, Херцеговине. Црне Горе, Санџака и Косо-

ва. Досељенике из сиромашних брдско-планинских крајева посебно је привлачила плодност космајске земље, њена питомина на простору између великих река Дунава и Саве и заувек су се ту настањивали. У овом крају највише сеоба било је током 15. и последњих деценија 18. века.

На подручју Космаја и Шумадије српски народ је злостављан у ратовима између турске и аустријске војске. У пламену су нестала многа села и насеља у околини Космаја. Подунавља и космајске Посавине.

Робовање Турцима прекинуто је Првим српским устанком 1804. године. Космајци су се масовно одазвали у борбу против Турака, стали под барјак Војводе Карађорђа, нападали и уништавали турске ханове и војна упоришта. Космајске устанике предводили су војвода Јанко Катић, родом из Рогаче и оберкнез Вићентије Петровић, родом из Кораћице. Обојица су били познати по јунаштву, омиљени међу Космајцима и Шумадинцима. Војвода Катић раније је стекао доста ратног искуства, у својству буљубаше, када је 1795. године успешно војевао против турске ордије Пазваноглуа паше и јаничара.

У јеку Првог српског устанка, када је снег навејао преко колена и стегли жестоки мразеви, Карађорђе је стигао у Кораћицу под Космајем и одсео у кући оберкнеза Вићентија. Убрзо му је стигао абер да поглавица јаничара Аганлија, предводећи 200 зулумћара, стиже у Дрлупу. У сусрет му је пошао Карађорђе са војводом Јанком Катићем и његовим устаницима, а пристигао је спреман за борбу Станоје Стаматовић из Смедеревске нахије. Видећи да се лоше може провести, лукави Аганлија је затражио да преговара са Црним Ђорђијем. Вожд је то прихватио. Обојица су стали између две сучељене војске, а придружио им се војвода Катић који је добро знао турски језик и преводио. Аганлија је Карађорђа упитао зашто пали турске ханове и прогони Турке, а он узвратио да то чини због посечених глава вићенијих Срба и намере да зулумћаре протера из Србије. У томе часу један нестрпљиви Космајац је подигао пушку, нанишанио и Аганлију ранио у ногу. Јаничари су узвратили на ватру устаника, прихватили свог рањеног поглавицу и одступили према Београду.

После протеривања јаничара из Дрлупе, Карађорђу стиже гласник да Турци спремају напад на Рудник. Он од-

мах похита, заједно са војводом Јанком Катићем и Станојем Главашом, да помогну устаницима из Орашца и околине Рудника да одбију турске нападачи. У жестокој борби устаници су надвладали Турке, запалили њихово упориште Рудник и проширили слободну територију. После победе војвода Катић и његови устаници су се вратили на Космај да сачекају Турке и одбијају њихове нападе. У то време војводу Јанка, храброг и поштованог, Космајци су изабрали за кнеза Туријске кнежевине.

О Јанковој храбрости и осталим врлинама сведочи и позив на мегдан Кучук Алији. Кад је француски генерал Женвеј, маја 1804. године, позвао Карађорђа на преговоре у Земун, да помири Србе са дахијама, међу преговарачима је био и војвода Катић. У току преговора, кад су Турци почели да лажу и врдају, он је љутит скочио и узвикнуо: "Чујте ме, ви дахијски и царски Турци! Идите одавде и кажите курви Кучук Алији нека рано ујутру изађе на Врачар, па хат му, хат ми! Кубура му, кубура ми! Сабља му, сабља ми - чиме он воли да мегдан поделимо! Да српска сиротиња буде од њега мирна!"

Космајци су учествовали у боју на Мишару, 1806. године, у коме су српски устаници, под Карађорђевој командом, њих око 7.000 пешака и око 1.500 - 2.000 коњаника, потукли вишеструко бројнију турску војску(ПУ томе боју један стари Турчин мучки је убио војводу Јанка Катића. Његова изненадна смрт тешко је погодила и ожалостила Космајце и Карађорђа који је Јанковог млађег брата Марка, такође правог јунака, поставио за војводу.

Турци су решили, 1813. године, да покоре тек ослобођену Србију. Скупили су силну војску која је упорно напредовала. палила села и вароши и убијала српски живаљ. Карађорђева војска је пружала огорчени отпор, напуштена од дојучерашњих савезника, без довољно муниције, тешко одолевала и узмицала пред окрутним непријатељем.

Цела Србија, Космај и околина, опет су потпали под зулумћарску турску власт. Народ се опирао насиљу, одметао у хајдучију да се свети тлачитељима и прижељкивао

нови устанак. А он је избио 1815. године и био природан наставак раније започете националноослободилачке борбе српског народа. У четворомесечним оружаним борбама против Турака учествовали су и Космајци и непријатељу наносили ударе. На челу устаника био је Милош Обреновић и одлучна победа устаника над Турцима извојевана је у Љубићу код Чачка. После су настављени дипломатски преговори и Милошеве нагодбе са Турцима, затим утицаји страних сила, за јачање кнежевине Србије.

Космајци нису подносили деспотску владавину кнеза Милоша Обреновића и дигли су буну. Побуњенике је предводио капетан Драгић из Ропчева и убрзо је присиљен да се преда. Кнез Милош га је везаног предао Турцима који су му одсекли главу на Калемегданској тврђави.

У време српско-турских ратова од 1876. до 1878. године, батаљон Космајаца, под командом Алексе Ђорђевића, налазио се у саставу Прве шумадијске дивизије и храбро се борио против непријатеља.

У балканским ратовима, 1912-1913. године, Космајци су били у саставу Шумадијске дивизије и показали солидно ратно умеће, заједно са Шумадинцима, заузевши Пбдујево, Приштину, Косово поље и Призрен. После су наставили да победоносно наступају према обали Јадранског мора. освојили Љеш. Крују (Кгаје), Тирану и Драч. Војничка победа, у којој су знатног удела имали и војници - Космајци

- није крунисана жељом и намерама српске владе и народа да Србија добије директни излаз на Јадранско море. То је спречено интервенцијом Аустро-Угарске царевине и њених савезника да се оформи аутономна Албанија. На њихов захтев српска војска се повукла, у времену од 23. априла до 3. маја 1913. године, са освојене морске обале и осталих места.²

У Првом светском рату Космај и Космајци имали су далеко значајнију улогу у борби против непријатеља него у ранијим ратним сукобима. На Космају се бранила цела Србија, у јесен 1914. године, када су аустро-угарске трупе намеравале да је покоре и доживеле неславан крај. Наступајући од освојеног Београда и са других праваца, 6. децембра 1914. на Космај се устремила охота солдатија аус-

троугарске 7. дивизије комбинованог корпуса 5. армије. Један батаљон непријатељских војника се прокрао, јаругом потока Змајевца, према Космају и заузео доминантни вис Маловањ. Командант одбрамбених положаја на томе делу српског фронта, потпуковник Антоније Милошевић, није се мирио са надмоћношћу непријатеља и потчињене јединице, у којима су претежно били Космајци, смело је повео у противнапад да преотме Маловањ и одбрани остале космајске висове. У противнападу и јуришу смртно је рањен храбри потпуковник Милошевић и ситуација је била критична. Непријатељ се жилаво бранио и користио сваку прилику да пређе у нападе да би се домогао врхова Космаја, погодних за организовање дубљегцгродора у Шумадију и даље. Војвода Радомир Путник³/процењујући какву опасност представља непријатељски удар на Космај, предузео је мере да се српски фронт знатније ојача на том угроженом делу. Поред раније упућене Тимочке дивизије, у рејон Младеновца и Космаја усиљеним маршем стигла је Моравска дивизија и брзо уведена у борбу. Наступајући раме уз раме, Тимочани, Моравци и Космајци су показали шта умеју у љутом боју. Борбом прса у прса и јуришима савладали су непријатеља и повратили раније изгубљене положаје. Цео Космај и села у његовом подножју опет су били слободни⁴/На појединим местима, нарочито на заравни изнад Вилиног корита, остале су стотине лешева непријатељских војника. У последњем јуришу заробљен је цео батаљон аустро-угарских пешадинаца.

После осујећеног покушаја да заузме Космај, непријатељ је тежиште борбе пренео на Варовницу и околину. На том делу фронта положаје су бранили, поред осталих, војници једног пука Тимочке дивизије и борбе су се убрзо распламсале. Знатно бројније и боље наоружане, уз подршку артиљерије, јединице немачке 5. армије наизменично су нападале да пробiju српски одбрамбени фронт и нису успеле. Њима су огорчени отпор пружале српске јединице Одбране Београда, под командом генерала Михаи-

3 Путник Радомир (1847-1917). у Балканским и I светском рату начелник Штаба Врховне команде. *Војни лексикон*, Војноиздавачки завод (ВИЗ). Београд. 1981. стр- 1028.

4 *Војна енциклопедија*, том 4. Београд. 1972. стр. 640ц.

ла Живковића Гвозденог,⁵ вештим маневрима изненађивале непријатеља и задавале му тешке ударце. Борбе на Варовници, претежно су вођене ноћу и завршене победом српских трећепозиваца међу којима су се истицали Космајци и Шумадинци. У историји војевања српске војске у Првом светском рату је записано да је Колубарска битка, вођена од 16. новембра до 15. децембра 1914. године, победоносно завршена и великим успесима на Варовници и Космају. На том положају осујећен је план генерала Поћорека да угрози блок и позадину српске војске и добрим делом омогућено је српским армијама да из одбране пређу у напад и офанзивно наступају према Ваљеву и Дрини. У свему томе значајну улогу имали су трећепозивци Космаја, изузетно храбри у одбрани сваке стопе свога завичаја.

У саставу више јединица српске војске. Космајци су се храбро борили и приликом њеног повлачења према Косову, преживели албанску голготу, тифус, више их изгинуло и умрло. Учествовали су у пробоју Солунског фронта и мало их се живих вратило у родни крај. После свега, с правом су очекивали бољи живот, али их се већина разочарала у режим који није довољно поштовао и ценио заслужне ратнике. Ни њихова родбина и пријатељи нису били задовољни постојећим стањем.

У предвечерје напада на Југославију у Другом светском рату, Космајци су се уредно одазвали позивима у војску и стали на браник отаџбине. У саставу својих јединица су очекивали да се снажно одупру немачкој фашистичкој армији и њеним савезницима, али им се није указала прилика да тако нешто доживе. Већина официра, на челу са војним врхом и владајућим круговима, капитулантски су били расположени и ширили дефетизам међу војницима. Светао пример био је отпор 57. пука Дунавске дивизије, у коме су били Космајци, на рубу Ивањачке шуме, на друму између Раље и Авале. Војници поменутог пука су заробили немачку моторизовану претходницу, а када је пристигла њена главнина, започела је жестока борба. О томе Драгослав Димитријевић, у књизи "Космај у НОБ" (поред осталог пише: "Борба је била све жешћа. Поједини официри који нису напустили пук, храбрили су војнике и водили их

на јурнше на немачке тенкове. Без противтенковског оружја, са пушкама и бомбама, неки чак и са крамповима, јуришали су на немачке тенкове и јуначки гинули. До предвече су се разлегали громки поклици: "Ура! Напред браћо! Напред на јуриш! Удари Швабу! Ура! - од којих се орила Трешња и Ковиона и повремено надјачавала топовску, минобацачку, митраљеску и пушчану ватру..."⁶ Ј

И поред снажног отпора јединице Југословенске војске на Космају да спрече продор јединица 11. немачке оклопне дивизије у Београду, оне су прошле преко Авале и 13. априла 1941. ушле у главни град у коме су већ биле њихове јединице које су стигле из Панчева.

Према Димитријевићевом писању "погинуло је око 40 Космајаца, углавном војника Југословенске војске, док их је око 500 пало у немачко заробљеништво, где је неколико њих, због тешких услова, у логорима умрло."⁷

После безусловне капитулације Краљевине Југославије и њене војске, у Србији је убрзо успостављена окупаторска и квислиншка власт. Институција војноуправног команданта Србије, генерала Хелмута Форстера, била је подељена на војни и управни штаб. Окупацијском управом руководио је Управни штаб, под командом генерала Харолда Турнера, практично је био влада, спроводио насиље и претио одмаздама српском становништву. Немци су упоредо обнављали поражени владајући апарат и успоставили квислиншку управу коју су назвали: Савет комесара. Председник савета и министар унутрашњих послова био је Милан Аћимовић, а његов заменик Танасије Динић Таса. Под надзором окупатора обновљена су среска начелства, општинске управе и жандармерија.

Квислиншка власт је успостављена на Космају. Њена мета су били комунисти и родољуби који су прикупљали оружје и муницију и припремали се за оружану борбу. Срески комитет КПЈ за Космај непрекидно је бринуо да се прибави што више оружја и војне опреме у космајским селима. Мештанима је истовремено објашњавана војна и

⁶ Драгослав Димитријевић. *Космај у НОБ*, Београд, 1972, страна 75. (у даљем тексту: Драгослав Димитријевић н. д.)

⁷ Исто, Драгослав Димитријевић.

политичка ситуација у нашој земљи и свету и наговештено да предстоји оружана борба против окупатора и његових помагача.

После напада нацистичке Немачке на Совјетски Савез, 22. јуна 1941. године, убрзане су припреме за отпочињање напада на непријатеља. Формиран је Космајско-посавски народноослободилачки партизански одред НОПО, 7. јула, на планини Космај, јачине 15, а нешто касније 35 бораца и руководиоца.⁸ У формирању Одреда главну улогу имали су Окружни комитет КПЈ за Београд и Срески комитет КПЈ за Космај и Посавину. Командант Одреда је постао Коча Поповић Пера а политички комесар Бора Марковић. Одред је одмах кренуо у мање нападе на непријатеља. До краја јула 1941. године је успео да разоружа већину квислиншких жандармеријских станица и уништи општинске архиве у Космајском срезу и Посавини. Демолирао је железничке станице у Раљи, Рипњу, Белом Потоку и више пута рушио железничку пругу између Младеновца и Београда. Кроз борбене акције и наношење удараца окупатору и његовим помагачима, Одред је стицао ратничка искуства и бројно растао. За непуна 2 месеца бројно је ојачао на 250 бораца, разврстаних у пет чета, добро наоружаних и спремних да непријатељу приређују изненађења.

Штаб одреда и партијско руководство су проценили да ће бити корисније ако се Одред реорганизује у две посебне јединице. Од чета, састављених претежно од Космајаца и усмерених да дејствују на подручју Младеновца и Подунавља, формиран је, 31. јула 1941, Космајски партизански одред. Од чета усмерених да дејствују у Посавини истовремено је настао Посавски партизански одред.⁹

Три дана после реорганизације, Космајски одред је разоружао непријатеља у Стојнику и запалио општинску архиву. Припреман је и народни збор, али је ометен појавом Немаца и њихових помагача. У селу се развила борба и непријатељ је одбијен према Бељини. Штаб одреда сачињавали су Милутин Тодоровић, командант, Јован Јерковић, политички комесар, Раде Јовановић, заменик ко-

⁸ Војна енциклопедија, том 4, Београд. 1972. стр. 640д.

⁹ Војна енциклопедија, том 4. Београд 1972. стр 641а и том 7, Београд, 1974. стр. 1996.

манданта и Бранко Пољанац, начелник штаба. У почетку, у саставу Одрета биле су две, а средином августа четири чете. Дејствовао је на простору Космаја, Смедерева, Београда и паралисао саобраћај на железничкој прузи и друму у рејону Раље, Мале Крсне, Велике Плане и осталих места.

Немци су намеравали да униште Космајски одред и цела њихова дивизија, доведена чак из Грчке, опколила је слободарску планину, 7. и 8. августа, с намером да је детаљно претражи и затре партизане. Вештим маневром партизани су измакли из непријатељског обруча. осим једног вода Младеновачке"чете с којим су били политички комесар одрета Јован Јерковић и командир чете Милан Милосављевић Жућа, капетан I класе. Повлачећи се поред Вилиног корита да се домогну највишег планинског врха, неки борци су тражили да им командир Жућа допусти да се врате и појединачно пробијају из обруча. У очевидном безизлазу, он је појединцима дозволио да се запуте куда су желели, а преосталима саветовао да се не разилазе, предвиђајући да ће последњи и одлучни бој против Немаца уследити на врху Космаја. Књижевник Радован Благојевић, у необјављеном документарном запису, поред осталог, сведочи: "Жућа их је уверавао да онај ко погине на самом планинском врху, не може бити прегажен. Немци не могу преко њих даље, не могу у небо, вратиће се тамо откуд су дошли. Борци су схватили да ће на врху Космаја умрети од прејаког вида, од висине која снагом напада срце, од погледа на Авалу, Букуљу, Венчац и Рудник, на светлу Срби-

Повлачећи се испред стоструко надмоћнијег непријатеља и пружајући му отпор, десетина храбрих Космајаца није имала куд од опкољеног врха. Командир Жућа је сачекивао стрељачки строј Немаца јединачном паљбом из пушкомитраљеза и активираним ручним бомбама. Његовом јунаштву дорастало је неколико бораца и нападачи нису успевали да освоје жељени вис. Одбијани су док браниоцима није понестало муниције и док нису изгинули. Командир Жућа је расклопио пушкомитраљез без муниције, делове разбацао у шумско шипражје да их Немци не пронађу и последњим пиштољским метком себи прекратио живот.

На врху планине, до њених мртвих бранилаца, први се попео немачки подофицир Шулц, застао два корака испред мртвог командира Жуће и одао му дужну војничку почаст. Погледао је остала укочеја тела храбро изгинулих на рубу космајског виса и схватио тек тада давнашње казивање свога блиског рођака, припадника једне немачке јединице која је 1914. године нападала Мачву и Цер да се Србија тешко може освојити а никада покорити.

У Малој Врбици под Космајем, извесно време, у почетку устанка, налазио се Главни штаб партизанских одреда Србије и руководио устаничким јединицама. Космајац Сретен Жујовић Црни био је први командант поменутог штаба. Био је изузетно лично храбар и умешан руководилац. После је постао члан Врховног штаба НОВ и ПОЈ и два пута је рањен у борби против непријатеља.

Крајем августа Космајски одред је имао четири чете и више од 250 бораца и појачао борбене и остале активности. Остваривао је садејства са Посавским партизанским одредом и заједнички су нападали Немце и жандарме који су имали упоришта у неким местима у подножју Космаја, дуж железничке пруге и друма од Рипња до Младеновца.

У лето и јесен 1941. године, упоредо са омасовљавањем јединица Космајског одреда и њиховим борбеним достигнућима, озбиљно се поставило питање како да се оне организовано хране и снабдевају. Уз помоћ Штаба одреда и Среског комитета КПЈ формиран су одбори народноослободилачког фонда да врше улогу органа нове народне власти и брину, поред осталог, о исхрани партизанских јединица на своме терену. Они су деловали, зависно од тренутних околности, легално, полулегално и илегално. Они су називани и одборима за помоћ Одреду, крајем године националноослободилачким а касније народноослободилачким одборима.¹¹

У време прве непријатељске офанзиве у западној Србији, Космајски одред водио је жестоке борбе против Немаца и квислинга на Космају, источно од Обреновца, на Руднику и око Горњег Милановца. Крајем новембра, после пада Ужичке републике, повукао се преко Златибора у

11 Драгослав Димитријевић. *н. д.* стр. 117-118.

Санџак. На томе простору се задржао више од месец дана и враћен, по наређењу Врховног штаба, у рејон Ваљева, а затим, водећи тешке борбе против Немаца, љотићеваца, недићеваца и четника, стигао на Космај. Непријатељ га је стално пратио и покушавао уништити. У селу Живковцу у борби против четника, живот је изгубио командант Одред Душан Угреновић. Убрзо је дужност команданта Одред поверена Ивану Мукеру. Одред је одбијао нападе, маневрисао, али није избегао жесток сукоб са непријатељем 22. фебруара 1942. године, у рејону с. Милосаљци, с. Тулез, с. Пиносава. Надмоћнији Немци нанели су Одреду знатне губитке, разбили га на више мањих и самосталних група и практично је престао да постоји.¹²

Непријатељ је смишљено и плански спроводио терор и примењивао строге репресалије над родољубивим и патриотски опредељеним Космајцима да затре народноослободилачки покрет и у томе није успео. Илегално су деловале партијске и скојевске организације и народноослободилачки одбори у већини космајских села. Није престајала и оружана активност мањих партизанских јединица и десетина. Знатан број бораца је упућен у обновљени Шумадијски партизански одред и формирали су Космајску и Грочанско-подунавску чету које су дејствовале у Шумадији и на Космају.

Народ Космаја, свакодневно је потврђивао, без обзира на тешка страдања и прогоне, да је листом за народноослободилачку борбу и да га никаква сила у томе не може поколебати.

У шуми Маковици, код Ковачевца, 6. маја 1943. године, поново је формиран Космајски партизански одред, у чији су састав уврштене Космајска и Грочанско-подунавска чета Шумадијског одреда и мање партизанске јединице са терена. Свечаном чину присуствовали су Радивоје Јовановић Брадоња, командант и Момчило Марковић Вук, политички комесар Главног штаба НОВ и ПО Србије. Штаб одреда сачињавали су Иван Стефановић Срба, командант, Ђорђе Јовановић Јарац, политички комесар, Милосав Влајић, заменик команданта и Божидарка Дамјановић Кика, заменик политичког комесара.

Успешно се борећи у Подунављу и на терену Космаја, политички делујући у народу, Одред је стално бројно растао и убрзо је формирана Трећа чета. Нешто касније из његовог састава су издвојени најбољи борци и руководиоци за Прву чету Првог шумадијског батаљона који је формиран. 28. јуна, у селу Гарашима.¹³ У октобру 1943. године дао је два батаљона бораца за Прву шумадијску бригаду.

Увиђајући стратешки значај Космаја и околине, четници, надићевци и љотићевци су решили да овладају тим подручјем и ангажовали знатне војне снаге за борбу против партизана. Вршили су и мобилизацију да би више ојачали сопствене јединице, али су у томе имали мало успеха. Појачања су доводили из других крајева Србије. Да би се намере издајника осујетиле, крајем децембра 1943. године формирана је Привремена бригада у коју су уврштени Шумадијски и Космајски партизански одред, преименовани у Први и Други батаљон. У хроници "Космај у НОБ", Драгослав Димитријевић је забележио: "Бригада је водила скоро два месеца свакодневне тешке борбе и вршила велике покрете, маршевања и маневре на терену Шумадије, Космаја и Подунавља."¹⁴

Средином фебруара је одлучено да се Привремена бригада расформира, да батаљони опет добију називе одреда и сваки дејствује на подручју које су раније контролисали. Космајски партизански одред, без довољно муниције, стигао је у Мали Пожаревац да се снабде муницијом и одмори после скоро двомесечних исцрпљујућих борби. У томе месту одржан је састанак Штаба одреда и Окружног комитета КПЈ за Младеновац и одлучено да се чете раздвоје и самостално боре на простору од Дунава, Гроцке, Смедерева, Космаја и јужних прилаза Београду. Чете су дуже успешно дејствовале, нападале непријатељска упоришта и саобраћајнице, бројно се повећавале и боље наоружавале оружјем отетим од непријатеља. Из Београда и космајских села стигло је доста добровољаца који су наоружавани и укључивани у борбене јединице. У то време, треба подсетити, није било довољно оружја за све пристигле добро-

¹³ *Ишо*.

¹⁴ Д. Димитријевић, *н. д.* стр. 255.

вољце и многи су голоруки улазили у окршаје са непријатељем да се домогну пушке и муниције.

Крајем априла Космајски одред је издвојио знатан број бораца за Другу шумадијску бригаду која је била у формирању и остварио садејство са Шумадијским партизанским одредом. За кратко време Космајци су извели више напада на непријатеља и задали му осетне ударце. До ногу је потучен батаљон четника у Дрлупи, 7. маја, али је у тој борби рањен Љубомир Ивковић Шуца, политички комесар одреда. Заједничким нападом јединица Космајског и Шумадијског партизанског одреда, четници су поражени и на Дучинској коси, у Малој Иванчи и у другим местима.

Кад се нису могли одупрети нападима космајских и шумадијских партизана, четници су упадали у незаштићена села, цребијали и убијали недужне људе, жене и децу. Поред многобројних појединачних убистава партизанских рањеника које су успевали да пронађу, родољуба и патриота, симпатизера и помагача Народноослободилачке борбе, они су извршили масовне злочине у Друговцу и Малом Пожаревцу. У Друговцу, 24. априла 1944. године, крваво коло је водило око 3.000 четника који су усмртили 72 мештанина и запалили 120 кућа.¹⁵ У Малом Пожаревцу четници су чешће тукли, злостављали и убијали мештане, а 22. јуна су масовно стрељали младиће у које су посумњали да су комунисти.

Без обзира на застрашивања смрћу, премлаћивања, хапшења, одвођења у логоре смрти, из којих се тешко спашавала жива глава, већина Космајаца чврсто су били опредељени за Народноослободилачки покрет и у томе стојички истрајавали. С оружјем у руци и на друге погодне начине, пружали су отпор окупатору и домаћим издајницима и наносили им поразе. И Космајски партизански одред делио је судбину народа у чијем је слободољубљу поникао, храбро се борио против Немаца и домаћих издајника и толико стасао да је крајем лета 1944. године прерастао у регуларну јединицу Народноослободилачке војске Југославије - Космајску бригаду.

¹⁵ Радослав Пауновић, *Неиокорени Друговац*, СУБНОР Србије, Београд, 1967, стр. 114 и 120.

ФОРМИРАЊЕ БРИГАДЕ И ПРВЕ АКЦИЈЕ

Услови за њено формирање

На Космају су вршене, крајем августа и почетком септембра 1944. године, припреме за формирање једне бригаде, способне да маневрише на ширем простору и туче удружене непријатеље свих боја. Услови за њено формирање су убрзани јачањем Народноослободилачке борбе на подручју Космаја, оближњег Подунавља, космајске Посавине и постајали из дана у дан више него повољни. Бројно је растао Космајски партизански одред, успешно нападао немачке и квислиншке јединице¹⁶, и ширио слободну партизанску територију. Повремено је садејствовао, у циљу постизања што бољих борбених резултата, са Другом шумадијском бригадом која је непријатељу задавала ударце на ширем простору Космаја и Шумадије.

Средином августа, после састанка њихових штабова и планирања наредних акција, Одред и Бригада искористили су ноћ, из Дубоке, североисточно од Младеновца, отишли преко друма и железничке пруге у Кораћицу, у подножју Космаја, да угрозе оближњи непријатељски гарнизон и околна упоришта. Немци и њихови помагачи су прозрели шта им се припрема и кренули да предухитре, у првом реду, угрожавање дела значајне друмске и железничке комуникације под њиховом контролом. Напад су извели уз

¹⁶ Назив за јединице које су отворено стављене у службу непријатеља и окупатора своје земље. Назив настао у II светском рату по имену норвешког официра В. Квислинга, вође норвешких фашиста. У Србији квислинзи су били Милан Недић (1877 - 1946), армијски генерал Југословенске војске и председник тзв. српске владе (1941 - 1945) и Димитрије Љотић (1891 - 1945), оснивач и председник Југословенског народног покрета - Збор гпаћанске и фашистичке странке у Краљевини Југославији. По М. Недићу његове јединице народ је назвао недићевци, а по Љотићу његову квислиншку оружану формацију Српски добровољачки корпус (СДК) - ллтићевци и збораши.

подршку неколико тенкова који су нештедимице тукли из топова и митраљеза и опрезно наступали друмом од Младеновца према Кораћици. Размотривши тренутну борбену ситуацију, Штаб бригаде и Штаб одреда су одлучили да се не упуштају у борбу са далеко надмоћнијим и боље наоружаним непријатељем и јединицама је наређено да вештим маневром измакну преко Космаја у Рогачу на западној страни планине. Непријатељски стрељачки строј и тенкови практично су ударили у празно и вратили се у полазни гарнизон.

У Рогачи је дошло до сукоба са жандарима Српске државне страже који су ошинути жестоком пушчаном и пушкомитраљеском ватром и присиљени да побегну;!?. После краћег предаха бригадна и одредска колона су отишле у Велику Иванчу и Раниловић, јужно од Космаја и ближе Аранђеловцу. Штаб бригаде и Штаб одреда опет су сагледали тренутну ситуацију на подручју Космаја и Подунавља и како јединице борбено најцелисходније користити. Заједнички се дошло до закључка да је најсврхисходније да се Бригада и Одред раздвоје и самостално дејствују, да касније, ако се укаже потреба, опет остварују садејство и удруженим снагама туку непријатеља.

У Великој Иванчи Космајски партизански одред се растао са Другом шумадијском бригадом и отишао преко Јагњила у Ковачевац у близини Младеновца. Штаб одреда је обавештен да је у селу таман завршена вршидба пшенице, да је 5 вршалица, штићених од групе четника, одвучено у Велику Крсну. У то време вршидба је строго контролисана од органа окупаторске и квислиншке власти, вођена евиденција колико је свако домаћинство убрало жита и одмах обавезивано да га испоручује за потребе немачке и квислиншке војске. У противном, за неизвршавање обавеза реквизиције домаћини су могли добити и куглу у чело. Да би се намере непријатеља да се снабде храном колико толико осујетиле, јединице Космајског одреда су ометале

17 Квислиншка оружана формација, тзв. недићевци. Формирана 3. марта 1942. од одреда полиције и жандармерије. Команда им је била при председништву тзв. Српске владе Милана Недића. У свом саставу имала је градску, полхку и граничну стражу. Приликом формирања имапа је 17.000, а почетком 1943. године 36.716 људи.

контролисану вршидбу, уништавале евиденцију овршеног жита, онеспособљавале и палиле вршалице.

У Великој Крсној четници су се супротставили ојачаној групи бораца Одрета када су налетели да спрече вршидбу. Развила се краткотрајна борба. Двојица четника су убијени, а 11 их је разоружано. Одмах се дознало да су они мобилисани да штите вршалице и пуштени су кућама. С обзиром на близину Младеновца и могућност брзе интервенције непријатеља, вршалице су одмах уништене и запаљене, књиге о пописаној овршеној пшеници запаљене.¹⁸

Командант и политички комесар одрета, Драгољуб Стевановић, звани Драга Петријевац и политички комесар Стеван Стојић Божа, наредили су командантима Првог и Другог батаљона Јанићију Марковићу Мићи, Стеви Иванчевићу и политичким комесарима Спасоју Зрењанину и Родољубу Андрићу Роди, да јединице поведу у напад и чишћење терена у Ћуринцима, на средокраћу друма и железничке пруге између Младеновца и Раље. На заједничком састанку са командирима и политичким комесарима чета извршене су темељне припреме за покрет и извршење задатка. Средином августа 1944. године командир Прве чете Првог батаљона и уједно заменик команданта био је Ђорђе Петровић Дода, а политички комесар Душан Николић. Другу чету предводили су командири Милан Тојагић и политички комесар Љубиша Васић Лале, а Трећу командир Слободан Самарџић Грга и политички комесар Милорад Радовановић Туђинац. У Другом батаљону дужност заменика команданта и истовремено командира Прве чете вршио је Милан Алексијевић Каверна, а функцију политичког комесара Александар Милошевић Сине. На челу Друге чете били су командир Светислав Костић Брка и политички комесар Матија Грујичић. Трећу чету предводили су командир Душан Аџић Лика и политички комесар Ђорђе Гостовић. У припреми покрета јединица на простор под непријатељском контролом и објашњавању командама чете да се ускоро очекује сусрет са знатним бројем добровољаца из Београда, запажену улогу имали су

заменици политичких комесара батаљона Рајко Ђаковић и Катарина Баложан Каћа.¹⁹

Наступање батаљона са истуреним претходницама, побочницама и заштитницама, о чему је посебно бринуо заменик команданта одреда Риста Каровић Сима, уследило је у предвечерје и заобилажењем Младеновца са северне стране. Пошумљени терен и живе ограде на обрадивом земљишту били су добар заклон колонама бораца да их непријатељ прерано не открије и не омете у покрету према одабраном циљу.

На прилазу Ђуринцима предња наступна колона је прерасла у стрељачки строј и упала у село. Одјекнуло је неколико пушчаних пуцњева и озбиљнијег отпора није било. Непријатељска сеоска стража, спазивши ко јој се приближава и на чијим се нишанима нашла, трком је побегла и заварала траг. Заменик политичког комесара одреда Љубомир Ивковић Шуца није био за краћи предах јединица у Ђуринцима и оне су пожуриле преко брда и потока да у вечерњим сатима избију у Мали Пожаревац и пронађу добровољце за партизанске јединице који су уходаним тајним каналима и везама стигли из Београда. У пространо село, недалеко од железничке пруге између Умчара и Мале Иванче, којом су саобраћали непријатељски возови, јединице Одред су ушле ноћу и борци распоређени у куће присталица и помагача народноослободилачке борбе да вечерају и неколико сати одспавају. Чланови Штаба одреда одмах су успоставили везу са члановима Партије и органа народне власти у Малом Пожаревцу и добили обавештење да се у селу налази више од стотину добровољаца који су пристигли из Београда да се боре са пушком у руци против окупатора и његових помагача. Штаб одреда и штабови батаљона, у сарадњи са командама чета, предузели су мере да се добровољци исте ноћи укључе у јединице Одред и припреме за покрет. О прихватању добровољаца истовремено је обавештен Окружни комитет КПЈ за Младеновац, који није скривао одушевљење због масовног одзива младих људи у редове Народноослободилачке војске и партизанских одреда. У једном писму поменутог комитета се констатује: "Ситуација код нас је сил-

19 Зборник НОР-а, том IX, књ. 6. док 150, стр. 900-903.

на. Полет борбе је огроман... За 4-5 дана приспело је преко 100 нових бораца из села и Београда... Само из једног села (Влашка) за месец дана дошло је у Одред 75 сељака..."²⁰

У овај број очевидно нису урачунати тек пристигли добровољци из Београда. Није тешко претпоставити какву је радост политичком и војном руководству Космаја причинио њихов долазак, укључење у борбене јединице и позадински рад на терену. Радост због масовног одзива младих родољуба у партизанске редове на подручју Космаја, Подунавља, северног дела Шумадије, била је дрнекле умањена помањкањем оружја и осталих борбених средстава да се они прописно наоружају, свакодневно обучавају и упућују у окршаје са непријатељем. Мање количине оружја су плењене у нападима на квислинге: недићевце, љотићевце и четнике,²¹ али то је било недовољно да се већини новодошних бораца обезбеде пушке и муниција. Ненаоружани су равномерно распоређивани у јединице Одрета да сачекају прву успешно изведену акцију против непријатеља да се наоружају. Извесне наде су полагане у савезничку помоћ у оружју које би падобранима било бачено на слободну територију негде у близини Космаја. Све је то, ипак, било прижељкивање на чије се макар и делимично остварење морало чекати.

У рејону Гроцке и Смедерева

Одред је наставио да појачава нападе на непријатеља да би се помогао што више оружја и муниције и успешним маневрисањем и одбраном одбијао изненадне и јаче противнападе. Уједно је прихватао младе патриоте и добровољце, неке чак мобилисао да се створе најоптималнији услови за његово прерастање у савременију војну формацију - бригаду - уз истовремено обезбеђење јачег борбе-

²⁰ Архив Србије. Окружни комитет КПЈ Младеновац, број 803.

²¹ Односи се на четнике Драгољуба Драже Михајловића (1893 - 1946) пуковника Југословенске војске до 1941. године. Командант четничких снага у II светском рату и министар војске у југословенској избегличкој влади. Због сарадње са окупатором после II светског рата осуђен је на смрт.

ног језгра, да се Одред не угаси, да се омасовљава, да брани слободну територију Космаја и Подунавља.

Из рејона Малог Пожаревца, одред се запутио преко железничке пруге код Умчара у грочански срез, да прогони четничке јединице, плени њихово оружје и омета вршидбу. У свануће, 23. августа, изненађена је четничка јединица у Драабњу, која је бринула о вршидби и пленидби жита за потребе окупатора и квислинга. У краткотрајном сукобу убијено је 6 четника који су одбили позив да се предају, а 1 мобилисан је заробљен и пуштен. Запаљено је неколико вршалица на гувнима жита. Заплењено је 5 пушака, 1 пушкомитраљез, мање количине муниције и војне опреме. Пушке су одмах додељене ненаоружаним добровољцима да загромињају у наредној акцији. А она је уследила 2 сата касније, нападом истурених делова Одрета на четнике у Пударцима, када су у сукобу убијена 2 чувара вршалице а остали побегли. Почетни успеси подстакли су Штаб одрета да јединицама нареди да наступају без предаха и савладају непријатељска упоришта на простору између Гроцке и Смедерева. На удару се нашло четничко упориште у Камендолу. Штаб одрета није располагао подацима о снази и распореду непријатеља који је очекивао напад и прибегао лукавству. Четници су залегли у заседу на домаку села, на правцу одакле се приближавала претходница Одрета, у намери да постигну изненађење и одбране своје упориште. Истовремено су добили појачање и рачунали да им успех неће изостати. Њихови пуцњи из заседе нису усмртили ни једног борца из претходнице. Јединице Одрета ужурбано су се развиле у стрељачки строј и одговориле ватреним ураганом из свих оружја. Четницима није вредело и појачање из Пудараца и брзо су разбијени. Шесторица су убијени, више их рањено, а преживели су умакли да се регрупишу и придруже њиховим јединицама које су довођене из Смедерева и Гроцке, заједно са Немцима, недићевцима и љотићевцима, да се удружени окоме на Космајски партизански одред у намери да га опколе у Подунављу и униште. Одред се устремио према Сеони, 23. августа стигао на Маџарску раван и застао.²² Командант, политички комесар и њихови заменици су се састали да

сагледају укупан преподневни учинак и шта би се до вечери могло постићи. Било је разлике у њиховим мишљењима и лагано је отклоњена убеђивањима да се не окрњи главна намера - да се у једном дану уништи толико противника да то учесници с поносом памте и препричавају у разним пригодним разговорима. Заменик команданта одреда је погледао у ручни сат, приметио да је минуло подне и подсетио, полазећи од себе, да су борци огладнели и преморени. Њему је препуштено да ојачану десетину бораца, уз сагласност команданта Другог батаљона, упуту у Сеону да набави нешто хране. Њима су придодати економи двеју чета и осамарени коњи. Одједном су загромињале експлозије минобацачких граната и булке загасито бељугаваг дима процветавале на Маџарској равни. Настала је узбуна међу борцима и мешале се различите команде да се спречи пометња. Нису изостајали и крици рањеника. Из близине су заштектали непријатељски пушкомитраљези и митраљези. Командант и политички комесар одреда, изненађени брзом интервенцијом непријатеља, наредили су штабовима батаљона и командама чета да јединице заузму најпогодније положаје и одбијају нападе. Непријатељски стрељачки стројеви стезали су ватрени обруч и наступали са више страна, од Живковца, Камендола, Брестовика поред Дунава и Сеоне. Започела је огорчена борба на живот и смрт и стално се појачавала. На одбрамбеним положајима, на рубу Маџарске равни, раме уз раме са борцима, команданти, командири и политички комесари, одолевали су нападима далеко надмоћнијег непријатеља и преузимали иницијативу. Најпре је сузбијено наступање припадника Српске државне страже (недићевци) и групе четника њихове Грочанске бригаде. Припадници Српског добровољачког корпуса (љотићевци) и Немци били су упорнији и трпећи губитке у мртвима и рањенима тешко су заустављени. Предводећи борце у пружању отпора и прелажењу у противнапад на удружене непријатеље живот су изгубили политички комесар одреда Стеван Стојић Божа, Стеван Милошевић, интендант Другог батаљона, борци Драга Думовић, Миливоје Мајсторовић, Момир Милојковић, Миодраг Милошев и Јевта Пешић. Противнападима и јуришима непријатељ је одбијен на полазне положаје остављајући 30 мртвих и односећи

далеко више рањених војника и старешина. У сузбијању непријатеља рањени су борци одреда: Драгомир Мрачић, Живота Михаиловић, Владимир Петровић, Живан Стевановић и Раде, чије презиме није запамћено. Теже је рањен и Стеван Иванчевић, командант Другог батаљона и његову дужност је преузео Милан Алексијевић Каверна.²³ У ногу је рањен и политички комесар батаљона Родољуб Андрић Родо, али није пристао да напусти борбени строј. Рањени борци су склоњени, уз помоћ сарадника народноослободилачког покрета, у Сеону и препуштени њиховој бризи. Са рањеницима је остављена болничарка Злата Кобал да их превија и лечи. После два дана љотићевци, припадници 4. пука Српског добровољачког корпуса, открили су скровиште рањеника, одвели их у оближње Липе и стрељали заједно са командантом батаљона Драганом Иванчевићем, болничарком Златом и заробљеним куриром среског руководства за Подунавље, сналажљивим и храбрим борцем Живком Бркићем.

После двочасовне тешке борбе на Маџарској равни, када су удружени непријатељи протерани према Гроцкој и Смедереву, када је од њих заплењено 20 пушака, 4 пушкотраљеза, неколико ручних бомби и 2.000 метака, Одред се истог дана опрезно запутио у Водањ. На прилазима селу претходница је дознала да је оно пуно љотићеваца. Штаб одреда је одлучио да се јединице развију у поредак за напад и започну борбу. У краћем ватреном судару чета љотићеваца је присиљена да умакне некуда према Коларима.

У сутон тешког борбеног дана јединице Одреда су напале четнике у Петријеву, 5 их убили, запленили њихово оружје и опрему, задржале се у селу да саставе ручак са вечером и одахну.²⁴ Прави одмор, међутим, уследиће тек сутрадан кад је Одред прешао железничку пругу и друм да предани у Пужића шуми код Друговца и Селевца. Задржавање на овом простору је коришћено да се ново-дошли борци обучавају у руковању оружјем, савлађивању основних борбених правила и обавесте о тренутном стању на фронтима у нашој земљи и свету. Политички комеса-

23 Архив Србије. Окружни комитет КПЈ Младеновац, док. 810.

24 *Зборник НОР-а*, том I, кн., 21, док. 127, стр. 752-753.

ри чета Душан Николић, Љубиша Васић Лале, Милорад Радовановић, Александар Милошевић, Матија Грујичић и Ђорђе Гостовић²⁵ објаснили су борцима да се тежиште дејства Народноослободилачке војске Југославије иреноси у Србију, да је Оперативна група дивизија, под непосредном командом Врховног штаба НОВ и ПОЈ, прешла преко Ибра, освојила Копаоник, задавши четничким корпусима тешке губитке, стигла у Жупу и предео Топлице и Куршумлије. На томе простору већ је дејствовало неколико раније формираних српских дивизија: Двадесет прва, Двадесет друга, Двадесет трећа, Двадесет четврта, Двадесет пета и одолело немачко-четничким и недићевским офанзивним ударима у јуну и јулу 1944. године. Жестоким офанзивним нападима и опкољавању посебно је била изложена Двадесет прва српска ударна дивизија и јединице које су јој садејствовале у одбрани, маневрисању и противнападима, али удружени непријатељи нису успели у својим намерама. Објашњено је, такође, да српске дивизије успешно дејствују у источној и југоисточној Србији и наносе поразе немачким, бугарским и квислиншким снагама на томе простору. Борцима је предочено да је Шумадија, подручје Космаја и Подунавља од животног значаја за повлачење немачких дивизија из источне Србије према Београду и да поменути простор неће олако испустити из руку, поготово виталне друмске и железничке комуникације. Предавања политичких комесара нису прошла без питања бораца у каквој је позицији тренутно њихов одред и чему се може надати.

Тајни сиоразуми

Одговори су били оптимистички, али... Штаб одреда није располагао подацима да су се састали, 11. августа, изасланици четничког вође Драже Михаиловића са представницима немачког команданта за југоисточну Европу, на челу са фон Фрустом Вредеом, да се договоре како да учврсте сарадњу и заједнички нападају јединице Народ-

ноослободилачке војске. На састанцима у Тополи и Шаторњи, према извештају немачке команде у Београду, четнички официри Никола Калабић, Драгослав Рачић и Нешко Недић немачким официрима су пренели захтев Драже Михаиловића да се сусретне са др Херманом Нојбахером, немачким послаником у Београду, али у строгој тајности, да му понуди, ако Немци наоружају четничке и остале квислиншке јединице, да ће допустити да се оне ставе под немачку команду и масовно употребе у борбама против Народноослободилачке војске Југославије.²⁶ Са истовешном намером председник српске квислиншке владе Милан Недић, састао се у Београду, 17. августа са генерал-фелдмаршалом Максимилијаном фон Вајксом, немачким командантом Југоистока, генералом пешадије Хансом Густавом Фелбером, војноуправним командантом Југоистока, др Херманом Нојбахером и њиховим сарадницима, да затражи, у име своје квислиншке владе и четничког вође Драже Михаиловића, 50.000 пушака, више пушкомитраље-за и 3 милиона метака, обећавши да ће мобилисати људство и створити снажну квислиншку армију. О преговорима је обавештен Адолф Хитлер који је донекле био резервисан према Недићевим и Михаиловићевим предлозима, али се сагласио да се добрим делом удовољи њиховом тражењу.²⁷

Пре ове немачко-квислиншке нагодбе, на поменутом састанку и преговорима у Тополи, Немци, четници, недићевци и љотићевци су одлучили да опколе део космајског подручја, заправо простор омеђен двама железничким пругама у Младеновачком округу, са партизанским Друговцем у његовом средишту. Већ 24. августа, док се Космајски партизански одред налазио у Пужића багремару, између Друговца и Селевца, немачке и квислиншке јединице су почеле да се распоређују на прузи од Београда према Нишу, на делу од Рипња преко Младеновца до Смедеревске Паланке. Њихове јединице истовремено су распоређиване на прузи од Београда до Пожаревца, на деоници од Мале Иванче до Колара. Пристизање и рас-

26 Архив Војноисторијског института. микрофилм НАВ - Н- Т -311, ролна 192. (у даљем тексту Архив ВИИ) •

27 Зборник НОР-а, том XII, књ. 4, стр. 926.

поређивање непријатељских снага правовремено је примењено и Срески комитет Скоја за Младеновац обавестио је Окружни комитет Скоја да је непријатељ сконцентрисао огромне снаге и објаснио, поред осталог, следеће: "Враћени су и они који су били доле на Копаонику и сви чулавци нашег среза и Шумадије. Било их је око 5.000. Онда су блокирали срезове младеновачки, грочански, део Смедеревске Паланке до Рипња. Комора је била у Младеновцу. Ту су били 4 дана. Онда су сви жандарми, добровољци и Немци све снаге које су имали бацили против наших..."²⁸

Прса у ирса код Друговца

Удружени непријатељи су хитали да открију положаје Космајског одреда, да га опколе и изненаде. У томе су предњачиле јединице четничког Корпуса горске гарде, Смедеревског четничког корпуса и одреди недићеваца и љотићеваца. Штаб Космајског одреда, захваљујући подацима обавештајаца са терена, извиђању и осматрању, прозreo је намере непријатеља и одлучио да му се супротстави. Други батаљон, са командантом Миланом Аксентијевићем, заузео је ватрени положај на издуженом узвишењу изнад Коњске реке да туче стрељачки строј четничке Летеће бригаде која је наступала од оближњег Селевца. Први батаљон, са командантом Јанићијем Ранковићем, усмерен је према Батинцу да одбије нападе четничког Смедеревског корпуса. Командант одреда Драгољуб Стевановић Петријевац, заменик команданта Риста Каровић Сима и заменик политичког комесара Љубомир Ивковић Шуца дошли су на ватрени положај и залегли, заједно са командирима, комесарима и борцима да им примером показују како се туче и одбија надмоћнији противник.

Четничке јединице смишљено су наступале и упорно браниле достигнуте линије. Први батаљон није успео, да их потисне са Батинца. У незавидној ситуацији, угрожен с чела, леђа и бокова, нашао се Други батаљон, тучен жес-

²⁸ Архив Србије. Окружни комитет КПЈ Младеновац, број 834 и 835.

током ватром јединица Корпуса четничке горске гарде и Смедеревског четничког корпуса. Уз одобрење команданта одреда Петријевића, командант батаљона је одлучио, у договору са командирима чета, да се јуриша на непријатеља на делу друма између Друговца и Луњевића и узмиче преко Батинца. У борби прса у прса и пробоју четничке одбране, упоредо са неустрашивим командантом батаљона, борце су успешно предводили командири и политички комесари чета Светислав Костић Брка, Душан Аџић Лика, Александар Милошевић Сине, Матија Грујић, Ђорђе Гостовић и њихови заменици. Непријатељски борбени поредак је раскинут ватром изблиза, кундацима и бајонетима. Захваљујући томе Батаљон се избавио из канџи смрти и запутио према Дубони. Успех у жестоком судару, потискивању и одбацивању четничке Летеће бригаде којој су нанети губици од 30 погинулих и 40 рањених, умањила је жалост бораца за палим командантом батаљона Алексијевићем и још осморицом другова. Поред тога, 10 бораца је теже и лакше рањено.²⁹ Батаљон је тако само за два дана борбе изгубио два храбра команданта.

У Дубони, на Касапском брду, борци и старешине су доживели пријатно изненађење и сусрет са Првим батаљоном Посавско-тамнавског партизанског одреда који је стигао из доњег Срема, прешавши под борбом Саву у рејону Умке и запутивши се према Космају. У плану је било да цео Посавско-тамнавски одред стигне у Шумадију, али је то спречено препадом непријатеља у време прелажења реке Саве, ноћу 24. и 25. августа 1944. У Срему је остао Штаб одреда, са командантом Радом Кушићем и командантом Другог батаљона Војиславом Николићем Војом, да наставе изузетно тешке борбе и заобилазно, прешавши Дунав код Белегиша, стигну у Јужни Банат. Избегавајући сударе са непријатељем, Други батаљон Посавско-тамнавског одреда, са којим је била и савезничка енглеска војна мисија, под командом енглеског мајора Џорџа, тражио је најпогоднији прелаз на десну обалу Дунава и у Србију, на простору између Гроцке и Смедерева, да се упути према партизанском Друговцу.³⁰

²⁹ Исто, бр. 817, 828, 834-835.

³⁰ Војислав Николић, разговор са аутором 15. августа 1996.

О доласку Првог батаљона Посавско-тамнавског партизанског одреда из доњег Срема у Шумадију и на Космај, у извештају Одељења за државну заштиту Министарства унутрашњих послова квислиншке Недићеве владе, 25. августа 1944. године, записано је и ово: "Ноћу 24-25. овог месеца (августа) око 1 час прешла је код Умке, 400 метара северно од фабрике "Посавина" једна група комуниста са хрватске стране (Срем је тада био у саставу такозване Независне Државе Хрватске. (Објашњење М. Г.) на нашу страну. Гранична стража приметила је један чамац и на исти отворила ватру. Том приликом на граничаре је отворена ватра како са хрватске тако и са наше стране. Из овог се закључује да су комунисти успели да већ раније пребаце изванредан део својих снага на нашу обалу и ту образују мостобран. У току вођења борбе 1 граничар је теже рањен, а 5 нестало..."³¹

- Први батаљон Посавско-тамнавског одреда је ушао у састав Друге шумадијске ударне бригаде, постао њен Четврти батаљон и наставио да се бори у Шумадији. Други батаљон поменутог одреда, уз помоћ сарадника народноослободилачког покрета у неким подунавским селима у јужном Банату: Петра Савковића, Јове Јованова, Љубомира Глодића, Стевана Антоција, Луке Калнака, Гашпара Кожана и осталих, чамцима се ноћу превезао преко Дунава, у близини Брестовика и нашао у Србији. Штаб одреда и Штаб батаљона су одлучили да се јединице брзо удаље од места прелаза преко реке, из рејона Ћадне воде и тако избегну сукоб са непријатељем чији им распоред и јачина нису били познати. У Брестовику је пронађен мештанин Живко Младеновић који је пристао да Батаљон проведе поред непријатељских упоришта, преко железничке пруге и друма код Живковца и доведе у рејон Друговца да се нешто касније укључи у састав Прве космајске бригаде.

У складу са започетим нападима на простор између железничке пруге и друма од Раље преко Младеновца, Велике Плане, доњег тока Велике Мораве и западно, према Коларима, Умчарима, Малом Пожаревцу и Влашкој, Немци, четници, недићевци и љотићевци, заједно и одвојено су

31 Архив ВИИ, кут. 25, рег. бр. 26/6-1.

настојали да униште Космајски партизански одред и присталице народноослободилачког покрета у Подунављу и делу Младеновачког и Јасеничког среза. Четници Авалског и Шумадијског корпуса стално су били за петама борцима Одреда у настојању да их опколе и савладају. При томе су наилазили на жесток отпор и противнападе и трпели губитке. Само у борби код Суводола и Друговца погинуло је 20 и рањено више од 30 четника. Кивни што им не полази за руком да Одреду нанесу пораз, четници су свој бес и крвожедност искалили над недужним житељима Селевца и 10 их уморили најстрашнијом смрћу.³²

Занимљиво је приметити да тих дана, без обзира на сталне нападе удружених непријатеља, млади добровољци нису престајали да пристижу у јединице Одреда и његово бројно стање, иако је имао губитака у мртвима и рањенима није се смањивало. Напротив, оно је свакодневно расло. Чак су се предавали и војници непријатељских јединица. Из Великог Орашја у Одред је стигло 5 белогардејаца и 6 младића из села, сарадника народноослободилачког покрета, који су донели 1 пушкомитраљез, 6 пушака, 2 пиштоља, 6 ручних бомби и скоро 1.000 метака.

Садејство са Другом шумадијском бригадом

Космајски одред је наставио да маневрише у рејону Друговца и Селевца. Борбу са надмоћнијим нападачима је прихватао кад је није могао избећи и кад би му се указала прилика да постигне борбене успехе. Почетком септембра Одреду се придружила Друга шумадијска бригада која је дошла са Букуље да задаје ударце непријатељу у Младеновачком срезу и Подунављу. У Влашком Пољу њене јединице су заузеле зграду железничке станице, уништиле станичне уређаје и скретнице на колосецима. Док се то чинило, главнина бригада је прешла друмску и железничку комуникацију, продужила према Влашки, наишла на отпор четника, протерала их према Кривој Липи и Маковици и освојала у Малом Пожаревцу. Са Бригадом се налазио

32 Архив Србије, ОК КПЈ Младеновац, број 811. -

Душан Петровић Шане, члан Покрајинског комитета КПЈ за Србију, неки партијски и скојевски руководиоци на терену Младеновца. У монографији Друга шумадијска, односно 21. српска ударна бригада, аутора Исидора Ћуковића, о сусрету Одред и Бригаде је записано и ово: "Из Малог Пожареваца са Бригадом су кренули члан Окружног комитета КПЈ Марко Никезић и секретар Окружног комитета СКОЈ-а Младеновца Радомир Николић Младен. Бригада се 3. септембра преко Дубоке пребацила у Бадљевицу, где јој се прикључио Космајски одред и члан Окружног комитета Младеновца Петар Јока Бановац..."

Душан Петровић Шане је 3. септембра одржао састанак са штабовима бригаде и одреда и присутним политичким радницима. Разматрана су два основна питања: "1. војно-политичка ситуација у свету и земљи и њен утицај на даљи развој НОР-а у Шумадији, и 2. мобилизација и прихватање нових бораца у бригади и одреду, њихово наоружавање и обука пре укључивања у борбу..."³³

Бригада и одред заједно су крстарили источно и северно од непријатељског гарнизона Младеновца и нису имали озбиљнијих сукоба са окупаторским, четничким и квислиншким јединицама. Оне су очигледно избегавале борбу и на време узмицале. У Селевцу су онеспособљене 3 вршалице одузимањем каишева да их борци искористе за поправку обуће. На политичком збору мештанима су говорили политички и војни руководиоци који су поздрављени узвицима одобравања и аплаузима. Добровољно су се јавила 22 омладинца да се боре с оружјем у руци против окупатора и његових помагача и одмах су распоређени у борбене јединице. Сутрадан су Бригада и Одред увеличали два народна збора, преподневни у Биновцу и поподневни у Друговцу, на коме је окупљеним мештанима и борцима говорио Душан Петровић Шане и нагласио да ће Космај, Подунавље, цела Шумадија и Србија заувек бити слободни. Узвраћено му је громогласном подршком и извикивањем актуелних парола. После је започело народно весеље и трајало до дубоко у ноћ.

³³ Исидор Ћуковић, *Друга шумадијска 21. српска ударна бригада*, Народна књига, Београд, 1982, стр. 284-285.

Ујутру, 7. септембра, Бригада и Одред су стигли у Мали Пожаревац, поставили јача обезбеђења према непријатељу и борцима је допуштено да се одморе. У томе су ометени појавом четника који су се у подне прикрасили на узвишења изнад села и отворили ватру. Једна чета трком се упутила да их осујети у наступању и одмах су побегли.³⁴

Кретање Космајског одреда и Друге шумадијске бригаде у младеновачком крају, на Космају и у Подунављу, наношење пораза четницима, недићевцима, љотићевцима, Немцима, одржавање народних зборова и објашњавање стварне политичке ситуације, знатно је утицало на младе људе у тим крајевима да се не одазову на општу мобилизацију у четничке редове, коју је Дража Михаиловић обзнао 1. септембра 1944, пошто је само два дана раније, 29. августа, указом краља Петра II Карађорђевића, разрешен функције начелника Штаба четничке Врховне команде. Практично без икакве званичне дужности, он се приклоо, заједно са Недићем и Љотићем, колаборацији са немачким окупатором и да присилном мобилизацијом младе људе тера да крв проливају за туђина и злотвора српског народа.

Четничкој мобилизацији мало се ко одазвао у околини Космаја, Подунавља, космајској Посавини и селима ближе источној и југоисточној страни Београда. И раније, мобилисани Космајци су бежали из четничких јединица, враћали се својим кућама или ступали у партизанске редове. То је нарочито дошло до изражаја после позива председника Националног комитета ослобођења Југославије и врховног команданта НОВ и ПОЈ Јосипа Броза Тита припадницима четничких, дОмобранских, недићевских и осталих квислиншких формација, који нису вршили злочине над недужним људима, женама и децом, да приступе Народноослободилачкој војсци. Из четничких јединица, распоређених ближе Космају и Подунављу, из Авалског и Смедеревског корпуса, учестала су бекства појединаца и група. Она су постала још изразитија после позива краља Петра II Карађорђевића, преко Радио-Лондона, да се Срби, Хрвати и Словенци, припадници квислиншких формација, и четници ставе под команду маршала Тита, уз упо-

34 Разговор аутора са Душаном Николићем. 2. април 1996.

зорење ако то не учине да ће бити проглашени за издајнике, презрени и осуђени од сопственог народа и историје.

Какве су проблеме имали поједини четнички команданти да спрече бекства потчињених и присилно спроведу мобилизацију, најбоље илуструје извештај команданта 4. четничке бригаде, 11. септембра, команданту Космајског корпуса Горске гарде у коме се каже: "Десетог овог месеца у 10 часова наредио сам команданту 1. батаљона ове бригаде, потпоручнику господину Светозару Савићу, да са батаљоном крене из села Парцана у село Губеревац и село Лисовић, ради прикупљања одбеглих војника из јединице и одузимања оружја које су ови са собом однели приликом бекства из села Шаторња. Командант поменутог батаљона доставио ми је следећи извештај: "У селу Губеревац ушао сам по четама у стрељачким стројевима блокирајући исто и претресајући. У овом претресу у селу је нађено свега неколико неспособних мушкараца и жена. Од одбеглих војника ни један, јер су сви, са осталим грађанима села, побегли у разним правцима још пре наилаaska потписаног са батаљоном.

Из разговора са једном особом у овом селу сазнао сам следеће: цело село пришло је комунистима, јер су ови одржали неколико конференција - седница, на којима су саопштавали, Руси су дошли до Ниша, четници су пропали, ваш командант батаљона Света је погинуо од Титовог авиона итд., прилазите нама, спашавајте се. После ових седница и конференција почето је са спровођењем комунистичке организације у селима, постављањем њихових стража и осталог...

Слично стање изнето за Губеревац јесте и у селу Лисовићу... Деветог овог месеца командант места Лисовића обријао се и отишао рекавши да иде два дана до Жаркова за неко оружје. Верујем да се и он прикључио комунистима јер се на мој позив није одазвао.

Иста је ситуација са селима: Стојником, Дучином, Бабама, Ропочевом, Парцанима, Ђуринцима и Поповићем..."³⁵

Из наведених примера је видљиво да су се четничке јединице нашле у незавидној ситуацији, заправо у расулу, чак

35 Архив Београда д. број IV - к. - 236/166-Б.

и иосле краћих офанзивних удара, крајем августа, заједно са недићевцима, љотићевцима и Немцима, на села у околини Космаја и Подунавља, привржена народноослободилачкој борби, на Космајски партизански одред, органе нове народне власти, партијске и скојевске организације. Друга шумадијска бригада и Одред су наставили да их изненађују и прогоне. Из Малог Пожаревца, према добро разрађеном и усаглашеном плану Штаба бригаде и Штаба одреда, јединице су кренуле према Ропчеву не очекујући неки већи отпор удружених непријатеља. Предвиђања се нису сасвим остварила. До борбе са Немцима и недићевцима је дошло приликом преласка колоне бораца преко друма и железничке пруге недалеко од Ропчева. У једночасовној борби одред недићеваца и Немци су одбијени. Бригада и Одред су продужили у Стојник код Сопота и ту заноћили.

Сутрадан. 8. септембра, непријатељ се није појављивао на прилазима селу. Затишје је коришћено да се борци и старешине посвете личној хигијени, да очисте одећу и обућу и уреде ратну опрему. Сазван је и народни збор на коме се окупило, поред Стојничана, стотине мештана из суседних села, затим група добровољаца који су стигли из Београда и чекали распоред за борбене јединице. На импровизовану трибину од дасака изашли су командант бригаде Бора Белошевац, политички комесар Јован Роган, командант одреда Драгољуб Стевановић Петријевац и политички комесар Живојин Пауновић да се обрате присутнима и објасне какви су изгледи да се нанесе пораз окупатору и његовим помагачима.

Кад је окупљеном свету објашњено да су јединице Црвене армије прешле Дунав код Кладова, да се очекују преко бугарско-југословенске границе у источну Србију и долину Велике Мораве, да Оперативна група дивизија, Први пролетерски и Дванаести ударни корпус НОВЈ напредују кроз западну и југозападну Србију према Шумадији и Београду, настала је изузетна радост и одушевљење и прерасли су у народно весеље. Потом су Бригада и Одред отишли у Сибницу под Космајем да у своје редове приме и распореде нову групу добровољаца из Београда. После завршеног посла јединице су преноћиле у Раниловићу, на јужној падини Космаја, када су Штаб бригаде и Штаб

одреда размотрили наредне задатке. Тада је одлучено да се Космајски одред врати да дејствује у младеновачком и подунавском крају, да се укључи у убрзане припреме за формирање Прве космајске бригаде о чему је већ постојала одлука Окружног комитета КПЈ за Младеновац. Друга шумадијска бригада се запутила у Даросаву, западно од Аранђеловца. да тамо настави борбе против. Немаца, недићеваца. љотићеваца и четника.

Башаљон из Срема у Друговцу

Космајски одред је стигао у рејон Друговца и очекивао да му се прикључи Други батаљон Посавско-тамнавског одреда који се опрезно кретао после преласка Дунава, водио мање успутне борбе и приближавао се циљу. У преподневним сатима на видiku се указао Друговац и борцима је донекле лакнуло од дужег напрезања и пешачења. Водич је сматрао да је извршио своју обавезу и пожелео натраг у Брестовик. Командант батаљона Војислав Николић Воја није му допустио да се удаљи док се не уђе у село. Чобани су приметили некакве војнике у немачким униформама, не знајући да су то партизани, уплахирени дотрчали у Друговац и разгласили да долазе Немци. У селу је настала пометња и потрка према склоништима. Упућен је гласник да обавести Штаб космајског одреда да се непријатељ приближава и лако је могло доћи до нежељеног сукоба. Неспоразум је правовремено отклоњен кад се једна Друговчанка уверила да близу њене куће, на крају села, нису никакви Немци него прави правцати партизани и то одмах јавила председнику народноослободилачког одбора. Толико је било довољно да се прекрате паника и страх мештана. У сусрет Другом батаљону отишли су представници Народноослободилачког одбора Друговца да се увере која је то партизанска јединица без претходне најаве банула у њихов крај. Отклањање неспоразума и међусобно упознавање није прошло без смеха и пошалица. Политички комесар Посавско-тамнавског одреда Блажо Радуновић је објаснио да то није први пут да његови борци, откад су у Банату запленили и обукли нове немачке

авијатичарске униформе, уносе забуну код пријатеља и код непријатеља. "У Живковцу смо се затекли, објаснио је он, поред железничке пруге кад је налетео транспортни воз препун немачких војника и нисмо могли напред ни назад. Видећи нас овако униформисане, Немци су махали нашој претходници, узвикивали поздраве, добацивали јој кутије цигарета, неколико чоколада и конзерви". У разговор се умешао командант одреда Раде Кушић додавши: "Близу железничке станице у Живковцима пришао ми је неки железничар и мислећи да сам немачки официр, фолкс-дојчер, упозорио ме да у околини села има партизана. Кад сам му узвратио да их има и у селу, да о томе никоме не зуцне, сав је уздрхтао и умало се није срушио на земљу. Кад сам му подвикнуо да се губи, осврћући се удаљио..."³⁶

Мештани Друговца предусретљиво су дочекали борце Другог батаљона Посавско-тамнавског одреда, обезбедили им удобан смештај и ручак. Команданти Кушић и Николић и политички комесари Радуновић и Алексић су желели да се што пре састану са командантом и политичким комесаром Космајског одреда да се укључе у послове формирања Прве космајске бригаде. Док су чекали да се успостави веза и припреми сусрет, они су дознали, у спонтаном разговору са домаћином, у чијој су кући уживали гостопримство, о патњама и страдањима Друговчана од четничких кама и пушчаних хитаца. Поред низа упада четника у село да киње и убијају сараднике народноослободилачког покрета, чланове Народноослободилачког одбора НОО, чланове КПЈ и Скоја, они су донели, 24. априла 1944, страву и ужас. Око 3.000 четника тога дана ујутру, развијени у стрељачке стројеве, кренули су у крвави пир у Друговцу. Супроставио им се Друговачки батаљон, јачине око 150 бораца и наносио губитке. У помоћ Батаљону прискочили су стари солунски ратници, жене, чак и деца да доносе муницију из скровишта и обавештавају шта се дешава на појединим прилазима селу у четничком ватреном обручу. Бројно надмоћни четници су упорно напредовали и гинули. У јурише и смрт их је терао њихов злогласни командант Горске гарде Никола Калабић и његови потчињени официри. Друговачки батаљон

36 Изјава Раде Кушића. у архиви Секције бригаде.

и чета бораца Космајског партизанског одреда, уз посредну подршку Биновачке партизанске чете, објаснио је домаћин, дуго би одолевали и проређивали редове нападача да им муниција није била при крају. Излаз из непријатељског ватреног обруча морао се одмах тражити да Батаљон бораца и њихови сарадници избегну страдање. Командант батаљона Јанићије Ранковић Мића и политички комесар Бора Милошевић, у сагласности са политичким руководством села и командом чете Космајског одреда, одлучили су да јединице поведу у пробој кроз четнички борбени распоред у рејону Маринковог гробља. Командирима чета Александру Ђорђевићу Санету, Милету Ђорђевићу, Драгиши Станисављевићу и Боривоју Петровићу, наредили су да борце психички и физички припреме за борбу на живот и смрт и да их предводе у крвавом обрачуна. Чете су непримећене од нападача усмерене, у 10 сати, на правац пробоја из обруча и нису дуго чекале команду да крену у борбу прса у прса. Четници у заклонима код Маринковог гробља нису се надали јуришу партизана и прилично су изненађени, поготово кад су добили ватру у леђа од Биновачке партизанске чете. Њихов стрељачки строј је раскинут и неколико их је убијено. Друговачки батаљон се извукао уз губитке од 4 мртва и 3 рањена борца. У току целе борбе, на свим прилазима селу, четници су имали укупно 58 погинулих и доста рањених.

Кад је Друговац остао без одбране, четници су почели да злостављају мештане, да убијају, пале и пљачкају. У хроници "Непокорени Друговац" аутора Радослава Пауновића, записано је и ово: "Из куће је истеривано све живо, па чак и старци, жене и деца. Поступак Калабићевих четника био је бруталан. Све од реда су кундачили и тукли. Улазили су у напуштене домове, узимали све ствари од вредности, а куће одмах палили. За кратко време у свим крајевима села букнуле су упаљене куће...

Иза себе четници су оставили: 24 заклана, 41 стрељаног, 4 изгорела, 3 умрла од батина, 120 кућа запаљених, преко 200 домаћинстава опљачканих."³⁷

Терор окрутних непријатеља, чести препади на Друговац у лето 1944. нису заплашили Друговчане да не учес-

³⁷ Радослав Пауновић. *Непокорени Друговац*, Субнор Србије, стр. 114 и 120, 1967.

твују у народноослободилачкој борби (НОБ). Они су увек предусретљиво дочекивали партизанске јединице, обезбеђивали им храну и смештај. Посебну пажњу су исказивали према борцима и руководиоцима Другог батаљона Посавско-тамнавског одреда, примили их као најрођеније и за кратко време упознали са минулим догађајима да се боље сналазе у новој средини. Њихово присуство било је више него корисно да се изврше још темељније припреме за формирање бригаде.

У Друговац су убрзо стигли чланови Окружног комитета КПЈ за Младеновац: Божидарка Дамњановић Кика, необично сналажљива девојка, изузетно храбра у организовању и извођењу напада на непријатеља, омиљена у Шумадији, космајском и подунавском крају. У народу је била оличење бескомпромисног отпора окупатору и квислинзима, неустрашивости, хладнокрвности, неуништивости и праведности. У Друговцу је понекад имала уточиште и увек добијала драгоцене податке о стању у томе крају. Са Киком су стигли Марко Никезић Цвикераш, Петар Бановац Јока и Душан Михаиловић Јерко. Њих четворо одмах су се састали, у име Окружног комитета КПЈ за Младеновац, са командантом и политичким комесаром Тамнавско-посавског одреда Радом Кушићем и Блажом Радуновићем, командантом Другог батаљона Војиславом Николићем Војом и политичким комесаром Бранком Алексићем. Сусрет је био више него срдчан, другарски и топао.

После уобичајеног разговора о борбама и маршрути Другог батаљона из доњег Срема, преласку Дунава код Белегиша, доласку у рејон Беле Цркве у Банату и опет преко Дунава у Србију, затим у Друговац, Кика Дамњановић и Марко Никезић су задовољни изјавили да ће до зуба наоружана јединица ући у састав бригаде у формирању. Раде Кушић и његови најближи сарадници прихватили су предлог и желели да чују појединости како то да остварују. Морали су почекати да стигне Космајски партизански одред да се заједнички приступи сложенем и одговорном послу. Одред је убрзо дошао и чланови његовог штаба су укључени у припреме. О започетом раду је обавештен секретар Окружног комитета Драгослав Марковић Дража, који се болестан лечио у једној скривеној бази и није мо-

гао учествовати у значајним договорима. Он се, међутим, сагласио да се одмах формира Космајска бригада и више се није имало шта чекати.

Сасшанак Окружног комишеша и ишабова одреда

Уследио је састанак чланова Окружног комитета КПЈ, чланова штабова Космајског и Посавско-тамнавског одреда да се размотри и усагласи низ питања о формирању бригаде. На дневном реду нашло се питање војних и политичких кадрова и њихово распоређивање на одговорне дужности. Испоставило се да их нема довољно да се поставе на све функције, почевши од Штаба бригаде до команди чета. Недостајало је оружје за добровољце, пристигле из Београда, космајских и подунавских села, побегле из Завода за принудно васпитање омладине³⁸/у Смедеревској Паланци и мобилисане младиће. Комплетну војничку униформу, заплењену од Немаца још у Банату, имали су само борци Другог батаљона, а остали разнолику и прилично дотрајалу. Проблеми су се морали свестрано сагледати да се нађу најповољнија решења. На заједничком састанку заузет је став да се Други батаљон и Космајски одред тако реорганизују да Прву космајску бригаду чине четири комплетна батаљона са штабовима и Штаб бригаде са приштапском јединицом. Сачувано је језгро Космајског одреда од 100 бораца да се он задржи на дотадашњем терену да туче непријатеља и да се омасовљава прихватом добровољаца и мобилисаних војних обвезника. Шесдесет бораца је издвојено да се упуте у околину Пожаревца да буду основа за формирање новог одреда у томе крају. Да би се колико-толико ублажио мањак оружја, представници штабова оба дотадашња одреда одржали су састанак са шефом енглеске војне мисије, мајором Дорцом која је стигла из Баната, штићена од Другог батаљона, у Друговац и захтевали да он хитно нешто предузме да савезнички

³⁸ Завод је формиран као концентрациони логор по Уредби од 15. јула 1942, тзв. Српске владе, а по одобрењу немачких полицијских органа и почео је са радом у септембру 1942. У логор су принудно упућивани омладинци од 14 до 25 година који су припадали структурама НОР-а.

авиони допреме што више оружја за наоружавање новоформиране бригаде. Мајор Џорџ је схватио захтев и успоставио радио-везу са претпостављенима. Добио је обећање да ће неколико авиона са оружјем и ратним материјалом ноћу надлетети Космај и Друговац да драгоцене пошиљке падобранима избаце на земљу. За ту прилику морало се припремити, у облику ћириличног слова Г, доста сувог грања за потпалу сигналне ватре када се зачује брујање савезничких авиона. Припремљено је више људи и за прежних возила да прихвате бачени терет и одвезу на сигурно место.

Поред очекиване савезничке помоћи у оружју и муницији, на састанку је одлучено да се оружје и муниција Космајског одреда и Другог батаљона Посавско-тамнавског одреда тако расподеле батаљонима који улазе у састав Бригаде да сви добију подједнаку количину и наоружају што више новопримљених бораца. Један командант, плашећи се да може остати без дела онога што су његови борци већ имали, ставио је примедбу да се може поступити боље и другачије. На захтев другарице Кике да предложи нешто паметније, да не колиши као киша око Крагујевца, он се насмејао тражећи да свакоме остане оно оружје и" муниција са којим располаже. Његова сугестија није прихваћена. У налажењу најповољнијих решења да се јединице бригаде у целости оспособе да успешно туку непријатеља, заједнички се дошло до сазнања да је најбоље да се Други батаљон Посавско-тамнавског одреда расформира и његови искусни борци и руководиоци делом расподеле и у остале јединице. Ова замисао остварена је тако да је неколико старешина и бораца премештено у остале батаљоне.

Приликом одбира најспособнијих и у борби прекаљених руководиоца за најодговорније дужности, за команданта бригаде је предложен Иван Стефановић Срба: и предлог је прихваћен. Његов животни пут и херојски подвизи у борби против непријатеља били су познати већини присутних. Био је организатор устанка у смедеревско-грожанском крају 1941. и припадник истоимене устаничке чете. Учествовао је у више напада на окупаторске и квислиншке оружане формације. Оснивао је партијске и скојевске организације у Подунавском срезу и стварао услове

за распламсавање народног устанка. У мају 1943. постао је командант Космајског партизанског одреда и знатно је допринео да се појачају његове ударне и ватрене моћи. У најтежим борбама примером је показивао борцима и старешинама како се надмоћнији непријатељ вешто сачекује, проређује и одбија. У скоро безизлазној ситуацији код Малог Орашја, у ватреном судару са вишеструко јачим непријатељем, командант Срба први је кренуо у јуриш и борце подстакао да се извуку из неугодности. У томе окршају тешко је рањен. Неколико другова му је прискочило у помоћ и упућен је у болничку базу да се лечи. Наредне, 1944. био је командант Привремене шумадијске, а затим и Друге шумадијске бригаде. Његовим командантским умећем поменуте јединице тако су вођене из борбе у борбу да остварују завидне успехе у окршајима против удружених непријатеља. Уједно је био и члан Окружног комитета КПЈ за Младеновац. Србином избору на дужност команданта новоформиране бригаде подједнако су се обрадовали они који су у томе непосредно и посредно учествовали, а такође борци и старешине када су то дознали. За политичког комесара бригаде било је неколико кандидата: Раде Кушић, Родољуб Андрић Родо и Блажо Радуновић. Они су подједнако испуњавали све услове за тешку и одговорну функцију. Били су првоборци, прекаљени у низу сукоба са непријатељем, лично храбри и морално-политички узорни. Прва двојица поменутих су пресудили у избору дајући предност дотадашњем политичком комесару Посавско-тамнавског партизанског одреда Блажу Радуновићу. Присутни нису имали разлога да то не прихвате. Кандидат за начелника штаба бригаде Момчило Стевановић, професионални артиљеријски ^фицер у чину потпуковника, већини присутних био је непознат и ништа нису знали о његовом животном путу и опредељењима. Члан Окружног комитета КПЈ за Младеновац Петар Бановац Јока је проговорио да је потпуковник Стевановић одан Народноослободилачкој борби, да је чинио значајне услуге за њен развој, чак у ?жоро немогућим условима, док се налазио у редовима Српске државне страже, да се обрадовао позиву да пребегне у партизанске редове и оствари давнашњу жељу да планира борбене акције против окупатора и домаћих издајника. Његовом постављењу дата

је подршка. Дужност заменика политичког комесара бригаде намењена је(Ради Кушићу, првоборцу, члану КПЈ са дужим стажом, уз напомену Марка Никезића да је друг Кушић враћен из Босне у Тамнаву, Мачву и Посавину да оживи и организује снажнију-партизанску јединицу и да је у томе успео командујући Посавско-тамнавским одредом из чијег је састава издвојен Први батаљон да се укључи у Другу шумадијску бригаду, а сада, ево, Други батаљон за Прву космајску бригаду. Тренутно је остало непопуњено место заменика команданта, омладинског руководиоца, референта комитета, интенданта и обавештајног официра бригаде. Нешто више потешкоћа је било у одбиру старешина за штабове батаљона и команде чета. Опет се показало да нема довољно искусних руководиоца за поменуте дужности, поготову командира чета, њихових заменика и командира водова. О насталом проблему није вредело много дискутовати и заузет је став да Окружни комитет КПЈ за Младеновац затражи од вишег партијског и војног руководства да помогну да се накнадно попуне упражњена командна места.

Дужност команданта(Првог батаљон[^] је поверена Војиславу Николићу Воји, искусном ратнику, резервном официру и учитељу, чије је командантско умеће већ проверено у више жестоких борби док је командовао Другим батаљоном Посавско-тамнавског одреда. Храброшћу се истакао у више окршаја када је знао дограбити пушкомитраљез и залећи у стрељачкам строју да проређује немачке нападачице у доњем Срему. Борцима је трајно остао у сећању његов подвиг када је у Прогару, у Срему, прилегао уз пушкомитраљез и прецизним погоцима покосио немачке војнике на каросерији камиона. За политичког комесара батаљона одређена је храбра другарица Г-Телена Стојановић која је често предњачила у борби. Сналажљиви и неустрашиви првоборац и београдски илгалац Живојин Анђелковић Жине, надарен за командовање и обавештајни рад кпји ће. му убрзп погтати занимање, постао је командант Другог батаљона[^] Дужност политичког комесара батаљона је поверена Родољубу Андрићу Роди, још незацељене ране на нози, задобијене 'наМаџарскбЈ* равни, песнику патриотских стихова који.су рецитовани на заједничким приредбама за народ и његову војску. Срцима

људи, жељних слободе, посебно су пријањале његове песме: "Празник", "Наш Космај" и друге. И његови говори борцима одликовали су се песничким изразима и пленили пажњу присутних. Заменик политичког комесара батаљона је постао Душан Николић, београдски радник, учесник у акцијама илегалца, устаник на Космају, прави мајстор за приређивање изненађења непријатељу. Дрећ^Г^атаљо^ за команданта је добио Јанићија Радковића Мићу^ТГруговчанина, већ провереног на командној дужности, у кога су борци имали огромно поверење. Ангелина Кушић Ина постала је политички комесар истог батаљона и уживала раније стечени углед храбре жене. За омладинског руководиоца батаљона одабран је Војислав Плећаш Воја, средњошколац, учесник у илегалним акцијама против окупатора и домаћих издајника у Београду, док није морао побећи из града у Подунавље. Извесно време је радио на омасовљењу НОП-а под непосредним руководством Повереништва КПЈ за срез Грочански. а затим дотпао у борбену јединицу. За команданта/Четвртог батаљонд/ је одабран Обрад Прибић, са богатим ратним и командним искуством. На дужност политичког комесара батаљона је одређен Властимир Лапчевић, који се томе није надао, чак сматрао да му је наметнута превелика обавеза, али се ћутке сложио да је извршава. Непопуњена места у штабовима батаљона требало је што пре, тако рећи, у ходу попунити. Одабрани су командири чета, међу којима / Радивоје Рака Јовановић, Сима Галин, Миле Јаћимовић, Милош Жарковић и остали. ~~

Распоређивањем наоружаних и ненаоружаних бораца у чете и батаљоне стекао се увид да им недостаје -знатна количина оружја и муниције. Многи су били слабо одевени и обувени. Само њих трећина имали су разну војну одећу и обућу, а остали цивилна одела. Без обзира на оскудице, морално-политичко стање у четама и батаљонима било је заиста на завидној висИни и ненаоружани, њих скоро 500, нису сумњали да ускоро неће добити пушке и муницију. Многи од њих, међутим, унапред су задавали главобољу претпостављенима због никакве или недовољне обучености у руковању оружјем и извођењу основних борбених радњи.³⁹

39 Радивоје Јовановић Рака, разговор са аутором. априла 1966.

Чланове новоформираног Штаба Бригаде обрадовао је шеф енглеске војне мисије, мајор (Цорџ) Кајавом да ће савезнички авиони долетети наредне 5. маја изнад Јанића **пландишта** да баце драгоцене товари. За прихват терета обезбеђене су војне јединице и сарадници народноослободилачког покрета из Друговца. У поноћ се разлегло брујање **авиона** у **висини**. На Јанића **пландиш** **Јује** **потпаљена** сигнална ватра у облику ћириличног слова Г да се бни боље оријентишу и терет избацују на означено место. После краћег кружења и понирања ближе земљи, авиони су отворили своје утробе и помоћу падобрана испоручили пакете оружја и разног ратног материјала. О томе догађају Радослав Пауновић је написао у хроници "Непокорени Друговац" и ово: "Тачно у поноћ зачуло се зујање авиона. Ватра је одмах запаљена. Из авиона су приметили знак и одмах су почели да круже и спуштају се у правцу ватре. У погодном моменту авиони су избацили бале са материјалом. И поред тога што је ноћ била мрачна, на небу су угледани падобрани са балама. Од избачене тридесет две бале, још у току ноћи су чланови Партије, чланови Народноослободилачког одбора и борци Одреда пронашли тридесет и једну балу, а у току идућег дана пронађена је и последња бала..."⁴⁰

Прикупљени терет је натоварен у запрежна кола и одвезен у Друговац. Кад су пакети отворени, у њима је нађено 10 пушкомитраљеза, 50 пушака, знатне количине муниције, униформи, разне ратне опреме, саопштеног материјала и 1 радио-станица. У једном пакету било је чоколаде и бомбона. Посластице су подељене борцима и деци Друговца, која су заједно са својим родитељима, помагала Народноослободилачку борбу. Примљено оружје и муниција, иако недовољни у односу на стварне потребе, правилно су раздељени јединицама Бригаде. Непшто оружја је извојено и за Космајски одред, чији је командант био Драгољуб Стевановић Петријевац, политички комесар Живојин Пауновић и заменик политичког комесара Љубомир Ивковић Шуца. И поред тога, од 1.00 бораца осталих у Одреду свега их је 75 имало оружје у Нешто оружја је уступљено и гру-

40 Непокорени Друговац стр. 143.

41 Зборник НОР-а, том I, књ. 20, док. 171, стр. 711-712.

пи бораца којом је командовао Риста Каровић Сима, припремљеној да се запути у околину Пожаревца да помогне у обнављању и јачању Пожаревачког партизанског одреда. Педесет бораца, колико их је сачињавало поменућу групу, били су наоружани са 50 пушака, 2 пушкомитраљеза, 2 аутомата немачке производње, неколико ручних бомби и довољно муниције. Они су очевидно најбоље прошли у прерасподели оружја и остале ратне опреме.

Ближио се тренутак да се борцима и народу званично обелодани формирање Прве космајске бригаде, да се уприличи одговарајућа свечаност на неком ПСЕОШУНљеном месту, невидљивом из ваздуха у случају налета непријатељских борбених авиона и недокучивом за његову артиљерију. За такву прилику одабран је пошумљени Брдњак, поред друма између Друговца и Селевца, али је то држано у тајности до последњег часа док јединицама Бригаде и Одреду није наређено да се упуте у томе правцу. Мештанима Друговца, Селевца и оближњих села јавили су њихови политички активисти и одборници да похитају на свечаност и присуствују призору какав се ретко доживљава. Организовано је припремање хране за борце, а није мањкала и понека флаша домаће препеченице. Политички комесари, истина, нису лепим очима гледали на точење жестоког пића борцима, али једна чашица, уверавали су гостољубиви домаћини, никоме није могла нашкодити.⁴²

Чланови Штаба бригаде и Штаба одреда сачишили су одговарајућа акта да се озваничи формирање нове 'тактичко-оперативне јединице на подручју Космаја, на домаку Београда, на чијој је источној и јужној периферији непријатељ увелико учвршћивао спољну линију одбране, да се успешније супротстави очекиваним нападима на град. Уочи свечаности постављена су јака обезбеђења на свим правцима који воде од непријатељских упоришта према Друговцу и Селевцу. За откривање намера непријатеља коришћено је неколико мештанки, вештих да дознају и оно што је обавештајцима теже полазило за руком⁴³

42 Разговор аутора са др Војиславом ГТГкћашрм Војом 21. марта 1996.

43 Разговор аутора са Војом Николићем 20. априла 1996.

Свечаности на Брдњаку

Из освита над Космајем расплаштио се леп дан. Излазак бунца Гиза крошњастих стабала источно од "Друговца, пратили су жагори и довикивања наоружаних раноранилаца и мештана изашлих у дворишта да пусте стоку на испашу. Будни су били чланови Штаба бригаде и штабова батаљона, брзо се обријали и умили. Очигледно су желели да изгледају уредније него у обичним данима. И борци су опоменути да се дотерују, да очисте оружје, одећу и обућу, да пристojно изгледају у строју за смотру. Рано се пробудила и савезничка војна мисија и умивајући се брботала поред канте свеже воде извучене из дубоког бунара. На сокаку иза бунара зауставила се коњска запрега и средовечан мештанин савезницима довикнуо да је задужен да их пресели на место само њему знано. Из његовог понашања се видело да се ништа не чини случајно, да појединци имају задужења да сваки уради свој део посла и тада ће у целини све бити потаман. У запрежна кола утоварена је радио-станица, иртљаг и оружје њених послужилаца који су се сместили на дењкове позади, а мајор (Цорц) на предње седиште. поред човека са дизгинима у рукама. Запрега је кренула орошеним прашњавим друмом и нови бивак нашла у кући Милоја Терзића у Брдњаку.

У Ранђића шуму на Брдњаку, према утаначеном редоследу, пристизали су батаљони да 'се прописно построје између прорт^ађеног дрвећ^аГ и ^ачекају званични почетак свечаности. Командант бригаде, политички комесар и његов заменик стајали су мало даље од места постројавања, задовољни посматрали равнања четних и батаљонских врста, послушнички одсечне команде командира чета и ређе команданта батаљона. Командант бригаде Иван Стефановић Срба одједном издужи врат према политичком комесару Блажи Радуновићу изговарајући да му се чини да је више младића ненаоружано него што је претпостављао. Комесар објасни да је бројно стање више него удвостручено за неколико последњих дана а оружја мало добијено. Обојица су се сагласили да после свечаности предузму хитне мере да се сви борци наоружају. На свечаност и смотру Бригаде и Одреда дошли су чланови Окружног комитета КПЈ за Младеновац Божидарка Дамјановић

Кика, ЈМшжо Никезић. У Душан Михаиловић Јерко, чланови среских партијских руководства, иредставници суседних партијских окружних руководства, младо и старо из Брдњака, Селевца, Друговца и осталих села у близини. Чланови енглеске војне миг.ијр. гкубпиитплшо су посматрали шта се то дешава и није им било пријатно због приговора што савезници нису послали довољно оружја да млади добровољци голоруки не крену у прве окршаје против непријатеља.

Командант бригаде примио је рацорт начелника штаба Момчила Стевановића да је Бригада спремна за смотру и чврстим кораком прошао испред бригадног строја. Потом је стао на средини, одсечно узвикнуо да га сви чују: "Смрт фашизму!" Из хиљаду грла сложено му је узвраћено: "Слобода народу!" На команду "На месту вољно", борци и старешине опуштенији су очекивали шта ће даље бити. Са исписаним папиром у руци, пред њих је стао члан. Окружног комитета и заменик политичког комесара одреда Јђубомир Ивковић Шуца и после команде да борци и старешине опет стану мирно, прочитао раније донету одлуку Окружног комитета КПЈ за Младеновац о формирању ГТрве космајске бригаде, са краћим образложењем зашто се то чини и какви је борбени задаци очекују. Саопштење одлуке поздрављено је аплаузима и гласним одобравањем. Начелник штаба бригаде Момчило Стевановић прочитао је наредбе о формацијском устројству Бригатте, именовању старешина на командне и политичке дужности. Кад је то завршено Јна Јговорницу је изашао члан Окружног комитета КПЈ за ЈИладеновац Марко Никезић да истакне значај формирања Прве космајске ГТЈЈ бтрдита ^ тгароду објасни тренутну политичку и војну ситуацију у нашој земљи и свету. Он је најавио да ће Боигада бити страх и трепет за удружене непријатеље, да ће их таманити на подручју Космаја и Подунавља, да ће угрозити источне и јужне прилазе Београду, да ће дејствима у непријатељској позадини олакшати напредовање Оперативне групе дивизија, јединица Првог пролетерског и Дванаестог ударног корпуса НОВЈ према нашем главном граду Београду. Од бораца и старешина је тражио да у наредним борбама испоље умешност и храброст како су то чинили и раније док су се борили у саставу Космајског партизанског одреда и од-

брамбених партизанских сеоских јединица. Новајлијама је пожелео да се што пре наоружају и доживе успешно ватрено крштење. Говорника Марка Никезића је гледало и пажљиво слушало скоро хиљаду постројених бораца различитих људских судбина. Међу њима су били недавно пристигли млади заточеници Завода за принудно васпитање омладине, мучилишта у Смедеревској Паланци: Никола Бекташевић, Василије Боберић, Радоје Батинић, Јован ВНлендерић, Илија Гостовић, Предраг Драмићанин, Драгослав Ивановић, Драгољуб Јевтовић Драган. Василије Јанковић, Војислав Косовац Поп, Драгутин Мокрањец Моки, Драгаи Марковић, Милан Матић Мића, Петар Матић Шац, Миле Марјан, Рајко Николић Татко, Бранко Пјешчић Цикота, Милан Пандуров Панца, Арсеније Поповић, Љубомир Стаменковић 1ром. Сергије Симић, Мирослав Станковић, Бранко Узелац и Предислав Торбица. Они су скоро голоруки, у сумрак 7. септембра, 1944. јуришали на логорске стражаре и обезбеђење у бункерима и спешно да умакну. (Јтели су нешто оружја и поносни га држали на раменима стојећи у свечаном строју * и слушајући говорника. А он је завршио реалним предвиђањем да ће се јединице Народноослободилачке војске и Црвене армије, тукући фашистичког окупатора и његове слуге, у победоносном походу убрзо срести у срцу Шумадије и на пркосном Космају.⁴⁴

Политички комесар бригаде Блажо Радуновић, држећи текст партизанске заклетве у руци, борцима је објаснио да ће читати реченицу по реченицу, са предасима, да га они пажљиво прате и понављају... Потом се сасредио на текст заклетве и почео:

... Ја, народни партизан, заклињем се својом чашћу...

Шума се проламала од разноликих и уједначених гласова. После читања заклетве уследило је војно и упозорење борцима да се сувише не удаље. А њих су одмах почели да салећу мештани, рођаци и пријатељи, да их хватају за руке и приводе богатим трпезама у прикрајку шумског хлада да ручају. Неки су приметили да је време ручку одавно минуло, да је то права ужина и нису се устручавали да се добро

44 Драгољуб Јевтовић Драган, необјављено сећање у власништву аутора.

нахране. Домаћини су били толико дарежљиви и услужни да су борце пријатно изненадили богатством разноврсних јела, чашицама жежене препеченице и флашама вина. И на томе се нису зауставили. Од команданта бригаде Стефановића, њиховог старог познаника, о чијој су храбрости много знали, дубоко га поштовали и ценили, њих неколико, заједно са председником сеоског Народноослободилачког одбора, изражавајући расположење свих Другована, сложили су затражили да се цела Прва космајска врати у Другован да тамо преноћи и сутрадан одморнија настави да извршава предстојеће обавезе. Командант их је насмешен слушао и пристао да се удовољи њиховој жељи. Присутни су били расположени за весеље и свирку до касне вечери, али се то није могло остварити због близине непријатељских упоришта. Морали су се задовољити свиркама фрулица и ритмичним поскакивањима у народним колима. Било је то нека врста замене за богатији културно-уметнички програм, који се могао припремити, али га је било ризишно извести због могућег изненадног налета удружених непријатеља.

У први сумрак, сврстане у четне и батаљонске колоне, јединице Бригаде су се запутиле у слављенички расположени Друговац. Штабови батаљона и команде чета су се побринули да се село обезбеди удвострученим стражама и патролама. Борци су размештени на починак у сеоске куће, али тако да водови и чете остану на окупу да се лако престроје у борбени поредак у случају неке изненадне опасности. Добро је чувана енглеска воша мисија и њена радио-станица, Јер се очекивало да ће она, колико сутра, упутити шифровану поруку својој бази да Првој космајској бригади недостаје много оружја и муниције и затражити да се то хитно ваздушним путем допреми на означено место у околини Космаја. Из нешто касније написаног документа секретара Окружног комитета КПЈ за Младеновац члану Покрајинског комитета КПЈ за Србију, Душану Петровићу Шанету, може се стећи реална слика о бујању НОБ-е на Космају и околини и недостатку оружја. Објашњавајући колико је бројно стање јединица било пре формирања бригаде, око 500 бораца, секретар Драгослав Марковић Дража у писму, поред осталог, каже и следеће: "Данас износи 1.700. Дакле, за 5 дана прилив бораца од

преко 1.200 људи. И то и поред тога што смо настојали да се тај број сведе на најмању меру. Прилив је масован. Тако ми сада имамо заједно са 2. батаљоном, који је прешао из Срема, преко 1.900 људи. Од тога наоружаних 750. Дакле, 1.100 без оружја. Као што видиш, нашли смо се пред озбиљним проблемом: проблем руководства и проблем оружја."⁴⁵

Наношење удара јединицама АвалскоГ четничког корпуса

Штаб бригаде, у сарадњи са штабовима батаљона, сачинио је вишедневни план напада на четничке, недићевске и љотићевске јединице у рејону Космаја и космајске Посавине. На руку му је ишла добра вест да је у Дубону, 5 километара западно од Друговца, стигла чета четника из Рипња, који су отказали послушност својим старешинама и неке пиквикирали Њихови представници. не знајући да је тада формирана Прва космајска бригада и да је у њиховој близини, послали су гласоношу да потражи Штаб Космајског партизанског одреда да му се пренесе порука да жели да се прикључи партизанима. Рипањски четници су осетили два дана раније ударну моћ поменутог одреда и почели да га уважавају са страхопоштовањем. То се делимично види из извештаја који је командант четничког батаљона у Рипњу упутио команданту Липовачке четничке бригаде наводећи да је претходне вечери група партизана упала у Рипањ и заробила четнички одред. Чак је нагласио да се партизани још увек налазе у близини Рипња иако их тренутно тамо није било.⁴⁶

Сазнавши ко се налази у Дубони, командант бригаде је наредио да се батаљони припреме за покрет. Борци су најпре ручали, узели оружје, сврстали се у маршевски поредак и запутили према Дубони. Из предострожности, водећи рачуна да четници не приреде неку подвалу, јединице су се обазриво приближавале Дубони, посебно моотрећи на доминантни вис западно од села одакле се нада-

⁴⁵ Архив Србије, Окружни комитет КПЈ за Младеновац.

⁴⁶ Архив ВИИ, ЧА. К. 54, регистарски број 33/5.

леко видело. Командант, политички комесар, његов заменик и начелник Штаба бригаде &или су заинтересовани да дознају детаље о пучу у четничким редовима у Рипњу. Политички комесар имао је извесну неверицу према пучисти Ма, а командант бригаде, добро знајући прилике на терену, уверљиво је објаснио да су се то побунили мобилисани сељаци који су увидели да их старешине обмањују. Командант ХдеФановић је знао и више: да су Никола Качаревић и Драго Дробњак припремали побуну, али то није желео да објашњава.

Батаљонске и четне колоне ничим нису ометене у покрету и са неколико страна су ушле у Дубону. Тамо се већ налазио Космајски партизански одред чије су јединице помогле побуњеницима да умакну потери. На састанку у Штабу бригаде, коме су присуствовали командант и политички комесар одреда, организатори побуне у четничком батаљону испричали су и појединости. Команданта бригаде највише су интересовали разлози пуча да сагледа јесу ли подударни са његовом претпоставком. У основи се испоставило да јесу, али су појединости биле занимљиве и откривале понешто мање познато. У Рипањском четничком батаљону, заправо 4. батаљону ЛшЈовичке бригаде Авалског четничког корпуса, старешине су биле подофицири са стране: командант жандармершски наредник Милан Булатовић, његов заменик/Гован Арсић Чика?)И командири чета били су из других јбеста. То би се,~ можда, некако и отрпело да они нису били прави злотвори и најчешће без разлога кињили Рипањце и њихову родбину. Мобилисанима су помогли симпатизери и сарадници Народноослободилачког покрета да се припреме за обрачун са омраженим старешинама и после прикључе партизанима. Пуч је било тешко извести и једном је одгођен. Други пут је избио у рипањском засеоку Брђанима када су убијени заменик команданта^батаљонаи командири чета. За командантом батаљона је настала потеря у селу, али је он успео да побегне и претпостављеног извести шта се догодило.

Штаб бригаде још једном је проверио да» ли сви Рипањци, дојучерашњи припадници сада већ разбијене четничке јединице, желе да остану у Народноослободилачкој војсци да се боре против окупатора и његових присталица. Од

свих је добијен позитиван одговор. Исте вечери су распоређени да повећају бројно стање јединица Прве космајске и њену ватрену моћ.

Према раније утаченом борбеном плану, Бригада је продужила у Влашку, 8 километара северно од Младеновца, са намером да сачека налет савезничких авиона изнад виси Варовнице, да изруче товари оружја и муниције. Један батаљон бораца очекивао их је целе ноћи и јутра, али се нису појавили. Штаб бригаде опет није био у прилици да наоружа ненаоружане, али није губио наду. Јединице су задржане на достигнутом простору и наредне ноћи, али савезнички авиони опет нису долетели.

Пре покрета из Влашке и Варовнице преко Шепшина, Сенаје и Малог Пожаревца, у Поповић, Штаб бригаде је обавештен да је Главни штаб НОВ и ПО Србије, на челу са Тенерал-лајтнантом Кочом Поповићем, Прву космајску преименовао у Двадесет другу српску бригаду и Друга шумадијска је преименована у Двадесет прву српску бригаду. У то време секретар Окружног комитета КПЈ за Младеновац је тражио да она дође на подручје космаја да садејствује са Двадесет другом српском космајском бригадом, да заједно туку удружене непријатеље. али се то није остварило. Двадесет прва српска бригада је задржана да води борбе у рејону Аранђеловца и стављена под команду Штаба Пете крајишке ударне дивизије која је избила у подножје и на висове Букуље и заједно су ослободиле Аранђеловац. Убрзо ће и Двадесет друга српска космајска бригада ући у састав Пете крајишке дивизије,⁴⁸ али за кратко, да би после била упућена у Шумадијску дивизију у формирању.

Мештани Поповића, познатог по слободарским традицијама и привржености НОБ-и, топло су дочекали јединице Бригаде, припремили им довољно хране и створили услове да се одморе. Пре рата у Поповићу је ширио напредне идеје учитељ Мића Марковић, резервни официр, учесник I светског рата и делегат на Вуковарском конгресу КПЈ, учесник краткотрајног априлског рата 1941. када је заробљен и одведен у Немачку. Његови синови Мома и

⁴⁷ Војна енциклопедија, том IX, Београд, 1975, стр. 5746.

⁴⁸ Исто, том IV, Београд, 1972, стр. 604д.

Драгослав, идући очевим стопама, постали су чланови КПЈ, њени руководиоци и организатори оружаног устанка. У време кад се Бригада нашла у Поповићу. Мома Марковић био је члан Главног штаба НОВ и ПО Србије, а Драгослав Марковић секретар Окружног комитета КПЈ за Младеновац. Обојица су уживали велики углед у срединама у којима су стасали и руководили партијским организацијама и партизанским јединицама.

У Поповићу је увече одржан народни збор коме су присуствовале и јединице Бригаде. О тренутној војној и политичкој ситуацији окупљенима су говорили командант и политички комесар бригаде. Они су прорекли да ће Шумадија и Космај заувек бити ослобођени за свега десетак дана, да ће Космајци и њихова бригада дати све од себе у предстојећим тешким данима беспопштедне борбе за коначно ослобођење наше земље. Млади мештани Поповића и борци бригадне културне екипе извели су заједнички културно-уметнички програм и допринели добром расположењу присутних. Политички комесар батаљона Родољуб Андрић Родо, који је у комесарској торби имао виите родољубивих песама, повицима је изазван да јенну-говори. према сопственом избору. Са правилно\$дикцијомуиз његовог грла извирали су стихови:

"...Наш Космај
космати, сури
— у крилу својих шума
децу, слободу њише,
крвљу њиховом
славну историју пише..."⁴⁹

Збор и приредба су протекли у миру захваљујући протеривању[^] немачке посаде из зграде оближње железничке станице у Малој Иванчи. Немци су, наиме, открили да бригадне колоне стижу у Поповић и ко зна шта би предузели да правовремено нису осујећени. Заменик политичког комесара Другог батаљона Душа[^]Нтисолић добио

⁴⁹ Бригадни лист *Космај*, свеска 1. у архиви секције Бригаде.

је задатак да се побрине да се непријатељско упориште неутралише и спречи било какво узнемиравање и напад са те стране према Поповићу. Искусни ратник и првоборац, Николић је одабрао вод бораца и повео их ближе непријатељу. На рамену је носио "џонбул" и одбио је понуду неколико бораца да га одмене у ношењу терета. Проређена колона задихана је стигла на узвишење недалеко од железничке пруге и зграде станице. Борци су залегли у заклоне, оружје држали приправно за паљбу и очекивали наређење шта да ураде. Заменик комесара пажљиво је разгледао прилазе згради станице, преуређене у тешко освојиви бункер. Командир вода је очекивао наређење да се непријатељско утврђење, чим падне мрак, нападне и покуша освојити. Заменик комесара био је мишљења да се железничка станица не напада, да се борци не излажу опасности и крварењу, јер би Немци противнападом, с обзиром да су имали задатак да значајну железничку саобраћајницу никако не испуштају из руку, учинили све да је преотму. Заменик политичког комесара је одлучио нешто прихватљивије: рукама је чврсто обујмио напуњени "џонбул" да разорну гранату испали у јазбину Немаца. Пажљиво је нанишанио и трзнуо окидач. Проломио се пуцањ оруђа, а убрзо експлозија поред улаза у зграду железничке станице и перонског колосека. Немци су кратко ћутали у заклонима, а потом одговорили ватром из пупцсомитраљеза. Они су, изгледа, схватили да је дејство "џонбула" увод у жешћи напад на њихово упориште и кришом, користећи мрак, повукли се у дубину села. Њихово узмицање није примећено, а вод бораца морао се одмах вратити у Поповић да се прикључи Бригади* која је већ кренула на супротну страну, да пређе друм и железничку пругу јужно од Раље и стигне у Ропчево.

Окршаји у Бождаревцу, Бељини и Великом Борку

Узмичући пред Двадесет другом српском космајском бригадом и Космајским одредом, страхујући од пораза у отвореној борби, озбиљно нагрижене деморализацијом и извесним расулом четничке јединице Авалског корпуса

под командом мајора Светислава Трифковића, напустиле су Подунавље, знатан простор Космаја и концентрисале се у космајској Посавини да се ту покушају одбранити. Њихова главнина се разместила северно и североисточно од Степојевца, у Бождаревцу, Барајеву, Великом Борку, Бељини, Лисовићу и неким засеоцима. Штаб корпуса, приштапски и позадински делови били су у Бождаревцу. Оваква концентрација и размештај, у сагласности са немачком командом одбране Београда, погодовала је четничким јединицама, јер су се добрим делом налазиле у залеђини предњих немачких положаја код Степојевца, успостављених да задрже и одбијају, на томе правцу, наступање јединица Прве армијске групе НОВ према Београду. Штаб бригаде и штабови батаљона, користећи обавештајце, добили су податке да пред собом имају три четничке бригаде: Грочанску, Посавску и Врачарску. Њихово бројно стање није се могло сасвим дознати. Без обзира колика је њихова снага, командант бригаде Иван Стефановић Срба није одустајао од намере да се крене у напад. Своје инсистирање образложио је члановима штаба чињеницом да су поменуте четничке јединице, а и остале, извршиле многе злочине над недужним народом и да им се не сме дозволити да некажњене умакну. Слично су мислили и његови најближи сарадници, команданти и политички комесари батаљона. Одмах се заједнички прионуло изради детаљног плана напада и припреми јединица за борбу. Команданти Првог и Другог батаљона, Војислав Николић Воја и Живојин Анђелковић Жине, прихватили су сугестију команданта бригаде да њихове јединице наступају на правцу главног удара, са тежиштем на Бождаревац и да се прилагођавају развоју борбене ситуације. На десно крило је одређен Трећи батаљон, са командантом Јанићијем Ранковићем Мићом, да угрози непријатеља у Барајеву, а на лево, према Бељини, Четврти батаљон, под командом Обрада Прибића. Штабовима батаљона и командама чета је препуштено да прецизније разраде правце наступања, постизање изненађења и међусобно садејство. Заменик политичког комесара бригаде Раде Кушић, кад је план напада завршен, окренуо се команданту бригаде Стефановићу приметио:

- По свему судећи ми ћемо први ударити на истурену непријатељску спољну одбрану Београда...?

- Ударити хоћемо, али не знам хоће ли нам се то признати. Важно је да успемо. Сви ћемо у прву борбену линију да подстичемо јединице у нападу. Борци имају далеко више самопоуздања кад нас виде у својој близини.

Ујутру, 23. септембра, пре наступања према непријатељским положајима и циљевима напада, недовољно одморни и једва расањени борци и старешине сврстани су у бригадни строј у Губеревцу да нешто више сазнају о значају предстојећег ТаладГГ та четнике и њихове господаре Немце. Пред строј је стала храбра Јелена Стојановић. политички комесар Првог батаљона, повитпеним гласом, језгровито и тачно, борцима објаснила шта их очекује, захтевајући да у наредној пригодној акцији дају све од себе да нанесу пораз сарадницима окупатора, да примерно казне злочинце који су у црно завили многе српске породице на Космају, у Подунављу и целој Шумадији. У бригадном строју било је доста оних којима је понеко од најрођенијих и ближих сродника страдао од четничких црних тројки, 50 кољачких кама, пушчаних хитаца и једва су чекали да крену у напад.

Пре покрета командант бригаде је одлучио да се чланови Штаба бригаде прикључе четама и батаљонима на правцима на којима се непријатељ најжешће супротставља и помажу у сламању отпора. Он се придружио Штабу Трећег батаљона, рачунајући да ће његове чете, с обзиром да су најистуреније према гарнизону Београда, бити изложене снажнијим противударима и отпорима непријатеља. Његово предвиђање се обистинило после почетних успеха Батаљона на Равном Гају, када је освојио предње положаје четника и смелим нападом их присилио да узмичу у Београд. Ни тамо нису успели да се одбране и спаса су потражили у ужурбаном повлачењу на наредне положаје. Гоњење се могло наставити, али је постојала

50 Група активних четника, одабраних кољача, образована од 1942. при штабовима четничких бригада и корпуса. По одлуци четничких команданата или четничког преког суда, или лица означених словом "З" (заклати) преко радија од избегличке владе у Лондону, вршиле убиства - клањем припадника и симпатизера НОП-а, родољуба и појединаца који су одбијали сарадњу са четницима.

опасност да се Батаљон, залазећи предубоко у непријатељску одбрану, без чврсте везе са левокрилним Првим батаљоном и заштите сопственог десног бока, може наћи у неприлици и полуокружењу. У договору са командантом бригаде, командант батаљона Јанићије Ранковић Мића усмерио је Другу чету, са командиром Раком Јовановићем, према Липовичким шумама, Баћевцу и Београду да практично осигура десни бок целог борбеног поретка Бригаде. Прва чета, с којом се нашао омладински руководилац батаљона Војислав Плећаш Воја и Трећа чета, у коју је дошла Ангелина Кушић Ина, политички комесар батаљона, затвориле су иедовољно штићени простор према десном боку Првог батаљона. Паљба је одјекивала на све стране и по томе се могло закључити да се непријатељ, огорчено брани, да су стрељачки стројеви батаљона начинили неуједначене продоре на правцима својих наступања.

Први и Други батаљон, са командантима Војиславом Николићем и Живојином Анђелковићем Жинетом, успешно садејствовали и напредовали. У скоро једночасовној бојзби савладали су прву четничку ватрену препреку код Лисовићке баракe, на друму између Барајева и Бељине и стремили да што пре упадну у Бождаревац у коме се налазио ЈИтаб четничког Авалског корпуса. У гоњењу четника предњачила је Друга чета Првог батаљона, са искусним командиром Милом Јаћимовићем и политичким комесаром "Десанком" Жикић. На левом крилу, нешто спорије, наступила је Прва чета, под командом Милоша Жарковића и Боривоја Рашовића, не стижући да солидније обезбеђује бок суседа. И поред те опасности, Друга чета се приближавала Бождаревцу, али је изненада засута митраљеским куршумима са удаљености око 400 метара. Један борац је рањен. Део стрељачког строја чете био је присиљен да залегне у заклоне. Командиру чете засметао је застој и наредио је пушкомитраљесцу Милану Обрадовићу и његовом помоћнику Милану Смиљанићу да неутралишу опасно непријатељско гнездо на ивици шуме поред села. Искусни пушкомитраљезац добро је нанишанио и испалио неколико дужих рафала. На рубу шуме настао је мук непријатељског митраљеза и Друга чета убрзо је упала у Бождаревац. За њом су пристигле остале јединице, али се

ту нису дуже задржале, већ су наставиле да гоне непријатеља који је преплашен бежао. У Бождаревцу су остала позадинска одељења да скупљају и односе знатан ратни плен на слободну територију Космаја. У седишту четничког упоришта борци су наилазили на језиве призоре и лелеке унесрећених поред жртава које су поубијали разуларени четници. Поред чесме у Бождаревцу лежало је згрчено и окрвављено тело Милана Недељковића који је одбио да се укључи у четничку јединицу и крене у борбу против партизана. Четнички официр га је грубо одгурнуо пред цеви својих потчињених да изрешетан куршумима издахне поред жуборкасте чесме. Кад је група бораца, са Браниславом Пешићем, наишла на Недељковићеве ожалошћене укућане, тада им је омогућено да убијеног младића унесу у кућу и касније сахране у сеоском гробљу.⁵¹

Четврти батаљон, под командом Обрада Прибића, пошто је упао у Бељину, заштитио је правац од Степојевца. Четници су доведени у такву ситуацију да нису били у стању да пружи озбиљнији отпор. Већина их је побегла из зграде сеоске школе и кафане. Петнаесторици је препречено узмицање и прихватили су позив да се предају. Међу њима је било мобилисаних и одмах су пуштени кућама, а остали су стражарно спроведени у позадину да народном суду положе рачун за своје нељудско деловање. Заплењено је доста оружја, у коме се иначе оскудевало, муниције и разне ратне опреме. Оружје и муниција одмах су додељени младим борцима који су ненаоружани пошли у напад. Батаљон је заузео положај на западној страни села да спреман сачека евентуални напад Немаца и њихових помагача од Степојевца. Штаб батаљона истовремено је пратио развој борбене ситуације код суседних батаљона на десном крилу и водио рачуна да се заштити њихов леви блок.

Ближило се подне. Први и Други батаљон, савладавши непријатеља у Бождаревцу, наставили су гоњење и постижали успехе. Јединице Првог батаљона су избиле у рејон Борачког виса, а његов штаб на коту 227, одакле је имао добар преглед, да* успешније прати ток борбе и одлучује о правцима напредовања. Две чете је усмерио да садејствују

са Другим батаљоном, задржаним непријатељском ватром испред Великог Борка, а једну према Баћевцу, да спречи продор Немаца и четника са северне стране. После првих изненађења, претрпљених губитака у живој сили и ратном материјалу, четници су се почели сређивати и пружати организованости отпор. У томе их је охрабрило пристизање немачких јединица из рејона Степојевца да заједнички осујете напредовање Двадесет друге српске космајске бригаде и да је одбију назад. Известан успех су постигли задржавањем чета Првог и Другог батаљона поред кућа у северном делу Великог Борка и не допуштајући им да се домогну центра села. Жестокој непријатељској ветри, са узвишења на улазу у село, посебно је била изложена Друга чета Првог батаљона. Борцима је наређено да заузму какве-такве заклоне и узвраћају. Командир Првог вода је дознао од једног мештанина да се дуж тешко освојивог узвишења налазе удружени Немци, четници, недићевци и љотићевци, да им командује један немачки официр. О непровереним подацима одмах су обавештени командир чете и командир батаљона. Они су одлучили, без обзира на јачину непријатеља на повољнијем положају, да га чета изненади јуришом и продужи у дубину Великог Борка. Припремљени су командири водова, десетари, пушкомитраљесци да предводе јуришне групе и незадрживо напредују. Ноћу би овакав напад прошао са далеко мање ризика, али се сада, у по бела дана, једино мислило на успех и могуће жртве нису смеле бити препрека. Згуснути стрељачки строј Друге чете сасвим је подишао непријатељском положају и није имао губитака. Било је то знатно охрабрење борцима и старешинама да продуже успоном начичканим растињем да ручним бомбама и пуцњима изблиза угрозе непријатељске заклоне и на брзину ископане ровове за лежећи став. У повољном тренутку наизменично су заређале команде да се јуриша. Одбрана удружених непријатеља је почела попуштати. Многи четници, љотићевци и недићевци нису слушали ни разумели расрђеног немачког официра да одступања нема и трком су узмицали на супротну страну села. За њима су запристајали немачки војници и уједно им штитили одступницу. Неколико их је лакше рањено и спашавали су се без туђе помоћи. Чета је зашла дубоко у село, трагала за заосталим и скривеним

четницима, недићевцима и љотићевцима. Командир чете одједном је приметио да је стрељачки строј одвео далеко испред осталих јединица, да му нису заштићени ни леви ни десни бок. У очигледној неприлици командирима водова је наредио да се застане на достигнутој линији и борци одаберу погодне заклоне. Онда је издвојио патроле да крену назад, улазу у село, да покушају успоставити везу са јединицама које су садејствовале у нападу. Патроле су се вратиле необављена посла, са кратким извештајима да никога нису приметиле и пронашле. Командир и политички комесар чете и њихови заменици су увидели да су у неповољној ситуацији, али су бдлучили да се одмах не повлаче.

На десном крилу борбеног распореда Бригаде, на..... прилазима Липовачким шумама, Друга чета Трећег батаљона је заустављена изненадном жестоком ватром из пешадијског оружја и ручних минобацача. Командир чете је проценио да је непријатељу стигло појачање и да намерава у противнапад. У таквој ситуацији најбоље се било правремено повући преко Барајева и избећи сукоб са надмоћнијим и боље наоружаним противником. Кад је наумио да остварује такву намеру, командир чете је угледао команданта бригаде Ивана Стефановића Србу да погурен, с аутоматом у десној руци, трчи и не хајући за звиждуке зрна из непријатељског оружја довикује:

- Командире! Где си, командире?

- Ево ме, команданте! - одазвао се командир Јовановић из заклона.

- Сачекај да се нешто договоримо! - узвратио је задихани командант.

Ознојан је притрчао командиру и гледајући према непријатељском положају, командант је непрекиданим гласом, процењујући шта нападачи могу учинити, наређивачки затражио:

- Знаш шта, командире, са четом не узмичи док се Бригада не повуче. Штити јој десни бок и неГдоzволи~ да јој непријатељ зађе за леђа и угрози одступницу... Док се сви борци не'повуку.

- Разумем, друже команданте! - схватио је командир Рака Јовановић да узмака не сме бити.

- Нападају нас с чела и полубочно, од Степојевца - откри командант, - Удружили се Немци, квислинзи и четници. Само храбро, командире! - пружи му командант руку и заједно са куриром пожури назад.⁵²

Непријатељски ватрени удар се појачавао у чело Друге чете која је успешно одолевала и одбијала узастопне нападе. Непријатељ је имао више мртвих и рањених, увидео да фронталним нападима жељено неће постићи и прибегао опкољавању. Без садејства и подршке Прве и Треће чете, које су четници, недићевци и љотићевци приморали на повлачење, Друга чета жилаво се бранила, одбијала чеоне и бочне нападе и настојала да избегне опкољавање. На појединим местима је долазило до бомбашких двобоја и борбе прса у прса. Командир чете је бринуо да митраљези и пушкомитраљези прецизно дејствују и проређују буљуке нападача. У томе се највише истицао нишанџија митраљеза Ћовани, Талијан, који је побегао из немачког заробљеништва у редове космајских партизана, уз нештедимичну помоћ младе Бранке Маџић, родом из Селевца, која му је спретно пунила и додавала реденике муниције. У тренутку кад је највише врло од несносне пуцњаве и експлозија ручних бомби, Ћовани се неприродно тргао, болно јекнуо и у смртном грчу одвојио од митраљеза. Неколико четника су видели шта се догодило и наумили да дограбе убитачно оружје. Помоћник митраљесца Бранка Маџић која је четнике мрзела из дна душе, јер су јој раније убили рођеног брата, једва је дочекала прилику да им се поштено освети. Залегла је иза митраљеза, преко нишана вребала нападаче и обарала их кратким рафалима. Преживели четници су устукнули у оближњу јаругу, а љотићевци их заменили и пуцајући из аутоматског оружја покушали да Бранку усмрте и не знајући да им зајепурено и пркосно девојче рафалима прекраћује наступање. Ранила је неколико љотићеваца, а њиховог водника теже и приметил да јој је митраљеска муниција при крају. У њеној близини били су другови Бранко Пешчић Цикота, Драгољуб Јевтовић Драган, Димитрије Дасукидис, недавно побегли из фашистичког концентрационог логора за младе у Смедеревској Паланци, помагали јој ватром из пушке да

⁵² Радивоје Јовановић Рака, необјављено сећање. у власништву аутора.

лакше истраје у неповољној ситуацији и штитили леви бок. И на другој страни, десно од девојке митраљесца, громињале су пушке и спречавале продор непријатеља. Без обзира на снажан отпор, борци Друге чете су опкољени од четника Липовичке бригаде и није им преостајало друго него да се пробијају из ватреног обруча.

Док је Друга чета јуначки одолевала и непријатеља задржавала да Бригади не пресече одступницу на падине Космаја, ужурбано су предузимане мере да се батаљони и чете у реду извлаче на повољније положаје и штитећи једни другима одступницу. Командант бригаде слао је курира Љубишу Анђелића да командантима батаљона пренесе наређење за повлачење испред непријатеља коме су стално пристизала појачања, подржавана тенковима и минобацачима. Курир је имао хитрог коња, неколико сати раније отетог од четничког официра у Бождаревцу, галопом га најчешће терао. брзо преносио наређења и поруке. Команданту Првог батаљона најпре је саопштио да се одмах повлачи. Хладнокрвни/командант Николић, сталожен и у најкритичнијим приликама, искоса је погледао курира у седлу на коњским леђима и припитао:

- Је ли баш одмах, Анђелићу. да узмичемо одавде?
 - Одмах! Командант бригаде наредио! - нагласи курир.
 - У реду - прихвати Николић. - Уз твоју помоћ наређење за повлачење биће брже извршено. Скокни тамо на положај Прве и Треће чете и командирима пренеси моје наређење за повлачење. Ја ћу их сачекати код оног дрвета испод овог брега.
 - Разумем. друже команданте! Зашто да не јавим и командире Друге чете да се повлачи?
 - Отишао је предалеко. Негде је у Великом Борку. *
- Ризично га је тражити. Он ће се већ снаћи, знам чету на време покренути назад. Команданту бригаде јави да ће моје две чете брзо назад. А Јахимовићева, кад стигне.

Курир ободе коња да копита путељком заклоните. стране узвишења и замакне у оближњи шумарак. Прва и Трећа чета су одступале без већих тешкоћа. Друга чета, са командиром Јахимовићем, дуже је очекивала да јој пристигну појачања да напредује у дубину непријатељског реда, али то није дочекала. Поред ватре у чело. почела

је добијати ватру у бокове. Команда чете правовремено је увидела да надмоћни нападачи опкољавају и борци су припремљени за узмицање из загрљаја смрти. Тројица бораца лакше су рањени. Командир чете добио је високу температуру и толико је малаксао да се једва кретао. Некако је смогао снаге да командовање у критичним тренуцима не препусти заменику. Чета се умешно, по водовима који су један другOME бранили одступницу, извукла према Бождаревцу и пожурила да сустигне главнину Бригаде. Изнемоглом командиру другови су помогли да лакше пешачи и носили његову опрему и оружје.

Команданти Другог и Четвртог батаљона на време су обавештени да се њихове Јединице повлаче. Журећи у Штаб бригаде да команданта извести шта је урадио, курир Анђелић је имао неприлике и умало није страдао. Неочекивано је налетео на групу недићеваца који су изненађени повикали

- Стој! Ко иде...?

Курир је зауздао коња мислећи да га заустављају борци неке јединице која одступа и изустео знак распознавања за тај дан:

\ - Радован!

- Који Радован, сунце ти калајисано! Шта тражиш?

Анђелић је препознао недићевце иза оближњег жбуња и окренуо коња да побегне. Запрашталe су пушке и резнуо пушкомитраљески рафал. Погођени коњ се занео у леву страну, посрнуо и пао. Курир је неозлеђен искочио из седла и дао се у бег до најближег заклона. Отуда је узвратио на ватру нападача, омео их у наступању и погурен наставио да узмиче. Недићевци су га испратили испаливањем више хитаца и нису се усудили да крену у потеру. Очигледно су се плашили да их не изненади нешто озбиљније од појединачних хитаца Анђелићеве пушке. Он је задихан, у трку, сустигао зачеље Другог батаљона који се успешно повукао и журио према Стојнику. Једино је експлозија минобацачке гранате нешто раније усмртила две другарице и једног друга. чија су тела, прекривена ћебадима, вожена у запрежним колима батаљонске коморе и касније сахрањена, уз војничке почаст и опроштајни говор, у сеоском гробљу.

Ближио се сутон. Опкољена Друга чета Трећег батаљона са командиром Раком Јовановићем, храбро је одолевала наизменичним четничким јуришима са више страна. Нападаци су се толико осилили да су борце позивали на предају и тобоже гарантовали да им се ништа рђаво неће догодити. Млади Милан Матић, нишанџија који метак није узалуд опаљивао, погледао је преко нишана у најгрлатијег викача у тренутку кад је извирио из заклона и заувек га ућуткао. Слично су чинили другови у његовој близини и нападачима нису дали напред. Без обзира на борбену издржљивост и одлучност бораца целе чете, непријатељ се толико острвио да је њихов положај постајао све критичнији. Командир и политички комесар чете, проценивши да је задатак успешно извршен и да се Бригада извукла из припремане клопке, одабрали су најповољнији правац за пробој из окружења, водове припремили и поучили како да кидају ватрене препреке. Чета се брзо престројила у незадрживи ударни клин, са снажним побочницама и заштитницом, напала најслабију карику непријатељског обруча, раскинула га лакше него што је очекивала и измакла из загрљаја смрти. Наступајући сумрак јој је добро дошао да остане невидљива за непријатеља који је насумице горео муницију. Командир чете се надао да ће у Стојнику сустићи свој батаљон и Бригаду, али је у селу затекао неколико сарадника народноослободилачког покрета и председника сеоског НО одбора. Они су га обавестили да су се јединице Бригаде кратко задржале у селу, да им је народ спремио скромну вечеру и отишле даље.

- А куда? упитао је командир Рака, желећи да одмах продуже за бригадном колоном.

- Бригада је отишла у Неменикуће. Даћемо ти, командире, водича да чета пречицом тамо стигне - обећа председник - Пре покрета, друже, прикупићемо нешто хране да борци утоле глад. Цео дан, знам, ништа нису окусили.

Пријатно изненађени предусретљивошћу саговорника, командир и политички комесар чете нису штедели речи захвалности и борцима је омогућено да се окрепе скромном вечером.

Чета је стигла у Неменикуће када су батаљони у мраку постројавани да продуже у Мали Пожаревац. Командир и политички комесар чете отишли су у Штаб батаљона. Ко-

мандант батаљона Јанићије Ранковић Мића толико се обрадовао њиховом доласку да их је топло другарски загрлио и честитао им на успешно извршеном задатку од изузетног значаја за целу бригаду. Друга чета одмах је прикључена главнини батаљона и наставила покрет. Ноћ је искоришћена да се не приметно пређу непријатељска упоришта поред друма и железничке пруге у близини Ћуринаца и осване у Малом Пожаревцу. Ујутру је Штаб бригаде сагледао резултате јучерашње борбе у рејону Барајева, Бождаревца и Великог Борка и закључио да су непријатељу нанети следећи губици: 30 мртвих, 80 заробљених војника и официра. Заплењено је 28 јахаћих коња, 60 пушака, 1 митраљез, 8 војничких казана и доста разне ратне опреме.⁵³

У целини гледано Бригада је у основи извршила постављени задатак наневши осетне губитке удруженим непријатељима, поготово четничком Авалском корпусу који је добрим делом разбијен и војнички се више није успео Ј/Ц/ расуло, јер — опоравити. У његовим јединицама Је настало расуло, јер — мГШилисаџи људи нису желели да се боре против надмоћних партизанских јединица и доста их је дезертирало. Борбени морал четника био је у целини на ниском нивоу. Штаб њиховог корпуса је проценио, али се у томе преварио, да ће његове бригаде лакше опстати у космајској Посавини, под окриљем Немаца на њиховој истуреној спољној линији одбране Београда, па их је ту сконцентрисао не очекујући да ће изненада бити нападнуте и тучене. Четници би претрпели далеко веће губитке, а можда и потпун пораз, у упориштима Бождаревцу, Барајеву, Великом Борку, да је Двадесет друга космајска бригада извршила темељније припреме за напад, да га није изводила на десет километара широком фронту, већ да је прибегла опкољавању и одсецању одступнице њиховим јединицама. Широки фронталним нападом Бригада је у почетку напада потискивала четничке јединице којима је одговарала тако наметнута борба, без угрожавања њихове позадине, да се прилично организовао повлаче, користећи бројне природне заклоне, да пружају отпор, да понегде запрете противнападима у недовољноштићене просторе између бата-

љона. Оваквим начином вођења борбе четничке јединице су добијале у времену да доведу сопствена појачања из Рипња и других упоришта и да их добију од Немаца у Степојевцу. После су кренули у противнапад на целој ширини фронта и бригада им се није могла супротставити, објективно ценећи, без знатнијих жртава. Отуда је Штаб бригаде најрационалније поступио наређујући батаљонима да се организовано повуку и избегну пресецање одступнице од бројнијег непријатеља. Може се поставити питање зашто Штаб бригаде није одлучио да се приближавање непријатељу и напад изведу ноћу и постигне веће изненађење. За такав подухват темељним извиђањем требало је прецизно одредити чак и сеоске куће у којима су четничке јединице коначиле, како им неприметно прићи, савладати спољне страже и упасти унутра. Штабу бригаде очигледно се журило да новоформиране јединице упуту у прву борбу да се увери колико су способне да фронтално наступају, да једна другој помажу и остварују садејства. Постигнути успеси, у почетку напада, очигледно су оправдали упуштање у дневне окршаје, али се касније увидело и шта није дубро. Штабу бригаде је преостало да уочене недостатке, у сарадњи са штабовима батаљона, постепено отклони да би јединице постизале још боље борбене резултате у наредним сукобима са непријатељем.

У време задржавања у Малом Пожаревцу Штаб бригаде је планирао да се група бораца, њих педесетак добро наоружаних, под командом Душана Миљушевића Рипањца, обазриво убаце у четничко упориште у Рипњу и непријатељу приреде изненађење. После преласка Рипањског четничког батаљона у редове НОВЈ и распоређивања његових припадника у скоро све јединице Двадесет друге српске космајске бригаде, у њихово село одмах су доведене знатније четничке снаге из других места да држе положаје и пружају жилав отпор у случају налета неке партизанске јединице. Добро извиђајући терен и заобилазећи опаснија места, група бораца се приближила Рипњу, скривена у оближњој шуми вребала прилику да упадне у растркано село и жестоком паљбом из аутоматског оружја непријатељу нанесе губитке. Вођа групе Миљушевић је успоставио везу са једним сарадником који га је обавестио шта се уистину дешава у Рипњу и околини. У селу

је било много четника, добро наоружаних и припремљених за борбу. Они су злостављали многе мештане и пљачкали њихови имовину. У то време доводили су појачања у људству, утврђивали поседнуте положаје и припремали одсудну одбрану. Вођа групе бораца је увидео, после дводневног смишљања шта да се учини, да би тешко изненадио опрезне четнике и нанео им озбиљнији пораз. Стога је групу ноћу одвео назад, у састав њеног батаљона^а)Обавештен о одступању поменуте групе од Рипња, дознавши разлоге зашто је то учињено, Штаб бригаде се сагласио да је опрезност вође групе била на месту^а-н. да су животи бораца пречи од делимичног успеха.—

Заједно са Крајишницима

Бригада је самостално дејствовала и њен штаб подносио извештаје Окружном комитету КШ за Млаттеновап. чији је 'Члан био и командант бригадеГИван Стефановић Срба. Из Малог Пожареваца батаљони су прешли у Дубоку и владало је затишје. Борци су били смештени у кућама гостољубивих домаћина, а мање јединице држале су положаје и патролирале око села. Начелник штаба бригаде Момчило Стевановић није желео да се борцима остави много времена за одмарање и команданта бригаде је подстакао да штабовима батаљона нареди да се више часова посвети војнострукној обуци. На то је реаговао политички комесар бригаде Блажо Радуновић и затражио да се свакодневно изводи морално-политичка обука и младим људима објашњавају најновиИлн догађаји у нашој земљи и свету. Водови и десетине одједном су живнули учећи како се врши напад, организује одбрана, крилни обухвати и остале тактичке радње. У црквеној порти командир једне чете подучавао је борце стројевом правилу, да одсечно поздрављају испруженом шаком, уместо поздрава стиснутом песницом, како су до тада чинили. Неколико старијих бораца тешко су то прихватили и тражили да им се објасни зашто се уводи нови начин поздрављања и отпоздрављања. Без жеље да се бави суштином промене, командир им је узвратио да је тако "одозго" наређено и да је то довољно. Док

су борци и старешине били заузети обуком и осталим пословима, од Младеновца, из непријатељског гарнизона, огласила се артиљерија. Гранате су звиждећи долетеле у рејон Дубоке и експлодирале. Јединице су се већином склониле у прокопе поред сеоског друма и нису имале губитака. Једино су оштећени кровови неколико кућа и жртава није било.

У Штаб бригаде стигло је наређење Штаба Пете крајишке ударне дивизије, које је потписао командант Милутин Морача. У том наређењу, од 25. септембра 1944, кратко пише: "Под нашу команду доћи ће и Космајска бригада, коју треба претходно мало средити и помоћи је у наоружању."⁵⁵

Јединице целе бригаде су повучене са положаја на Варовници. 27. септембра увече, у село Влашку да вечерају и изврше припреме за наступни марш у означеном правцу. У Штабу бригаде претходно је добро проучен и анализиран допис Штаба дивизије, о свему обавештен Окружни комитет КПЈ за Младеновац и^усаглашени ставови ТПга да се ради. У Штаб бригаде дошла је члан Окружног комитета Божидарка Дамјановић Кика, јунакиња Космаја и Шумадије^Т да најави да предстоје знатније кадровске промене, да ће више војних и политичких руководиоца ускоро стићи из пролетерских и крајишких бригада на одговорне дужности у Двадесет другој српској космајској бригади. Било је то свакако у вези са извештајем секретара Окружног комитета КПЈ за Младеновац упућеним секретару Окружног комитета КПЈ за Крагујевац и уједно члану Покрајинског комитета КПЈ за Србију, у коме је наглашено, поред осталог, да се новоформирана бригада налази пред озбиљним проблемом, да јој недостају војни и политички руководиоци и оружје за новопримљене борце.⁵⁶ И почело је решавање тог проблема. Најпре од Штаба бригаде и постепено до штабова батаљона и команди чета. Командант бригаде Иван Стефановић Срба је прекомандован за команданта Космајског партизанског одреда. Дужност команданта бригаде тренутно је остала упражњена, али је командант Трећег батаљона Јанићије

⁵⁵ Зборник НОР-а, том I. књ. 12, док. 142, стр. 357 и док. 156. стр. 402.

⁵⁶ Зборник НОР-а, том 1, књ. 20, док. 171, стр. 711-712.

Ранковић Мића задужен да командује Бригадом доњеног уласка у састав Пете крајишке дивизије. У току марша и нешто касније Ђебиће прекомандовани на друге дужности политички комесар бригаде, његов заменик и начелник штаба бригаде.

У току припреме покрета Бригаде поштован је захтев , Штаба дивизије, изражен у поменутом допису, да се током ^-марша посебно брине о Енглеској вошој мисији и да се) она допрати у Штаб Првог пролетерског корпуса. Дописом је тражено да се Гордана Михаиловић, ћерка Драже Михаиловића, доведе у Штаб Пете крајишке дивизије, али она тренутно, према сећању бораца Драгољуба Јевтовића Драгана и Божицара Миддновића, није била у некој јединици Бригаде. Њу је ^добруознавао Јевтовић, а и њеног брата Бранка. потпото су у детињству и младости становали у сусетним улицама. на Звездари, Кајмакчаланској и Гвоздићевој, често се виђали и дружили. У необјављеној изјави Милановић тврди да је Гордана, заједно са братом, у Бригаду дошла касније, тек у селу Моравцима код Љига, али не спори на она раније није била у некој другој јединици на Космају или у Шумадији. У допису је захтевано да ШтабТЗбригаде води рачуна да обезбеди добру комору и казане за кување хране. Објашњена је тренутна ситуација на терену куда се Бригада упућује и ширем простору овим речима: "Моментална ситуација код нас је следећа: Јединице наше дивизије и Двадесет прва српска бригада налазе се на простору Белановица - село Вукосавце - Венчане - Аранђеловац - село Мисача - Буковик - Даросава. Јаче немачке снаге стално пролазе комуникацијом Топола - Младеновац, а једна њихова јача колона ових дана пролази комуникацијом Горњи Милановац - Рудник - Топола са бочним обезбеђењима према нашим јединицама. На сектору Ваљево - Јајковац - Лазаревац није било промена и јединице нашег корпуса држе ове градове.⁵⁷

Из Влашке Бригада се ноћу, 27. и 28. септембра, запутила преко добро чуваног прума и железничке пруге. северно од Младеновца, у Амерић, Кораћницу и Велику Иванчу, испод југоисточних и јужних висова Космаја. Од Младеновца је наишла немачка моторизована колона

57 Архив ВИИ. кутија 722, број регистра 20-1.

штићена од неколико тенкова, извесно време омела прелазак јединица Бригаде преко друма, али то ^ије дуже трајало. Непријатељска колона се удаљила пре^а Раљи и нестале су препреке на томе делу друма. Батаљс>нске колоне у разређеном поретку трком су наставиле да прелазе на другу страну. Посебно је штићена Енглеска војна мисија, са ојачаном претходницом, побочницама и заштитницом. Космајци су посебно били захвални шефу миси!е Цорпу и осталим члановима због њиховог заузимања да савезнички авиони допреме извесне количине оружја, муниције и разнoг ратног материјала на слободну територију Космаја. ч

Маршевање је настављено целог преподгЈева. Јединице Бригаде стигле су у Раниловић, на средсжраћи друма између највишег космајског врха и Аранђеловца. Тек сада им је омогућено да се одморе од напорноГ пешачења и ручају. Мештани су се трудили да борце? домаћински угосте и за кратко време приготовили достД разноврсних јела.

У касним поподневним сатима Бригада је продужила у Даросаву, западно од Аранђеловца. На челу маршевске колоне кретао се Први, затим Трећи, ЧетвртИ, а на зачељу Други батаљон. Штаб бригаде и приштагкжа јединица маршевали су између зачеља Првог и чела Трећег батаљона. Бригадна претходница и побочница нису узнемираване од прикривених четничких група и мирно се маршевало. Јединице Бригаде су размештене на преноћиШте у Даросави и засеоцима поред друма за Живковце И Белановицу. Штаб бригаде се јавио Штабу дивизије, смештеном у близини зграде основне школе у Живковцима, да извести како се маршевало и добије упутства за нове задатке јединица. Сусрет команданта дивизије Милут^на Мораче и политичког комесара Илије Матерића са Јанићијем Ранковићем Мићом, Радом Кушићем и Момчилом Стевановићем био је више негб'срдачан. Том приликом је договорено да се јединице Бригаде задрже на достигнутом простору, да не продуже у Живковце у којима није било услова за смештај и исхрану целе Бригаде.

Сутрадан су уследиле извесне кадровске промене. Штаб дивизије наредио је Штабу бригаде да се командант батаљона Живојин Анђелковић Жине разреши дужности и упуту у Штаб Првог пролетерског корпуса да ^е јави мајору

Милошу Вучковићу. Борцима и старешинама није објашњено зашто се то чини и били су незадовољни што ће остати без команданта батаљона кога су поштовали и ценили. Касније су дознали да је он укључен, заједно са братом Савом и радистом Миодрагом Митровићем, у обавештајну групу мајора Вучковића, која је запленим возилом помоћника министра социјалне политике и моралног здравља у Недићевој влади, са радио-станицом, кренула у Београд да отуда радио-везом извештава Штаб Прве армијске групе шта се значајно дешава у редовима непријатеља. За воланом се налазио заробљени возач и под претњом смрћу послушно возио. Поред њега је седео мајор Вучковић са легитимацијом помоћника квислиншког министра Србољуба Ћонића, а такође и Сава Анђелковић, са личним документима секретара поменутог помоћника министра. На задњем седишту возила били су тобожњи пратиоци помоћника министра, са аутоматима на готовс. Прерушени обавештајци без потешкоћа су прошли немачке, недићевске и четничке контролне пунктове на друму од Рање до Београда, стигли у кућу браће Анђелковића, у улици војводе Бране, под кокошињац у дворишту сместили радио-станицу и одмах је оспособили да ради. Помоћу ње упућивани су драгоцене обавештајни подаци о снази и распореду непријатељских јединица да их Штаб Прве армијске групе искористи у припремама и извођењу београдске операције.⁵⁸

Бригада није померана са простора ранијег размештаја. Она је практично била у дивизијској резерви, иако јој то званично није саопштено, да је Штаб дивизије сваког тренутка може увести у борбу на неком од сектора које су браниле Прва, Четврта, Десета крајишка и Двадесет прва српска шумадијска бригада. Отуда је Штабу Двадесет друге српске космајске, истовремено кад и осталим бригадама, Штаб дивизије упутио преглед стања на положајима према непријатељу који је предузимао противнападе на читавом сектору од Трешњевице до Аранђеловца. Нападом преко Венчаца, на јединице Пете крајишке дивизије, 28. септембра, Немци су намеравали да овладају друмом од Трешњевице према Аранђеловцу и делимично су успели. Штаб

58 Петар Вишњић, *Бишка за Србију*, друга књига, Београдска књига, Београд, 1984. стр. 407.

дивизије прозрео је њихове праве намере, да им је циљ да бригаде потисну од комуникације према Младеновцу и Београду и настојао да то спречи. У документу се о томе наводи: "У борби 28. овог месеца наше јединице успеле су да потисну непријатеља са Пресеке и Аранђеловца према Бањи, а на сектору Венчац наше јединице су задржале непријатеља. Немамо још података о резултатима јучерашњих борби.

Сада непријатељ држи Доњу Трешњевицу, село Брезовац, Венчац и Бању. Заједно са Немцима налази се мањи број недићеваца и четника. Комуникацију Горњи Милановац - Рудник Немци користе и даље за транспорт трупа и материјала, које повлаче од правца Ужице - Чачак...

Задатак наших јединица остаје исти с тим што ће Двадесет прва бригатта и Космајска бригада извршити покрет на нове просторе где ће им бити, поред мањих војничких задатака, омогућен краћи одмор и сређивање јединица... "⁵⁹

Под сређивањем се попразумевало кадровско јачање и наоружавање обеју бригада да војнички~бољс~оспособљене изађу из састава Пете крајишке ударне дивизије и буду укључене у Шумадијску дивизију која је ужурбано формирана. За време боравка у рејону Даросаве борци и старешине Двадесет друге српске космајске бригаде нису били обавештени шта их стварно очекује и тренутно су желели да буду уведени у борбу да се придруже бригадама Пете крајишке дивизије у одбијању офанзивних удара немачких јединица код Аранђеловца и друма од Тополе према Младеновцу и обратно.

Несиоразуми око формирања Шумадијске дивизије

Одлука о формирању Шумадијске дивизије уследила је нешто раније, 25. септембра. када је Штаб Прве армијске НОВЈ групе депешом обавестио Врховни штаб НОВ и ПОЈ, да су у рејону Аранђеловца и Космаја затечене две бригаде, јачине око 1.800 бораца и стављене под команду

Штаба Пете дивизије. На основу овог податка Врховни штаб је реаговао, 27. септембра, наређењем Штабу Прве армијске групе следећим наређењем: "...Из политичких а и војних разлога, врло је важно да од снага са Космаја формирате једну српску - шумадијску дивизију. За ту дивизију ви морате одвојити добар старешински кадар. Дакле, много нам је стало до формирања те Шумадијске дивизије..."⁶⁰

У време издавања овог наређења врховни командант, маршал Јосип Броз Тито се налазио на преговорима у СССР да склопи споразум о уласку јединица Црвене армије у нашу земљу и садејству са јединицама Народноослободилачке војске у ослобођењу Београда и других места од окупатора и квислинга. Он је истовремено добио обавештење да ће бити испоручено оружје и опрема руске производње да се наоружа 12 наших дивизија, од којих свака мора да броји од 8.000 до 10.000 бораца и старешина. У то време бројно стање наших дивизија је било далеко мање, у просеку око 3.000 до 3.500 бораца и старешина, али су свакодневно попуњаване пристизањем добровољаца и мобилисаних и њихово бројно стање се повећавало. Врховног команданта Тита у одсуству је замењивао генерал-лајтнант Александар Ранковић и пожуривао, заједно са чланом Врховног штаба, генерал-лајтнантом Сretenом Жујовићем, да се Шумадијска дивизија што пре формира да учествује у предстојећој бици за Београд. Није се очекивало да у томе може доћи до неких неспоразума и одлагања. На предлог Штаба Прве армијске групе, 30. септембра, Врховни штаб се сагласио да Штаб Шумадијске дивизије сачињавају: командант Момчило Ђурић, политички комесар Миливоје Радовановић Фарбин, заменик команданта Милан Шијан, начелник штаба Мироје Павићевић, руководиоца политичког одељења Нада Јовановић, начелник Одељења заштите народа (ОЗН-а) Момчило Дугалић Мома и начелник санитета Даница Росић.⁶¹

Знајући да предстоји формирање Шумадијске дивизије, Штаб Пете крајишке дивизије наредио је Двадесет првој српској шумадијској и Двадесет другој српској космајској бригади да са дотадашњег простора размештаја крену у

⁶⁰Зборник НОР-а, том II. књ. 14. док. 184, стр. 171.

«_ ⁶¹ Разговор аутора са Даницом Росић Аврамовић.

правцу Љига. На захтев Окружног комитета КПЈ за Крагујевац, заменик поштитског комесара бригаде Раде Кушић је премештен на нову дужност и одмах је отишао из Даросаве. Бригада је припремљена за покрет и пошла упркос неповољним временским приликама, преко Прогореваца и Вагана у Живковце. Газећи кроз праве каљуге многи борци су остали. због некавалитетне и подеране обуће, сасвим боси. У већ пуним сеоским кућама у Живковцима Космајци нису имали прилике да се сместе у топле одаје да просуше одећу и обућу. Морали су у оближње Калоњевце на починак и вечеру. Киша није престајала да лије, а повремено је хучао олујни ветар. Штаб бригаде је успоставио везу са Штабом Пете дивизије у Белановици да се детаљније распита о наредним задацима и маршрути, да обавести да је 70 бораца и 17 специјалиста, према ранијем усменом наређењу начелника штаба Ратка Вујовића Чочета, већ упућено из Бригаде на означену адресу. Тражена је потврда да је прекомандовано људство стигло у јединице у које је упућено. Занимљива је тврдња да је 17 специјалиста из Двадесет друге српске бригаде прекомандовано у јединице Пете крајишке ударне дивизије. Међу њима је вероватно било и противтенковско одељење, наоружано, поред осталог, са две прохивтенковске пушке, којим је командовао Вукашин Дедакин, упућено из Даросаве' на положај према А~{5аНђеловцу, да спречава налете немачких тенкова, а они се нису појављивали. Противтенковско одељење је касније враћено у састав своје бригаде у Моравцима.

У Белановици, у Штабу дивизије, задржан је начелник штаба бригаде Момчило Стевановић и распоређен на нову дужност. Бригада је упућена у Моравце код Љига, тако изашла из састава Пете крајишке ударне да се укључи у Шумадијску дивизију. Она се разместила, не само у Моравцима, него у Љигу, Околцу, Дудовици и успоставила везу са Тринаестом пролетерском бригадом "Раде Кончар" у ширем рејону Лазареваца. Са Бригадом је дошла Енглеска војна мисија са радио-станицом и опремом за њено функционисање и одржавање. Она је сутрадан одведена у Штаб Прве армијске групе и тако се опростила са Космајцима који су ревносно бринули о њеној безбедности.

Из Белановице у Љиг, Гукоше и Штавицу је стигла и Двадесет прва српска шумадијска бригада. О њеном доласку Исидор Ћуковић је записао и ово: "Ујутру, 1. октобра,

Космајска бригада је освајула у рејону Моравци - Лиље, а Душан Петровић Шане изашао је у сусрет Двадесет првој српској бригади до Ивановаца. Батаљони Двадесет прве српске бригаде одатле су се пребацили: Други у Штавицу, Четврти у Диће, а остали у Љиг. До подне обе бригаде су заузеле раније наређени распоред. Свака је имала по шест батаљона, са укупно око 2.500 бораца".⁶²

Истог дана, у недељу 1. октобра 1944, на основу наређења Штаба Прв8 армијске групе, започела је реорганизација и кадровска попуна Двадесет друге српске космајске бригаде војним и политичким руководиоцима ГГ који су стигли из јединица Првог пролетерског корпуса. Добитијене су извесне количине оружја да се побољша наоружање Бригаде. Било је то у духу ранијег наређења Штаба Прве армијске групе појединим дивизијама да Шумадијској дивизији заједно уступе 68 пушкомитраљеза за појачање у наоружању. У ту сврху Штаб Пете крајишке дивизије обезбедио је 12 пушкомитраљеза, изузимајући од сваке бригаде по 4, са довољном количином муниције и резервних оквира...⁶³

Реорганизацијом Бригаде од четири батаљона је створено јест и пва су одмах-дздовојена да уђу у састав Тридесет прве српске бригаде, заједно са два батаљона Двадесет прве српске који су истовремено издвојени из њеног састава. На тај начин је омогућено да се формира, 3. октобра, Тридесет прва српска бригада јачине укупно око 1.200 бораца и старешина. Њеним настанком и реорганизацијом Двадесет прве српске шумадијске и Двадесет друге српске космајске бригаде били су створени основни услови да Шумадијска дивизија нормално дејствује.

Одласком два батаљона бораца, у Двадесет другој српској бригади извршене су знатне промене у распореду људства по батаљонима и четама и постављењу старешина на војне и политичке функције. Командант бригаде постао је Радослав Маричић Каплар, политички комесар бригаде Радован Гаковић, заменик команданта Јован Пејковић Ке-за и заменик политичког комесара Ђуро Кричковић. Дуж-

62 Ђидор Ђуковић: *Двадесет прва српска ударна бригада*, Београд, 1982, стр. 317.

63 Архив ВИИ, ЧА. К-782. Ф-1 рег. број 27.

ност начелника штаба бригаде поверена је Илији Палији. Сви су они били првоборци и прекаљени ратници у многим борбама широм наше земље, у биткама на Неретви и Сутјесци. За омладинског руководиоца бригаде постављен је Светозар Тинкић Тоза, а за бригадног референта санитета Маца... У Штабу Првог батаљона били су Војислав Николић Воја, командант, Бајо Перовић, политички комесар, Владимир Илић Шуца, заменик политичког комесара, а остала су непопуњена места омладинског руководиоца и референта санитета. У Другом батаљону на дужност команданта је распоређен Радавоје Радојевић, а на дужност политичког комесара Јоф ПБепић Г. За њихове заменике су одређени Јанићије Ранковић Мића и Салих Османбеговић. Омладински руководилац био је Стеван Миланков Столе, а референт санитета Мара Чудић. Командант Трећег батаљона постао је Душан Врачар, политички комесар Лука Јововић, заменик команданта Симо Галин, заменик политичког комесара Ђорђе Шкорић, омладински руководилац Војислав Плећаш и референт санитета Јелица Настих Сока. У Четвртом батаљону командант је био Мирко Медич Цукић, политички комесар Душан Шашић и референт санитета Јелка Бјелобаба. Нека места тренутно су остала упражњена и касније попуњавана.

Тешко је било стећи потпун увид у саставе команди чета, ко су били командири и политички делегати водова из простог разлога што нема писменог документа из времена кад је Бригада реорганизована. Многи од њих, међутим, касније се помињу у документима о појединим тежим и лакшим борбама и осталим активностима Бригаде. У сећањима и забелешкама појединаца се помиње да су у време боравка у рејону Мораваца и Љига на командним и политичким дужностима били Миле Јаћимовић, Родољуб Андрић Родо, Драган Танкосић, Живорад Радовановић. Рака Јовановић, Милош Жарковић, Боривоје Рашовић, Обрад Прибић, Властимир Дапчевић, Ловренчић и остали чија имена и презимена нису запамћена. У Штабу бригаде, види се, није остао ни Један руководилац на војној или политичкој дужности од оних који су га сачињавали у време формирања Бригаде и двадесетак дана касније. Слично с& догодило и у штабовима батаљона и ко-

мандама већине чета. Војни и политички руководиоци, стасали у борбама на Космају, већином првоборци, изузетно храбри и политички образовани, изузев команданта Првог батаљона Војислава Николића и заменика политичког комесара Другог батаљона Душана Николића, приликом реорганизације у Моравцима, без објашњења су распоређени на ниже руководеће дужности. Било је то непријатно изненађење и деградирање без кривице кривих. У тренутку спровођења свршеног чина у постављању на нове командне и политичке функције, осим видног нерасположења и гунђања због очигледне неправде, нико од космајских руководиоца, вероватно да не би пореметио унапред припремљено, није озбиљније поставио питање зашто се они, без провере њиховог војног и осталог знања, уназађују једном наредбом која је састављена и спроведена без њиховог консултовања и било каквог удела. Доста касније, кад се очигледно уверио да се кадровске неправде према Космајцима не отклањају како је очекивано, заменик команданта батаљона Јанићије Ранковић Мића, на једном састанку у Штабу бригаде, отворено је поставио питање докле ће његови другови и он бити запостављени. Уместо правог одговора. Мића је доживео критику и приморан да ћути. Ако се свестраније сагледа вођење кадровске политике у космајским партизанским јединицама, у чему је Окружни комитет КПЈ за Младеновац, у сагласности са појединим члановима Покрајинског комитета КПЈ за Србију, имао одлучујућу улогу, није на одмет подсетити да су тражењем кадровских појачања са агаане, из пролетерских и осталих бригада Прве армијске групе, делимично подцењиване. Сопствене мшљности и занемарено да се храбри и умешни руководиоци унапређују и постављају на више дужности. Без обзира шта је од кога потицало у оваквој кадровској комбинаторици и шта се желело постићи, најправичније би било да су војни и политички руководиоци Бригаде у време њене реорганизације, стављени у равноправан положај и задржани на дотадашњим дужностима. са могућношћу, зависно од војне и политичке способности, да буду распоређивани на више функције.

После реорганизације Бригада је задржана у Моравцима и Цветановцу. У четама и водовима извођена је доста интензивна војна обука. Нарочито је увежбавано руковање

оружјем, извођење наиада и одбране. Прибављан је приручни алат за копање ровова, земуница и траншеја. У поподневним часовима пажња је посвећивана политичкој изградњи бораца, партијским и скојевским састанцима. Санитетски референти су предузимали мере да борце здравствено заштите, да их навикну да не занемарују личну хигијену. Појава вашки задавала је доста неприлика. Борцима је омогућено да их требе стављањем одеће у партизанску бурад да угину на врелој пари. Доста бораца било је оголело и обосило. Интенданци су некако успевали да набаве нешто одеће и обуће да се збрину најлошије одевени и обувени борци и старешине.

Штаб бригаде је желео да се сасвим увери како је извршена реорганизација Бригаде колико је она спремна за наредне покрете и борбе. Штабовима батаљона је наређено да се јединице припреме за смотру, 3. октобра, на сеоској ливади у Моравцима. У четама и водовима је настала ужурбаност. Борци су својски чистили оружје и дотеривали одећу да што пристојније изгледају на смотри.

Освануо је бескишан уторак. Земљиште је било блатњаво од недавних пљускова и сунце виркало кроз раседлине пловених облака. Батаљони и чете пристизали су месту означеном за смотру, одмах се постројавали и равнали у беспокорне линије. Заменик команданта бригаде Јован Пејковић Кеза предао је рапорт команданту Радославу Маричићу Каплару да је Бригада постројена за смотру, прописано му дошао с леве стране да чврстим војничким кораком крену дуж беспрекорног строја. Стотине очију Космајаца нетремице су гледале марширање одлучног и стаменог команданта о коме ништа нису знали. Изрази њихових лица су сведочили да им импонује и да ће његова наређења без поговора извршавати. Командант бригаде, очигледно поносан војничким изгледом и држањем око 1.600 постројених бораца и старешина, зауставио се испред њих да се ^ледају лицем у лице, у ставу мирно одсечно принео испружену шаку десној слепоочници и громогласно поздравио: "Смрт фашизму, другови!..." Из свих грла уједначено се заорило: "Слобода народу!..." Потом је заменик команданта бригаде командовао: "На месту вољно!..." То су прихватили команданти батаљона, а за њима командири чета и пренели борцима. Пред бригадни строј је

изашао политички комесар бригаде Радован Гаковић, говорио о значају ослобођења Србије од окупатора и његових помагача, предстојећој бици за ослобађање Београда у којој ће учествовати млади Космајци и Шумадинци.⁶⁴ Негову најаву, да се креће према Београду, борци су одушевљено поздравили. Штаб бригаде био је задовољан војничком спремношћу бораца и старешина и бринуо да се они још боље наоружају за предстојеће борбе. У томе се, донекле, успевало захваљујући долетању транспортних авиона Црвене армије, који су, штићени од сопствених ловаца, допремали трофејно оружје и муницију у Горњи Латковић, недалеко од Мораваца и Љига. И на аеродром у Дивцима, недалеко од Ваљева, долетали су савезнички авиони доносили оружје и муницију за потребе јединица Прве армијске групе. На повратку су укрцавали тешке рањенике пролетерских и осталих бригада и односили у савезничке болнице у Италији на лечење.

У тренутку када је Двадесет друга српска космајска бригада била више него спремна да у саставу Шумадијске дивизије крене у наредне окршаје, да искаже сопствену ватрену и ударну моћ, врховни командант Тито упутио је депешу, 3. октобра, из Крајове у Румунију, у којој се задржао приликом повратка из Совјетског Савеза, генерал-лајтнанту Александру Ранковићу, у којој пише: "Нека Арса, односи се на Арсу Јовановића, тада начелника врховног штаба, објашњење (М. Г.) обустави свако даље формирање нових дивизија и нека се старе попуњавају бар на 10.000. Треба видети које дивизије ће се укинути и укључити у друге."⁶⁵ Сутрадан је врховни командант скоро истоветне депеше упутио Првој армијској групи и Главном штабу НОВ и ПО Србије. За Врховни штаб НОВ и ПОЈ и Александра Ранковића примљена депеша била је неочекивано изненађење и више од тога: практично створена Шумадијска дивизија, са њеним штабом, приштапским једницама, три бригаде, морала се расформирати. Како то објаснити борцима и старешинама? Учињен је покушај из Врховног штаба, на иницијативу генерал-лајтнанта Александра Ранковића, 5. октобра 1944. године, да се Шумадиј-

ска дивизија не уброји у оне за које се обуставља свако даље формирање, објашњењем врховном команданту: "Претвог наређења наредили смо формирање само Шумадијске дивизије".⁶⁶ Овакав одговор, без потврде да ће се поступити по његовом претходном захтеву, из кога није изузимао Шумадијску дивизију, очигледно је навео врховног команданта да радио-везом изричито нареди: "Шумадијску дивизију немојте стварати. Стварајте шумадијске батаљоне и укључите их у ваше дивизије, особито у оне које су најслабије. Ми морамо створити пуно бројне дивизије од осам до десет хиљада. Иначе наше дивизије неће моћи примити наоружање које ће добити ових дана"...⁶⁷

Из поменутог документа стиче се утисак да је врховни командант Тито, на основу обећања добијених од највиших званичника Совјетског Савеза, заиста поверовао да ће оружје и опрему, чак за 12 дивизија Народноослободилачке војске, добити одмах и да му је то задавало бригу како да се то прихвати од наших тренутно малобројних дивизија, чије је бројно стање, у најбољем случају тренутно, било око 4.000 бораца и старешина. Обећано оружје и опрема руске производње испоручиваће се много спорије, sukcesивно, чак скоро пола године. Дивизије Прве армијске групе освајале су Београд и упућиване на Сремски фронт са трофејним оружјем, запленим од непријатеља, а користиле су незнатне количине, добијене од западних савезника. Врховни командант је захтевао да се дивизије Прве армијске групе хитно попуне људством до жељеног бројног стања, најкасније до 8. октобра 1944. године, најављујући да их очекује крупан задатак заједно са јединицама Црвене армије. И овај захтев био је нереалан и делимично је извршен мобилизацијом и прихватањем добровољаца. Несугласице у односима између врховног команданта Јосипа Броза Тита који се још налазио у Крајови, у Румунији, генерал-лајтнанта Александра Ранковића, генерал-лајтнанта Сретена Жујовића и генерал-лајтнанта Арсе Јовановића нису биле сасвим превазиђене. То је уочљиво из Титовог наређења, 6. октобра, Александру Ранковићу и Арси Јовановићу, којим очито љутито упозорава: "За Србију дајем

⁶⁶ Архив ВИИ, кутија 26, регистарски број 13-4/13.

⁶⁷ *Зборник НОР-а*, том II, књига 14, документ 237, стр. 214.

наређења ја! Престаните са вашим давањем наређења. Шумадијску дивизију сам наредио не стварати већ готове бригаде укључити у друге дивизије."⁶⁸ Нешто конкретнију депешу Тито је истовремено послао Штабу Прве армијске групе у којој се каже: "Дивизију не стварати већ целе шумадијске бригаде укључивати у вашу Шесту личку и Пету крајишку, мисли се на дивизије, примедба (М. Г.) и у једну војвођанску. Наређења слушајте моја а не са Виса."⁶⁹ Необично је, заиста, да врховни командант упозорава Штаб армије да не слуша наређења са Виса, односно Александра Ранковића који га је замењивао, него његова из иностранства. Без обзира на несугласице са врховним командантом, Врховни штаб је поштовао његове захтеве и наредио, 9. октобра, Главном штабу НОВ и ПО Србије да се са "Шумадијском дивизијом поступи онако како је Маршал наредио".⁷⁰ Неспоразуми су окончани споразумом да је Шумадијска дивизија, без обзира колико је труда уложено у њено формирање и оспособљавање да борбено дејствује, престала да постоји и њене бригаде овако су распоређене: Двадесет прва српска је остала у Петој крајишкој ударној, Двадесет друга српска је распоређена у Шесту личку пролетерску⁷¹ и Тридесет прва српска бригада у Тридесет шесту војвођанску ударну дивизију.

Возом од Љига до Лазаревица

У време док се расправљало о томе да ли ће Шумадијска дивизија постојати и бити у саставу Прве армијске групе, Двадесет друга српска космајска бригада интензивно је припремана и морално-политички за наредна борбена дејства. без обзира у коју ће дивизију бити укључена. Како је то изгледало делимично се види из извода операцијског дневника за 4, 5. и 6. октобар 1944. године у коме пише: "Војнички рад у целој бригади. Чишћење и упозна-

⁶⁸ Исто, док. 241, стр. 216.

⁶⁹ Исто, док. 252, стр. 222.

⁷⁰ Исто, док. 285, стр. 248.

⁷¹ Шеста личка дивизија је формирана 22. новембра 1942. Од 19. марта 1944. носила је назив пролетерска "Никола Тесла".

вање са пушкама. Политички часови... Егзерцир и политички часови одржани у целој бригади... Пешадијски егзерцир и политички часови."⁷²

Оваква свакодневница је прекинута наређењем Штаба бригаде да се јединице припреме за покрет према Горњем Милановцу. Било је планирано да се тамо разместе, да наставе војну и политички обуку, да упућују потерна одељења да проналазе и заробљавају скривене непријатељске групе и групице у околним планинама. У току марша план је неочекивано промењен и Бригада враћена у Љиг, познат по стецишту партизанских јединица, у коме се извесно време налазио Штаб Прве армијске групе, са приштапским јединицама, а после се преместио у Ваљево да се начини што више простора у варошици за смешај јединица које су биле одређене да уђу у састав Шумадијске дивизије. У Љигу се налазила осредња зграда железничке станице и ускотрачном пругом саобраћали возови од Ваљева према Лазаревцу и обратно.

Батаљонске колоне стигле су близу железничке станице, добиле предах и нешто хране и очекивале шта ће се даље догодити. Одједном се прочуло међу борцима и старешинама, натеклих ногу и подбијених табана од целодневног марширања по макадамском друму, да се више неће пешачити него возити у вагонима железничке композиције која се већ налазила на станичном колосеку. А куда? У ком правцу?... Љубопитљивци нису издржали да се не заинтересују. Прави одговор знали су чланови Штаба бригаде, али га нису желели прерано саопштити. Претходно су припремили штабове батаљона и команде чета да борцима објасне да се бригада укрцава у воз и ноћу одлази у Лазаревац, у састав Шесте личке пролетерске дивизије. Изненађење је било двоструко за борце и старешине. Сада су коначно сазнали да је Шумадијска дивизија расформирана пре потпуног формирања и званичне смотре планиране да се одржи у Љигу. Космајци су се радовали укључивању у Шесту пролетерску дивизију, што им се указује прилика да се боре, раме уз раме, са њеним прослављеним бригадама са дугим борбеним искуством и значајним победама над Немцима, Талијанима и квислинзима свих

72 Извод из бригадног дневника, фотокопија у Секцији бригаде.

боја. Расположени и весели, борци су одушка налазили у певању партизанских и слободарских песама. Нису изостале свирке фрулица и хармоника док се чекало наређење да борци и старешине, према строго утаначеном распореду, улазе у вагоне. У све то мешало се хуктање локомотиве парњаче, обасипане ројевима варница из њеног шеширастог димњака.

Слушајући наређења командира чета и водова, борци су дисциплиновано ушли у воз без возног реда и целог га испунили. Штаб бригаде се сместио у службени вагон до локомотиве, а штабови батаљона у вагоне јединица којима су командовали. У вечерњем мраку зачуо се продорни писак локомотиве и она је, уз неколико јачих трзаја, повукла дугу композицију. Доста бораца први пут су сели у воз и возња им није баш пријала. Нелагодности су се ослободили кад се стигло у Лазаревац и када су изашли из вагона на станични перон и оближњу травнату зараван. На лицима многих читавао се умор и жељно су очекивали да се сместе у околним кућама и окрепе сном.

Уместо ноћног починка, уследило је сврставање јединица у маршевске колоне и покрет према Вреоцима и Великим Црљенима. У дугачкој колони, иза Првог батаљона, маршевао је Штаб бригаде и приштапска јединица. Више од десетак километара је препешачено за два сата и борцима је тада омогућено да се кратко одморе и ведрији дочекају сутрашњи дан.

У БЕОГРАДСКОЈ ОПЕРАЦИЈИ

Обосирани расиоред и јачина снага

- У време пристизања Двадесет друге српске бригаде на одредиште у Вреоце и Велике Црљане, Штаб Прве армијске групе НОВЈ и Команда 4. гардијског механизованог корпуса Црвене армије, увелико су вршили припреме за ангажовање јединица у борби, одређивали најповољније правце њиховог наступања на спољну и унутрашњу непријатељску одбрану Београда. За нападну борбена дејства Штаб прве армијске групе одредио је оба корпуса у њеном саставу: Први пролетерски и Дванаести ударни војвођански корпус. У Првом пролетерском корпусу биле су Прва пролетерска, Пета крајишка ударна, БЈеста личка пролетерска и Двадесет прва српска ударна дивизија. Дванаести ударни корпус сачињавале су Једанаеста крајишка, Шеснаеста војвођанска ударна, Двадесет осма славонска ударна и Тридесет шеста војвођанска ударна дивизија. Њихово бројно стање било је око 58.000 бораца и старешина. Оно се нешто касније повећало када је у рејон Авале пристигла Двадесет трећа српска ударна дивизија Четрнаестог корпуса НОВЈ.

Команда Црвене армије у Београдској операцији ангажовала је 4. гардијски механизовани корпус у чијем су саставу биле 13, 14, 15. гардијска механизована и 36. гардијска тенковска бригада и придодата ојачања. Поменути корпус био је, у ствари, покретна борбена група 3. украјинског фронта и после преласка преко Велике Мораве смело је наступао, у садејству са јединицама Прве армијске групе НОВЈ, према Авали и Београду. У току сложене и тешке операције, у борбу је постепено уведено још пет стрелачких дивизија Црвене армије: 73. гардијска из резерве 68. корпуса, 236. из резерве 3. украјинског фронта, 74. и

233. дивизија 75. стрељачког корпуса. Поред њих, у напа-
дима су ангажовани делови 109. дивизије 3. украјинског
фронта и 5. гардијска моторизована стрељачка бригада. У
бици су повремено учествовале јединице Дунавске ратне
флотиле и борбене ескадриле 9. мешовитог авионског
корпуса. Укупно бројно стање ангажованих јединица Цр-
вене армије било је нешто више од 40.000 војника и офи-
цира⁷³

Команда немачке Корпусне групе генерала Вилија
Шнекенбургера, који је постао њен командант 5. октобра,
правовремено и добро је припремила подручје Београда за
дужу и одсудну одбрану, практично га преуредила у шири
мостобран да послужи за прихват Корпусне групе
"Штетнер" која је одступала из источне Србије да се споји
са снагама одбране Београда да их ојача и да заједно
пружају отпор. И немачка Група армија "Е", које су се
повлачиле из Грчке, преко Македоније, намеравала је до-
лином Велике Мораве на север и преко Београда у Срем,
али у томе није успела.

Уочи Београдске операције немачка одбрана града Бео-
града добила је свој коначни облик и назив "Тврђава Бео-
град". Нешто раније, 3. октобра 1944. године, немачки ко-
мандант Југоистока, фелдмаршал фон Вајкс, прогласио је
Београд оперативном зоном.

На подручју Београда Немци су изградили фортифика-
цијски добро уређену спољну и унутрашњу линију од-
бране. Многе зграде у граду преуредили у ватрене тврђаве
и добро се осигурали знатним бројем армирано-бетонских
бункера на прометнијим раскрсницама и улицама.

Спољна немачка одбрамбена линија је почињала од Ос-
тругнице на Сави, пружала се преко Жаркова, Авале и
Винче на Дунаву. Њена полулучна дужина била је око 30
километара. Главни чвор одбране се налазио на Авали.

Унутрашња линија одбране Београда, добро утврђена и
дуга око 20 километара, пружала се источном перифери-
јом града, од Чукарице преко Бановог Брда, Кошутњака,
Топчидера, Бањице, Вождовца, Коњарника, Великог Вра-
чара, Звездаре и до десне обале Дунава.

⁷³ Колектив совјетских и југословенских аутора. *Београдска операција*, Војноисто-
ријски институт, Београд 1964, стр. 218.

За одбрану Београда и околине били су ангажовани делови 117. и 118. ловачке и 20. противтенковске немачке дивизије, делови Српског добровољачког и Руског заштитног корпуса. Непријатељ је располагао, поред осталог, са 300 артиљеријских оруђа и минобацача, 70 тенкова и оклопних возила. Корпусна група "Шнекенбургер" имала је укупно око 30.000 војника и официра.⁷⁴

Посебне немачке снаге, које ће се укључити у Београдску операцију, чинила је Корпусна група "Штетнер", под командом генерала Валтера Штетнера. Она је, водећи упорне наступне борбе, допрла до источне периферије Београда, а њена претходница до Коњарника, Цветкове кафане и близу Вуковог споменика, али је противнападима јединица НОВЈ и Црвене армије одбијена назад и касније поражена. У саставу поменуте немачке борбене групе било је око 30.000 војника и официра дивизије "Бранденбург", 1. брдске дивизије, која је 1942. године, наступајући кроз СССР, избила на највиши врх Кавказа - Елбрус и ту побола заставу нацистичке Немачке. У Штетнеровој групацији била је и 92. немачка моторизована бригада и делови још неких мањих јединица. Кад се поменуто сабере, немачка одбрана Београда је бројала око 60.000 војника и официра, наоружаних савременим пешадијским оружјем, уз обезбеђену артиљеријску и тенковску подршку.

Заповешћу Штаба Прва армијска група НОВЈ је распоређена у оперативни нападни поредак од четири ударне колоне. Усклађено је њихово садејство са 4. гардијским механизованим корпусом и осталим јединицама Црвене армије.

Деснокрилну и прву борбену колону Прве армијске групе чиниле су бригаде Пете крајишке ударне дивизије (Прва, Четврта, Десета крајишка и Двадесет прва српска шумадијска бригада). Њен задатак је био да наступа и напада непријатеља на простору између улице Краља Александра (сада Булевар револуције) и Дунава и да избије на Калемегдан. Другу наступну колону сачињавале су јединице Прве пролетерске дивизије (Прва пролетерска, Трећа крајишка пролетерска, Тринаеста пролетерска и Осма ударна црногорска бригада). Њихов је циљ био да наступа-

⁷⁴ Ишио, стр. 216-217

ју, после неутралисања дела спољне непријатељске одбране у рејону Авале, иреко Бањице, Дедиња, Аутокоманде, Славије у ужи центар града и на Калемегдан. Трећу борбену колону чинила је Шеста личка пролетерска дивизија у којој су биле Прва, Друга, Трећа личка пролетерска и тек пристигла Двадесет друга српска космајска бригада. Правац њиховог наступања и напада био је преко Ресника, Раковице, Топчидера, зграда Војне болнице, улицом Кнеза Милоша, Краљице Наталије и преко Теразија на Калемегданску тврђаву. Четврта и левокрилна наступна колона била је најбројнија. Њу је сачињавао Дванаести ударни војвођански корпус у коме су биле Једанаеста крајишка ударна, Шеснаеста војвођанска ударна, Двадесет осма славонска ударна и Тридесет шеста војвођанска ударна дивизија. Оне су нападале низводно десном обалом Саве да заузму Обреновац и продуже према Железнику, Жаркову, Остружници, Чукарици, Бановом Брду, Главној железничкој станици и пристаништу на Сави.

У току припрема за напад на непријатеља у Београду и околини, Шеста личка пролетерска дивизија, тада већ трећа армијска колона за борбена дејства, знатно је ојачана доласком Двадесет друге српске космајске бригаде у њен састав. Дивизија је добила четворну формацију и бројно повећана за скоро 1.000 бораца и старешина.⁷⁵

Коначно у Шестој личкој пролетерској дивизији

Доласком у Вреоце и Велике Црљене, 8. октобра, одмах су предузете мере да се Бригада прилагоди животу, раду и наредним борбеним дејствима у новој средини. Космајци су другарски и срдечно дочекани и поздрављени од бораца и старешина три личке пролетерске бригаде. Њихова бригада је постала четврта у дивизијској формацији и задржала свој званични назив: Двадесет друга српска космајска бригада. У њену част, истог дана, приређен је митинг на пољани поред Великих Црљена. На говорници се

⁷⁵ Шестиш пролетерска дивизија. Епоха. Загреб. 1964, стр. 404.

појавио командант дивизије Ђоко Јованић, Космајцима објаснио настанак и борбени пут Шесте личке дивизије, какве је ударце задавала непријатељу, шта јој предстоји у наредној бици за Београд и коначно ослобођење наше отаџбине. На крају је борцима и старешинама Бригаде честитао улазак у састав Дивизије и пожелео да постижу изузетне борбене резултате. На говорницу је затим изашао командант бригаде Радослав Маричић Каплар, топло се захвалио на дочеку какав се само пожелети може и обећао да Космајци, борбеношћу и војничким врлинама, неће заостајати за личким пролетерима.⁷⁶

За кратко време од формирања и полагања заклетве у Брдњаку код Селевца и Друговца, Бригада је добила знатан број нових бораца и њен састав, поготово одласком два батаљона у Тридесет прву српску бригаду, знатно се изменио. Стога се указала потреба да борци и старешине у свечаном строју опет положе заклетву да ће се неуморно борити против фашистичког окупатора и његових помагача. Некима се догодило, на пример Родољубу Андрићу, Душану Николићу. Десанки Жикић, Раки Јовановићу и осталим првоборцима, да су се двоструко и троструко заклели на верност народу и отаџбини. Један водник је запитао Андрића шта то значи кад се више пута званично заклиње? Добио је одговор да се у борби и осталим бригадним активностима мора залагати далеко више од осталих. На крају је Културна дивизијска екипа извела занимљив уметнички програм. После је настављено весеље бораца и мештана.

Сећајући се уласка Двадесет друге српске космајске бригаде у састав дивизије којом је командовао, генерал-пуковник Ђоко Јованић је изјавио: "... примимо у свој састав и Двадесет другу српску: она постаје наша Четврта бригада. Била је бројна, људи из ових крајева знали су сваку чуку, прилике у сваком месту. И још - имали су борбеног искуства, готово се нису разликовали од нас, који смо годинама ратовали..."⁷⁷

Бригада се сутрадан, 9. октобра, задржала у Вреоцима и њене јединице припремане су за покрет. Штаб дивизије

⁷⁶ Извод из бригадног дневника. фотокопија у Секцији бригаде.

⁷⁷ Политика, 2. октобра 1984.

наредио је Штабу бригаде да разради маршруту приближавања јединица периферији Београда.

Истог дана Друга личка пролетерска бригада, са командантом Драганом Ракићем, политичким комесаром Бранком Дамјановићем и њиховим заменицима Љубомиром Медићем Брзицом и Јованом Хинићем, достигла је линију између Соколова и Багрдана и сукобила се са јачим непријатељским јединицама. Одбрану Немаца у Мељаку напали су Први и Трећи батаљон Треће личке пролетерске бригаде. Штаб бригаде задржао је Други батаљон у резерви и пратио развој борбе. Први батаљон је потукао непријатеља у западном делу Мељака, а Трећи је дочекан снажном ватром непријатеља и није могао напред. Неколико бораца је изгубило живот а тешко рањен командант батаљона Ђуро Угарак Цого и убрзо умро.

Ујутру, 10. октобра напад је поновљен и Немци су присиљени да се повуку у Обреновац. Освајањем Мељака Трећа личка је створила услове да се још више приближе Београду, 10. октобра, Прва личка и Двадесет друга српска космајска бригада. Оне су достигле линију Соколово - Бељина, свега петнаестак километара од дела добро утврђене спољне линије непријатељске одбране Београда. С њима се налазио и Штаб дивизије. Космајци су се разместили у рејону Бељине. Мештани су познавали многе борце и старешине, љубазно их дочекали и цонудили храном и пићем. У присном разговору са председником и члановима сеоског Народноослободилачког одбора, КПЈ и Скоја, оживљена су сећања на недавну борбу Двадесет друге српске космајске бригаде са четницима Авалског корпуса и у Бељини, Бождаревцу, Барајеву, Великом Борку и на околним висовима. У овој прилици учесници у поменутој борби: Војислав Плећаш, Светозар Тинкић Тоза, Родољуб Андрић Родо, Војислав Николић Воја, Драгољуб Јевтовић, Драган Марковић, Милена Пенезић Пиња, Душан Николић, Јелена Стојановић, Десанка Жикић, Рака Јовановић и остали, дознали су појединости о губицима и расулу у јединицама Авалског четничког корпуса.

Застој и слободно време су коришћени за политичку наставу и војну обуку. У току поподнева се показало да у Бељини, и поред предусретљивости њених житеља, нема услова за смештај свих бораца Бригаде у сеоске куће и

споредне стаје. А време се погоршало, киша чешће пљуштала и није се могло остати под отвореним небом. У договору са Штабом дивизије, Штаб бригаде је одлучио да се јединице помере напред, у Губеревац, у коме су смештајни услови били нешто повољнији. Наређење за покрет уследило је после поноћи, 11. октобра. Борци су се дремовни сврстали у маршевске колоне и блатњавим сеоским путем запутили према циљу. Напред су отишли коначари да обезбеде простор за смештај јединица. Штаб бригаде, Први, Други, Трећи батаљон, бригадна интендантура и вод за везу, распоређени су у Губеревац, у коме су предусретљиво дочекани од већине житеља и снабдевени храном. Четврти батаљон је упућен да поседне положај на Парцанском вису да сузбије евентуални препад непријатеља и успостави везу са деснокрилним суседом, јединицама Прве пролетерске дивизије у рејону Раље.⁷⁸

Дувао је хладан ветар и пљуштала киша. Борци на положају су цвкотали од хладноће и загрејавали се поцупкујући у мраку. При томе су будно мотрили према Рипњу и Раљи у којима се налазио непријатељ. На то су их повремено подсећали ретки пуцњи и понека светлећа ракета која је претапала ноћни невид у краткотрајну видљивост.

У чети којом је командовао Миле Јаћимовић, распоређеној на брежуљку Гомилице поред Парцана, налазило се десетак Руса, белогардејаца, који су нешто раније одлучили да не служе Немцима и пребегли космајским партизанима. Они су тешко подносили влагу и хладни ветар одевени само у летње униформе. Њихов командир одељења, Волођа, пожалио се десетару Милисаву на хладноћу и помињао ватрицу за грејање. Десетар му је узвратио да се никаква ватра не сме заложити на истуреним положајима и близу непријатеља. Волођа је то прихватио, кажипрстом упирао у торбу на Милисављевим леђима и понављао "ватрица", топло, харашо, мешајући српске и руске речи. Десетар се зачудио како Је Волођа нањушио флашу препеченице у торби и одбио да је отвори. Упорни Волођа је тражио неколико гутљаја, рачунајући да ће га то угрејати и мољакао: "Давај товариш десетар". Милисав

⁷⁸ Извод из бригадног дневника за 11. октобар.

му је одбојно узвратио да нема ништа од давања, да је преиеченицу наменио да наздравичарски почасту целу десетину када Космајци стигну у центар Београда и непријатељу нанесу коначни пораз на своме правцу наступања. Довитљиви Волођа није одустајао од мољакања. Милисаву је уверљиво објашњавао да је центар Београда још подалеко, обећавао да ће у некој гостионици у граду наћи цело буре ракије и позајмљено вишеструко вратити. Милисав је напослетку попустио, говорећи да је то све у реду, да домаћа препеченица у његовој торби вреди далеко више од које-каквих кафанских бућкуриша. Отворио је флашу, свима око себе пожелео срећно наступање, отпио неколико гутљаја, брботнуо, Волођи препустио да више "ватрице" саспе у грло и брзо заборави на студен у ветровитој октобарској ноћи.

Батаљонима смештеним у Губеревцу било је сасвим пријатно у топлим одајама и на извођењу јединачне војне обуке у сеоским двориштима. Борци су се још лепше осећали слушајући делегате водова, политичке комесаре чета и њихове заменике на часовима политичке наставе у затвореним просторијама. Део времена је коришћен да се оружје тако очисти да блиста, а није занемаривана ни чистоћа одеће и обуће. Атмосфера у четама и батаљонима, изузимајући онај на положају на Парцанском вису, прилично је подсећала на мирнодопску, али су многи борци и старешине предосећали да је то она карактеристична тишина пред жестоку борбену буру. То је потврђивало удаљено думбарање топова у рејону Обреновца који су већ нападали јединице Тридесет шесте војвођанске ударне дивизије, а такође ехо борбе у рејону Раље и Сопота, на правцу наступања јединица Прве пролетерске дивизије и црвеноармејаца.

Приближавање Београду

Штаб бригаде добио је дивизијско наређење да се Бригада, 13. октобра, премести из Губеревца у Барајево,⁷⁹ да јединице наставе војну и политичку обуку. Наступајући

преко Лисовића, батаљони су у преподневним часовима стигли на одредиште и сместили се у додељене просторије. Одмах је организована интензивна борбена и политичка обука бораца, без обзира што се наоколо разлегала пушчано-митраљеска ватра и понека експлозија. Сукоб са непријатељем имале су Друга и Трећа личка бригада, дивизијске претходнице, у рејону Рипња и ближе Авали. Јединице Друге личке пролетерске уништиле су непријатељски воз и тенк "тигар", освојиле зграду железничке станице у Реснику и ослободиле цело село. Трећа личка бригада приближавала се Рушњу.

На друму од Авале према Рипњу група бораца Другог батаљона Друге личке пролетерске бригаде, Шесте личке пролетерске дивизије срела се са претходницом мотомеханизоване бригаде црвеноармејаца која је наступала од Раље. Био је то први и незаборавни сусрет личких пролетера и црвеноармејаца и многима је остао у незаборавном сећању. Обострано је испољено одушевљење, зарицање да ће германски враг бити уништен у Београду и целој Југославији.⁸⁰ Са спољне линије немачке одбране зафијукале су топовске гранате и експлодирале недалеко од црвеноармејаца и личких пролетера. Они су тиме били принуђени да се одмах растану и крену на извршење добијених борбених задатака.⁸¹

У Барајево је пристигло око 210 мобилисаних младића да узму оружје у руке. Распоређени су у све батаљоне Двадесет друге српске космајске бригаде, кратко подучени како се рукује пушкама и наступа у уличним окршајима. Један вод бораца Прве чете Трећег батаљона, уз одобрење команданта Душана Врачара и политичког комесара Луке Јововића, упућен је према Раковици да опрезно извиди какво је стање на том правцу. Са водом је пошао политички комесар чете Душан Николић, који је раније био запослен у једној раковичкој фабрици и у радничком насељу имао цознаника и пријатеља. Непажен од непријатеља вод бораца се прикрао до зграде железничке станице у којој није било непријатељских војника. Комесар Николић је

80 Ђ. Орловић. *Шести личка црвеноармејска дивизија*, стр. 438. Исти; *Друга личка пролетерска бригада*, стр. 304.

81 Ђорђе Орловић. *Шести личка пролетерска дивизија*, стр. 436.

сreo старе познанике Милену и Војислава Јанковића који су му објаснили да су се Немци нешто раније повукли из зграде железничке станице, да су минирали и напустили фабрику мотора и још неке индустријске објекте. Излажући се великој опасности, група радника, на челу са Момчилом Бенићем, ушла је у фабрику мотора и некако су успели да подметнуте мине учине безопасним. Добијено је још података од значаја за удар на непријатељску одбрану и вод се вратио у Барајево. Комесар чете и командир вода обавестили су другове у Штабу батаљона шта су дознали и какво је тренутно стање у Раковици и на њеним прилазима. Подаци су упућени Штабу бригаде и Штабу дивизије да се користе у планирању напада долином Топчидерске реке.

На састанку са командантом и политичким комесаром дивизије и њиховим најближим сарадницима, команданти и политички комесари Прве, Друге, Треће личке и Двадесет друге српске космајске бригаде детаљније су упознати са предстојећим нападом на непријатеља у Београду, борбеним распоредом и правцима наступања јединица Прве армијске групе. Бригаде Шесте личке пролетерске дивизије биле су распоређене између Дванаестог ударног корпуса на левом крилу, усмереног низводно, десном обалом Саве према Жаркову, Бановом Брду и Чукарици и Прве пролетерске дивизије у наступању према Авали, Јајинцима, Раковици и Бањици. Према Малом и Великом Мокром Лугу и Звездари биле су оријентисане Пета крајишка и Двадесет прва српска ударна дивизија. На целој ширини овако замишљеног фронта успешно је остваривано садејство са јединицама Црвене армије у приближавању и нападима на непријатељску спољну и касније унутрашњу линију одбране Београда. У току припрема напада штабови бригада добили су више примерака Плана града Београда да га дају штабовима батаљона и командама чета да се њима послуже и боље оријентишу у уличним борбама. Штаб Двадесет друге српске космајске бригаде добио је исти број примерака плана као и остале бригаде Шесте личке дивизије. Неколико их је задржао, а остале вратио са образложењем да је доста бораца у Бригади из Београда и околине и да неће бити проблема, уз њихову помоћ, да се јединице добро оријентишу у граду.

У поподневним сатима, у петак 13. октобра, у јединицама Двадесет друге српске космајске бригаде одржавана је политичка настава коју је реметило грување артиљеријских оруђа североисточно од Барајева, у рејону Авале, затим северозападно код Барича и Обреновца. Чуло се, такође, удаљено штектање пушкомитраљеза и думбарање пушака. Пуцњава се постепено појачавала. Радозналим Космајцима је објашњено да је почео напад на спољну линију немачке одбране, да ће њеним освајањем бити отворен пролаз до унутрашње линије.

Падом мрака борба се све више распламсавала и добијала у оштрини. Космајци су пратили њен развој и примећивали да се ватрени вал помера напред. По томе се дало закључити да непријатељске јединице узмичу са добро брањене Авале и других праваца и трпе поразе.

Сутрадан, 14. октобра, на часовима војне и политичке наставе, борцима Двадесет друге космајске бригаде је објашњено шта се дешавало претходне ноћи на појединим правцима напада јединица Прве армијске групе НОВЈ, под командом генерал-лајтнанта Пека Дапчевића и 4. гардијског мотомеханизованог корпуса Црвене армије, под командом генерала Владимира Ивановича Жданова.

Непријатеља у Обреновцу и околини нападале су три бригаде Тридесет шесте војвођанске дивизије, међу којима је била и Тридесет прва српска која је формирана десет дана раније, када су у њен састав ушла и два батаљона Космајаца. Борци су били задовољни тим сазнањем и коментарисали да су њихови другари у ватреном паклу и да ће њихово борбено умеће, нема сумње, сасвим доћи до изражаја. А пуцњава у рејону Обреновца није јењавала. Напротив. С времена на време се појачавала и сведочила да град није освојен. Неколико узастопних и страховитих експлозија у даљини изазвало је приметне потресе тла у Барајеву. Млади борци Драган Марковић и Драгољуб Јевтовић, оцењујући да се тутањ догодио у близини Обреновца, у чуду су се запитали шта је то могло бити. Нешто касније стигло је обавештење да је истурено бригадно извиђачко одељење приметило црне стубове дима у Баричу, недалеко од Обреновца, да су немачки војници минирали сопствене магацине експлозива и наоружања пре повлачења на леву обалу Саве. У то време, у садејству

са осталим бригадама Тридесет прва српска је савладала спољну одбрану непријатеља и продужила у центар његове одбране у Обреновцу. Тучени убитачном ватром са више страна, Немци нису имали другог излаза него да напусте одбрамбене објекте и побегну преко реке Саве у Срем. Ослобођењем Обреновца, на прилазу спољној линији немачке одбране, у чему је Тридесет прва српска бригада, у чијим се редовима налазило скоро педесет посто Космајаца, имала изузетну борбену улогу, отклоњена је немачка препрека за одсудну одбрану и створени услови да се брже наступа низводно левом обалом Саве и стигне унутрашњој линији одбране Београда. На другој страни, у рејону Авале, непријатељ је, такође, потучен од јединица Четврте српске, Прве пролетерске бригаде и црвеноармејаца. На Авали је тешко рањен и убрзо издахнуо командант немачке одбране Београда, генерал Шнекенбургер, а његову дужност је преузео генерал Штефан. После успеха на Авали, јединице Прве пролетерске дивизије и јединице 4. мотомеханизованог корпуса Црвене армије наступале су у захвату друма према Београду и стигле на домак Бањице, Вождовца и североисточно од Раковице. Друга и Трећа бригада Шесте личке пролетерске дивизије, у садејству са мотомеханизованим бригадом црвеноармејаца, биле су у рејону Ресника и Кијева и постепено увођене у борбу. Прва личка и Двадесет друга српска космајска бригада тренутно су држане у дивизијској резерви.

Неиодношљиво ишчекивање

Космајци су тешко подносили ишчекивање у резерви, поготово кад се испред њих проламала снажна грмљавина артиљерије на прилазима унутрашњој линији непријатељске одбране Београда. Било је гунђања да су они подцењени и да то не може тако. Најнезадовољнији су били Радосав Миливојевић, Милорад Стојановић, Светозар Младеновић, Милан Живковић, Јанаћко Јаковљевић, Душан Вељковић, Јованка Живановић Чивша, Градимир Божић, Радомир Стаменковић и остали. Они су озбиљно опоменути од претпостављених да се смире и да им борбе неће мањкати.

Без обзира на битку која се распламсавала у близини, планирана војна обука није ремећена. Одржавани су часови посвећени руковању и чишћењу оружја да не би затајило приликом напада и одбране. Борцима је указивано на значај дисциплине, поштовања старешина и извршавања њихових наређења.

У Штаб бригаде позвани су чланови штабова батаљона да се упознају са заповешћу Штаба дивизије и наредним задацима. На питање команданта бригаде Маричића и политичког комесара Гаковића какво је стање у јединицама, политички комесар Првог батаљона Бајо Перовић је непосредно изговорио:

- Није добро. Морал је пољуљан. Има гунђања и незадовољства...

- Шта то сада чујем? - завапи Гаковић. - У јутрошњим извештајима о стању у батаљонима нема ни помена о слабом моралу. Напротив. Само неке хвале да је све у најбољем реду.

- Јутрос је, можда, било тако, а овог поподнева је друкчије - предочи Перовић. - Нека остали другови понешто објасне - позва их он и заћута очекујући да га подрже.

Политички комесар Трећег батаљона, мало се накашљавши, погледа политичког комесара бригаде право у очи и поче:

- У праву је друг Бајо. Мислим да ће се остали у томе сложити. Приговора и гунђања има и превише. Борци се буне што нису на ватреној линији и у јуришима. Незадовољни су задржавањем овде у Барајеву.

- У том грму, значи, лежи зец - озари се тренутно намрштени Гаковић и објасни - Не бих то незадовољство Космајаца, због неувођења у борбу, квалификовао падом борбеног морала. Напротив, њихов је морал више него добар. Потврдиће се то, верујем, кад кренемо у уличне борбе у Београду, а то ће бити ускоро. Зато сте и позвани да се упознате шта јединицама предстоји... Командат бригаде упознаће вас детаљно - препусти Гаковић Маричићу да присутнима образложи заповест Штаба дивизије за борбена дејства и правце наступања бригада.

Из његовог концизног излагања се дознало да је заповест оптимистички срочена, да се захтева бржи и смелији

продор у град. Задатак Друге личке бригаде, ојачане дивизијом брдске артиљерије, био је овако замишљен: да њени батаљони наступају друмом и железничком пругом кроз Топчидер, да избију на Топчидерско брдо, да продуже преко трга "Мостар" до блока зграда војне болнице и кроз центар града избију на Калемегдан. Штаб бригаде имао је обавезу да брине о успостављању садејства са јединицама Прве пролетерске дивизије и мотомеханизованим јединицама Црвене армије на десном крилу борбеног распореда сопствених јединица. Упоредо са Другом личком, на њеном левом крилу, било је предвиђено да напредује Трећа личка пролетерска бригада Булеваром војводе Радомира Путника, улицом Милоша Великог, Босанском, Поп Лукином и подиђе Калемегдану. Био је то први борбени ешалон. У другом ешалону, заправо у дивизијској резерви, биле су Прва личка пролетерска и Двадесет друга српска космајска бригада. Дивизијском заповешћу било је наређено да се оне преместе са достигнутих линија у Ресник и Кијево и сачекају наређења за покрет и борбу. Чланови штабова батаљона били су задовољни стицањем увида шта их очекује наредних сати и дана у борби која се увелико распламсавала.⁸² Командант бригаде је обећао да ће уследити борбена заповест и затражио да се она доследно спроводи.

Друга и Трећа личка бригада, у садејству са Осмом црногорском и батаљоном црвеноармејаца, освојиле су Раковицу и продужиле према Топчидеру, Тешке борбе су настављене за зграду железничке станице у Топчидеру, гардијске касарне и падине Кошутњака. Непријатељ је приморан да се повуче на Чукарицу, Топчидерско брдо и дубље у град.

За време тих жестоких сукоба, Двадесет друга српска космајска бригада још се налазила у Барајеву и њени борци су могли да чују праве ватрене урагане, који се померају од периферије према ширем центру Београда. На десном крилу јединица Шесте личке пролетерске дивизије, Осма црногорска ударна бригада је освојила зграде краљевог двора на Дедињу и продужила према Аутокоманди. Јединице Прве пролетерске дивизије, у садејству са једи-

ницама црвеноармејаца, приближавале су се Карађорђевој парку и Славији. Делови Пете крајишке дивизије јуришом су освојили Коњарник и допрли до Цветкове механе, али су противнападима Немаца били присиљени да привремено узмакну до Малог Мокрог Луга. На левом крилу борбеног распореда Шесте личке пролетерске дивизије наступале су јединице Дванаестог ударног корпуса, ослободиле Железник, угрозиле непријатеља у Жаркову и рејону Остружнице.

Из Барајева у Тоичидер

Без обзира на појачане борбе у појединим деловима града, ујутру 15. октобра, јединице Двадесет друге српске космајске бригаде нису поведене из Барајева у ватрене окршаје да се придруже Другој и Трећој личној на правцу њиховог наступања. И Прва личка бригада, размештена у рејону Ресника, такође је држана у дивизијској резерви и није упућивана да се придружи борбеном ешалону у граду.

Уместо жељно очекиваног покрета на ватрену линију, у уличне борбе, Космајци су били изненађени наређењем да се пре подне изводи политичка настава у четама и батаљонима. Политички комесари, са прикривеним незадовољством због задржавања у Барајеву, користећи најсвежије податке, борцима су објашњавали докле су јединице Прве армијске групе и јединице црвеноармејаца продрле у Београд. Посебно су нагласили да су Друга и Трећа личка избиле у улицу Франше д'Епереа и на раскрсницу "Мостар", заправо Трг бранилаца Београда, да сламају отпор непријатеља у блоку зграда Војне болнице, на почетку улице Кнеза Милоша и Сарајевске, да их потпомаже једна моторизована бригада црвеноармејаца. Такве новости биле су више него за дивљење, али су поједини борци и руководиоци нескривено истицали да није у реду што им је ускраћено да крену у борбу и покажу шта умеју. Замерке су исказивали Лазар Росић, Милан Обрадовић. Наталија Цветановић, Љубомир Сретеновић, Радивоје Тодоровић. Василије Перишић, Стеван Миловановић, Владисав Иљић, Миодраг Витас, Матија Јевтић, Живота Мишковић,

Момчило Ћурђевић и остали. Њихово незадовољство се стишало за време ручка, заправо десетак минута касније, када је уследило наређење Штаба бригаде да се јединице припреме за покрет према Београду. Нерасположење бораца, због застоја и ишчекивања, одједном је прерасло у одушевљење. У бригадном дневнику, поред констатације да је у Барајеву било ведро време, штуро је записано и ово: "15-X. Недеља... Око 15 часова Бригада је кренула из Барајева за Топчидер као резерва Дивизије у вези напада на Београд."⁸³

Десетак минута пре 15 сати штабови батаљона су известили Штаб бригаде да су јединице спремне за покрет и увођење у борбу. Према унапред утврђеној маршрути, батаљонске колоне су се запутиле према Рушњу, недалеко од Ресника и јужно од Београда. На челу маршевског поретка налазио се Први, за њим Трећи и Четврти и Други батаљон на зачељу. Штаб бригаде и приштапска јединица били су између зачеља Првог и чела Трећег батаљона. Ноћни невид донекле је успоравао кретање јединица, али је то надокнађивано убрзаним ходом кад се савлађују пречице и продужи бољим сеоским друмом.

У поноћним часовима Бригада је доспела у Рушањ и уследио је краћи предах. Преморени од дужег пешачења, борци су очекивали да ће бити распоређени у сеоске куће и стаје да неколико сати одспавају. Жеља им није испуњена, али их је доста успело да одрема под ведрим небом. Некима је неудобни сан реметила пуцњава у граду, нарочито дејства вишецевних бацача ракета, званих "каћуше", чије су карактеристично и застрашујуће хучање и експлозије први пут изблиза ослушкивали. Омладински руководиоц Другог батаљона Стеван Миленков Столе усхићен је посматрао како ракете "каћуша", остављајући светле путање у затамњеном небу, лете преко Саве, у правцу Бежанијске косе, да неутралишу непријатељска артиљеријска оруђа која су изненада и повремено отвара ватру на стрељачке стројеве појединих бригада у наступању у дубину града. У његовој близини стајала је група младих бораца који су гледали у небо, уживали посматрајући утркивање ужарених ракета и ослушкујући њихове удаљене и

⁸³ Архив ВИИ. кут. 803. рег. број 1-1.

потмуле експлозије. Њима је десетар Волођа објашњавао особине и убојну моћ "каћуша" од чијег дејства немачке војнике обузима неописива паника.

После предаха у Рушњу, Бригада је сврстана у колоне, продужила у Ресник, Кнежевац, Раковицу и Топчидер. У близини зграде Конака Кнеза Милоша и дуж Топчидерске реке, леви бок бригадне колоне повремено је угрожавала непријатељска пушкомитраљеска ватра, однекуд са узвишења ближе Топчидерском гробљу. У мрклом мраку непријатељ није могао приметити покрете Космајаца и очигледно је насумице трошио пушкомитраљеску муницију. Штаб бригаде, бринући да животи бораца не буду угрожени, у ходу је наредио да главнина Бригаде скрене у круг гардијских касарни у којима су се могли наћи добри закони и заштита од дејства непријатељске артиљерије. У огромним зградама већ су се налазили црвеноармејци и скупљали ратни плен. За Космајце је било право изненађење сусрет и братски загрљаји са црвеноармејцима и зарицање да ће заједно наступати до Берлина. У таквом расположењу било је и неке вајде за слабије одевене борце. У касарнама је, наиме, нађено доста нових немачких униформи, а познато је да их црвеноармејци нису носили, па су их добродушно уступали младим Космајцима. За узврат црвеноармејци су добијали речи захвалности.

Трећи батаљон, са командантом Душаном Врачаром, политичким комесаром Луком Јововићем, замеником политичког комесара Ђуром Шкорићем и омладинским руководиоцем Војиславом Плећашем Војом, нашао се у близини зграде Конака Кнеза Милоша, када је она изненада засута минобацачким и топовским гранатама са Чукарице, Бановог Брда и Бежанијске косе. На оштре команде старешина борци су налазили законе иза разгранатих платана и осталог дрвећа, чак у кориту Топчидерске реке, згради железничке станице, прокопима поред пруге, друма и шетачких стаза. Прва чета, са командиром Јозом Маћушом Далматинцем, политичким комесаром Душаном Николићем и замеником политичког комесара Родољубом Андрићем Родом, заузела је законе поред друма према Топчидерском брду и чекала да тутањ непријатељске артиљерије умукне. На изненађење бораца, без обзира на артиљеријску канонаду, у сусрет им је журила средовечна

жена и дозивала сина Радоја, однекуд сазнавши да је он, раније београдски ударник и илегалац, стигао близу родног огњишта. Видевши мајку и чувши њене дозиве младић је скочио из заклона, не послушавши комесара Николића да то не чини, и потрчао у мајчин загрљај. У близини је експлодирала граната и млади борац смртно рањен. Мајка му је прискочила, узела га на руке, али му није могла помоћи. Видећи трагедију која је потресла борце целе чете и батаљона, четна болничарка је притрчала Радоју у мајчином наручју да му превије ране, али је, ожалошћена заридала и завој вратила у санитарску торбу.⁸⁴

Штаб бригаде је успоставио везу са Штабом дивизије да прими наредне задатке. Командант и политички комесар дивизије упознали су команданта и политичког комесара бригаде са тренутном борбеном ситуацијом: да Друга и Трећа бригада изводе тешке нападе на добро брањене зграде између улице Кнеза Милоша и Сарајевске, затим у улици Војводе Миленка, да напредују корак по корак и повремено трпе противнападе. Предводећи стрељачки строј у савлађивању непријатељске снажне одбране, намеравајући да командује да се јуриша на ватрене препреке, живот је изгубио командант батаљона Милан Дракулић и неколико бораца лакше и теже рањено. Слушајући објашњења команданта дивизије, командант и политички комесар Двадесет друге српске космајске бригаде су очекивали наређење да њихове ударне јединице замене Другу или Трећу личку у ватреном паклу на домаку блока зграда министарстава и ближе Немањиној улици. Командант и политички комесар дивизије нису желели да саговорницима остане нешто нејасно на дивизијском правцу наступања и одмах су објаснили да је Прва личка бригада ангажована из резерве да онемогући, заузимањем Сењака, везу између непријатељских јединица на упорно брањеној Чукарици и оних у центру града. Кад су у томе успеле, јединице Бригаде су се устремиле на утврђену зграду шећеране на Чукарици и успеле да је освоје. У свести команданта бригаде Маричића заискрила је извесна сујета и није се суздржао да не примети:

84 Разговор аутора са Душаном Николићем. 5. мај 1996.

- Само ми чекамо. Борци нам отворено приговарају да то нема смисла... Тешко их смирујемо.

- Нећете више чекати - узврати командант дивизије Јованић. - Космајци ће на Вождовац, у Маринкову Бару и Мали Мокри Луг.

- У залеђину битке, значи?... - приговори командант бригаде и погледа политичког комесара Гаковића, очекујући његову сагласност.

- Какву залеђину - одмахну командант дивизије десном руком и спусти је на топографску карту у коју су убељажаване промене на правцима напада и надовеза: - Немци надиру друмом и пречицама од Смедерева. Цела корпусна група "Штетнер", јачине око 30.000 војника и официра, до зуба наоружаних, са намером да продру у Београд, да ојачају њихову одбрану и после узмичу преко моста на Сави у Срем. Кад би се то догодило, другови, имали би грдне муке. Београд би претрпео страховито разарање. Штаб наше Прве армијске групе и Команда 4. моторизованог корпуса Црвене армије су одлучили да се групацији генерала Штетнера не дозволи, и по цену највећих жртава, да прокрчи пролаз у наш главни град. У том смислу већ се врше регруписавања јединица у граду, неке се извлаче из уличних борби и упућују на источну периферију. И Космајци ће тамо. Можда још нека од наших бригада...

У источном предграђу Београда

Кад су примили усмену заповест да 16. октобра, у поподневним сатима, Бригада крене из Топчидера према Вождовцу, командант, политички комесар и њихови заменици, обавестили су штабове батаљона шта их очекује и да јединице припреме за покрет.

Чете су убрзано маршевале, на приличном одстојању једна од друге, да у растреситом поретку избегну озбиљније бомбардовање непријатељске артиљерије која се чешће оглашавала са леве обале Саве, од Земуна и Бежанијске косе. Штаб бригаде, приштапски делови и Вод за везу били су одмах иза бригадне претходнице и диктирали бр-

зину марша. Издужене колоне су прошле зграду железничке болнице, сишле на Трг Аутокоманде и залазиле у улицу Војводе Степе. На том простору Космајци су приметили више камиона, на њима нека оруђа, делимично покривена непромочивим платном, која су чували црвеноармејци са аутоматским пушкама у рукама. Промућурним борцима није било тешко да наслуте да су неочекивано наишли на "каћуше". Неки су покушали да их додирну и привире у њихове цеви. Црвеноармејци - стражари - препречили су пут радозналцима Борисаву Тодоровићу, Митру Миљковићу, Кости Тадићу. Тихомиру Новаковићу, Владимиру Влаховићу, Живораду Стевићу, Милораду Чолићу и одбили их назад. Било је јасно да црвеноармејци своја убојита оруђа чувају као очи у глави. Проколала је непроверена тврдња да Немци ни једну "каћушу" нису успели, поред више покушаја, да заплене и открију начин њеног убитачног дејства.

У касним поподневним сатима Бригада је стигла у источни део Вождовца. Пред очима бораца и старешина, на простору Великог Мокрог Луга, дуж смедеревског друма, у источном предграђу Београда, вођена је тешка борба са ојачаном претходницом немачке корпусне групе "Штетнер" која је претходне ноћи, упркос жестоком отпору јединица Пете крајишке и Двадесет прве српске дивизије, успела да се домогне Коњарника, простора код Цветкове механе. дела улице краља Александра (сада Булевар револуције) коте Велики Врачар и тежила Вуковом споменику. Она је одсечена од главнине, противнападима Пете крајишке и Двадесет прве српске дивизије и 14. гардијске механизоване бригаде црвеноармејаца, опкољена и разбијена. Приступило се уништавању њених мањих и већих група у разним скровиштима.

У проналажење, разоружавање и заробљавање непријатељских војника на простору Маринкове Баре и Малог Мокрог Луга, тако рећи из покрета, укључени су Први батаљон, под командом енергичног и сналажљивог Војислава Николића Воје, и Четврти батаљон, са командантом Мирком Медићем Цукићем. Други батаљон, којим је командовао Радивоје Радојевић и Трећи батаљон, са командантом Душаном Врачаром, тренутно су задржани у бригадној резерви. Штаб бригаде сместио се у улици Војводе

Степе Степановића, у згради 257, предузео мере да успостави садејство са штабовима суседних јединица и да се детаљно упозна са стварним стањем на линијама судара са непријатељем. Главни терет борбе и даље су носиле јединице Двадесет прве српске ударне дивизије у рејону речице Болечице, не допуштајући главнини немачке корпусне групе "Штетнер" да притекне у помоћ својој претходници у безизлазној ситуацији. Упорне одбрамбене борбе истовремено су водиле 15. гардијска механизована и 5. самостална гардијска мотострељачка бригада црвеноармејаца испред Малог и Великог Мокрог Луга.

Густи стрељачки строј два батаљона Космајаца обазриво је претраживао њиве обраних кукуруза, шумарке, чак и крошње већих стабала у којима се могло сакрити. Командир Друге чете Милорад Бркић Ицин у ходу је претурио купу кукурузних снопова из којих су искочила двојица немачких војника и дигли руке увис. У претраживању терена чешће је долазило и до сукоба када су Немци одбијали позиве да се предају. У таквим окршајима њих 18 је убијено, 14 заробљено и заплењено њихово оружје, муниција и ратна опрема.⁸⁵ О почетним успесима Првог и Четвртог батаљона обавештен је Штаб бригаде који је наредио да се претраживање угроженог терена настави и уједно успостави одбрамбени положај на достигнутој линији. Наредна ноћ се проламала од жестоке пуцњаве у троуглу између источне периферије Београда, Гроцке и Авале.

Други и Трећи батаљон су законачили у кућама на крају Улице Војводе Степе и у неколико споредних, у близини зграде у којој се налазио Штаб бригаде. Житељи Вождовца тако су предусретљиво дочекали и сместили своје ослободиоце да су се они осећали више него пријатно. Једна старија домаћица у чијем се стану, поред осталих, сместила Милена Пенезић Пиња, одмах је приметила да је девојка босонога, да су јој табани повређени и понудила јој добро очуване ципеле. Оне су, на срећу, Пињи биле потаман и одмах их је обула. У знак захвалности дародавку је загрлила и пољубила.

У току ноћи није било мира и спокојног сна. Недалеко од зграда у којима су били Космајци, на положају њихова

два батаљона, на правцу борбеног распореда јединица Двадесет прве српске дивизије и 15. гардијске механизоване бригаде црвеноармејаца, долазило је до сукоба мањег и већег интензитета. И поред уништења њихове претходнице, у чему су учествовали и Космајци, Немци нису одустали од намере да њихова главнина продре у Београд. Они су ујутру, 17. октобра, силовито кренули из рејона Болеча да неутралишу одбрамбене положаје јединица Двадесет прве српске дивизије и продуже у Београд. Ситуација је постала више него критична. У књизи Београдска операција о томе је, поред осталог, записано: "... непријатељ је потиснуо јединице 21. дивизије са леве обале Болечице и у освит 17. октобра дошао до линије Ерино брдо - Голо брдо. те се налазио на 4-5 км од града. Јединице 21. ударне дивизије повукле су се на последњу одбрамбену линију: Стојичино брдо - Кумодраж..."⁸⁶

Наглим продором непријатељ се приближио периферији Вождовца и положају Двадесет друге српске космајске бригаде. Штаб бригаде је размотрио неповољну ситуацију, батаљонима на ватреној линији наредио да одступања, ако непријатељ пробије прву одбрамбену линију, не сме бити и да се пружи одсудна одбрана. Предузимане су мере да се непријатељ осујети и јединицама Двадесет прве српске дивизије упућивана нова појачања. Штаб Прве армијске групе наредио је Штабу Шесте личке пролетерске дивизије да Другу личку пролетерску бригаду извуче из борби на раскрсници Немањине и Кнеза Милоша улице, блока зграда министарстава и трком упути према Вождовцу и Кумодражу. Кад је стигла поменутом одредишту, Бригада је добила наређење Штаба Двадесет прве српске дивизије да поседне положаје између Великог Мокрог Луга и Смрђана и врши противнападе на непријатеља у рејону Болечке механе. У том подухвату она је остварила садејство са Петом српском и Другом пролетерском бригадом. Из уличних борби у граду извлачене су знатне снаге и упућиване у рејон Авале, Кумодража, Болеча и осталих места да спречи немачку Корпусну групацију "Штетнер" да не оствари своје намере и да јој задају смртне ударце. Из часа у час жестоки окршаји су достизали кулминацију и

86 Београдска операција ВИИ, Београд, 1964, страна 241.

ватрени удари непријатеља постајали слабији. Борци Прве армијске групе и црвеноармејци улагали су максимуме борбеног напора и умећа да јуначки истрају у сукобима са љутим противником.

Завеса врелог олова и звуци клавира

Привременим уласком Друге личке бригаде у састав Двадесет прве српске дивизије створени су услови да се Двадесет друга српска космајска бригада повуче са привремених положаја на Вождовцу, код Маринкове Баре, Малог Мокрог Луга и упути у уличне борбе у граду. Она је, у ствари, у свануће 18. октобра, преузела положаје главнине Треће личке пролетерске бригаде и наставила да туче непријатеља на простору између улица Краља Милана (сада Српских владара) и Кнеза Милоша, у блоку зграда министарстава, Немањине и околних улица. На њеном десном крилу, тежећи да избије на Теразије, била је Прва личка пролетерска, а на левом јединице Двадесет осме славонске дивизије којом су командовали Радојица Ненезић и Ђуро Кладарин.

Проценивши да се непријатељ жилаво брани, да његови снајперисти вребају са кровова и прозора више зграда, Штаб бригаде је упозорио штабове батаљона да воде рачуна да чете опрезно и поступно напредују према одабраним циљевима. Највећу препреку представљала је зграда на углу улица Кнеза Милоша и Немањине (здање Министарства спољних послова) претворена у тешко освојиву тврђаву. Њени прозори били су претворени у пушкарнице одакле је наизменично и рафално пламтело немачко оружје. Згради се није могло прићи и упасти унутра без знатнијих жртава. Трећи батаљон добио је задатак да је освоји у садејству са једном јединицом црвеноармејаца. Штаб батаљона је одредио да Прва чета, спуштајући се Бирчаниновом улицом, провали улазне капије зграде, освоји њено приземље и продужи на спратове. За њом би пристигле остале чете и појачале нападе.

У првом покушају Космајци су дочекани завесом врелог олова и морали су застати. На челу чете били су по-

литички комесар Душан Николић и заменик политичког комесара Родољуб Андрић Родо и за длаку су избегли снопове пушкомитраљеских зрна. Командант и политички комесар батаљона су наредили да се устукне у законе и сачека повољна прилика за наредни напад. Николић и Андрић су узмакли ближе улазу једне двоспратнице и посматрали како се поједине групе бомбаша склањају у рушевине некадашње зграде Војне академије. Препознали су овисоку девојку Милену Пенезић Пињу, са кикама спуштеним низ леђа, са оружјем о рамену, како помаже тешко рањеном борцу Радовану да се домогне сигурног заклона да му превије рану и заустави крварење. Из посматрања их је пренуо дечачки глас, са разбијеног прозора изнад њихових глава, да се попну у стан у високом партеру.

- Шта ћемо тамо? - упита Андрић помисливши да је, можда, неки непријатељски војник заостао иза јединице у повлачењу.

- У нашем стану бољи је заклон и сигурније је. Имамо и ракије да се загрејете - нуди дечак и беспотребно изви-РУЈе-

- Види ти њега, ракијом нас мами - насмеја се Николић и опомену: - Не виркај напоље, опасно је!

- Склонићу се, добро!... Дођите да вас моја мама и тата почасте и да вам нешто одсвирам...

Николић и Андрић, пошто су ионако чекали, зађоше у полумрачни ходник зграде и уђоше у скромно намештени стан. Дочекаше их домаћица, домаћин и њихов дванаестогодишњи син, одведоше у собу према дворишту, потпуно заклоњену од непријатељске паљбе и понудише их да седну на тросед поред старог клавира. Обоје су били претерано љубазни, поготово домаћица која је открила шта све има у кухињи, шпајзу и пожалила се да нема хлеба. За то време домаћин је принео стакленце пића и чашице да наздрави драгим ослободиоцима и да им пожели да што пре потуку непријатеља. Андрић је за узврат извадио комад стврднутог црног хлеба, добијеног јуче на Вождовцу, пружио га домаћици која се нећкала да прими неоčekивани дар, али је попустила и узвратила доносећи теглу слатког, однекуд из кухиње, да се другови послуже. Напољу, супротно од лица зграде, у Немањиној улици, потмуло и наизменично, одјекивале су експлозије граната, бомби и

штектали пушкомитраљеи. Дечак је љубопитљиво гледао ознаке чиновна на рукавима блуза двојице младоликих официра и њихово аутоматско оружје. Био је расположен да понешто запиткује, а никако да уприличи праву згуду. У недоумици је упитно проговорио:

- Да седнем за клавир да оцение како свирам?
- Комесар Душко је познати певач и добро се разуме у музику. Строг је у оцењивању - намерно Андрић прете-РУЈе-
- Нема строжијег оцењивача од моје професорке музике и нисам лоше прошао - похвали се дечак седајући на столицу испред клавира, склапајући и опружајући прсте руку. - Не плашим се пуцњае. Ево, видите, руке ми нима-ло не дрхте. Шта да вам свирам?
- Оно што се теби свиђа, што најбоље знаш - под-стиче га Андрић.
- Ево нешто од Шопена... Знаи и без нота...

Дечакови прсти вешто су заиграли преко дирки. Нико-лићу и Андрићу пријали су звуци клавира да часак заборае на умор и психичку напрегнутост. На крају су честитали клавиристи и изашли на улицу да провере какво је тренутно стање на ватреној линији њихове јединице. Промена није било. Борци су вребали из заклона пламтеће отворе на згради Министарства и понекад додиривали окидаче оружја. Дан је лагано одмицао. Николић и Андрић су искористили застој испред непријатељских ватрених бедема, вратили се у стан предусретљивих домаћина, седећи одремали извесно време да наредне ноћи одморнији јединицу поведу у напад преко улице Кнеза Милоша и упадну у тешко освојиви осинак. У бригадном операцијском дневнику 18. октобра је записано: "Тога дана Бригада је сменила Трећу нашу бригаду. (Мисли се на Трећу личку пролетерску. Објашњење М. Г.) између улица Милоша Великог и Краља Милана у 5 сати. Штаб бригаде, Вод за везу смештени су у Гарашаниновој број 25, Интендантура у Раковици. Трећи батаљон убачен у борбу код Министарства саобраћаја. Други батаљон убачен је у борбу код Официрског дома (сада зграда студентског културног центра). Осамнаест Немаца убио и једног подофицира, Први и Четврти батаљон у улици Ресавској, као резерва. Први батаљон заробио 2 Немца и предао Русима.

Заплењено 73 пушке, 4 пиштоља, 5 пушкомитраљеза, 2 стројнице.⁸⁷

Изненађење у згради Официрског дома и Позоришта

У операцијском дневнику само се једном реченицом констатује да је Други батаљон уведен у борбу код Официрског дома. а тамо се одвијала права драма и прибегавало лукавствима да се доскочи препреденом противнику. Командант батаљона Радивоје Радојевић, политички комесар Јосип Бешић, заменик команданта Јанићије Ранковић Мића, заменик политичког комесара Салих Османбеговић и омладински руководиоца Стеван Миланков Столе, преузимајући ватрене положаје од Штаба батаљона личких пролетера у близини Славије. добро су се упознали какве их препреке очекују и чете су обазриво упућивали у нападе. Друга чета, под командом Радивоја Јовановића Раке, наступала је опрезно од горњег дела Немањине улице и Славије да савлада отпор непријатеља у згради садашњег Југословенског драмског позоришта, Официрског дома и Официрске задруге (данас Робна кућа "Клуз"), да продуже Масарикувом улицом и даље. На њеном левом крилу, усмерена према блоку зграда Генералштаба, наступала је Прва чета, са командиром Симом Галином, да избије у део улице Кнеза Милоша, између раскрснице од Масарикуве до Немањине улице. У почетку наступања, на изненађење бораца и старешина, Друга чета није наишла на жилавији отпор. Командир чете је посумњао да су Немци припремили ватрену замку и командире водова упозорио да се борци чувају изненађења. Такво наређење строго је поштовано и губитака није било. Зграда позоришта је заузета без већег отпора, али није детаљно претражена, јер се журило да се Немци савладају у зградама Официрског дома и Официрске задруге. У томе се успело и журило даље. Убрзо је примећено да се доста немачких војника сакрило у подрумима и на таванима већ освојених зграда.

Увече су измилели из својих скривалица у намери да Другој чети ударе у леђа, да се пробију кроз њен борбени распоред и побегну у део града који су држале њихове јединице. У Официрском дому изненадили су и присилили групу бораца да узмакну преко улице у зграду Официрске задруге. Чета је припремљена да у ноћном невиду примени строгу опрезу и непријатељу не допусти да се извуче. Формирана је ударна група, под командом омладинског руководиоца батаљона Стевана Миланкова Стола, да упадом у зграду Официрског дома и Позоришта савлада непоустљиве Немце. Групу су сачињавали храбри борци међу којима се довитљивошћу и смелошћу посебно истицао млади Шики, молерски радник из Колара код Смедерева. Са бомбама у рукама и откоченим оружјем, Космајци су се прикрали згради Официрског дома, ускочили у њено приземље и почели је освајати. Немци су савладани у просторијама у приземљу и подруму. Двојица немачких официра су се обесили да живи не падну Космајцима у руке. Један се убио пиштољем и опружио у сопственој локви крви. Њихов отпор је савладан и на спрату са чијих су прозора неки војници скочили и нису преживели пад. Извршен је детаљан претрес зграде. Кад је проверено да у њој нема живих непријатељских војника, група смелих се пребацила у зграду Позоришта и ликвидирала неколико немачких војника који су пружали отпор и одбијали позиве да се предају. Уследио је претрес простране зграде. У позоришној гардероби нађено је доста разне одеће, чак и један генералски шињел. Шики га је понео да поклоном обрадује командира чете. При томе је прекршено строго наређење виших штабова да борци неовлашћено не смеју узети ни најситнију стварчицу. Примивши поклон храброг Шикија, командир чете је прорачунао да му шињел може бити покривач и простирач. Мало су му засметали украси на шињелу: позлаћена срма, ушивена дуж рубова, жута дугмад у два реда, троуглови црвене чоје на реверима и плетене позлаћене нараменице. Њих је одмах скинуо и бацио, а остало се није могло одстранити. Шињел му је био потаман и одмах добро дошао да заштити од хладноће и кише која је зашкропила из натмуреног неба. Необично одевен командир чете се осећао сасвим лагодно и наумио низ Масарикову улицу. У томе часу притрчао му је курир и проговорио:

- Друзе командире, мајор тражи да му се јавите! Чека вас у оној згради! - испружи курир руку на позоришно здање.

- Који мајор? - нејасно је командир. Је ли наш командант или комесар бригаде?

- Нису - одсече курир. - Мајор је црномањаст. С њим су наш заменик команданта и омладински руководилац батаљона.

Командир чете је пожурио заклонитом страном од непријатељске ватре, брзо се нашао пред претпостављенима и рапортирао какво је стање у чети на ватреној линији. Заменик команданта батаљона Ранковић и омладински руководилац Миланков сузддржано су га слушали и меркали од главе до пете. Мајор је севнуо очима и прекорно сикнуо:

- Шта си то обукао? Откуд ти генералска шињелчина?...

- Поклонио ми га мој најбољи борац! - објасни командир Рака. - А ко сте ви, молим, да ме испитујете? Овде су моји претпостављени. Њима сам одговоран и никоме другоме - погледа их он занемеле и пожеље њихову подршку.

- Ја сам мајор из Штаба Прве армијске групе! Задужен сам да бринем да се неоштећена сачува имовина позоришта, биоскопа, музеја... А ви овде разграбили, како се коме свидело, позоришну гардеробу. Тамо на Дедињу Прва коњичка бригада сместила ескадрон коња у биоскопску дворану. Не може то тако! Народна имовина се мора заштитити. Не може се уништавати и присвајати како коме на памет падне. Скидај ту шињелчину, командире, а осталима нареди да све узето врате. Командант и комесар батаљона ће одговорати ако се моје наређење не изврши.

Са тројицом пратилаца мајор се љутит и без поздрава удаљио према улици Краља Милана. Командир Рака је скинуо шињел, бацио га куриру уз напомену да дроњу преда борцу Шикију да је врати у позоришну гардеробу.⁸⁸

Обрачун у згради министарства

Упоредо са ноћним нападом Другог батаљона, у жесток напад је прешао и Трећи батаљон са циљем да се домогне зграде министарства на углу Немањине и Кнеза Милоша улице. Од освајања поменуте зграде зависило је заузимање целог блока зграда министарства, приближавање згради Главне железничке станице и мосту на Сави. Скоро целог дана вршене су темељне припреме да успех не изостане. Јединице су разврстане у борбене ударне групе, одређени правци и редоследи њиховог наступања, узајамно испомагање. начини појачавања напада и упада у зграду. У јуришним ударним групама били су Симо Галин, Десанка Жикић, Драгољуб Јевтовић Драган, Боривоје Милосављевић, Драгослав Луковић, Милан Цакић, Михајло Ђустибег, Софија Минић, Ратомир Јовичић, Раде Салић, Миледија Ђорђевић, Бошко Мрђа, Борислав Савић, Ђуро Пајић, Десимир Петровић, Сима Маровић, Милена Пенезић Пинча, Душан Миљушевић, Војислав Плећаш, Драган Николић, Јелица Иватовић, Србољуб Дачковић, Борисав Цветић, Велибор Алексић, Бранко Шарац, Раде Пријић, Драган Марковић, Милена Срећковић, Селимир Максимовић, Пантелија Васовић и остали. О садејству и напредовању ударних група, показујући примерима како се савлађује непријатељско ватрено утврђење, бринули су командири чета, водова, десетари, политички комесари и делегати водова. Командант батаљона Душан Врачар и политички комесар батаљона Лука Јововић, дошли су на ватрену линију и проверили како су извршене припреме за напад и шта је предузето да се избегну и минимални губици. Искусни командант батаљона је приметио да противтенковска оруђа, посебно "џонбули", чија зрна могу пробити зазидане прозоре на згради министарства, нису добро распоређена да се њихов разорни учинак најбоље искористи. Отуда је дошло до њиховог прегруписавања и више их је окренуто на главни и споредни улаз у зграду да разбију ојачане капије, да бомбашима и јуришлијама олакшају упад у приземље и хватање у коштац са непријатељем. Договорено је и садејство са групама црвеноармејаца у близини.

У сумрак је уследила команда да се крене у нападе. Космајци су пузећи и трчећи пошли преко улице Кнеза Милоша да се домогну мрвог угла код зграде министарства. Њихова противтенковска оруђа успешно су тукла пушкарнице на прозорима и ометала дејство непријатељских пушкомитраљеза и митраљеза. Разбијала су и разваљивала улазе у зграду. Све је то олакшавало наступање ударних и јуришних група. Кад су противтенковска оруђа истутњала своја пуњења и знатно неутралисала отпор непријатеља њихов учинак је спретно искоришћен. Неколико група пушкомитраљезаца и бомбаша је улетело у приземље зграде, заузело бусије у ходницима и канцеларијама. У мраку се скоро ништа није видело. Једино осветлење били су пламичци хитаца из развог оруђа и пламени одсеви експлозија ручних бомби.

Командир вода Никола Поповић је припремио борце да наступају од просторије до просторије и приземље очисте од непријатељских војника. Морало се јуришати из канцеларије у канцеларију. Немци су позивани да се предају. На то су одговорили пуцњима и заклоњени иза доврката полуотворених врата канцеларија. На њих су се устремљивали Војислав Маринковић, Милан Матић, Живко Давидовић, комесар чете Душан Николић, заменик комесара Родолуб Андрић Родо, омладински руководицац Војислав Плећаш Воја, Јулија Каштроварац, Александар Комненовић, Драгиша Ристановић, Александар Ристић, Божидар Милановић, Иванка Вукотић, Боривоје Пауновић, Петар Шеновић, Петар Бркић, Војислав Славковић, Милета Мајсторовић, Марко Секулић и Милан Недељковић. За њима су пристизале наредне групе пушкомитраљезаца и бомбаша да их одмењују. Тако је настављено у приземљу зграде док оно није очишћено. На нишану оруђа бораца посебно су држане силазно-улазне степенице да немачки војници не би налетели са спратова у приземље да Космајце истерају напоље. Зграда се тресла од учесталих експлозија бомби. а одјеци пуцњаве у акустичном простору остављали су глувоћу у ушима бораца и старешина. После потпуног овладавања приземљем и збрињавања неколико лакше и теже рањених бораца, Штаб батаљона је обавестио Штаб бригаде о тренутно постигнутом успеху. Затим је борцима поново скренута пажња да се припази на по-

друме испод приземља, праве лавиринте, да се добро претраже и очисте пре наступања на први и остале спратове. Низ степенице су кренули пушкомитраљесци и бомбаши са одшрафљеним ручним бомбама. Имали су једну батеријску лампу и вешто је користили. У рукама Богдана Милића, она је светлуцала и гаснула према жељи пушкомитраљезаца и бомбаша. Непријатељски војници, изненађени светлом, узмицали су средини подрума и нису отварили ватру. Од степеништа споредног улаза, са десне стране, изненадиле су их друге групе Космајаца. Затечени у безизлазној ситуацији Немци су очајнички покушали да се бране и тврдоглавост су платили сопственим животима. Заузимањем подрумских просторија створени су повољни услови за јуришање на спратове. Неколико најодважнијих бораца се устремило уз главне степенице да избију на први спрат. Међу њима су били Живадин Радојевић, Вукашин Крантић, Радован Радивојевић и Благоје Трајковић. Дочекани су пукњима и активираним ручном бомбом која се одбила од мермерног степеника и експлодирала код лифта. Право је чудо да нико од поменутих јуришлија није ни рањен. На спрат је избила једна група уз степенице на средини зграде и унела пометњу међу немачке војнике. То је искоришћено да више група хитро устрче уз степенице и појачају нападе. Борба за просторије на спрату трајала је дуже. Немци нису пристајали да положе оружје и губили су животе. Ни Космајци нису пролазили без губитака. Било је тренутака да завлада варљиво затишје и застој. Ишчекивање и вребање у мраку замарали су борце више од пукњава. Неке је савлађивао премор и обузимала их поспаност. А имали су где прилећи да се колико толико окрепе сном: на удобне фотеље, троседе, на дебеле тепихе на подовима канцеларија. Такав луксуз, ипак, нису смели себи дозволити. Старешине су их обилазиле и упозоравале да Немци користе сваку погодну прилику да приреде непријатно изненађење, да небудност, макар и краћа, може скупо коштати. После таквих упозорења борци су више ширили очи у мраку и једва чекали да сване да се боље сналазе и организованије нападају.

Дневна светлост, због сазиданих спољних прозора и претворених у пушкарнице, није битније повећала видљивост у ходницима. Нешто више светла је допирало са уну-

трашње стране зграде. Старешине јединица Космајаца и црвеноармејаца зналачки и успешно су сарађивали у припремању напада на више спратове. Споља су стигли и делови Другог батаљона, под командом Радивоја Радојевића и Јосипа Бешича, да помогну у савлађивању непријатеља у згради Министарства спољних послова и суседног здања Министарства саобраћаја.⁸⁹ Пристизале су нове групе црвеноармејаца да ојачају нападни строј својих другова. Они су, очигледно, имали доста искуства у освајању зграда преуређених за дужу одбрану и храбрости им није мањкало.

Претходног поподнева тенкови црвеноармејаца су покушавали, на очиглед Космајаца који су их подржавали, да неутралишу отпор непријатеља. Један тенк је догрмео до раскрснице Немањине и Кнеза Милоша улице, директним погоцима из топа и ватром из митраљеза ућуткивао непријатељска оружја на појединим пушкарницама у зазиданим прозорима зграде министарства. Немци су употребили противтенковско оруђе "панцерфауст", погодили резервоар горива тенка и букнуо је пожар. Тенкисти су покушали да се спасу искакањем из ватрене буктиње и узмицањем у оближње заклоне. Немачки пушкомитраљесци и снајперисти нису их поштедели. Групе Космајаца, на десном крилу свог борбеног распореда, добро су видели како су тенкисти усмрћени и постали су кивнији на Немце који су пружали тако жесток отпор, као да се бране у Берлину, а не у Београду. Они су имали добар преглед са прозора високих зграда, брисани простор испред себе, лако уочавали циљеве и постизали поготке. Са спратова су бацали ручне бомбе да њиховим експлозијама стварају ватрене препреке Космајцима и црвеноармејцима.

Пре упада у зграду Министарства спољних послова, у којој се налазило и седиште немачке фирме "Дирис" и доста ускладиштене разне робе, Космајци су откривали непријатељска пушкомитраљеска гнезда на суседним зградама, вребали њихове нишанције кад неопрезно извире из заклона и више их усмртили. У томе су се истицали пушкомитраљесци Војислав Милићевић, Драган Обрадовић и остали.

У време борби и јуриша Космајаца и црвеноармејаца да овладају зградом Министарства спољних послова, у зграду Министарства саобраћаја, из Сарајевске улице и Хајдук Вељковог венца, упале су јединице Двадесет прве славонске бригаде и освајале њене просторије на западној и северозападној страни. Космајци и Славонци убрзо су остварили садејство и међусобно се помагали. У исто време у центру града и на добро брањеној Чукарици вођене су жестоке борбе. Крвави обрачун се одигравао и на простору источно и југоисточно од Београда, у захвату смедеревског друма, у брдима и насељеним местима према Авали. У књизи "Београдска операција", о борбама у ужем делу града, заправо на суженом немачком мостобрану поред Саве, записано је и ово: "Тога дана (19. октобра, (објашњење М. Г.) је на Чукарици одбијен последњи противнапад немачких снага, које су поново покушале да се пробију ка Раковици и да помогну својим јединицама окруженим у рејону Авале. Јединице 17. бригаде 28. дивизије НОВЈ, у садејству са четом совјетских бораца, заузеле су фабрику шећера. Сада су у рукама непријатеља остали само рејони школе и цркве.

У центру Београда, борећи се, јединице 1. и 6. пролетерске дивизије НОВЈ и 36. гардијске тенковске бригаде и 236. стрељачке дивизије Црвене армије заузимале су кућу по кућу. Особито крваве борбе водиле су се за јако утврђену зграду Министарства саобраћаја, Главну железничку станицу, хотел "Москву", зграду "Албанија", Градску општину, Радионицу војне одеће и друге зграде. До вечери, у већини ових тачака, хитлеровци су били потучени."⁹⁰

Штаб Двадесет друге српске космајске бригаде повремено је добијао обавештења од Штаба Шесте личке пролетерске дивизије како се одвијају борбе у граду и на периферији. Истовремено му је препоручивано да батаљоне из резерви не уводи у борбу, да их држи у бојевој готовости за теже окршаје у сламању непријатељског отпора. А куд ће тежи обрачун од обрачуна у згради Министарства спољних послова и њеној околини. приговорио је командант бригаде Маричић претпостављенима у Штабу дивизи-

90 *Београдска операција*, ВИИ. Београд, 1964. стр. 250.

зије. Они су му узвратили и уједно навести да Бригаду очекују тешке борбе на правцима према Главној железничкој станици, Балканској, Ломиној, Краљице Наталије улици (сада Народног фронта, објашњење М. Г.) на ужом немачком мостобрану код моста преко Саве. После овог сазнања, командант и политички комесар бригаде су затражили од штабова Другог и Трећег батаљона да њихове јединице, иако преморене, појачају нападе и брже освоје зграду у којој се непријатељ није дао сломити. И не само то.

Непријатељ је покушавао да ојача своје јединице у згради министарства доводећи јуришна одељења однекуд из подрумских просторија које су Космајци заузели минуле ноћи и добро претражили. На Немце је отворена ватра, полетеле ручне бомбе са првог спрата и присиле их да узмачу. Неколико погинулих остало је поред металне степенишне оgrade и на завршетку подрумских степеница. Командир вода Никола Поповић и уједно вршилац дужности командира Прве чете, уместо рањеног командира који је однет у болницу, није заборавио да се у оближњој просторији налази један чувар зграде кога Немци раније нису хтели да пусте да оде кући. Позвао је комесара чете да чувара испитају откуд су немачки војници могли упасти у подрум. Чувар је без оклевања објаснио да постоји подземни пролаз испод Немањине улице до зграде на супротној страни, да се користио само у изузетним приликама.

- У том грму, значи, лежи зец - скоро истовремено су изустили Поповић и Николић. - Наплатићемо им довитљивост - заврши комесар чете.

Десетина бораца је сишла у подрум, пронашла улаз у тунел куда су Немци нешто раније побегли да завајају траг. Борци су се распоредили у притајену заседу. Нико се није појављивао из отвора тунела да гурне тешка метална врата и крочи у подрумске просторије. Борцима је досадило ишчекивање и неки су гласније зевали да се неиспавани отимају дремежу. Десетар Милентије Јанковић их је опоменуо да умукну.

Убрзо су шкринала гвоздена врата и синуло плавичасто светло батеријске лампе. Поред њега су промицале силуете војника са шлемовима на главама. Прокрадали су се у подрум верујући да ће опет постићи изненађење. Кад се

цела група убацила у подрум и добила наређење како да продужи у његову дубину и на излазне степенице, десетар је потегао обарач пушкомитраљеза и дуги рафал сасуо према светлу батеријске лампе. Њему се придружило штектање оружја целе десетине. Батеријско светло се угасило и учестали су самртни ропци у мраку подрума. Измакао је само један немачки војник да претпостављенима однесе глас како је завршила добро припремљена група да преотима просторије у приземљу зграде и угрози први спрат.

Борба за просторије на спратовима није престајала. Предводећи црвеноармејце да се домогну супротне стране зграде, њихов капетан је тешко рањен и срушио се на под. Животи црвеноармејаца били су угрожени и морали су узмаћи. Немци су покушавали да заробе рањеног капетана, а Космајци су их узели на нишане и проређивали. Командир Поповић је одлучио да избави капетана из локве крви, борцима довикнуо да га паљбом штите и пузећи кренуо напред. Немци су покушавали да га усмрте и тако зауставе, али им то није успевало због прецизне ватре оружја Космајаца. Он се приближио окрвављеном капетану, полуонесвешћеног га обујмио око струка и донео у заклон. У исти мах притрчала је болничарка Милена Пенезић и завојем превила капетанове ране. За подвиге у уличним борбама у згради министарства и спашавање рањеног капетана да жив не падне Немцима у руке да га муче и убију, командир Поповић, на предлог политичког комесара чете, одликован је Орденом за храброст.

Борба у огромној згради, на њеном другом спрату, настављена је несмањеном жестином. Испод њених прозора, окренутих Немањиној улици, Космајци су приметили бункер из кога је одјекивала наизменична паљба и врела зрна севала на више страна. Бункер је био озбиљна препрека јединицама црвеноармејаца које су настојале да се што више приближе чворишту непријатељске одбране у Главној железничкој станици и околним зградама. Са спрата зграде министарства, са неколико прозора, Космајци су повремено отварали ватру да колико-толико неутралишу дејство непријатељског оружја из бункера и црвеноармејцима олакшају наступање. Чак се помишљало да неколико бомбаша излети из зграде и ручне бомбе убацују кроз

пушкарнице у унутрашњост бункера. Схвативши шта група храбрих Космајаца намерава, пришао је један руски официр и њиховом старешини. на своме језику, објаснио да то не може тако, да Руса има много, скоро двеста милиона, а Југословена скоро двадесет пута мање и да се морају чувати.

На бункер су пошли црвеноармејци, на челу са својим официром, који су изашли из зграде министарства. На једном прозору Космајци су поставили противтенковску пушку, одозго тукли кров бункера да помажу црвеноармејцима. али зрна нису могла пробити армирани бетон и некуда су рикошетирала. У освајању бункера неколико црвеноармејаца је изгубило живот и више их је рањено.

Борбе за спратове и канцеларије не престају. Чете Космајаца, распоређене у групе, упорно напредују и непријатељу наносе осетне губитке. У неким деловима ходника. на ступеницама, у канцеларијама зграде, борци наилазе на мртве немачке војнике, плене њихово оружје, муницију и ратну опрему. Сада је права прилика да се недавно примљени млади борци добро наоружају. Доста њих се добровољно пријавило да ступе у јединице Двадесет друге српске космајске бригаде.

Дошао тринаестогодишњи дечак Милан Ђертић, оштроуман, упоран, са ђачком капом на глави, обраћа се комесару чете Николићу са захтевом да га прими и наоружа да крене на прву ватрену линију. Комесар га одмерава од главе до пете и смирено убеђује да је млад, да се врати кући. Дечак је непопустљив, а и комесар чете. Он се прибојава да га прими у чету која је данима у борбеним окршајима и упита:

- Мали си, Милане, за борца с оружјем у руци. Да ли си разговарао са мајком и оцем да добијеш њихов приста-
нак...?

- Нисам. Од куће сам отишао без њиховог знања и одобрења - искрен је дечак.

- Знаш шта, јуначино - пригрли га комесар. - Врати се кући и родитељима повери своју жељу. Ако ти они дозволе да постанеш борац, онда се врати и проблема неће бити. Јесмо ли се разумели?...

- Јесмо, али не знам шта ће мама и тата одлучити. Нешто ме страх да се неће обрадовати мојој жељи - рече дечак задржавајући сузе и нервозно ломкајући прсте руку.⁹¹

После поздрава са комесаром Николићем, дечак се удаљио нервозан и пребледео. Плашио се, изгледа, да му родитељи неће дозволити да се врати у бригаду да постане њен најмлађи борац.

У току дана, у садејству са црвеноармејцима, Космајци су сатерали Немце у поткровље зграде министарства и ту их напokon савладали. После су се убацивали у зграду Министарства саобраћаја и наставили да се упорно боре. Њима и борцима Двадесет прве славонске бригаде придруживала су се јуришна одељења црвеноармејаца и зграда од четири стотине просторија најзад је освојена. Жилави непријатељ је трпео огромне губитке и борио се до последњег даха. Без губитака нису пролазили ни црвеноармејци. Славонци и Космајци.

Наредне ноћи скршен је отпор Немаца и прокрчен правац за наступање јединица Двадесет друге српске космајске бригаде према Балканској, Гепартовој, ЈТоминој улици и блоковима зграда у том рејону. Са њима су напредовали црвеноармејци који су довукли топ у Ломину улицу, поставили га између две зграде и гранатама засипали непријатељске колоне које су већ узмицале од Главне железничке станице преко моста на Сави да успостављају одбрамбене положаје на њеној левој обали, у захвату друма и железничке пруге према Земуну.

На углу Балканске и улице Краљице Наталије, Космајци су присилили Немце да беже. Неколико их је умакло у зграду хотела "Праг". Долазећи из дворишта на супротној страни улице, двојица црвеноармејаца су намеравали да их сустигну и заробе. У трку су улетели у приземље хотела и нису се враћали. Космајци су намеравали да претрче улицу и упадну у хотел да помогну усамљеним црвеноармејцима у савлађивању немачких војника. Спречени су ватром са другог спрата хотелске зграде и један борац лакше је рањен. Без обзира на отпор Немаца, Космајци су пушкомитраљезима тукли у хотелске прозоре и више их улетело у

91 Разговор аутора са Миланом Ђертићем, марта 1996.

приземље. Наишли су на стравичан приказ, на убијене црвеноармејце којима су Немци бајонетима одсекли главе. Неко је узвикнуо да црвеноармејце треба осветити и почела је потрага за злочинцима. У хотелу их није било много и покушали су да умакну кроз споредни излаз. Космајци су их сачекивали и обарали хицима из пушака и пушкомитраљеза.

Насишвање према минираном мосту

Штаб бригаде наредио је штабовима батаљона да јединице усмеравају према улици Гаврила Принципа. баракама између Главне железничке станице и прилаза мосту на Сави. У том правцу усмеравани су и батаљони Прве личке пролетерске бригаде, који су потукли непријатеља у неколико зграда на Теразијама и хотелу "Москва". Личани су поред пијаце "Зелени венац" силазили стрмом Каменичком улицом да се приближе хотелу "Бристол". У томе су ометани артиљеријским ураганима однекуд са Бежанијске косе. Била је то концентрација две бригаде Шесте личке пролетерске дивизије и Тринаесте пролетерске бригаде, привремено уврштене у њен састав, да прелазе преко моста на Сави да напредују према Земуну и Бежанијској коси. Мосту су се приближавале јединице 13. гардијске механизоване бригаде, делови 814. и 211. стрељачког пука Црвене армије да неутралишу непријатељске заштитнице и прелазе на леву обалу Саве.

У преподневним часовима. 20. октобра, непријатељ је потучен у ужем делу града и на Калемегдану и Београд је ослобођен. Отпор је још пружан на Чукарици. али је непријатељ наредне ноћи узмакао преко Аде Циганлије.

У рејону Авале поражена је немачка корпусна група "Штетнер" и уништавани њени остаци да не измакну према Обреновцу, Шапцу и Срему. И генерал Штетнер није преживео уништење групације под његовом командом којој није дозволио да се преда јединицама Прве армијске групе НОВЈ и Црвене армије. Погинуо је 18. октобра у време најжешћих борби на периферији Београда.

Штаб Бригаде, користећи курире, стално је одржавао везу са штабовима батаљона, пратио њихова дејства и добијао извештаје о постигнутим резултатима. У борбу су уведени Први батаљон, са командантом Војиславом Николићем Војом, политичким комесаром Бајом Перовићем, замеником команданта Мирком Чубрилом и замеником политичког комесара Драганом Танкосићем, да наступа од улице Кнеза Милоша најпогоднијим правцима до зграде Главне железничке станице и моста на Сави. Чете и водови силазили су стрмим улицама, претраживали поједине зграде и хватали сакривене немачке војнике. У батаљон су пристизали млади и средовечни Београђани и Београђанке да се "упишу", како су неки уобичајавали да кажу, у Народноослободилачку војску и постану народни борци за слободу. Више их се поверило команданту и политичком комесару да су били илегалци, учествовали у саботажама и диверзијама на виталне цивилне и војне објекте од посебног значаја за окупатора и његове помагаче. Њихова казивања тренутно се нису могла проверити, али су уписивани у спискове добровољаца и распоређивани у водове и чете. А тамо је било више бораца из Београда, који су препознали патриотски опредељене новајлије и другарски их прихватили. Батаљон је бројно растао у наступању, придошлице наоружаване оружјем заплењеним од непријатеља и одмах доживљавали ватрено крштење. Слично се дешавало у осталим батаљонима и Бригада је сваког часа постајала бројнија.

Било је неочекиваних и необичних сусрета и препознавања. Командант батаљона Војислав Николић, да би избегао експлозије граната испаљених са непријатељских положаја на Бежанији, ушао је у један стан и поздравио се са домаћином који се изражавао ијекавски. Радозналост је команданта понукала да домаћина припита одакле је родом. Он је објаснио да је избеглица из Босне, да је живу главу једва спасао од усташког кољачког ножа и уточиште нашао у Београду. Кад је изрекао своје име и презиме, из које породице у Босни потиче, командант Николић је одгонетнуо да се налази пред својим ујаком Миланом Јовановићем Загорцем, родом из Бањалуке, кога никад раније није видео, али је о њему доста сазнао из давнашњих мајчиних причања. У смишљању како да се ујаку представи, Николић је заокoliшно почео:

- Да ли се ми однекуд познајемо?
- А ко ће га знати, младићу. Можда смо се некада негде и срели. Ко би све запамтио. Немогуће је. Таман да ми је глава мерица - отеже Јовановић, очигледно се покушава присетити и не успева. - Знамо се, ево, од данас
- мудро се он извуче и понуди: - Хоћемо ли по чашицу љуте да утврдимо наше познанство? Препеченица је природна, набављам је код познаника у Барајеву.
- Можемо наздравити, ујаче! - изненади командат.

Домаћин се скоро забезекну и зачуђен занеме. Требало му је времена да се прибере. а сестрић га пригрли и поможе му да се смири. Бришући марамицом сузе радоснице, приносећи чашице препеченице, ујак је објашњавао колико се радује и како се то догодило да нећака сада први пут види. Командант би га радо слушао, али је морао журити да Батаљон одведе одредишту на прилазу мосту преко Саве.

У томе правцу наступао је и Четврти батаљон, са командантом Мирком Медићем Цукићем, политичким комесаром Миливојем Радоњићем и његовим замеником Душаном Шашићем. Други батаљон, под командом Радивоја Радојевића, Јосипа Бешића и њихових заменика, приближавао се Немањином улицом, поред зграде Главне железничке станице и оближњих зграда. О пристизању јединица Трећег батаљона, са командантом Душаном Врачаром, политичким комесаром Луком Јововићем, замеником политичког комесара Ђорђем Шкорићем и омладинским руководиоцем Војиславом Плећашом Војом, у сећању на те тренутке Душан Николић је написао: "Курир ме обавестио да се одмах са четом упутим према Главној железничкој станици. Било је планирано да што пре стигнемо Савском мосту и прелазимо на леву обалу реке. Наступали смо кроз дворишта, кроз пролазе поред зграда и стигли до здања садашње поште, недалеко од Главне железничке станице, заштићене бетонском оградом која је била оштећена и искрзана пушчаним и пушкомитраљеским хицима, а понегде и проваљена минобацачким и топовским гранатама. Прошли смо у разређеном поретку кроз развалине, претрчали преко више колосека, стигли насипу и чекали наређење да јуришамо на мост..."⁹²

92 Душан Николић: Необјављена сећања у власништву аутора.

У оближњој бараци већ су се налазили командант бригаде Радослав Маричић Каплар, политички комесар Радован Гаковић, начелник штаба Илија Палија, заменик команданта Јован Пејковић Кеза, заменик политичког комесара Ђуро Кричковић и омладински руководилац Светозар Тинкић Тоза, да утврде редослед преласка батаљона преко моста, да им се потом придруже и деле њихову судбину. Успостављена је веза са Штабом дивизије који није био у завидној ситуацији. Његове две бригаде: Друга и Трећа личка пролетерска биле су у борбама у рејону Авале и Чукарице. Њихов изостанак донекле је надокнађен привременим укључивањем Тринаесте пролетерске бригаде у састав Дивизије. Штаб дивизије, са командантом Ђоком Јованићем и политичким комесаром Никицом Пејновићем, са Командом јединица Црвене армије, већ пристиглих у рејон Главне железничке станице и Савског моста, утаничио је начин, редослед и време преласка на супротну обалу. Небом изнад Београда и Земуна господарили су јуришни и ловачки авиони 9. ваздухопловног корпуса Црвене армије, уништавали непријатељску одбрану на Бежанијској коси и периферији Земуна, која је бесомучно тукла прилазе мосту, космајце залегле поред насипа, Личане у оближњем градском парку код хотела "Бристол" у Карађорђевој и Железничкој улици. Изненада су налете-ла два немачка авиона "месершмита" и бацили неколико бомби. Тешко је рањен командант батаљона Прве личке бригаде Јандре Жунић у часу кад је командирима чета Дани Узелцу. Ради Ђапи, Николи Павковићу и Паји Павковићу саопштавао наређење за приближавање обали Саве и мосту. Жунић је окрвављен издахнуо пред очима својих ратних другова.

Командант бригаде Маричић имао је посла да команданте батаљона распореди ко ће од њих први повести јединице преко моста. Мало је вредело објашњење да је у Штабу бригаде већ договорено којим ће редом батаљони на супротну обалу реке. Приметно љутнути командант бригаде прекратио је покушаје нагодбе и затражио да се ранија заповест без поговора извршава.

Кад је последња немачка заштитна јединица измакла преко моста на Сави, Немци су покушали да га сруше огромном количином експлозива, причвршћеног на сту-

бове носаче и нису успели. Њихов минер, примивши команду да активира стручно постављен експлозив на најосетљивијим деловима моста, тргао је ручицу справе за електрично активирање и очекивао експлозију од које ће се потрести пола Београда и попутати преостала читава стакла на прозорима зграда у улицама ближе Главној железничкој станици. На његово запрепаштење очекивана детонација је изостала. Иза леђа је зачуо прекоран глас официра зашто оклева и не изврши наређење? Минер је узвратио да је урадио све по пропису и да експлозив није активиран. Смркнутог лица, официр је грубо одгурнуо војника, зграбио ручицу справе за електрично паљење и окретао је напред и назад. Разочаран се уверио да је нешто отказало, можда спроводници струје до експлозива, али се то више није могло проверити. Његова претпоставка била је тачна, али није могао наслутити да су земунски и београдски илегалци и патриоти, ризикујући сопствене животе, независно једни од других, зналачки предузели одговарајуће мере да спрече рушење тактички и стратешки јединог прелаза за возила и пешаке између Београда и Земунa. Његовим сурвавањем у реку било би спречено напредовање јединица Двадесет друге српске космајске, осталих бригада Шесте личке дивизије и јединица Црвене армије, према Земуну. Бежанијској коси и у дубину источног Срема. Саботажу на спроводницима струје, постављенима на земунској страни моста, извршили су Крста Крстић и Баћа Милованчев скоро месец и по дана пре почетка битке за Београд.⁹³ Они су придобили једног непријатељског војника, граничара, пошто се граница између усташке такозване Независне Државе Хрватске и Србије пружала дуж тока реке Саве, да им омогући, док се налазио на дужности, да из песка откопају и пресеку електрични спроводник струје за активирање експлозива на мосту, да га пажљиво изолирају и тако вешто саставе да се голим оком ништа не примети. Потом су га положили на старо место, затрпали и земљу поравнали. Овим подухватом мост је сигурно сачуван.

У јеку најжешћих борби, тврди се, мосту је дотрчао, са београдске стране, са војничким ашовчићем у руци, учи-

⁹³ Крста Крстић: Изјава. Завичајни музеј Земун.

тељ и резервни официр Миладин Зарић и пресекао електрични проводник за активирање експлозива на мосту.⁹⁴

Без обзира на очигледни неуспех да се електричним паљењем активира огромна количина експлозива испод подлоге и на носачима моста, Немци и даље нису одустајали од намере да га сруше и предузели су нешто друго. Њихов стручњак за минирање и рушење виталних одбрамбених и привредних објеката, инспектор Шејер, предузео је мере да помоћу спорогорећих штапина, посредством додатног експлозива и свежева ручних бомби, изазове експлозију разорних товара који нешто раније нису активирани електричним паљењем. И од тога посла није било жељене користи. Уследиле су само две слабије експлозије које су незнатно оштетиле лук и део оgrade моста. Због овог неуспеха у рушењу моста на Сави, инспектор Шејер, раније цењени стручњак, подвргнут је саслушавању да објасни зашто се затајило у послу који је плански припреман и извршаван у тренуцима када су последњи немачки војници побегли из Београда и прешли преко моста на Сави.⁹⁵

Штаб Шесте личке пролетерске дивизије и Команда јединица Црвене армије, сконцентрисаних на доста скученом простору на прилазима мосту на Сави, са београдске стране, тучених снажном артиљеријском ватром са друге стране реке, нису располагали подацима какве су могућности непријатеља и да ли је у стању да минирањем значајног објекта спречи њихово наступање. Уз ризиковање се пошло напред, на мост, да га јединице Црвене армије и Шесте личке пролетерске дивизије у трку прелазе и успостављају ужи мостобран на левој обали Саве. Претходницу црвеноармејаца је повео гардијски мајор Никанор Корњејевич Ткаченко да туче немачке заштитне делове, да избије на супротну обалу и олакша долазак неколико тенкова 13. гардијске механизоване бригаде да дејствују поред друма за Земун.⁹⁶

Угрожавани дејством непријатељске артиљерије, Космајци су нашли какве такве заклоне од прегршти гелера и нестрпљиви чекали команду да се успентрају уз насип и

94 Београдска операција, ВИИ 1964. страна 254.

95 Војноисторијски институт, немачки извештај, НАВ Н-Т 501; 256/1208-9.

96 Петар Вишњић. Битка за Србију, књ. 2, Бгд. 1984, страна 365.

потрче преко моста. Пред њиховим очима експлозија гранате разорила је део бараке у којој се налазио Штаб бригае. Неколико бораца је потрчало да виде шта се тамо догодило. У бараци коју је захватио пламен, на срећу, није било никога. Чланови Штаба бригае изашли су неколико минута раније да се придруже батаљонима припремљенима да се ступе левом страном моста и незадрживо напредују. Гранате су застрашујуће фијукале изнад глава Космајаца шћућурених у заклонима и приљубљенима за неравно тло. Оне су најчешће пребацивале или подбацивале, бућкале у реку, завршавале у крововима кућа у Карађорђевој и улици Гаврила Принципа. Нерасположени због дужег застоја у зони тученог простора, Космајци су тражили да се више не оклева на достигнутој линији. Старешине су их смиривале објашњењима да се чека да авиони Црвене армије неутралиши немачку артиљерију на Бежанијској коси и периферији Земуна. Ни то није вредело да заћуте и не гунђају: Миодраг Томић. Благоје Кнезић, Миливоје Ђурђевић, Александар Катић, Немања Радишић, Бранислав Божицки, Стеван Курбалић, Бранислава Мацић, Анка Батричевић. Живорад Петковић. Михајло Газибара, Миле Свилар, Глиша Николић, Божо Пупић и Вукашин Ђорђевић. Њима се нестрпљивима ишло напред да не заостану за црвеноармејцима који су, наилазећи на мост, на своме језику позивали Космајце да им се придруже. Ишчекивање су тешко подносили, али гласније нису реаговали Душан Весић. Петко Мијовић, Манојло Станковић, Стана Босић, Момчило Радисављевић, Миливоје Лазић, Аго Чаушевић, Живота Андријевић. Аница Стојковић и Љубомир Матић.

На прилазу мосту пред Космајцима се неочекивано појавио командант дивизије Јованић да команданту бригае Маричићу нареди да јединице поведе преко моста, у исто време када крену јединице Тринаесте пролетерске бригаде, са командантом Миланом Жежељом, које су груписане чекале на супротној страни насипа.

Драмашични прелаз преко моста

У пратњи једног официра и курира, не обраћајући пажњу на експлозије граната на мосту и рубу десне обале реке, командант дивизије се приближио политичком коме-

сару чете Душану Николићу и упитао да ли је командант бригаде у близини. Николић је заустео да одговори да је командант Маричић ближе мосту и одједном занемео од страховите експлозије. Граната је грунула неколико корака од команданта дивизије, усмртила официра иза његових леђа и ранила курира. Командант Јованић је остао незалеђен, без капе на глави, али је комесару чете, доста ошамућеном од експлозије, заповедио да команданту бригаде Маричићу пренесе наређење да бригада Космајаца крене преко моста. У томе часу започела је убитачна артиљеријска канонада и многи борци, због глувоће и несносног зујања у ушима, слабије су чули и разазнавали команде старешина да трком пожуре на супротну обалу Саве. Прва чета Трећег батаљона трчећим кораком је кренула преко моста. Предњи делови Првог батаљона такође су наступали левом страном моста, уздрманог експлозијама које нису престајале. Десном страном, погурени и пузећи, наступали су борци Тринаесте пролетерске бригаде.

Немачке заштитнице, знатно ојачане, задржале су јединице црвеноармејаца, које су намеравале да продуже у Земун, ватру отварале на Космајце на мосту, неке збуњивале и заустављале. Командант батаљона Мирко Медић Цукић и политички комесар Миливоје Радоњић, видећи да поједини борци страхују од учесталих експлозија на средини моста и митраљеских рафала са торња управне зграде и логорских барака на Старом сајмишту, наизменично су понављали да Прва, Друга, Трећа чета и Санитетски вод иду напред. Кад су се прибрали од заглушујућих експлозија и разумели команде. Космајци су кренули за својим храбрим старешинама. Трчећи, застајујући, пузећи, мост су смело прелазили Драгослав Симоковић, Радосав Павловић, Живомир Петровић, Славиша Радивојевић, Радомир Илић. Градимир Божић. Живорад Андрејевић, Гојко Јовићевић, Иванка Вукотић, Васа Јанковић, Миодраг Митовић, Боривоје Тодоровић, Душан Петровић, Вукашин Дедакин, Живко Павловић, Петар Рајновић. Милена Пенезић Пиња, Илија Арсић. Радојица Трифуновић, Љубомир Вучинић и Душан Чаловић. За њима су хитали Сава Тарана, Никола Димитријевић, Драган Цуковић и остали другови да се што пре нађу на другој страни моста, да се при-

друже претходници црвеноармејаца, да успоставе и појачавају мостобран и директно нападају тврдокорног непријатеља. На средини моста командант батаљона Војислав Николић Воја, зауевши заклон иза огромног железног лука, подупртог са 12 челичних стубова, пожуривао је борце да не застају услед дејства непријатељске артиљерије и пушчано-митраљеске ватре, однекуд од Старог сајмишта и насипа железничке пруге.

На мост су пристизале јединице 814. и 211 стрљачког пука црвеноармејаца.⁹⁷ Упорно напредујући, Космајци нису желели да их црвеноармејци прстигну и четвороношке су убрзавали. У томе су их подстицали командант и политички комесар бригаде, команданти и политички комесари батаљона и њихови заменици, омладински руководиоци, командири и политички комесари чета. У пожуривању да се што пре стигне на супротну обалу, делимично неутралисана од "каћуша" и авиона црвеноармејаца, опет је оживела непријатељска земаљска и противавионска артиљерија, минобацачи мањег и већег калибра. Стотине граната долетале су мосту, већином га промашивале и експлодирале у таласима Саве. Неке су га погађале, слабиле његову отпорност и издржљивост. Космајци су се припијали уз подлогу моста и стрепели за сопствене животе. Артиљеријска команда није прошла без жртава у наступном поретку Двадесет друге српске космајске, Тринаесте пролетерске бригаде "Раде Кончар" и јединица црвеноармејаца. Неколико Космајаца је рањено и болничарке су прискакале да им укажу прву помоћ. Било је смртно погођених бораца. Они су склањани са коловоза моста поред гвоздене оgrade, покривани шаторским крилима и остављени да их санитетске јединице касније однесу и сахране. А колоне живих нису се дале зауставити. Мост се љуљао, чак шкрипао и борци су страховали да ће се стропоштати у реку. На очиглед омладинског руководиоца батаљона Војислава Плећаша, један борац је пропао кроз отвор на мосту који је начинила граната, бућнуо у хладне таласе, али је успео, на радост његових другова, Душана Симића, Драгољуба Бјелице, Петра Бркића, Радојице Недељковића, да исплива на обалу и касније сустигне своју јединицу.

97 Београдска операција, II издање, стр. 303.

Оцједном се зачула снловита бука авиона у ниском лету изнад глава Космајаца који су помислили да долећу лаки бомбардери црвеноармејаца, да ће скренути према Земуну и Бежанијској коси да тамо сручују смртоносне товари. Комесар чете Борислав Рашовић је приметио кукасте крстове на њиховим крилима и другове у близини опоменуо да се припазе и користе заклоне. А како се заклонити на отвореном простору моста и сачувати живу главу. Били су то тренуци, како је једном написао Милорад Панић Супер, кад су живи завидели мртвима. Шест немачких авиона, надлећући мост на коме су биле две бригаде бораца и мања јединица црвеноармејаца, бацили су више бомби у намери да га сруше, да усмрте стотине Космајаца, пролетера и црвеноармејаца. Бомбе су падале у реку, снажним експлозијама дизале огромне стубове воде која је преливала мост и квасила више бораца. Од главе до пете су смочени Лазар Росић, Бранко Пјешчић, Миодраг Јевремовић, Драгољуб Николић, Љубиша Радивојевић, Слободан Игњатовић, Љубомир Јовановић, Раде Некић, Мирко Медић, Душан Живковић, Боривоје Ловренчић, али су били, без обзира на неприлику, задовољни што их нису закачили гелери и митраљески рафали из авиона. Најгоре се могло догодити Станиславу Оцокољићу, Радомиру Кљукановцу, Ратку Стефановићу, Милицы Васковић, Марку Катићу, кад је авионска бомба ударила у пешачку стазу на левој страни моста, у њиховој близини, уз ломљаву је пробила и експлодирала у воденом вртлогу. Снажни удар воденог млаза, у близини шћућурених Космајаца, извалио је неколико дасака пешачког прелаза моста и неке су ударили Милована Брчића, Србољуба Дацковића, Боривоја Крстића и задале им приличне болове. Мост су надлетеле ескадриле ловаца црвеноармејаца у потрази за немачким авионима који су успели да измакну ^{потери}.⁹⁸

Без извесних жртава и даље се није пролазило. Близу другог краја моста, кад је борце пожуривао да савладају невелику раздаљину до супротног насипа, командир Прве чете Четвртог батаљона Божо Мрђа је осетио снажан бол, посрнуо и пао. Из тешке ране зашиклјали су млазеви крви. Не желећи да се поремети успешно наступање, он је

довикнуо заменику командира да преузме команду над четом и продужи према циљу. Рањеном командиру мутило се у глави док му је болничарка указивала помоћ, а носиоци чекали да га ставе на носила и однесу у превијалиште. Претходница Космајаца са делегатом вода Миодрагом Ристићем и политичким комесаром чете Борисавом Рашовићем грабила је стрмим нагибом да се домогне заштитног насипа, за обуздавање надошле реке, у близини моста да ту залегне и туче непријатеља заклоњеног насипом железничке пруге продужене узводно до железничког моста. Њихова ватра ометала је немачке војнике да не туку јединице Космајаца које су пристизале да појачавају и проширују мостобран.

Усиосаваљање и ширење мостобрана

Команданти батаљона Војислав Николић Воја, Радивоје Радојевић, Душан Врачар и Мирко Медић Цукић стално су одржавали контакте са командама чета и командирима непосредно наређивали шта да се предузима да се изврше борбени задаци и претрпе минимални губици. Готово ошамућени од бројних експлозија, борци Друге чете Првог батаљона, са командиром Николом Вујновићем и политичким комесаром Борисавом Рашовићем, нашли су се на десном крилу бригадног распореда, приликом успостављања и учвршћивања мостобрана, од насипа поред реке продужили до Црне бараке, растерали Немце и ускочили у њихове ровове пуног профила. Низ насип, на левој страни завршетка моста, силазили су борци Тринаесте пролетерске бригаде и трчали поред напуштених барака злогласног усташко-нацистичког концентрационог логора "Сајмиште" да успоставе ужи мостобран, да га проширују према ушћу Саве у Дунав, затим његовом десном обалом према Земуну. Непријатељ им је пружао силовит отпор од управне зграде Старог сајмишта, од рушевина моста (сада Бранков мост, објашњење М. Г.) који је миниран у крат-

котрајном априлском рату 1941. и срушио се у реку." Да би поспешили ширење мостобрана лево, десно и право да се продужи његова дубина, командант батаљона Војислав Николић се састао са командантом Четвртог батаљона Тринаесте пролетерске и командантом црвеноармејаца да заједно предвиде садејство јединица и спречавање противудара љутог противника. Док су они стајали поред насипа на замунској страни моста, заклоњени невеликим дрветом пожутелог и доста опалог лишћа, са куле сајамске зграде резнули су рафали митраљеза и умало их нису усмртили. На изазов непријатеља, црвеноармејци су узвратили ватром из противтенковског топа у близини и ућуткали непријатељско митраљеско гнездо. Немци су правовремено увидели да могу бити одсечени и заробљени у прикрајку Сајмишта и остатка срушеног моста и брзо се повукли, преко песковитог терена, према Земуну.

Космајци су упорно ширили мостобран од моста на Сави према железничком мосту узводно и настојали да се домогну железничке пруге одакле је непријатељ стално припуцавао. У једном тренутку Немци су кренули, уз подршку минобацачке и артиљеријске ватре, у силовит противнапад на борце Прве чете у рововима које су нешто раније освојили. Заменик командира чете Милош Жарковић је прозreo намере непријатеља и борце упозорио да се припреме за одлучан отпор, чак и борбу прса у прса.

Делегат вода Миодраг Ристић је посматрао терен десно од бараке, заправо сплетове бодљикаве жице напуштеног усташко-нацистичког логора на Сајмишту, проценио да Немци не могу тек тако налетети да угрозе десни бок мостобрана и да се уклоне у његову дубину. Постојеће препреке несумњиво неметачкој артиљерији да опет не истутњи убитачна пуњења. Гранате су најпре започеле да разарају ниске зграде у близини, ограђене бодљикавом жицом, рушиле кровове остављајући облачиће прашине и дима. На повик командира Николе Вујновића да се борци склоне с десне на леву страну издигнутог друма и залегну у влажни прокоп, нешто даље од експлозија граната и

99 Логор на Сајмишту, под управом Гестапоа, испрва искључиво за Јевреје, био је од средине 1942. првенствено, за борце НОВЈ и антифашисте. Кроз логор је прошло око 90.000, а убијено је 40.000 затвореника. (*Војт енциклопедија*, II издање, том IV, стр. 508а).

тученог простора, делегат Ристић и пушкомитраљезац Максић кренули су трком напред и нису далеко одмакли. -Пут им је прекинула снажна експлозија и скоро их подигла од земље. Обојици је оружје испало из руку. Ристић је тренутак остао без даха, осетио бол у глави, несносну звоњаву у ушима и малаксалост у целом телу. Пушкомитраљезац Максић је ошамућен окренуо леђа и погурен дотетурао у јаружицу поред друма. Гранате нису престајале да долећу и експлодирају на целом простору ужег мостобрана и Космајце ометају да га не проширују. У неприлици каква није очекивана, борци су се сналазили, усакакали у кратере начињене експлозијама граната и нешто раније авионских бомби и напетих нерава чекали да смртоносни тутањ престане. После су силовитије настављали да савлађују отпор непријатеља у близини, да продуже насипом железничке пруге према Земуну и садејствују са црвеноармејцима и пролетерима на десном крилу. У наступању су предњачили Никола Поповић, Душан Николић, Јулијана Јуца Ристић, Родољуб Андрић Родо, Јелица Настић, Радомир Савић, пушкомитраљесци Никола Димитријевић, Богољуб Илић. Никола Стојановић, Софија Попадић, Милисав Лукић и остали.

Мост на Сави прешла је Прва личка пролетерска бригада, са командантом Миланом Антончићем Велебитом, замеником команданта Милошем Чанковићем и политичким комесаром Богданом Вујновићем,¹⁰⁰ прошла кроз успостављени мостобран Космајаца, започела борбе за Земунски аеродром, падине Бежаније и село Бежанију, чиме је запретила да ће онемогућити одступницу немачким јединицама борбене групе "Цимерман" које су још пружале отпор на Чукарици и Ади Циганлији. Мост је прешао Штаб шесте личке пролетерске дивизије да директније одржава везе са штабовима бригада у нападу према Земуну и Бежанијској коси. Увођењем Прве личке пролетерске бригаде у борбу притисак на непријатеља је појачан и успешније осујећивани његови напади на мостобран Космајаца, бораца Тринаесте пролетерске бригаде и црвеноармејаца. У спречавању њиховог напредовања, у одбрани правца од Земуна према селу Бежанији. употребљени су

100 Јово Поповић. *Прва личка пролетерска бригада*, Београд, 1988, стр. 457.

750. пук 118. немачке ловачке дивизије, Борбена група "Фон Трота", ојачана батеријом брдских топова и помоћним јединицама. Њима је снажнију артиљеријску подршку пружала артиљеријска групација, названа "Земун" која је најпре држала под снажном ватром мост на Сави. а касније јединице на успостављеном мостобрану, међу којима и Двадесет другу српску космајску бригаду. Немцима су помагали делови 2. домобранске пуковније и усташка полиција Земун.¹⁰¹

У поподневним и вечерњим часовима, 20. октобра, на рубу знатно проширеног мостобрана смењивали су се напади и противнапади. Непријатељ је срачунато желео да колико-толико добије у времену да појача одбрамбене линије иза јаких заштитница, нарочито испред зграде Земунске железничке станице (сада хотела "Југославија" и околних зграда. Објашњење М. Г.), код фабрике "Икарус" (сада зграда Дома здравља Нови Београд. Објашњење М. Г.), према Бежанијској коси и њеним рубом до села Бежаније. Космајци, пролетери и црвеноармејци су настојали да дубље продру у непријатељски борбени распоред. На десном крилу, уз десну обалу Дунава до друма за Земун, борбе је водила Тринаеста пролетерска бригада, задржавана и одбијена противнападима Немаца. Између поменутог друма и железничке пруге били су црвеноармејци, а Космајци дуж насипа железничке пруге. Личани су водили борбе на левом крилу дивизијског борбеног распореда и тежили Земунском аеродрому. У жеку напада, противнапада и јуриша, немачки генерал Штефан¹⁰² је наредио да се противјуришем изврши пробој до моста на Сави, да се он уништи и прекине прелаз мотомеханизованих јединица црвеноармејаца на другу страну реке да појачају нападе. Зато су издвојена четири оклопна самоходна топа, под командом поручника Бенца, затим камион натоварен најразорнијим експлозивом да заштићен стигне до лукова моста на Сави да се изазове таква експлозија коју главни носачи челичне конструкције не би издржали. Самохоткама и камиону придодата су јуришна одељења војника да их

¹⁰¹ *Шеста пролетерска дивизија*, Епоха. Загреб. 1964, страна 416. и 417.

¹⁰² Фридрих Штефан (Friedrich Stepan) нем. генерал - потпуковник, заменио погинулог генерала Шнекенбургера на дужности команданта одбране Београда.

штите и потпомажу да се лакше пробију кроз линију мостобрана коју су бранили Космајци и пролетери. Њихов неочекивани налет Космајци и пролетери нису задржали пушкомитраљеском и пушчаном ватром. Настала је повика да се користе "џонбули" и противтенковске пушке. Из руку Космајаца, у рововима и заклонима, полетеле су активирани ручне бомбе да ометају и задржавају самохотке и војнике. У томе часу није се знала истинска намера Немаца да желе, по сваку цену, да учине оно што је пропуштено у претходним покушајима минирања моста. После почетног успеха, поручник Бенц је понављао потчињенима да не штеде муницију и да се не дају зауставити. Самоходни оклопни топови наизменично су тукли простор лево и десно од друма према мосту и заклањали камион са експлозивом да не добија директне поготке. Понеко зрно, ипак, налазило је незаштићени простор, завршавало у каросерији камиона, али то није нашкодило експлозивном пуњењу одвојеном од упаљача.

Спустио се сутон. Борци Тихомир Ђорић, Ђурађ Ђорић, Милорад Влајић, Периша Зунић, Милан Кнежевић, Миливоје Васиљевић, Милутин Кузмановић, напрезали су вид у вечерњој полутами, процењивали раздаљину до оклопних самохотки и отварали ватру да их задрже. Командир чете Рака Јовановић напутио је нишанцију противтенковске пушке Радишу Симовића да убитачним зрнима спречава наступање самохотки које су директним хицима угрожавале положаје Космајаца.

У доста критичном тренутку црвеноармејци - артиљерци - гурали су противтенковски топ преко моста, приближавали се његовом завршетку и силазној путањи низ насип. Притрчао им је курир Космајац и упозорио их да непријатељске самохотке намеравају на мост, да су ушле у истурени део мостобрана и да се не дају зауставити. Командир одељења црвеноармејаца захвалио се младом борцу за обавештење и артиљерцима наредио да противтенковски топ припреме за паљбу. За тили час оруђе је било спремно за дејство. Нишанција је принео око нишанској справи, у окулару открио да самохотке убрзавају, пажљиво померао ручицу за подешавање издужене топовске цеви и процењивао кад ће притиснути окидач. Приметио је камион штићен самохоткама, јуришне групе Немаца

бочно и нешто позади оклопних топова. Нишандија је затражио одобрење да дејствује. Рикнуло је противтенковско оруђе и поскочило у висину. Пунилац је убацио наредну гранату у лежиште цеви и нешто промрсио на рачун сопствене неспретности. Немачки оклопни топови су приметили ко их угрожава, испаливали гранату за гранатом да неутралишу дејство противтенковског оруђа црвеноармејаца и противтенковских пушака Космајаца. У силовитом обрачуну синую је заслепљујући блесак и проломила се изненађујуће страховита експлозија од које страдају бубне опне. Погођени камион, претоварен најразорнијим експлозивом, претворио се у парампарчад, заједно са војницима у његовој заштитници и кабини. Делимично су оштећени оклопни топови, али су се некако окренули назад и умакли према Бежанијској коси и Земуноу. Уништење немачког камиона и одбијање самохотки од десног бока мостобрана Космајаца изазвало је узвике одушевљења међу борцима и старешинама.¹⁰³

У вечерњим сатима, док су Космајци, пролетери и црвеноармејци опрезно наступали да непријатеља изненађују у ноћној борби, небо над Београдом украшавали су ватромети. Београђани су славили коначно ослобођење. На улицама се играло и певало. Народно весеље није могло омести ни повремено дејство непријатељске артиљерије од Земуна и Бежанијске косе. Песма је допирала и преко реке, до ушију Космајаца, жељних да се ухвате у коло и поцупкују до ране зоре. Неки су гласно уздисали жалећи што им се жеља неће испунити. Забрујала су звона Саборне цркве да увеличају ноћно славље. Са зидина Калемегдана севале су и шиштале ракете "каћуша" да буктињају и преоравају положаје непријатеља на рубу Бежанијске косе.

У поноћ је завладала извесна тишина. Штаб бригаде је одлучио, у сагласности са Штабом дивизије, да јединице ноћу не крећу у нападе преко баруштина и неиспитаног земљишта које су Немци могли минирати. Напред су истурене предстраже и страже и јединице су зановиле на достигнутим линијама. Борци су били сувише преморени и под ведрим небом спавали чврстим сном, на песковитом

103 Петар Вишњић, *Операција за ослобођење Србије 1944*, ВИЗ, Београд, 1972, стр. 309.

влажном земљишту. Командир чете Рака Јовановић је осећао хладноћу и зажалио што је генералски шињел, на захтев мајора из Штаба Прве армијске групе, вратио у гардеробу Позоришта. Да то није учинио, сада би имао простирач и покривач за удобнији сан. Командир вода Славко Ратковић, задужен да води евиденцију о губицима у својој чети, ока није могао склопити. У мислима је оживљавао тренутке драматичног напредовања преко заљуљаног и експлозијама граната киданог моста. Гелери су прштали изнад глава бораца, рањавали и убијали. До ушију му је допро повик да је шрапнел усмртио командира вода Раду Кнежевића, једног од најхрабријих у чети. Потрешен је узвикнуо групи бораца да Кнежевића склоне у прикрајак моста и нечим покрију. У томе су им помогле санитарски референти Миља и Нада и убрзо су клонуле од задобијених рана. Миља је рањена у главу, а Нада у ноге. Нешто раније у чету примљена Вукосава Чакић је рањена. Недалеко од ње гелери нису мимоишли и двојицу млађих бораца. Њима је указана прва помоћ и на носилима су однети са моста. Нешто касније водник Ратковић је добио вест да његов колега водник Кнежевић није мртав да су га болничарке црвеноармејке однеле своме лекару да му опипа пулс и пружи помоћ. После примљене ињекције и чишћења ране на потиљку, водник Кнежевић је дошао свести и задржан у болници да се лечи.

У бици за коначно ослобођење Београда. Двадесет друга српска космајска бригада дала је огроман допринос победи над Немцима и њиховим помагачима. У петодневним даноноћним борбама она је непријатељу задавала тешке ударце од којих се није лако опорављао. У садејству са јединицама Пете крајишке и Двадесет прве српске ударне дивизије и јединицама црвеноармејаца успешно је учествовала у уништавању претходница немачке корпусне групације "Штетнер" која је, наступајући од Смедерева и Гроцке, успела да уђе у источно предграђе Београда у намери да отвори пролаз својој главнини да се споји са немачким јединицама у центру града да заједно пружи одсудну одбрану. Јединице Двадесет друге српске космајске бригаде откривале су групе Немаца на простору Маринкове баре, Великог и Малог Мокрог луга, доста их заробили и неке поубијали у борби када нису пристајали да се

предају. Бригада је извесно време чврсто држала поседнути положај иза борбеног распореда ојачане Двадесет прве српске ударне дивизије и била непробојан бедем за главнину Корпусне групе "Штетнер" која није одустајала, и поред знатних губитака, од намере да уђе у Београд.

У време најжешћих борби у ужем центру града, Бригада је освајала зграде министарства, омеђене улицама Кнеза Милоша, Немањином, Сарајевском, Хајдук Вељковим венцем и Бирчаниновом. Освајајући огромна здања и уличне бункере, Космајци су испољили велику борбену умешност и јунаштво. Истакли су се, такође, у освајању зграде Позоришта, Офицерског дома и Офицерске задруге. Њихова смелост и борбена вештина нарочито су дошли до изражаја у наступању преко моста на Сави и успостављању мостобрана на левој обали реке, који је био одсечна даска за приближавање Земуну и Бежанијској коси. У тим борбама до изражаја је стално долазио висок морал бораца и старешина, успешно остваривање садејства са суседним јединицама, међусобна испомагања, сарадња са грађанима који су Космајце предусретљиво дочекивали, на сваком кораку им помагали да откривају јазбине непријатеља и полицијске агенте. Млади београдски патриоти самоиницијативно су заробили двојицу агената специјалне полиције и привели их Штабу бригаде да им се суди.

У уличним борбама у граду, Бригада је, према сачуваним документима, убила 82 и заробила 16 непријатељских војника. Поменуте бројке, међутим, знатно су веће кад се зна да су Космајци заробљенике препуштали црвеноармејцима, на њихов захтев, да их они одведу у своја сабиралишта. У борби је заплењено доста оружја и разне ратне опреме: 1.000 пушака, око 40 пушкомитраљеза и митраљеза, сандуци ручних бомби, 50 пиштоља, знатне количине разне муниције и доста војничких униформи.

За постигнуте успехе у ослобођењу Београда, врховни командант НСВ и ПОЈ маршал Јосип Броз Тито изразио је захвалност и признање борцима, командирима, командантима и политичким комесарима јединица које су нанеле пораз окупатору и квислинзима, у чему је Двадесет друга српска космајска бригада имала знатног удела.¹⁰⁴ Затра-

¹⁰⁴ Београдска операција, Војноисторијски институт, 1964. страна 255.

жено је, такође, да се поједннци и јединице који су се нај-
више истакли у борби предложе за одликовање. На основу
консултација и договора у командама чета, штабовима ба-
таљона и Штабу бригаде више другарица и другова је
предложено за висока одликовања. На предлог врховног
команданта НОВ и ПОЈ, Председништво АВНОЈ-а одли-
ковало је Орденом партизанске звезде II реда: команданта
бригаде Радослава Маричића Каплара, Радована Гарко-
вића, политичког комесара бригаде, Јована Пејковића Ке-
зу, заменика команданта бригаде и Милета Банића, за-
меника политичког комесара бригаде. Орденом за хра-
брост одликовани су командант батаљона Душан Врачар,
Никола Поповић, командир чете, старији водник Милан
Спасић и борац Јанко Костадиновић. Медаљом за хра-
брост одликоване су болничарке Љубица Банић, Боса Бу-
бало, Даница Станић, водник Радосав Стојићевић и борац
Светислав Симић.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Бригадни лист *Космај*, број 1, стр. 9.

НА СРЕМСКОМ ФРОНТУ

Од Земунa до Руме

У току ноћи Штаб бригаде је разрадио план напада и наступања према непријатељским борбеним положајима и садејству са суседним јединицама, Тринаестом пролетерском и црвеноармејцима на десном и Првом личком пролетерском бригадом на левом крилу. Бригада је, у ствари, била у центру борбеног распореда Шесте личке пролетерске дивизије са задатком да њени Први и Други батаљон. 21. октобра, напредују дуж насипа железничке пруге према Земуну, фабрици "Икарус" подвожњаку друма према аеродрому и подножју дела Бежанијске косе код данашњег Студентског града. Земунски аеродром, који је заобишла Прва личка пролетерска бригада и продужила ка Бежанији био је миниран и Космајци су упозорени да се обазриво крећу у томе простору. Трећи и Четврти батаљон били су у бригадној резерви. у приправности за увођење у ватрене окршаје, заклоњени иза насипа ближе железничком мосту на Сави. Штаб бригаде и Вод за везу били су у рејону Сајмишта, а бригадна интендантура у згради Министарства саобраћаја у Београду.¹⁰⁶

Ујутру се огласило непријатељско оружје, недалеко од положаја Космајаца који су намеравали напред. Зрна су засула предње делове Другог батаљона и најавила да наступање неће бити лако. Неколико бораца задобили су лакше и теже ране и однети са ватрене линије у болницу у Београду. На паљбу непријатеља жестоко је узвраћено и борба се појачавала. Топови и минобацачи тренутно су ћутали. Изненада су налетала два немачка авиона, митра-

љеским рафалима и бомбама засули положаје јединица Првог батаљона. Командант батаљона Николић, знајући да борци могу страдати ако се неки уплаши и скочи из заклона, громогласно је узвикивао, да надјача буку авиона, да се нико не миче са места на коме се затекао. Његово наређење прихватили су командири чета и бринули да се беспоговорно изврши. У близини команданта Николића, пала је авионска бомба, зарила се дубље у песковито тло, експлодирала, али њени гелери нису никога озледили. Друга се зарила у песак поред командира Друге чете Милета Јаћимовића, политичког комесара Драгана Танкосића, његовог заменика Живорада Радовановића, експлодирала дижући млазеве блатњаве земље и песка да их затрпају. У помоћ им је прискочило неколико бораца и помогло да се извуку испод наслага земље. Право је чудо да ни један од старешина чете није рарвен.

Суботње јутро, 21. октобра очигледно је најављивало жестоке обрачуне у току дана и наредне ноћи. Дочекивани жестоком ватром и повременим противнападима непријатеља. Космајци су споро и упорно наступили преко баруштинастог и песковитог земљишта, лево од железничке пруге према северозападној страни, да Земун изолују од позадине у Срему и одвоје од села Бежаније у којој су лички пролетери јуришали, крварили пред тврдим зградама, рововима и бункерима. Њихови стрељачки стројеви ојачани су четом Космајаца и заједно су угрожавали непријатељско упориште. У тој борби је погинуло 15 и рањено 68 бораца и старешина. Живот су изгубили, поред осталих, Јово Ћопић, политички комесар Другог батаљона Прве личке бригаде и заменик политичког комесара Трећег батаљона Младен Штетић.¹⁰⁷

Поред обухватног маневра преко дела Бежанијске косе, ближе западној и северозападној страни Земуна, Космајци су наступили и са југозападне стране, освојили фабрику "Икарус", запретили продором у центар града, градски парк и зграду Команде југословенског ратног ваздухопловства. Немци су их задржавали и одбијали ватром са дела насипа железничке пруге југозападно од града и кровова фабричких зграда позади. А десно, према згради Зе-

107 Милорад Гончин. *У рововима Сремског фронша*, 1988, стр. 17

мунске железничке станице и Дунаву, борци Тринаесте пролетерске бригаде и црвеноармејци упорно су покушавали да савладају непријатеља и није им полазило за руком. У преподневним часовима Немци су прешли у противнапад на томе правцу и прилично се ослободили неугодног притиска. Касније су опет одбијени у тврда здања да отуда одолевају нападима.

Уз подршку артиљерије и тенкова, црвеноармејци, пролетери и Космајци појачали су нападе да продру у Земун, али су тешко напредовали. Непријатељ се понегде незнатно повлачио, али је упорно бранио зграду железничке станице и околне објекте. Густим ватреним препрекама задржаване су и јединице Двадесет друге српске космајске бригаде. Борба је била изузетно жестока до поноћи, 21. окобра, а онда је почела спљашњавати. Командантима батаљона и командирима чета није било јасно шта се дешава и неки су помишљали да непријатељ припрема изненадни противнапад. А догодило се нешто друго и неповољно за непријатеља.

У поподневним и вечерњим сатима, 21. окобра 1944, Дванаести ударни корпус, под командом генерал-мајора Данила Лекића, у чијем су саставу биле Једанаеста крајишка, Шеснаеста и Тридесет шеста војвођанска и Двадесет осма славонска ударна дивизија, започео је форсирање Саве у рејону Скеле, Обреновца и водећи борбе наступао према Батајници, Новој и Старој Пазови и Инђији.¹⁰⁸ Немачки генерал Фелбер је прозreo да јединице Дванаестог ударног корпуса, продором у Срем, намеравају да прекурате одступницу немачкој одбрани Земуна, Бежанијске косе и оближњих упоришта. Стога је наредио да се њене јединице, ноћу 21. и 22. октобра, ужурбаном повлаче на прихватне положаје ближе Руми.

У свануће, 22. октобра, кад су пролетери, црвеноармејци и Космајци кренули у одлучујући напад, наишли су само на местимичан и слабији отпор. У ноћној борби добро браћену зграду железничке станице у Земуну Немци су неприметно напустили и ужурбаном се извукли на друм за Батајницу, Нову и Стару Пазову. Хватајући заостале непријатељске војнике и њихове сараднике, Космајци су уш-

ли у иајужи центар. Штаб бригаде се сместио у зграду Команде југословенског ратног ваздухопловства.

Ујутру, 22. октобра грађани су излазили на улице да дочекају и поздраве своје ослободиоце. Штаб бригаде био је стално у вези са штабовима батаљона, усмеравао њихова борбена и остала дејства и указивао на пропусте, са циљем да се они одмах отклоне и постижу бољи резултати. Највише је засметала појава дезертерства у Четвртом батаљону, када су 4 борца, бацивши оружје, непримећени побегли из јединице. Космајци су их презирали и осуђивали, заричући се међусобно да се не сме дозволити да се тако нешто срамно понови у време кад Бригада постиже завидне борбене резултате и трпи минималне губитке. Претходног дана, на пример, наступајући преко недовољно покривеног и мочварног земљишта, Други батаљон имао је само три рањена борца, а Први и Трећи батаљон нису имали губитака. У борбама на улазу у Земун заплењено је нешто оружја, муниције и ратне опреме.

После краћег предаха и јутарњег obroка, Космајци су ангажовани да претражују поједине квартове града, да проналазе заостале и скривене непријатељске војнике и њихове помагаче. Обавештајни официр Иван Лисац добио је податак да се сатнија домобрана, 30 полицајаца, 40 финансиа и 16 авијатичара нису повукли заједно са Немцима. Згради полицијске станице, близу пијаце у Земуну, упућена је чета бораца Другог батаљона. С њима је пошао политички комесар батаљона Јосип Бешић да преговорима полицајце приволи да се предају. Није их било много, али су дигли руке изнад глава и изашли пред зграду. На Бешићево питање, упућено најстаријем у рангу полицајцу, шта има у згради, он је одговорио да у закључаним металним касама има оружја, муниције, новца и разног архивског материјала. Одмах му је наређено да у пратњи политичког комесара и неколико бораца откључа касе.

- Немам кључеве. Одneo их је наш заповедник који је јутрос некуда отишао и обећао да ће се вратити ...

- Вратиће се на куково лето - подсмехну се борац Миодраг Ћирић.

- Оставио нас је на цедилу, видим - прихвати полицајац не штедећи погрде на рачун претпостављеног и додајући: -

Можемо ми касе разбити. Вежабали смо то приликом обуке и сада нећемо оманути.¹⁰⁹

Он је одабрао неколико ћутљивих и на изглед подмуклих полицајаца да гвозденим полугама, нађеним у подрумској просторији полицијске зграде, обијају челична врата касе. Групи бораца, који су полицајце чували, скренута је пажња да их непрестано држе на нишанима оружја. У обијачком послу полицајци су се показали вештији од превејаних лопова и касе су се развалиле брже него што је очекивано. Нађено је 30 нових пиштоља, доста муниције, нешто новца и неколико фасцикли о саслушањима патриотски опредељених грађана. Све је то заплењено и предато Штабу бригаде. Пиштољи су једино подељени најхрабријим борцима и старешинама. Укупно су јединице Космајске бригаде заробиле у Земуну 70 пушака, 36 пиштоља, 7 шмајсера, 2 аутомобила, 3 мотоцикла, 10 бицикла, већу количину муниције и војне опреме. Рањено је 7 бораца.¹¹⁰

За скривеним непријатељима у граду трагале су упорно и остале јединице Бригаде. Политичког комесара Прве чете Душана Николића посебно су обрадовали Данило Јаребица, Никола Димитријевић, Драгољуб Јевтовић и Сава Тарана, који су ухватили немачког команданта аеродрома у Земуну и довели га у зграду Команде ваздухопловства. Комесар чете је честитао сналажљивим и храбрим борцима, а заробљеника је препустио обавештајном официру да га саслуша. Видећи да нема куд, да му је паметније да истинито одговара на питања, заробљеник је открио на којим су местима поред аеродрома постављене убитачне мине. Чак је пристао да их демонтира и повади из земље. На размирирању, чуван од стражара, заробљеник је зналачки радио и отклонио прикривене опасности за људске животе.

У становима побеглих усташких главешина борци су налазили разне драгоцености, све то пописивали, предавали командама чета и штабовима батаљона. Пронађено је и неколико цакчића сребрног новца, али их четни економ није послао штабу батаљона. Ставио их је на самар на коњским леђима и прогласио четном благајном. Новац се могао трошити само за набавку хране и осталих животних потрештина.

109 Разговор аутора са Јосипом Бешићем, 5. марта 1996.

110 *Зборник НОР-а*, том I, књ. 8, док. 252, стр. 612.

У трагању за скривеним неиријатељским војницима и домаћим издајницима, борцима Тринаесте пролетерске и Двадесет друге српске космајске бригаде, свесрдно су помагали припадници Народноослободилачког покрета и патриотски расположени Земунци, у првом реду чланови КПЈ и СКОЈ-а. Уз њихову помоћ откривено је више група непријатељских војника који су разоружани и одведени у сабирне логоре за ратне заробљенике. У граду је успостављена војна и цивилна власт. За команданта места постављен је дотадашњи командант Тринаесте пролетерске бригаде Милан Жежељ, а за политичког комесара првоборац и земунски илегалца Бранко Пешић. Уместо Жежеља командант бригаде постао је Марко Рапо и она је задржана у Земуну да врши гарнизонску службу.¹¹¹

Окршаји у Башајничком гробљу и Новим Бановцима

Штаб дивизије наредио је Штабу Двадесет друге космајске бригаде да њени батаљони продуже из Земуна до Батајнице и даље. Одмах је разрађен план наступног марша и штабовима батаљона усмено наређено како да брину о будности и маршевском поретку. У претходници се налазио Трећи батаљон, за њим Четврти, затим Штаб бригаде и приштабске јединице, а потом Први и Други батаљон. Километрима дуга бригадна колона кретала се без застоја и поремећаја. Марширању јединица је погодновало лепо и сунчано недељно поподне над равницом источног Срема. Леви бок бригадне колоне био је обезбеђен наступањем јединица Прве личке пролетерске у Добановце и Друге личке пролетерске бригаде у Угриновце. Десни блок колоне Космајаца није био угрожен од десне обале Дунава, почевши од Земуна до Батајнице, али Штаб бригаде није располагао поузданим подацима да ли непријатеља има у Новом и Старим Бановцима. Бригаде Шесте личке пролетерске дивизије, изузимајући Трећу личку која је остала у Београду, наступале су западно од Земуна, у међуречју Дунава и Саве, без предузимања убрзанијег гоњења непријатеља, јер је то препуштено јединицама Дванаестог ударног војвођанског корпуса, које су биле нешто напред и ослободиле више насељених места.¹¹²

¹¹¹ Зборник НОР-а, том I, књ. 8, стр. 541.

¹¹² Зборник НОР-а, том I, књ. 14, стр. 454-456.

На прилазима Батајници Прва чета Трећег батаљона је упутила патролу да извиди околину села и сеоског гробља. Иза надгробних споменика плануле су пушке залуталих и сакривених немачких војника, али нико из патроле није погођен. У помоћ патроли трком је упућен, по наређењу комесара чете који је истовремено вршио и дужност командира, вод бораца да опколе немачке војнике у гробљу и приморају да се предају. После краће пуцњаве, увидевши да не могу побећи, Немци су бацили оружје и дигли руке увис. На саслушању су признали да припадају остацима немачке одбране Београда и да су залутали приликом повлачења. Они су истог дана упућени у заробљенички логор у Београду.

Батајничани су предусретљиво дочекали уморне Космајце и нудили им своје домове да се одморе. Кад је Штаб бригаде одлучио да се ту законачи, гостољубиви мештани просто су се отимали да збрину што више бораца. Чак су се почели препирати у чије ће се куће сместити Штаб бригаде и штабови батаљона. Постарији мештанин Миленко се исприсио пред својим комшијама и доказивао да се у његовој пространој кући може сместити цео Штаб бригаде. Тада је политичком комесару батаљона Радоњићу пришао црњомањаст омладинац, ћутке развио неколико плаката, уздахом се прибрао и објаснио:

- Моју браћу скојевце окупатор је стрељао. Ево, прочитајте. Фашисти су то огласили овом плакатом.

- И шта? ... запитала Радоњић читајући имена стрељаних.

- Моји родитељи и ја заслужујемо, друже комесаре, да ваш штаб заноћи у нашој кући. Моја мајка и отац то желе и очекују вас.

- Добро, младићу, законачићемо у твојој кући - обећа комесар имајући разумевања за жељу родитеља стрељаних патриота.

Времена за дужи одмор није било. Штаб бригаде је добио податке да се у Новим Бановцима, на десној обали Дунава, северно од Батајнице, налазе немачке јединице и да изненадним препадом могу угрозити бок Бригаде. Команданту Четвртог батаљона Мирку Медићу Цукићу, политичком комесару Миливоју Радоњићу и његовом заменику Душану Шашићу, ноћу је усмено наређено да чете поведу

у напад на непријатеља у Новим Бановцима, да их ослободе и продуже у Старе Бановце.

Опрезно наступајући, спремни да предухитре свако непријатељско изненађење и евентуалне клопке, Космајци су се приближили Новим Бановцима и развили у стрелце. Непријатељ их је касно приметио и отворио ватру да их одбије од упоришта, али му је узвраћено како није очекивао и морао се повлачити. У краткотрајном окршају Немци су имали неколико мртвих и рањених и узмакли према Старим Бановцима. Три Космајца су рањена од нагазних мина, вешто маскираних, које су Немци масовније почели да употребљавају.

Истог дана Штаб бригаде који се задржао у Батајници, наредио је штабовима батаљона да се борци упозоре да се добро чувају од мина изненађења. Непријатељ их је постављао и маскирао у напуштеним кућама, најчешће с унутрашње стране спољних врата, иза кућних прагова, горњих делова довратка, у ормарима и кухињама.

После краћег одмора у Батајници, Трећи батаљон је упућен према Новој и Старој Пазови. У дивизијском операцијском дневнику о томе је, 22. октобра, шкрто записано: "Трећи батаљон је ликвидирао Нову Пазову и продужио у правцу Старе Пазове. Четврти батаљон очистио је од непријатеља Нове Бановце.

Штаб бригаде, Чета за везу са Првим и Другим батаљоном и интендантуром извршили су истог дана покрет из Земуна за Батајницу где су се и сместили..."¹¹³

Наредног дана Штаб бригаде, Први и Други батаљон су задржани у Батајници. У водовима и четама извођена је војна и политичка обука. У јединицама Првог батаљона борци и старешине су подучавани оријентацији помоћу бусоле, објеката на терену и читању топографских карата. Проучавана су правила стражарске службе, увежбавано војничко поздрављање и отпоздрављање. Команде чета биле су задовољне успесима у обуци. У јединицама Другог батаљона цело пре подне је прошло у увежбавању војничког поздрављања и правилног опхођења према старешинама.

После ручка уследили су часови политичке наставе да се борци и старешине обавесте о стању на савезничким фронтовима и значајнијим борбама у Југославији.

Трећи батаљон се налазио у Новој Пазови, а Четврти у Новим Бановцима.¹¹⁴ Две чете Трећег батаљона држале су положаје према Старој Пазови, али се непријатељ није појављивао и борба није вођена. Јединицама задржаним у Новој Пазови, у батаљонској резерви, Штаб батаљона је наредио да се посвете војној обуци. У пустој вароши, коју су насељавали фолксдојчери и побегли, заједно са немачким јединицама, пре доласка Космајаца, указала се повољна прилика да борци и старешине увежбавају напад на насељено место и вођење уличних борби. Штаб батаљона био је задовољан постигнутим резултатима у обуци бораца и старешина и држању положаја према Старој Пазови.

Пријатно изненађење доживели су борци и старешине када их је пронашао дечак Милан Ђертић Микица, четрнаестогодишњак, са ђачком капом на глави и скромно одевен за прохладне дане. За време уличних борби у Београду, он је добровољно желео да ступи у борбену јединицу Космајаца, али је тада враћен на такозвано Репиште на Чукарици (сада улица Пожешка 153, објашњење М. Г.) да донесе писмени пристанак родитеља да су сагласни да њихов непунoletни син постане борац. Док је дечак намолио да му родитељи напишу оно што жели, Бригада је прешла мост на Сави и водећи борбе продужила у дубину Срема. Милан је успео, поред не малих препрека и опасности по живот, да је сустигне и комесару чете Душану Николићу покаже црно на бело да су мајка Драгица и отац Аранђел сагласни да он ступи у борбену јединицу. По свему се видело да је дечак отресит и сналажљив. Комесара је интересовало из какве породице потиче и шта му родитељи раде. Микица је сео поред комесара и признао оно што раније никоме није смео зучнути: да су његови родитељи илегални сарадници Народноослободилачког покрета од 1941. године. да је њихова кућа била илегално стециште и пункт за младе родољубе који су одлазили у партизанске јединице на Космају, у Шумадији и Посавини. Истим путем је одашиљан санитетски материјал, оружје и муниција

партизанским јединицама. У Ћертића кући лечени су партизански рањеници који су прерушени у болеснике довожени из Космајског и других партизанских одреда у околини Београда. Њих је оперисао др Беловић, а помагала му Миланова мајка Драгица. За то време дечак је стражарио у близини куће и будно мотрио да однекуд не бану недићевски жандари, љотићевци или немачки војници. У стражарењу му је помагала нешто старија сестра Зорица која је касније отишла у Нишки партизански одред и погинула у борби против непријатеља.

Кад је чуо причу о судбини дечака и његове породице, политички комесар није суздржао дивљење. Микицу је очински пригрлио, распоредио на дужност четног курира, наредио да му се сашије нова топла униформа, доделе пиштољ и пушка. Његовим родитељима је написао писмо у Београд да не брину за сина јединца, да ће стално бринути да се он не излаже животним опасностима. Микица није баш волео да буде нечији штићеник, поготово кад се наоружао до зуба и мало осилио, али је слушао савете старијега,

У време док је Двадесет друга српска космајска бригада нападала Земун, изводила наступни марш, водила мање борбе у рејону Батајнице, а сутрадан у Новим и Старим Бановцима и Новој Пазови, јединице Шеснаесте, Тридесет шесте војвођанске и Једанаесте крајишке дивизије, после форсирања Саве, у поподневним часовима, 21. октобра, успостављања мостобрана код Купинова и Прогара, започеле су борбе у источном Срему, присиле немачке заштитне јединице да напусте југоисточни део канала Јарчина и беже. Већ 22. октобра ослобођени су Ашања. Деч, Суботиште, Обреж. Михаљевци, Болевац, Карловчић, Петровчић, Шимановци. Крњешевци, а сутрадан и Стара Пазова.

Двадесет трећег октобра непријатељ је покушао да се среди на делу канала Јарчина код Добринаца, Путинаца и Јарка, источно и јужно од Руме, али до одсудних борби није дошло. Отуда се не може прихватити да је Сремски фронт започео на томе делу канала, у поменутих селима, 23. октобра. На Спомен обележју Сремски фронт погрешно је уписан поменути датум, без стварног доказа и коришћења историјских чињеница. Борбе у Срему, како је напред наведено, о чему су сачувани историјски докумен-

ти, почеле су 21. октобра и за два дана. у чему је учествовала и Двадесет друга српска космајска бригада, ослобођен је цео источни Срем и угрожена Рума,

Двадесет трећег октобра јединице Тридесет шесте војвођанске и Шесте личке пролетерске дивизије без борбе су ушле у Стару Пазову из које су се Немци нешто раније извукли.¹¹⁵

Два дана касније почеле су жешће борбе на каналу Јарчини. када је Хитлер упозорио потчињене генерале да није задовољан тренутним развојем догађаја у Срему, наређујући да се источне границе Рајха, поготово такозвани сремски џеп, бране и по цену највећих жртава. Његово наређење је уследило после пада Батајнице, Нове и Старе Пазове, затим Инђије и осталих места која су ослободиле јединице Шесте личке, Једанаесте крајишке, Шеснаесте и Тридесет шесте војвођанске дивизије, уз подршку артиљеријских јединица црвеноармејаца. У даљем напредовању и кратком року, оне су тежиле да непријатеља избаце из западног Срема. У то време немачку одбрамбену линију на каналу Јарчини штитиле су јединице на брзину формиране дивизије "Бетхер" у коју је укључена и Борбена група "Штефан", заправо ове снаге: 562. Ланденшицен батаљон, 1. полицијски наставни батаљон. делови 812. батаљона за осигурање и батаљон "Центнер".¹¹⁶

Прва војвођанска ударна бригада заузела је Попинце и Путинце, 24. октобра, у којима су живели фолксдојчери, привржени нацистичкој Немачкој, који су побегли према Руми и даље. Нешто касније немачке јединице су прешле у противнапад и преотеле Путинце. Четврта војвођанска ударна бригада напала је Немце у Добринцима и није их савладала. Јединице Једанаесте крајишке дивизије освојиле су Буђановце. Код Путинаца и Добринаца борбе су настављене 25. октобра и непријатељ је присиљен да се повуче у Руму која је убрзо нападнута и ослобођена 27. октобра. Дан раније Штаб Првог пролетерског корпуса наредио је Штабу Шесте личке пролетерске дивизије да се њене бригаде, међу којима и Двадесет друга српска космајска, ус-

11 *Зборник НОР-а*, том 1, књ. 8, стр. 532-534 и 605.

116 М. Гончин. *У рововима СремскоГ фронта*, ВИНЦ, Београд, 1988. стр. 22.

мере према Руми.¹¹⁷ А очекивано је нешто друго: да се Прва и Трећа личка и Двадесет друга српска космајска бригада врате у Београд и учествују, 27. октобра, на смотри и дефилеу на Бањици, пред врховним командантом Титом и највишим војним руководиоцима. Одлазак у Београд је одложен због заоштравања борби на правцу напада јединица Дванаестог ударног корпуса у рејону Руме, према Сремској Митровици, потребе да се Шеста личка пролетерска дивизија задржи у корпусној резерви и њене бригаде према потреби уводе у веће борбе. У складу са таквом оријентацијом, Двадесет друга српска космајска бригада је припремана да се више приближи линији борбених окршаја. Штаб бригаде је успоставио везу са штабовима Прве и Четврте војвођанске бригаде да им упуте, у случају потребе, помоћ, али она није затражена.

Славолук, цвеће и циредба у Голубинцима

У поподневним сатима, 25. октобра, Космајци су кренули из Нове и Старе Пазове у Голубинце да се нађу ближе Руми.¹¹⁸ У сремском партизанском селу дочекани су више него срдечно. са славолуком окићеним паролама и цвећем. Мештани су масовно изашли на главну сеоску улицу да одушевљени дочекају и дарују своје ослободиоце. Команданту бригаде Радославу Маричићу Каплару и политичком комесару Радовану Гаковићу представнице омладинске организације даровале су везене пешкире и кошуље. Пред њих се испречио стари сеоски одборник, чика Пера, ухвативши за узду комесаровог коња и донекле увређен упитао:

- Где сте ви, другови, до сада? Јуче нам је јављено да ћете стићи, а вас ни од корова. Ноћ и дан дежурамо да вас дочекамо како ми умемо...

- Стигли смо, ево кад се могло - насмеша се комесар бригаде схвативши чичино нестрпљење, прихватајући да се Штаб бригаде смести у његовој кући, да командант и он ту

¹¹⁷ *Исшо*, стр. 412.

¹¹⁸ *Зборник НОР-а*, том I, књ. 8, док. 252, стр. 614.

вечерају и преноће у чистим креветима са перином и перјаним јастуцима.

Удобне постеље су нуђене свим борцим и старешинама. Неки су одбијали чисте лежаче говорећи да ће радије спавати на простиркама на поду. Љубазни домаћини су схватили да борци, прљаве одеће и обуће, не желе да поремете чистоћу у њиховим кућама. Убеђивањем су их приволели да се раскомоте и прилегну у удобне постеље. Ноћ је протекла мирно. Патроле су крстариле поред кућа на крају села и пазиле да изненада не налети нека непријатељска група.

Од Руме је допирала једва чујна пуцњава, а повремено од Путинаца, Добринаца и Краљеваца и сведочила да се тамо воде жестоке борбе. На тој страни затамњено небо прогоревале су светлеће ракете, слично укрштању муња пред олујну кишу, а нису изостали одсеви и рика "каћуша". На хоризонту, према Руми, примећивао се пожар и очевидно се ширио. Патролције и стражари Космајци посматрали су удаљену ватрену панораму и нису се могли отети утисцима да ће Бригада ускоро кренути у том правцу.

Ујутру је Штаб бригаде обавештен од штабова батаљона да је у јединицама све у реду, да су спремне да извршавају добијена наређења. Командант бригаде Маричић, испаван као ретко кад, расположен, успоставио је радиовезу са штабовима војвођанских бригада, на ватреним положајима пред Румом и њихове команданте понаособ питао да ли им је, можда, потребна нека помоћ. Са победоносним призвуком у гласу, они су узвратили да Немцима потпрашују табане, да су их скоро савладали у упориштима испред Руме коју већ нападају.

Командант Маричић није допустио да борци, кад су одморни, сити и напиту, залуд губе време. Штабовима батаљона и командама чета је наређено да се изводи војна обука, да се увежбава поздрављање и отпоздрављање, објашњава како се млађи понашају према старијима и обратно. Најтежи посао имала је Чета за везу чији су борци и старешине увежавали постављање телефонских линија, отклањање кварова и такозваних мртвих прекида.¹¹⁹

Омладински руководиоци Војислав Плећаш Воја, Божи-дар Милановић Божа, Светозар Тинкић Тоза, Стеван Миланков Столе, одмах су успоставили присну сарадњу са омладинском организацијом села, којом су руководили Јованка Босанчић и Андрија Крнтапа, да се заједнички организује приредба за мештане и војску. Време није дозвољавало да се припреми нешто темељнији и садржајнији програм и коришћено је оно чиме се располагало. Извођачи су увежбавали скеч који је раније написао политички комесар чете Боровоје Рашовић и одабрано је неколико родољубивих песама за рецитовање. Рачунало се, такође, да ће Родољуб Андрић Родо рецитовати неколико својих песама, али се његова недовољно залечена рана дала на зло и морао је у болницу да не би добио гангрену. Добар рецитатор, полетни делегат вода Миодраг Ристић, на памет је знао песму "Гроб у житу", од Бранка Ћопића и прихватио да учествује у програму. Хор Космајаца је припремио неколико изворних народних и борбених партизанских песама. У припремању културно-уметничке приредбе, у сарадњи са омладином Голубинаца, учињено је више него што се очекивало. Голубинчани су масовно похрлили да се разоноде и уживају у најављеном програму. Млади су били у већини, а ни стари нису изостали. Испред импровизоване позорнице били су борци и старешине Бригаде. И њима је недостајало, како је рекао заменик политичког комесара бригаде Миле Банић, душевне хране после даноноћних обавеза и борби од Космаја до Голубинаца. У првом реду седели су командант и политички комесар бригаде са својим домаћином, представницима народне власти и политичких организација. Најављивач пограма умешно је радио свој посао, представљао извођаче и шта се од њих може очекивати. За успешно наступање појединци и групе награђивани су аплаузима, а неки су изазивани да понове већ изведено. Приредба је трајала дуже од једног сата и завршена урнебесним аплаузом присутних. После је настала игранка, али није дуго трајала. Борцима и старешинама Је саопштено да ускоро предстоји покрет и да се солидно припреме за маршевање по кишном времену и раскаљаним сеоским путевима.

Штаб Шесте личке дивизије упознао је Штаб Двадесет друге српске космајске бригаде, пре њеног покрета из Го-

лубинаца, шта се догодило дан раније и у току ноћи, на правцима напада јединица Дванаестог ударног корпуса. Јединице Шеснаесте војвођанске ударне дивизије савладале су немачку одбрану на делу канала Јарчине, упоришта за кружну одбрану Путинце и Добринце и нападе гарнизон Руму, али га нису ослободиле у првом налету, 26. октобра, него сутрадан.¹²⁰

Наступајући од Буђановаца, јединице Једанаесте крајишке дивизије ослободиле су Хртковце, Јарак, штитиле правац од Шапца у коме се непријатељ још налазио и претио ударом у њихов леви бок. Јединице Тридесет шесте војвођанске дивизије, освојивши Ириг, наступале су са севера и североистока, од Фрушке горе и угрожавале леви бок јединица немачке дивизије "Бетхер".¹²¹ И поред вођења тешких борби, ситуација је у целини била повољна за јединице Дванаестог ударног корпуса, ојачаног деловима 236. дивизије црвеноармејаца и њиховом артиљеријом. С правом се очекивало да непријатељ у Руми и Срему неће дуже издржати, да ће се повлачити на своје дубински ешелониране наредне линије одбране.

Испраћена из Голубинаца, са жељом да постиже успехе у наредним борбама против непријатеља, Бригада се упутила у Путинце и опрезно маршевала. Команданти батаљона, Војислав Николић Воја, Радивоје Радоевић, Милош Врачар и Мирко Медић Цукић, стално су бринули да се маршевски поредак одржава у најбољем реду и на време стигне означеном циљу. Они су претпостављали, с обзиром да се чуло учестало думбарање експлозија у рејону Руме, да њихови батаљони могу из покрета бити уведени у борбу. Падала је досадна јесења киша и сметала борцима на маршу. На прилазу Путинцима Штаб бригаде примио је пријатно обавештење да су борци војвођанских бригада јуришајући савладали непријатеља у Руми, наневши му губитке од 160 мртвих и рањених и запленили извесне количине оружја и ратне опреме.¹²²

120 *Војна енциклопедија*, II издање, том 8, Београд, 1974, ст. 238а.

121 *Зборник НОР-а*, том XII, књ. 4, стр. 653-656.

122 *Зборник НОР-а*, том I, књ. 8, док. 252, стр. 615.

Претходница бригаде је ушла у Путинце из којих су фолксдојчери нешто раније побегли оставивши много хране и подруме пуне вина. Штаб бригаде водио је рачуна да јединице, улазећи у напуштена села, у којима су живели нацистички и усташки оријентисани житељи, не узимају животне намирнице док се не провери да нису затроване. И сада је, пре размештаја бораца и старешина да одахну, свака напуштена фолксдојчерска кућа добро претражена, а такође дворишта и споредне стаје. Борцима није било баш најјасније зашто се то чини када је то место недавно освојила Шеснаеста војвођанска дивизија, а није остављено упозорење да се од нечега стрепи. Сладокусце је највише привлачило месо у пушницама и оставама. Командири чета и економи су их опомињали да не дотичу храну и пиће, да ни залогај, ни гутљај не ставе у уста док бригадни лекар и референти санитета не провере да ли је храна здрава за исхрану. А тај посао није био једноставан и лак. Да не би дошло до неприлике и неког промашаја у утврђивању исправности хране, референт санитета Првог батаљона, видевши много живине и десетак прасића у двориштима кућа, у којима су се сместили борци скоро свих чета, предложио је бригадном лекару да се економима и куварима одобри да свеже месо употребе за припрему обилног ручка. Затражена је сагласност интенданта бригаде. Он је прихватио да се живина и прасићи припреме за трпезу, уз напомену да се и даље брину да неко прасе, на пример, није оболело од трихинелозе. Четни економи и кувари одмах су позвали хитрије борце да им помогну у хватању кокошака, гусака, ћурки, патака и прасића.¹²³

Свака чета је припремила своје трпезаријске столове и посебно ручала. Борци су били више него задовољни јелом, али су брзо ожеднели и пожелели да попију неку чашу вина из буради у подрумима. Због предоченог упозорења, да је, можда, све затровано, нико се није усуђивао да донесе вина из неког бурета, чак ни воде из бунара. А жеђ се тешко подносила. Олакшање је наступило кад су борци Друге чете зачули свога друга, званог Иванушка Дегустатор, како саплићући језиком објашњава да је вино у подруму такво да боље не може бити. ца га је испробао, да

¹²³ Зборник НОР-а, том Ц књ. 8. стр. 558.

има арому иад аромама. Очигледно прииити Дегустатор искрено је признао да је начинио дисциплински преступ, али га је пиће толико загрејало и охрабрило да није размишљао о последицама. Пришао му је командир вода да заједно сиђу у подрум да покаже буре из ког је пробао вино. Зачуђено погледавши првог претпостављеног, Дегустатор је ускликнуо:

- Из неколико буради, друже водниче! Суво столно вино у свим бурадима. ... Какав отров. какви бакрачи!... Неко је то намерно смислио да останемо жедни и нерасположени. Куд ће му душа?... Ризлинг је у оном бурету, а траминац у овом. Црно вино је овде. Ко шта воли нека изволи, водниче! Хоћете ли да још пробам, пред вама, да се уверите да никоме нашкодити неће?...

- Већ сам се уверио - узврати водник и Дегустатора посла на чист ваздух да се трезни.

Четни економ Иштван Антоци, дунавски рибар и љубитељ доброг вина, стиже са два празна лонца и брзо их наточи. За трпезаријским столом борци су пуним судићима вина наздрављали један другоме и гасили жеђ. У добром расположењу неко је узвикнуо да живи Иванушка Дегустатор који је несигурно укорачио у трпезарију. Потом се заорила песма:

Космајски смо млади партизани
Ми волимо свој родни крај...

Веселе је трајало до сумрака и борци су расположени отишли на починак.

Освајање Жуше линије неуријашељске одбране

Увече, 27. октобра, Штаб бригаде је добио наређење Штаба дивизије да се батаљони припреме за покрет према добро утврђеној Жутој линији непријатељске одбране у региону Великих Радицаца, Стејаковаца и Бешенова,¹²⁴ ојача-

¹²⁴ Зборник НОР-а, том I, књ. 8, стр. 616.

ној минским пољима и фортификацијским препрекама. Штаб бригаде одржао је састанак са штабовима батаљона да их упозна са наредним задацима. Командама чета је наређено да се борцима омогући да се добро одморе и ујутру припреме за наступни марш поред железничке пруге за Краљевце, Руму, а после друмом за Стејановце и Велике Радинце.

Покрет бригадне колоне, са претходницом и бочним осигурањима, уследио је пре зоре, по хладном и ведром времену. Маршovalo се без потешкоћа и било каквих поремећаја. У предвиђено време јединице Бригаде су стигле у Руму у којој су се на сваком кораку примећивали трагови тек завршене борбе. Из Штаба дивизије јављено је Штабу бригаде да се не продужи према Великим Радинцима, уз објашњење да ће доћи до извесних измена првобитног плана за увођење Бригаде у борбу. Застој је искоришћен да се борци и старешине боље упознају шта их очекује наредних сати и дана. Набављена је извесна количина ашова и лопата и дељене борцима, уз објашњење да ће се понегде у равничарском земљишту, без природних заклона, копати ровови и земунице да се обезбеди заштита од добро прорачунате непријатељске ватре. Одржавани су састанци команди чета и штабова батаљона. Том приликом разматрани су предстојећи услови за вођење борбе у специфичним условима. Одржавани су партијски и скојевски састанци с циљем да се борбени морал бораца и старешина сачува на завидној висини и свакодневно унапређује. Истицано је, као и раније, да чланови Партије и СКОЈ-а морају предњачити у борби против непријатеља и осталим активностима јединица Бригаде. Указивано је, такође, да се нежељене појаве, да поједини борци ниподаштавају ашовчиће, лопате и остале алатке од значаја за копање ровова и изградњу савремених положаја, морају сузбијати и искорењивати, најпре другарским убеђивањем, а потом строгим дисциплинским мерама. У објашњавању младим борцима, без довољно ратничког знања и искуства за борбе у равници, како да се понашају, да чувају сопствене животе, посебно су се ангажовали омладински и скојевски руководиоци, међу којима Светозар Тинкић Тоза, Војислав Плећаш Воја, Божидар Милановић, Стеван Миланко Столе. Они су предосећали да наредни напади на

села и иасеља, која је непријатељ претворио у кружну одбрану, на ровове, бункере, митраљеска и снајперска гнезда, неће пролазити без крварења и мртвих глава. Отуда се желело да се борци психички и физички тако припреме да се губици у живој сили сведу на најмању меру.

На основу добијених података Штаб бригаде је сагледавао укупну борбену ситуацију на Жутој линији непријатељске одбране од Сремске Митровице преко Великих Радинаца, Бешенова, Јаска, Фрушке горе до Сремске Каменице на Дунаву. Командант и начелник штаба бригаде учествовали су у своје топографске карте најповољније правце наступања батаљона и подвлачили чворишта непријатељске одбране која се неће моћи лако савладати. У карте су убележили и положаје артиљеријских оруђа црвеноармејца чија је подршка очекивана. Претходна замисао је измењена, у предвечерје прохладног октобарског дана, кад је Штаб дивизије наредио да се Двадесет друга српска космајска бригада не уводи у борбу код Великих Радинаца, да се наредне ноћи премести у Стејановце и организује извиђање према Бешенову и оближњим непријатељским положајима.¹²⁵ Сремско село Стејановце нешто раније ослободиле су јединице Десете војвођанске бригаде и непријатеља угрожавале у оближњем Бешенову, припремљеном за дужу кружну одбрану.

У поноћним сатима јединице Бригаде, после десетокилометарског наступног марша од Руме, стигле су у село и предузеле изузетне мере обезбеђења. Опрезност је била неопходна због близине јаког непријатељског упоришта у Великим Радинцима, удаљеног само два километра од Стејановаца. И Бешеново је било удаљено само пет километара. Бригада се практично, у ноћном невиду, нашла пред најутврђенијим делом Жуте линије непријатељске одбране од чијег је држања зависила и одбрана гарнизона Сремске Митровице коју су већ нападале јединице Једанаесте крајишке дивизије: Пета и Дванаеста крајишка и Тридесет друга мачванска бригада.

На десном крилу Двадесет друге српске космајске бригаде, размештене у Стејановцима, била је Десета војвођанска бригада на положају испред Бешенова. Јединице Три-

¹²⁵ *Исшо*.

десет шесте војвођанске дивизије: Трећа, Пета и Шеста војвођанска бригада и јединице Сремске оперативне зоне, водиле су борбе против Немаца и усташа у њиховим упориштима на јужним падинама Фрушке горе у намери да их освоје, да раскину одбрану на Жутој линији и озбиљно угрозе њен леви блок.

Према замисли Штаба Дванаестог корпуса НОВЈ да се непријатељска Жута линија и упоришта брже савлађују, дошло је до извесног прераспоређивања и увођења у борбу јединица Шесте личке пролетерске дивизије на простору између Једанаесте крајишке на левом и Тридесет шесте војвођанске дивизије на десном крилу корпусног борбеног распореда.¹²⁶

Друга личка пролетерска, тек пристигла на линију фронта, ојачана са два батаљона Прве личке пролетерске бригаде, напала је непријатеља у Великим Радинцима, наишла на жесток отпор и борбе су настављене. Преостали батаљони Прве личке бригаде задржани су у бригадној резерви у Руми.

Двадесет друга српска космајска бригада добила је задатак да преузме положаје Десете војвођанске бригаде код Бешенова. О распореду Космајаца, 29. октобра, у бригадном операцијском дневнику је записано: "Штаб бригаде, Чета за везу, смештени у северном делу села Стејановци. Интендантура смештена у Руми, у северозападни део Руме. Први батаљон запосео је положај у северозападном делу Стејановаца, према коти 129. Селиште. Други батаљон запосео је положај у западном и југозападном делу села Стејановци - Дужница. Четврти батаљон у резерви Штаба бригаде, северно од цркве у Стејановцима"...¹²⁷

У резерви у Стејановцима је држан и Трећи батаљон. Први и Други батаљон имали су мање сукобе са непријатељем и једног рањеног борца. У окршају су убијена 3 и рањено више непријатељских војника. Поседањем поменутих положаја, Први и Други батаљон преузели су ватрене линије јединица Десете војвођанске бригаде која је померена на њихово десно крило да задржава и одбија нападе

¹²⁶ *Зборник НОР-а*, том I, књ. 8, стр. 583-585.

¹²⁷ *Архив ВИИ*, кут. 803, рег. бр. 2-2/1.

противника. На левом крилу борбеног распореда поменутих батаљона налазиле су се јединице Друге личке пролетерске бригаде, са командантом Драганом Ракићем и политичким комесаром Бранком Дамјановићем и њиховим заменицима Љубомиром Медићем Брзицом и Јовом Хинићем, са којима је одржавана чврста крилна веза и садејство. У време борбеног контакта Првог и Другог батаљона и судара са непријатељем на ватреним положајима, Трећи и Четврти батаљон задржани у бригадној резерви.¹²⁸ Они нису пасивно ишчекивали увођење у борбу него су ванредно спроводили војну обуку. Изучавали су правила стражарске службе, увежбавали руковање и одржавање оружја. На обучавању бораца и старешина основним тактичким и борбеним радњама посебно су инсистирали команданти батаљона Војислав Николић Воја, Радивоје Радоевић и њихови захтеви су наилазили на разумевање. Командант Николић је често истицао значај правилног избора заклона у време борбених окршаја, потребу копања ровова, земуница и саобраћајница да се борци што више заштите од убитачне и добро прорачунате непријатељске ватре на равничарском и огољеном земљишту. Кад би осетио да се борци својски не залажу у изградњи неопходних заклона, да их копање смоласте сремске црнице замара, командант Војислав Николић умео је подсетити на изреку да више зноја у припреми заклона значи мање проливане крви у борби

Сутрадан, 30. октобра, цела Бригада је била на положају испред немачке Жуте линије одбране у намери да је пробије на своме делу фронта и продужи у њену дубину. Космајци су били припремљени психички и физички да одмах крену у напад. Штабови батаљона и команде чета нису дозволили да се наступа без садејства са суседима и коришћења придодатих артиљеријских оруђа црвеноармејца. Уз одобрење Штаба бригаде Други и Трећи батаљон једино су напали непријатеља на простору између Бешенова и Великих Радица да испитају његову борбеност и упорност у одбрани на достигнутој ватреној линији. У добро осмишљеном и краткотрајном окршају непријатељ је делимично потиснут са положаја и није прошао без губи-

¹²⁸ Зборник НОР-а, том I, књ. 8, стр. 617.

така у мртвима и рањеницима. У нападу је погинуо борац Павле Петровић, а нешто раније Благоје Савић и Лазар Ристић. Истог дана борци Чете за везу имали су пуне руке посла. Под звиждуцима непријатељских куршума, а повремено и граната, успостављали су телефонску везу између Штаба бригаде, штабова батаљона и са Штабом Друге личке пролетерске бригаде. Успостављање овакве везе обично је наговештавало да тешке борбе предстоје, да ће телефони омогућити непосредне разговоре између штабова и брже доношење заједничких одлука.

И обавештајци су даноноћно трагали да добију што потпуније податке о живој сили непријатеља, наоружању и фортификацијски уређеним положајима. Дознало се да је немачка дивизија "Бетхер", разнородног састава, на положају на Жутој линији, груписана у 4 снажне и добро увежбане борбене групе: "Цимерман", "Линденблат", "Цирнгил" и "Залевски". Испред личких и Двадесет друге српске космајске бригаде била је Борбена група "Цимерман" коју су сачињавали гренадирски пук звани "Тврђава Београд", 5. есесовски полицијски пук и ојачани дивизион артиљерије есесоваца. Космајцима је делом била супротстављена и Борбена група "Цирнгил", распоређена у рејону Бешенова, Шуљма и Јаска. Група "Линденблат" огорчено се бранила у Сремској Митровици и јединицама Једанаесте крајишке дивизије није допустила да је освоје. Правац према Врднику и Иригу угрожавала је непријатељска група "Залевски". Њене јединице чешће су прелазиле у против-

нападе.¹²⁹

Заузимање Великих Радинаца, Бешенова и Шуљма

Штаб Дванаестог ударног корпуса није био задовољан застојем и крварењем његових јединица пред Жутом линијом немачке одбране и припремао је одлучне нападе да се она освоји и неутралише. Штабу Шесте личке дивизије наређено је да њене бригаде појачају нападе на непријатеља, да га приморају да узмиче или положи оружје.

¹²⁹ М. Гончин: *У рововима Сремског фронти*, ВИНЦ, Београд 1988, страна 28.

Дивизијском наредбом, у поподневним сатима 30. октобра, уз констатацију да у тродневним борбама нису заузети Бешеново и Велики Радинци, да јединице Једанаесте крајишке дивизије нису освојиле Сремску Митровицу, бригадама је наређено да ликвидирају непријатељска упоришта на својим правцима наступања. Два батаљона Прве личке пролетерске бригаде добили су задатак да нападају Жуту линију јужно од Великих Радица према Сремској Митровици. На утврђено и добро брањено упориште Велике Радинце усмерена су два батаљона Друге личке пролетерске бригаде, уз обавезу да остваре везу са суседима на левом крилу (батаљони Прве личке) и Космајцима на десном крилу сопственог нападног строја. Други и Трећи батаљон Двадесет друге српске космајске бригаде стекли су добру позицију. нешто ранијим уклињавањем у немачки борбени распоред, да лакше продуже преко кота 122, 129 и 132, да заобиђу непријатељска упоришта Бешенова и Шуљам и угрозе одступницу њиховим браниоцима. Космајци су уједно осигуравали десни бок јединица Друге личке пролетерске бригаде која је нападала Велике Радинце. Први и Четврти батаљон Космајаца задржани су у бригадној резерви и били спремни за увођење у борбу. Јединицама у нападу придодато је 20 артиљеријских оруђа црвеноармејаца, уз обавезу, како је истакнуто у дивизијској заповести да: "Штабови бригада, којима буду придодати топови, строго ће водити рачуна да по цијену живота руски топови не смију пасти непријатељу у руке..."¹³⁰

Трећа личка пролетерска бригада је задржана у дивизијској резерви у Павловцима, а дивизијска рањеничка прихватница постављена иза борбене линије, на друму поред коте 109. Да би што непосредније командовао јединицама у нападу, Штаб дивизије се сместио у јужном делу Стејановаца и захтевао од штабова бригада да правовремено изврше примљене задатке. Штаб Двадесет друге српске космајске бригаде имао је обавезу да успостави садејство са Трећом војвођанском бригадом на своме десном крилу, која је нападала непријатеља у Бешенову.

Увече, у 18 сати и 30 минута, започеле су жестоке борбе на делу Жуте линије непријатељске одбране од Срем-

ске Митровице, иреко Великих Радинаца, Бешенова до Шуљма. Нападу је претходила снажна артиљеријска подршка топова, минобацача и ракетних гардијских бацача "каћуша" црвеноармејаца да се олакша наступање личким пролетерима и Космајцима да савладају непријатељска утврђења, ровове, бункере, минска поља и жичане препреке. Непријатељ је трпео осетне губитке, али није попуштао и узмицао. Трећи батаљон Космајаца, са командантом Душаном Врачаром, политичким комесаром Луком Јововићем, замеником комесара Ђорђем Шкорићем и омладинским руководиоцем Војиславом Плећашем Војом, упорно је наступао, неутралишући отпор непријатеља и избио на поток Мутаљ. Ту је задржан снажном ватром у чело, уз истовремену паљбу у десни бок, однекуд од Бешенова и морао је застати на достигнутој линији. Други батаљон, са командантом Радивојем Радојевићем, политичким комесаром Јосипом Бешићем, замеником команданта Јанићијем Ранковићем Мићом, замеником политичког комесара Салихом Османбеговићем и омладинским руководиоцем Стеваном Миланковим Столетом, наступао је упоредо са Трећим батаљоном, на правцу ближе северном делу Великих Радинаца, допро у рејон коте 120 да потпомаже нападе личких пролетера на источну страну села, али је трпео чеону и бочну ватру и више није могао напред. Застој је настао када борци Друге личке пролетерске бригаде, после савлађивања непријатеља у рововима испред Великих Радинаца, и поред неколико поновљених јуриша, нису успели да продру у центар упоришта. Снажан отпор непријатељ је пружао у Бешенову. Немачки војници Борбене групе "Цирнгил", њих 800, одбијали су нападе јединица Треће и Десете војвођанске бригаде. А када су добили појачање из упоришта у Шуљму, прешли су у противнапад и преотели нешто раније изгубљене положаје на прилазу селу. У неповољној ноћној борби, да не би трпели губитке у људству, личким и војвођанским јединицама штабови дивизија су допустили да се повуку на полазне положаје источно од непријатељских упоришта. Њиховим узмицањем Други и Трећи батаљон Космајаца, остајући на достигнутим положајима, били су изложени жешћој чеоној и полубочној ватри непријатељског оружја, али су добили наређење команданта и политичког комесара бригаде.

Радослава Маричића Каилара и Радована Гаковића, да издрже док им не стигне смена да се преморени извуку са ватрене линије и одахну. За преузимање њихових положаја одређени су Први и Четврти батаљон. Смена на положају извршена је доста умешно и брзо, али под дејством ватре разног непријатељског оружја. Први батаљон је преузео ватрене положаје Трећег, а Четврти достигнуту линију Другог батаљона и борбе нису престајале. Непријатељска артиљерија се чешће јављала од Сремске Митровице, Чалме, али јој је контрирано "каћушама" и артиљеријским оруђима црвеноармејаца. Штаб бригаде налазио се у северном делу Стејановаца, одржавао везу са батаљонима на ватреној линији, који су најдубље зашли у непријатељски систем одбране, спреман да им сваког часа, у случају жешћег противнапада непријатеља, упути појачање, батаљоне из резерве.¹³¹

Жестокe борбе нису престајале на левом крилу Шесте личке пролетерске дивизије, у Сремској Митровици коју је непријатељ одсудно бранио. Из борби у граду извучене су преморене јединице Једанаесте крајишке ударне дивизије: Пета и Дванаеста крајишка и Тридесет друга српска мачванска бригада. Уместо њих, у уличне окршаје уведене су бригаде Шеснаесте ударне војвођанске дивизије. Прва војвођанска ударна је нападала источни, а Четврта војвођанска ударна бригада североисточни и северни део града и нису могле продрети у његову дубину.

Жутој линији непријатељског фронта приближавала се и Двадесет прва српска ударна дивизија. (Четврта, Пета српска и Друга пролетерска бригада) спремна за увођење у борбу. Њеним доласком на линију фронта, ради успешнијег дејства и садејства, формирана је Оперативна група дивизија у коју су укључене Шеста личка, Тридесет шеста војвођанска, Једанаеста крајишка и Двадесет прва српска ударна дивизија. Штаб Шесте личке пролетерске дивизије истовремено је вршио функцију штаба Оперативне групе дивизија које су заједнички и под јединственом командом дејствовале до 15. новембра.¹³²

131 *Зборник НОР-а*, том I, књ. 8. стр. 618.

132 *Исто*, стр. 5, 7. 8 и 595.

Непријатељ је покушавао да одбије Први и Четврти батаљон Космајаца са достигнуте ватрене линије између Бешенова и Великих Радинаца, али у томе није успео.

На положају Двадесет друге космајске, 31. октобра, мање борбе нису престајале. Сходно наређењу Штаба дивизије да се непријатељ напада и туче, Штаб бригаде је припремио батаљоне за одлучне ударе на непријатеља у току наредне ноћи, за наступање у правцу Гргуреваца и Манђелоса. У том смислу остваривано је садејство са деснокрилним суседом, Трећом војвођанском ударном и левокрилним суседима, Другом и Трећом личком пролетерском бригадом. Командант бригаде Радослав Маричић Каплар одржавао је везу са командантом Друге личке Драганом Ракићем и командантом Треће војвођанске ударне бригаде Николом Ђурашевићем Ником да остварују успешнија садејства и њихове јединице врше жешће притиске на непријатеља. У циљу постизања што већег успеха, Другу личку, преморену у вишечасовним непрекидним борбама, сменила је Трећа личка пролетерска бригада, са командантом Лазом Радаковићем, да појача ударе на жиљавог противника у рововима, бункерима и кућама у Великим Радинцима.

Ноћу, 31. октобра и 1. новембра, уследили су напади јединица Шесте личке пролетерске, Шеснаесте и Тридесет шесте војвођанске ударне дивизије дуж целе Жуте линије непријатељске одбране да се она сломи и напредује према Црној линији која се пружала од Лаћарка, западно од Сремске Митровице, затим на север, преко Чалме, Дивоша, Фрушке горе, Ћипше, Визића и Нештина на десној обали Дунава. Ноћни напад је започео дејством артиљерије и вишецевних бацача ракета да разоре непријатељска упоришта и живој сили нанесу губитке. Изнад глава Космајаца, спремних да енергично наступају у дубину противничке одбране, севале су ужарене ракете "каћуша", несносно зујећи и пламтећи завршавале страховитим експлозијама на појединим одабраним циљевима. Учестале експлозије нису престајале негде око Сремске Митровице. Лако се могло закључити да се тамо непријатељу добро не пише. У томе часу Прва и Четврта војвођанска ударна бригада поново су нападале непријатељски гарнизон у Сремској Митровици и домогле се њеног центра. Војвођани су

упорно ишли напред, јуришали и одбијали јурише. Умешним наступањем освајали су кућу по кућу, разне препреке, заклоне у двориштима и на улицама.

Јединице Прве, Друге и Треће личке пролетерске истовремено су смело тукле непријатеља у Великим Радинцима. Трећа војвођанска ударна бригада угрожавала је непријатеља у Бешенову и околини. Њима су садејствовале јединице Двадесет друге српске космајске бригаде и посебно помагале да се савладају изузетио брањена упоришта.

Пред зору је примећено да одбрана непријатеља слаби и притисак Космајаца је појачан. Било је очигледно да непријатељ узмиче у дубину сопствене одбране и на повољније положаје. Команданти батаљона Војислав Николић Воја, Радивоје Радојевић, Душан Врачар, Мирко Медић Цукић, политички комесари Бајо Перовић, Јосип Бешић, Лука Јововић, Миливоје Радоњић, упозорили су командире и политичке комесаре чета да непријатеља туку и гоне на својим правцима наступања и да му не допусте да их увуче у неку клопку. У покрету се нашао и Штаб бригаде, тако рећи на ватреној линији, да успешније остварује командовање батаљонима у нападу. Неочекивано повлачење непријатеља је уследило кад су Прва и Четврта војвођанска ослободиле Сремску Митровицу, 1. новембра, Трећа личка Велике Радинце и Трећа војвођанска Бешеново.¹³³ Заузета је Жута линија и настављено гоњење према Црној и делу Црвене линије непријатељске одбране. Истог дана на линији фронта код Лаћарка пристигле су јединице Двадесет прве српске ударне дивизије, Друга пролетерска, Четврта и Пета српска ударна бригада и сутрадан нападе непријатеља на Генералном каналу.

У тродневним жестокиим борбама на Жутој линији, борци и старешине Двадесет друге српске космајске бригаде показали су примерну борбену умешност и храброст. У томе су добро садејствовали са суседима на оба крила борбеног распореда, а такође батаљони и чете између себе. Командовање на свим нивоима успешно је остваривано. И поред упорне одбране непријатеља и повремених противнапада, Космајци су имали 7 мртвих и 15 рањених, а непријатељ 28 погинулих и 27 рањених.¹³⁴

¹³³ Војна енциклопедија, том 9, Београд, 1975, стр. 109д.

¹³⁴ Бригадни дневник за 1. новембар 1944. Фотокопија у Секцији Бригаде.

Далеко борбено искуснија Друга личка пролетерска бригада је изгубила у исто време 39, а рањено је 146 бораца и старешина.¹³⁵ Већ у првој озбиљнијој борби на Сремском фронту, Штаб дивизије могао се уверити да је Двадесет друга српска космајска бригада за сложеније борбе и да је морал њених бораца и старешина на завидној висини.

Наиади и ирошивнаиади у рејону Манђелоса

Тукући непријатељске заштитнице, Двадесет друга српска космајска бригада је наступала према Манђелосу и обронцима Фрушке горе. На њеном левом крилу напредовале су јединице Треће личке пролетерске бригаде, а на десном крилу јединице Тридесет шесте војвођанске дивизије које су ослободиле Врдник, Јазак и Шуљам. Уз незнатан отпор непријатељских заштитница, Космајци су ушли у пусто и спаљено сремско село Манђелос, чији су становници били привржени НОБ-у, у коме су се родили и одрасли народни хероји Бошко Палковљевић Пинки и Сава Согић Куса. Неколико старијих жена, забрађених црним марамама, изашле су из подрума својих кућа и обрадоване посматрале младе Космајце како опрезно наступају према Манђелошком потоку и коти 130. Немци су били протерани западно од села и отуда се повремено јављали испаливањем минобацачких граната. Командант Бригаде наредио је командантима Првог и Четвртог батаљона да јединице поведу у напад да овладају друмом Лежмир - Манђелос и угрозе Црну линију немачке одбране. Други и Трећи батаљон су задржани у бригадној резерви, у североисточном делу села, у потпуној приправности за увођење у борбу. С њима се налазио Штаб бригаде, јединица за везу, а бригадна интендатура у суседним Гргуревцима.¹³⁶

Батаљони су добро припремљени за наступање и савлађивање непријатеља западно од спаљеног села. Штаб Првог батаљона упутио је две чете у напад, а једну задржао у батаљонској резерви. С њом се нашао командант

¹³⁵ Архив ВИИ, кут. 373, рег. бр. 1/1; Ћ. Орловић, *Друга личка пролетерска бригада*, ВИЗ, Београд, 1983, стр. 311.

¹³⁶ Архив ВИИ, кут. 908, рег. бр. 4-1/2.

батаљона Војислав Николић Воја да непосредно командује, да утиче на повољан исход борбе и јединице усмерава на тешко освојиви део друма између Лежимира и Сремске Митровице. Велику ватрену препреку представљали су тригонометар 173 и узвишење Ограђе, начичкани немачким војницама, пушкомитраљезима и ручним минобацачима. Четврти батаљон, са командантом Мирком Медићем Цукићем, био је усмерен на југозападни део Манђелоса да избије на друм према Сремској Митровици, који је много значај за саобраћај немачких јединица и упорно су га браниле.

Предвече. 1. новембра, на правцу напада Првог батаљона борба је достигала кулминацију. Немци су употребили тенкове да Прву чету, са командиром Милошем Жарковићем и политичким комесаром Боривојем Рашовићем, одбаце назад и осигурају сопствене јединице да лакше пролазе друмом. На удару њихових тенкова, минобацача и артиљерије, нашла се и Трећа чета. Земља је горела од наизменичних пламсаја и подрхтавала од учесталих експлозија. Понегде је долазило до борбе прса у прса са немачким стрељачким стројем, али Космајци нису узмицали. Напротив. Нису одустајали од циља да освоје узвишење Ограђе и спрече пролаз непријатељских јединица друмом у његовом подножју. У нападу су предњачили Милован Бањац, Радивоје Илић, Мирјана Вујков, Александар Исаиловић. Александар Несторовић, Слободан Радовановић и Милорад Стојановић. Они су подстицали другове да их следе и узвикивали да се победа мора извојевати. Немци борбене групе "Цирнгилб" тешко су попуштали и узмицали. У једном тренутку неочекивано су прешли у противнападе и крилним обухватима угрожавали јединице Првог батаљона на ватреној линији. Њима је понестало снаге и затражили су помоћ. Команданту батаљона Николићу дотрчао је курир и саопштио да бројно надмоћнији Немци, уз подршку тенкова, преузимају иницијативу и прете опкољавањем. О неугодној ситуацији извештен је командант бригаде Маричић који је наредио да се Други батаљон, са командантом Радивојем Радојевићем, политичким комесаром Јосипом Бешићем и замеником команданта Јанићијем Ранковићем Мићом уведе у борбу, на деоном крилу борбеног распореда Бригаде, да спречи крил-

ни обухват из правца Лежимира. Трећи батаљон још је држан у бригадној резерви и борци су ослушкивали силовиту пуцњаву у близини. О драматичним тренуцима, командант Другог батаљона је записао. "... Док су у Манђелосу Први и Четврти батаљон водили борбу, Други батаљон је био у бригадној резерви, јер је људство било преморено. Увече дође код мене начелник штаба бригаде Илија Палија и каже ми:

- Радивоје, крећи с батаљоном да помогнеш и спасеш ситуацију.

- Не могу и нећу. Борци треба да се одморе. Две ноћи и два дана нису спавали - одговорим му.

- Хајде, молим те. Спасавај ситуацију. Тамо се води тешка борба. Кркљанац је велики.

- Добро, начелниче, ако је тако одмах крећемо.

Стигли смо на десно крило Првог батаљона, само педесетак метара од немачких борбених положаја. Водила се оштра борба. Немци су покушавали да заобиђу десно крило Првог батаљона а ми не дамо. Једна наша чета се укопава, а друга је штити ураганском ватром да учврсти достигнути положај. Тако чине и остале чете. Задржали смо се на положају и одбили све немачке нападе."¹³⁷

Да би помогао четама у директном судару са непријатељем и ојачао њихову ударну моћ, командант батаљона Николић наредио је командиру чете у резерви Милету Јахимовићу да вод бораца упуту у помоћ Трећој чети која је тренутно била најугроженија и имала неколико рањених, а међу њима и заменика командира. Први вод је трчећи журио на ватрену линију Треће чете. Поред командира вода, у водној колони били су политички комесар чете Драган Танкосић и заменик командира чете Јанаћко Јаковљевић. Из колоне у трку вод се развио у стрељачки строј и упустио у борбу прса у прса. До максимума је користио аутоматско оружје и Трећој чети олакшао неугодну ситуацију. И даље се стремило на доминантни брег, западно од села, који немачки војници нису желели да изгубе и по цену осетних губитака. Космајци су се лавовски борили, приближавали заравни брега и крварили. Живот су изгубили Слободан Пуљо, Миленко Смиљанић

137 Радивоје Радојевић, Необјављена изјава. У архиви бригадне секције.

и иеколико бораца задобило је лакше и теже ране. У пресудном тренутку у борбу су уведени преостали водови чете у батаљонској резерви, на челу са командиром Милом Јаћимовићем и борба се више распламсавала. На појединим местима, у нагибу брега, опет је долазило до борбе прса у прса и употребе ручних бомби. Обострани губици су се повећавали. У стрељачки строј су стигли командант батаљона Војислав Николић, политички комесар Бајо Перовић, заменик политичког комесара Владимир Илић Шуца и довикивали да се не посустаје. Њихова аутоматска оружја неутралисала су одабране циљеве и лакше се напредовало. Пушкомитраљецац Милан Обрадовић заклонио се иза маховинастог дрвета и кратким рафалима проређивао Немце залегле на рубу брега. У вреву пуцњаве скоро неприметно надлази сутон и смањује видљивост. Сада се могло нешто лакше приближити непријатељским бусијама и засипати их пушкомитраљеским и пушчаним хиџима. Опет се није пролазило без крвавих рана и угашених живота. Погинула је Вукосава Чакић, још незалечене ране задобијене у бици у Београду. Пушкомитраљеска зрна није избегао обавештајни официр бригаде Иван Лисац. Он је издушио у самртном ропцу да се напредује. Уз помоћ болничара ватрене положаје напустили су лакше рањени Милош Стевков, Никола Љагин и још неколико бораца. У вечерњим сатима Ограђе је освојено јуришом и постало непробојан бедем за немачке војнике који су узмакли у рејон Чалме да се среде, прегрупишу и опет крену да изгубљено преотму. Њихови губици, 1. новембра, били су 28 мртвих и 97 рањених. Бригада је имала 5 мртвих и 15 рањених бораца и старешина.

У оперативном извештају, о жестокој борби код Манђелоса, записано је, поред осталог, и ово: "Четврти батаљон успео је непријатеља потиснути од југозападног дела села Манђелоса на линију цесте Лежмир - Митровица. Први батаљон, уз узастопне противнападе непријатеља, успео је овладати цестом Лежмир - Митровица и преко цесте заузети коту 173 Ограђе. Такође смо имали осетљиве губитке јер је непријатељ тукао жестоком артиљеријском ватром и уз помоћ тенкова нанео нам губитке, а да се није на тој линији стабилизовао".¹³⁸

¹³⁸ Архив ВИИ кут. 803. рег. бр. 4-1/1.

Први дан борбе код Манђелоса делимично је описан, поготово кад се истиче најхрабрији међу храбрима, у првом броју бригадног листа "Космај" у коме пише: "Друг Боровоје Пупић, водник, истакао се нарочито у борби код Манђелоса. Један јуриш на друм изведен је његовом иницијативом. Својим примерним држањем на опасном простору друма, он је подизао храброст својих другова."¹³⁹

Наредног дана настављене су борбе одбрамбено-офанзивног карактера и нешто мањег интензитета. У Манђелос је стигао Штаб бригаде и Вод за везу, а интендантура у оближње Гргуревце. Непријатељска артиљерија гранатама је засипала доминантно узвишење Ограђе и стрељачки стројеви Немаца покушавали су да га освоје. Јединице Првог батаљона су успеле да се одрже на поседнутом положају и сузбију наступање непријатеља. Обе стране изводиле су противнападе. Бригада је успела да овлада друмом од ЈТежимира према Сремској Митровици и поремети покрете немачких јединица.

Истог дана, на основу наређења Штаба дивизије, Пета војвођанска ударна бригада увече је стигла у Манђелос и преузела положаје Двадесет друге српске космајске бригаде која је отишла у Гргуревце на починак и припреме за наступање и борбе у дубини Фрушке горе.¹⁴⁰

Неосшварен бочни и обухвашни маневар

Штаб Шесте личке пролетерске дивизије, који је био и Штаб Оперативне групе дивизија, није био задовољан постигнутим успесима у савлађивању непријатеља на Црној и Црвеној линији његове одбране. Немци су се свуда грчевито бранили, нарочито у рејону Чалме, Ердевика и јужније, према Сави и Генералном каналу. Они су, уједно, прегруписивали сопствене јединице и доводили осетна појачања у живој сили и наоружању.

На Црну линију одбране доведена је, 2. новембра, добро увежбана 118. немачка ловачка дивизија, под командом

¹³⁹ *Космај*, бригадни лист, свеска 1. јануар 1945. У архиви Секције бригаде.

¹⁴⁰ *Зборник НОР-а*, том I, књ. 10. стр. 176-177.

генерал-мајора Хубертуса Ламља, а расформирана дивизија "Бетхер". Већина њеног људства је укључена у тек пристиглу дивизију која је сада имала више од 20.000 војника, подофицира и официра. Њен основни задатак је био да брани сопствене положаје на Црној линији одбране.¹⁴¹

У намери да се офанзивно дејствује да се што пре избије на линију Шаренград, Шид и Сремска Рача, Штаб Оперативне групе дивизија вршио је прегруписавање јединица на десном крилу фронта, са циљем да бочним и обухватним маневром преко Фрушке горе избије у позадину Црвене линије непријатеља и уздрма његову одбрану. За такав подухват формиране су три нападне колоне: десна, средња и лева. У десној борбеној колони биле су три бригаде Шесте личке пролетерске дивизије, међу којима Двадесет друга српска космајска, затим једна бригада Тридесет шесте војвођанске ударне дивизије и две батерије противтенковских топова. Мајор Душан Дотлић је командовао борбеном колоном која је имала задатак да изненади и савлада непријатеља на сектору Визића и Љубе, да блокира Ердевик и левим крилом продужи у правцу Кукујеваца и Шида. Било је предвиђено да се једна бригада упутити узводно, десном обалом Дунава, да заузме Нештин и напредује према Илоку.

Средњу борбену колону чиниле су Трећа личка пролетерска, Пета, Шеста и Десета војвођанска ударна бригада, под командом потпуковника Радосава Јовића Мишка, ојачане дивизионом "каћуша" и дивизионом противтенковских топова црвеноармејаца. Поменуте јединице имале су задатак да нападну и потуку непријатеља у Чалми, Старом Дивошу, Ердевику, да садејствују са суседима, да напредују према Шиду и угрозе дубину противничког борбеног распореда.

Леву колону, под командом пуковника Милоја Милојевића, сачињавала је Двадесет прва српска ударна дивизија, два пука артиљерије и дивизион "каћуша" црвеноармејаца. Њен задатак је био да савлада непријатеља на Генералном каналу, да наступа правцем Мартинци, Кузмин, Кукујевци и једну бригаду усмери на Моровић и Грк (Вишњићево) на Босуту.¹⁴²

141 Зборник НОР-а, том XII, књ. 4, стр. 652 и 655.

142 Зборник НОР-а, том I, књ. 10, стр. 62, 65 и 67.

У склопу овакве борбене замисли, Двадесет друга српска космајска бригада имала је веома сложен и тежак борбени задатак да наступа и туче непријатеља у дубини Фрушке горе, на тешко проходном, минираном и пошумљеном земљишту. За време кратког задржавања у Гргуревцима, Штаб бригаде је сачинио оријентирни план наредних дејстава и посебно захтевао да штабови батаљона и команде чета брину да се млади борци не излажу непромишљеним јуришима.

Ујутру, 3. новембра, Бригада је пошла из Гргуреваца у недро Фрушке горе да се приближи непријатељским положајима код Ћипше и упусти у борбу. Време је било ружно и падала је киша. Одећа бораца била је мокра, а слабије обувени су шљапкали сквашених и прозеблех стопала у наступној маршевској колони. Некима се обућа распала и остали су боси. Није било никакве могућности да им се обезбеди било каква обућа и стоички су подносили изузетне напоре.

Недалеко од Ћипше и Визића уследио је краћи предах. Командант бригаде Радосав Маричић наредио је команданту Првог батаљона Војиславу Николићу да чете припреми за нападе на упоришта Ћипшу и Визиће. Трећи батаљон је усмерен према прилазима Ердевику, а Други и Четврти су задржани у бригадној резерви. Бригада је практично започела борбу и пре званичног наређења да се тек увече, у 19 сати, крене на непријатеља. Упућивањем Првог батаљона, у току поподнева, да угрози Немце у рововима и земљаним заклонима, Штаб бригаде је желео да сазна какав ће отпор уследити и да процени колико се војника налази у добро утврђеним упориштима. На изазовну палбу јединица Првог батаљона, Немци су узвратили минобачком, артиљеријском, пушкомитраљеском и митраљеском ватром. Одмах се могло закључити да непријатељ неће олако попустити. Први батаљон је појачан деловима Другог батаљона и борба није обустављена. Штаб бригаде је захтевао да се непријатељ протера из Ћипше и предузме гоњење. Напад је појачан и непријатељски војници почели су узмицати. У краткотрајном жестоком окршају рањено је 5 Немаца који су однети у њихову позадину. Ћипша је пала у руке Космајаца и Немци су узмакли у Визић да се одсудно бране на новоуспостављеним положајима. Штаб

бригаде и јединица за везу стигли су манастиру Ћипши и успостављена је непосреднија веза са штабовима батаљона. Непријатељска артиљерија и минобацачи често су тукли брдовити простор који су освајали Космајци и Личани. Више бораца, међу којима и командир чете Радомир Јовановић Рака, рањено је на достигнутим положајима и морали су у болницу. Уместо Јовановића, за командира чете постављен је млади потпоручник, тек стигао са курса за офицере, али је убрзо тешко рањен непријатељским снајперским хицем и издахнуо на рукама другова који су му указивали помоћ.

Штаб бригаде је одлучио, 4. новембра, да Други и Четврти батаљон уведе у борбу да одмене Први и Трећи батаљон који су повучени у бригадну резерву.¹⁴³ Оба батаљона имала су задатак да упорно наступају, јужно и југозападно од села Визића, према Маторој шуми, Прогону и Чуковцу, да остваре садејство са јединицама Прве личке пролетерске на левом и Друге личке пролетерске бригаде на десном крилу сопственог борбеног распореда.

Борба је почела у јутарњим часовима. Жестоке нападе предузимале су Прва, Друга личка и Двадесет друга српска космајска бригада, а Трећа личка пролетерска се налазила јужније и даље, уклињена у непријатељску одбрану између Манђелоса и Чалме. Три батаљона Прве личке бригаде тукла су непријатеља на друму између Визића и Ердевика и практично избили на део Црвене линије најбрањенијих положаја непријатеља. Друга личка пролетерска бригада је угрозила упориште Визић, на јуриш га освојила и продужила северозападно од села, али је заустављена испред добро брањених кота 216 и 262 и приморана да копа ровове и заклоне.

Космајци су напредовали упоредо са Личанима, освојили коту 193, источни део Маторе шуме и продужили у њену дубину. Немци су пружали отпор и бежали. Космајци су несустало журили да их сустижу и уништавају. У тој тежњи Трећа чета Другог и Трећа чета Четвртог батаљона су налетеле на добро маскирана минска поља. Неколико бораца изгубили су живот и више их је рањено. Нагазне, одскочне и затезне мине, постављене у густом шаховском

¹⁴³ Зборник НОР-а, том I, књ. 10, стр. 178.

поретку, са непријатељским рововима и бункерима позади, биле су неугодно изненађење за стрељачке стројеве Космајаца и напад је привремено заустављен. Рањени и мртви обазриво су однети са ватрене линије. Штаб бригаде је обавештен да се наишло на минско поље, тешко савладиву препреку, чак уз осетније губитке у живој сили и наоружању. У операцијском бригадном дневнику је записано, поред осталог, и ово: "Четврти батаљон као и Други заузели су прве положаје (непријатељске, објашњење М. Г.), избили на коту 193, наишли на минска поља и јак непријатељски отпор. Наши губици 12 мртвих и 28 рањених. Непријатељски губици 7 мртвих и 15 рањених. Оружје уништено 9 пушака, оштећено 2 пушкомитраљеза. Веза са батаљонима телефонска и курирска".¹⁴⁴

Батаљонима је наређено да се учврсте на достигнутим положајима и припремају за предстојећи напад. Минери су имали пуне руке посла да неутралишу минска поља и друговима прокрче пролазе до немачких бункера и ровова у дубини пошумљеног терена. Уништено је око 150 и демонтирано више од 30 нагазних мина. Непријатељски војници нису пасивно посматрали шта се дешава пред њиховим очима и предузели су противнапад да Космајце одбију од предњег краја своје одбране. Противнападу је претходила жестока артиљеријска ватра. Оба батаљона Космајаца, залеглих у заклоне и ровове, издржали су артиљеријску грмљавину и одбили јурише нападача који су имали 10 мртвих и 14 рањених војника. У окршају су рањена само 2 борца Четвртог батаљона.

Борбе су вођене и на осталом делу дивизијског фронта. Прва личка пролетерска је нападала Немце у рејону Ердєвика и није их могла савладати. Друга личка пролетерска бригада чврсто је држала достигнуте положаје и одбила неколико мањих непријатељских напада. Њена два батаљона, сачекавши вече, прешла су у противнапад на непријатеља на тригонометријској тачки 279, налетели на минирани терен и застали уз осетне губитке.¹⁴⁵

¹⁴⁴Архив ВИИ, кут. 803, бр. 1/1.

¹⁴⁵Зборник НОР-а, том I, кн>. 10. стр. 178.

Прегруписавања и смене на иоложајима

Сутрадан, 6. новембра, дошло је до извесног прегруписавања и смена јединица на достигнутим ватреним линијама. Положаје Другог батаљона, на улазу у Матору шуму, увече, под окриљем мрака, делимично је преузео Четврти батаљон Космајаца и Први батаљон Прве личке пролетерске бригаде. Други батаљон Космајаца, преморен у вишечасовној борби, у којој је убио 6 и ранио 4 непријатељска војника, у прави час је извучен из окршаја и упућен у бригадну резерву да се борци добро одморе и нахране. Време је било хладно. Из громада црних облака лила је ледена киша, помешана са суснежицом. Слабо одевени борци су цвкотали од хладноће пред непријатељским минским пољима, добро фортификацијски уређеном линијом ровова и земљаних бункера. Истог дана Трећи батаљон Двадесет друге српске космајске бригаде преузео је положаје Првог батаљона Друге личке пролетерске бригаде у рејону Визића. Непријатељ је, изгледа, открио шта се дешава и његова артиљерија немилосрдно је засипала борбени поредак оба батаљона. Артиљеријско бомбардовање није прошло без жртава. Тешко је рањен Милан Лемајић Миле и болничарка му је прискочила у помоћ. Завојем му је превила рану на стомаку и зауставила крварење. Изнад њих пијучу и прете куршуми. Болничарка је призивала батаљонског курира да јој помогне да рањеног команданта преместе у сигурнији заклон. Кроз стабљике кукуруза пришли су Данило Јаребица и Велимир Костић са носилима у рукама. На њих су пажљиво ставили рањеника и пожурили у бригадно превијалиште. Наоколо не престаје пуцњава и експлозије граната. Носила измичу из ватреног гротла у пошумљени и мање тучени простор. Борац Костић напреже вид у полутами да осмотри рањениково лице. Изгледа му неприродно укочено и дотиче га задланицом. За њим се поводи болничарка уплакана и друговима каже да застану и носила положи на земљу. Ридајући се уверава да је рањеник издахнуо и лице му покрива његовом војничком капом.

Ноћ и дан борба не престаје. Трећи батаљон, на челу са замеником команданта Јанићијем Ранковићем Мићом, не може напред због убитачне пушчане, митраљеске и ар-

тиљеријске ватре непријатеља. Извиђањем је откривено и непријатељско минско поље на правцу наступања стрелачких стројева чета недалеко од Визића. Заменик команданта батаљона исправно процењује да су прикривене нагазне, одскочне и затезне мине опасније од комбиноване непријатељске ватре и командире упозорава да се о томе води рачуна. Он истовремено размишља како да се савладају минске препреке. Разминирање терена немогуће је извршити пред цевима непријатељског оружја. Заменик команданта одлучује да се прикупи крдо свиња у напуштеном Визићу и натера на минско поље испред борбеног распореда батаљона. Десетина и више бораца брзо су пронашли више од педесет свиња и потерали на непријатељски положај. На њих је отворена ватра из пушака и пушкомитраљеза, али их није одбила да рокхући и скичећи не улете у минско поље. Уследиле су експлозије, више их збуниле и дезоријентисале. Многе су трчале према бункерима и рововима немачких војника, заокупљале њихову пажњу, на себе навукле пушкомитраљеске и пушчане хице и скичећи гинуле. Користећи њихово напредовање командир чете Живота Анић повео је стрелачки строј преко разминираног терена да се уклони у непријатељски борбени распоред, али се у томе није успело. Убијена су 2 и рањено неколико непријатељских војника.

Док су Трећи и Четврти батаљон водили борбе у брди-ма на домаку Визића и у Маторој шуми, Први и Други били су у бригадној резерви у близини манастира Ћипше и прослављали 27. годишњицу октобарске револуције. Постројеним борцима и старешинама говорио је члан Политодола Шесте личке пролетерске дивизије и објаснио да је поменута револуција значила прекретницу у развоју људског друштва и раскинула карике изабљивачког капиталистичког система. Митинговање је кратко трајало због бојазни да непријатељске гранате могу долетети и нанети осетније губитке. Уследио је разлаз јединица и борци су се вратили у оближње село.

Остваривање замисли Штаба Оперативне групе дивизија да се непријатељска одбрана пољуља и разбије крилним обухватом, продором у њену позадину и чеоним ударима, није уродила плодом у петодневним даноноћним тешким нападима и противнападима. Без обзира на то није се одус-

тајало од првобитне намере на целој линији фронта, а тиме и на правцу наступања Двадесет друге српске космајске и осталих бригада у саставу Шесте личке пролетерске дивизије.

Штаб дивизије издао је, 8. новембра, заповест бригаама у којој се констатује да се није успело после вишедневних напада на непријатељске положаје на линији од Илока на Дунаву до Ердевика у јужном подножју Фрушке горе. На томе сектору, каже се, налазе се два пука 264. немачке дивизије, батаљон есесоваца дивизије "Принц Еуген", батаљон тенкова и знатне усташке и домобранске снаге. Процењено је, наиме, да непријатељ упорно брани поседнуте положаје да би омогућио извлачење својих угрожених јединица из јужног дела наше земље.¹⁴⁶ Овде се, у ствари, мислило на немачку групу армија "Е", јачине око 300.000 војника и официра, којој је ослобођењем Београда и долине Велике Мораве, била пресечена одступница најповољнијим правцем и морала се извлачити кроз западну Србију у источну Босну и преко Саве у позадину Сремског фронта.

Новонастала борбена ситуација, поготово противудар немачких борбених група "Хагедорн" и "Варвик" из рејона Чалме, ујутру 7. новембра, да се домогну Сремске Митровице и Великих Радинаца, приморао је Штаб дивизије, смештен у Синкареку на Фрушкој гори, да бригадама нареди да непријатељу не дозволе да продре на њихов сектор, да угрожавају његов леви бок на простору Дивоша и Бингуле. У циљу ефикаснијег дејствовања и одбране дошло је до прегруписавања јединица. Трећа војвођанска бригада, привремено придодата Шестој личкој пролетерској дивизији, заузела је положај од десне обале Дунава код Нештина до Рађевца, кота 118, у Фрушкој гори. До ње, на левом крилу, распоређена је Друга личка пролетерска бригада на доминантним котама 271, 268 и делу пута који продужава за Визић. Двадесет друга српска космајска бригада је посела положаје лево од Друге личке, у Маторој шуми до Пољане. Прва личка пролетерска бригада заузела је положаје од Пољане до Бингуле, а Трећа личка пролетерска источно од Бингуле према Дивошу. Оваквим рас-

¹⁴⁶ Архив ВИИ, кут. 797, рег. бр. 10-2/1.

поредом прпбегло се припреми за одбрамбене борбе у Фрушкој гори, уз истовремену спремност да се предузму и противнапади са положаја Прве и Треће личке пролетерске бригаде. То је видљиво из дела заповести у коме се каже: "У случају непријатељског даљег напада према Радинцима заједно са Првом бригадом дејствовати на Дивош и Бингулу или ако непријатељ буде надирао преко Лежимира ка Свилошу дејствовати му у бок и не дозволити, заједно са снагама Шеснаесте дивизије, избијање на Фрушку гору, чиме би угрозио руску артиљерију и наше јединице које су на овом сектору..."¹⁴⁷

Муњевитим продором према Манђелосу немачке борбене групе донекле су се растеретиле сталног борбеног притиска у рејону Чалме, али су убрзо присиљене да узмакну са последњег дела Црне линије у томе рејону да се одсудно бране на Црвеној линији од Илока, преко Љубе, Ердевика до Мартинаца и леве обале Саве. Према наређењу Штаба 118. немачке ловачке дивизије, борбена група "Линденблат" је распоређена да брани део Црвене линије, почевши од ушћа потока Баракут и Шицина у Генерални канал, а одатле источном страном Мартинаца до леве обале Саве. На њеном левом крилу, узводно потоком Баракут - Шицина до Чорката, кота 216, била је Борбена група "Цирнгил" да брани, поред осталог, источне и југоисточне прилазе Ердевику. У пошумљеном делу Фрушке горе, од Шорката до Чолинца, добро утврђени одсек Црвене линије запосела је немачка Борбена група "Ердман" и спречавала продоре Двадесет друге српске космајске и осталих бригада Шесте личке пролетерске дивизије према Љуби и даље. На положају од Чолинца до Илока на Дунаву налазила се Борбена група "Цимерман". Десну обалу Дунава, почевши од Шаренграда до Сотина, обезбеђивала је Борбена група "Тернер" и спречавала прелаз преко реке. Поменуте борбене групе имале су снажну артиљеријску и тенковску подршку и биле припремљене за жилаву одбрану и честе противнападе.

У прегруписавању јединица, на основу дивизијске заповести, 8. новембра, Двадесет друга српска космајска бригада, није се битније померала и мењала већ достигнуте ли-

није. Трећи батаљон и даље је држао положаје недалеко од Визића, а Четврти у Маторој шуми. Први и Други батаљон су били у бригадној резерви и приправни за увођење у борбу. Немци су покушали, 8. новембра, да изненаде борце Трећег батаљона и потисну их са висова западно од Визића. Њихове намере су откривене и стрељачки строј одбијен на полазне положаје.¹⁴⁸ Мање и веће борбе су настављене и сутрадан на положајима Космајаца који су нападали непријатеља и одбијали противнападе. У борби у Маторој шуми истакли су се митраљесци Гојко Живковић и Љубомир Вученић у сузбијању противјуриша немачког стрељачког строја. Кад је њихова чета прискочила у помоћ суседној јединици да заједно спрече наступање нападача, они су добро прорачунатом и сасређено миотраљеском ватром успели да одбране тренутно недовољно заштићени положај. Појединачних и групних подвига бораца било је у борбама код Визића. Ево једног примера из бригадног листа: "Узбудљив тренутак доживео је Владислав Илић, помоћник митраљесца, моменат који најбоље проба борце јесу ли јунаци. На фронту код Визића Немци су успели да се привуку на 20 метара од митраљеза и бацили бомбе. Међутим, Илић и другови су се снашли и одговорили бомбама и митраљезом. Имали су добро ископан ров и нико није био рањен!"¹⁴⁹

Храброст и пожртвованост је показала болничарка Зорица Животић спашавајући тешко рањеног друга и носећи га у заклон. У тој несебичности она је задобила смртоносну рану и клонула. Њој и рањенику другови су прискочили и склонили их испод убитачне пушчане и пушкомитраљеске ватре.

За време жестоких борби, јуриша и противјуриша на висовима и падинама Фрушке горе, Бригадни санитет је даноноћно радио, прихватао рањенике донете са ватрених линија, указивао им свестрану помоћ и организовао њихову евакуацију у Дивизијску и Корпусну болницу. У збрињавању рањеника свакодневно су се истицали др Драго Пиштољић, Десанка Жикић, Мара Бабић, Милена Пенезић Пиња, Јелица Недић и остали. Ништа мању бригу за

¹⁴⁸ *Исшо*, стр. 181.

¹⁴⁹ Бригадни лист *Космај*, број 1, страна 7.

рањенике показали су санитарски референти батаљона и четне болничарке. Већина њих су добили похвале Штаба бригаде и штабова батаљона.

После вишедневног крварења на достигнутом положајима у Маторој шуми и код Визића, Трећи и Четврти батаљон добили су одмену и прилику да се одморе и поштено огреју. Први батаљон преузео је положаје Четвртог 10. новембра, а Други истовремено борбену линију Трећег батаљона. Замена је извршена у вечерњим сатима да се то прикрије од непријатељских осматрача и њихових минобацача. У току ноћи и сутрашњег преподнева било је обостраног пушкарања и изазивања љуто завађених противника.

У поподневним часовима ојачани вод немачких војника је изашао из својих ровова, у намери да постигне изненађење и да се уклони у међупростор између Првог и Другог батаљона. Немци су правовремено примећени, ватром у чело и бокове принуђени да се повуку уз губитке од 9 мртвих и 16 рањених војника. Један борац изгубио је живот у окршају, а један је рањен. Батаљони у бригадној резерви код манастира Ћипше искористили су повољну прилику да се борци и старешине посвете личној хигијени, чишћењу одеће, ратне опреме и оружја.¹⁵⁰

Претходних дана из борби у Срему извучене су јединице Шеснаесте и Тридесет шесте војвођанске ударне дивизије и упућене у Бачку. На фронту испред Црвене линије непријатељске одбране остале су само три дивизије Првог пролетерског корпуса са задатком да је нападају и освоје. У томе циљу Штаб оперативне групе тих дивизија, заправо Штаб Шесте личке пролетерске дивизије, издао је заповест потчињеним дивизијама да ноћу, 11. и 12. новембра, њихове бригаде предузму нападе на непријатељску одбрану од леве обале Саве до десне обале Дунава, да је освоје и наступају у њену дубину.

Двадесет прва српска ударна дивизија, ојачана Првом коњичком бригадом и пуком артиљерије црвеноармејаца, нападала је непријатеља на простору од Мартинаца до Међаш пустаре. На њеном десном крилу била је Једанаеста крајишка ударна дивизија, такође ојачана артиљеријом

црвеноармејаца, да напада део Црвене линије непријатеља све до Бингуле. Шеста личка пролетерска дивизија била је распоређена од Старе Бингуле, преко Визића до Нештина на Дунаву. Њена намера је била да непријатеља туче и савлада на простору добро брањеног Прдипоља, Магоре шуме и фронтално наступа до друма између Илока и Љубе. Прва личка пролетерска бригада, на левом крилу дивизијског борбеног распореда, наступала је северно од Ердевика, према Великом Бакоњи и Бањи, желећи да избије на друм јужно од Љубе, али је наишла на жесток отпор.

Први и Други батаљон Двадесет друге српске космајске бригаде напали су непријатеља у зору, 12. новембра, са полазних положаја код Визића и Маторе шуме, да садејствујући продиру напред и преко Скадала угрозе упориште Љубу. Њихово наступање је спречавано скривеним минским пољима, фортификацијски добро утврђеним положајима и густом концентричном ватром непријатеља. Без обзира на губитке у мртвима и рањенима (13 погинулих и 26 рањених) непријатељ није узмицао. У нападима је погинуо један командир чете, а 11 бораца је рањено. Батаљони Космајаца били су приморани да се повуку на полазне положаје.

Јединице у бригадној резерви и на одмору, код манастира Ћипше, Трећи и Четврти батаљон, у преподневним часовима чистили су одећу и обућу. У поподневним сатима одржана је војна и политичка настава. На састанку Штаба Четвртог батаљона и команди чета, коме су присуствовали политички комесар бригаде Радован Гарковић и заменик команданта Јован Пејковић Кеза, расправљано је о минулим борбама у пределу Фрушке горе. Аналитички је указивано на добре и лоше стране и позитивна искуства за наредне окршаје.¹⁵¹

И поред упорних свакодневних покушаја и настојања, уз помоћ артиљеријских јединица Црвене армије, јединице Првог пролетерског корпуса нису успеле да савладају непријатеља на Црвеној линији његове одбране и напади су обустављени.

151 *Ишио*, стр. 296 и 347.

Штаб Шесте личке пролетерске дивизије, наредио је, 12. новембра увече, бригадама у њеном саставу, да организују положаје на достигнутим линијама, објашњавајући да се то чини због изузетно жестоког отпора на Црвеној линији непријатељске одбране.

На обуци и предаху у Лежимиру

У зору, 13. новембра батаљони Прве личке пролетерске бригаде преузели су положаје Првог и Другог батаљона Двадесет друге српске космајске бригаде на одсеку фронта од коте 193 до коте 184 у јужном делу Фрушке горе. После препуштања положаја Личанима, Први и Други батаљон су стигли у рејон Ћипше и цела Бригада се нашла на окупу. На основу наређења Штаба дивизије, она је кренула,

13. новембра у 8 сати, у село Лежимир да тамо остане у дивизијској резерви. Батаљонске колоне стигле су на одређено место нешто после 12 сати и село је било препуно војске. Борци и старешине одмах су распоређени у сеоске куће да ручају и одахну од напорног марша⁵²

У Лежимиру су пристизале и јединице 68. корпуса Црвене армије, упућене на Сремски фронт, да се придруже, на правцу узводно уз Дунав, јединицама Првог пролетерског корпуса да удруженим снагама туку заједничког непријатеља.

Штаб Двадесет друге српске космајске бригаде успоставио је везу са Штабом дивизије и примио задатке за неколико наредних дана. Највише пажње је посвећено војнострочној и политичкој обуци и здравственој заштити бораца и старешина. Више њих били су оболели од прехладе у оснеженим брдима Фрушке горе, боравећи у рововима и заклонима, без могућности да заложе ватре и да се огреју. Висока температура их је обарала с ногу и морали су напустити борбени строј да се опорављају. Међу оболелима се нашао и Драгољуб Јевтовић Драган, са телесном температуром близу 40 степени, блед, са повременим несвестицама. Бригадни лекар и руководицац санитета чинили су колико су могли да болеснику помогну.

⁵² Бригадни дневник, Архив ВИИ. кут. 803. рег. бр. 6-1.

У Лежмиру се иојавио Драгољубов отац Тиосав, солунски борац и носилац Албанске споменице, да сина посети и обрадује поклонима. Кад му је речено да Драгољуб болује, његов отац је замолио бригадног лекара да му допусти да сину помогне народним леком за скидање температуре и отклањање главобоље. Уз очеву негу Драгољуб је излечен за свега два дана и вратио се у јединицу. У посету синовима и кћерима долазили су родитељи и осталих бораца. Један отац, четрдесетпетогодишњак, видећи двадесетогодишњег сина, омршавелог од борбених напора, замолио је команданта бригаде Маричића да преузме синовљеве обавезе, да га одмени у борбеном строју. Командант то није прихватио објаснивши да је тако нешто недопустиво у бригади којом он командује.

Кишно време и повремена суснежица неповољно су утицали на расположење бораца. Сурова ратна стварност и близина фронта ускраћивали су пошалице и смех претежно слабо одевених и обувених младића. А било је мало изгледа да се борци боље одену и обују за зимске услове ратовања. Сличан проблем је мучио и борце осталих бригада. То се најбоље види из извештаја команданта и политичког комесара Оперативне групе дивизија, 12. новембра, у коме се констатује: "Цијела Шеета дивизија и главнина Двадесет прве дивизије су на отвореном пољу, без крова над главом. Људство слабо обучено. Код Двадесет прве има случајева и умирања од студени. Код Шесте је још горе..."¹⁵³

Истицање поменутог проблема мало је вредело, јер Штаб Првог пролетерског корпуса није располагао залихама зимске одеће и обуће да помогне јединицама на ватреним линијама. Понешто је, ипак, допремано из дубље позадине, из Београда и других места Србије, да се оскудица у одећи и обући колико толико ублажи. Извесне количине су додељене и Двадесет другој српској космајској бригади, правично распоређиване по батаљонима и четама да се најслабије одевени утопле и лакше поднесу ратне напоре.

У Лежимиру Штаб бригаде је сагледао какве су губитке имале јединице Бригаде у десетодневним борбама у Фрушкој гори и о томе обавестио Штаб дивизије. У времену, од 3. до 13. новембра 1944. године, у борби против непријатеља погинуло је 18 и рањено 60 бораца и старешина. Од наоружања је изгубљено углавном од експлозија нагазних мина, 15 пушака и 2 пушкомитраљеза. Утрошене су знатне количине муниције разног порекла, око 20.000 метака, затим 90 граната за противтенковска оруђа, 120 за минобацаче и 30 ручних бомби.¹⁵⁴ Према утрошку муниције за пешадијско оружје није тешко закључити да су Космајци имали претежно блиске сударе са непријатељем и стално се трудили да освоје његове ровове, бункере и остале заклоне. Неопходно је напоменути да су несрећним случајем 2 борца изгубила живот и 3 рањена. Догодило се то у здању цркве у Визићима у којој је актив Скоја одржавао саста-нак. Млади борци, сквашене одеће од јаког пљуска, долазили су с положаја и седали на црквени под. Један је нехотице ударио кундаком аутомата енглеске производње, несигурног кочионог уређаја, о тврду подлогу и одјекнуо је краћи рафал. Трагедија се догодила и састанак није одржан. Секретар батаљонске организације Скоја Божи-дар Милановић тврди да је после тог несрећног догађаја наређено да се обавезно користе штитници за аутомате енглеске производње.

Боравећи у Лежимиру, Штаб бригаде одржао је саветовање са штабовима батаљона. Детаљно су анализиране ми-нуле борбе од преласка моста на Сави у Београду до но-вембарских дана у Маторој шуми и Визићима. У оче-кивању добрих и лоших страна борбених дејстава, поред команданта бригаде Радослава Маричића, учествовали су команданти батаљона Војислав Николић Воја, Радивоје Ра-дојевић, Душан Врачар, Мирко Медић Џукић, начелник штаба бригаде Илија Палија, који су допринели да се сроч-не корисни закључци за изучавање приликом извођења војнострукне обуке у водовима, четама и батаљонима.

Поред војне и политичке обуке, у батаљонима су одр-жаване слободне војничке конференције. Том приликом

154 Архив ВИИ. кут. 803. рег. бр. 5-1, Бригадни извешаји закључно 12. новембра 1944.

борци су расправљали о разним проблемима и предлагали како да се они решавају. Седamnaестог новембра, на пример, Други батаљон је имао војничку конференцију којој су присуствовали командант и политички комесар батаљона и њихови заменици.

Поново у борбама у Фрушкој гори

Штаб дивизије наредио је Штабу бригаде 18. новембра, да се Космајци врате у Фрушку гору и преузму положаје Прве личке пролетерске бригаде. Пре покрета у јединицама су одржани поред уобичајених војничких припрема, партијски и скојевски састанци да се истакне значај повратка на борбене положаје и личним примером утиче на остале борце да што савесније извршавају задатке.

Покрет је уследио кад се разданило. У претходници се налазио Први батаљон, са командантом Војиславом Николићем Војом и политичким комесаром Бајом Перовићем. У 11 сати бригадна претходница је стигла у Стару Бингулу и застала да ту одахне. За њом је стигао Други батаљон, после краћег одмора отишао у Визиће и преузео положаје Првог батаљона ГТрве личке пролетерске бригаде. Трећи батаљон је посео положаје западно од Старе Бингуле, а Четврти у Маторој шуми, сменивши Други батаљон Личана. Први батаљон Космајаца је задржан у бригадној резерви. Смена и поседање положаја нису прошли непримећени од непријатеља који је отварао пушчану, пушкомитраљеску и минобацачку ватру. Узвраћено му је жестоко и обострана паљба целог дана није пресахњивала. Штаб бригаде налазио се у Старој Бингули и пратио ток борбе. Интендантура и Бригадни санитет били су у оближњем селу Лугу.¹⁵⁵

Сутрадан, 19. новембра, настављена су чаркања и мање борбе на положају Другог и Трећег батаљона. Непријатељ је желео да стекне преимућство, али му то није успело. Четврти батаљон, према наређењу Штаба бригаде, упутио је чету бораца да ојачају озбиљно угрожени положај Дру-

¹⁵⁵ Зборник НОР-а, том I, кн>. 10, страна 349.

гог батаљона у Маторој шуми. Појачање је стигло у прави час, у време кад су немачке јединице ојачале сопствену борбену линију и запретиле снажнијим нападом. У сумрак дана распламсао се сукоб у коме су убијена 2 и рањена 3 непријатељска војника. Светлећим митраљеским куршумима запаљена је колиба у којој су Немци чували муницију која је праштећи изгорела у ватреној буктињи.^{Д56}

У тренуцима затишја на првој борбеној линији није се седело скрштених руку него су продубљивани постојећи и копани нови ровови и заклони. Понегде је било отпора појединаца да се то не чини и борци не замарају физичким радом. Њих су обично ућуткивали командири, политички комесари чета и делегати водова подсећајући на већ познату крилатицу "Више зноја, мање крви". Немајући куд, они су се прихватили ашовчића и пијука. Олако занемаривање заклона понекад је имало и трагичан крај. Један заменик командира чете у Другом батаљону неопрезно је сео на тек уређени грудобран рова и постао мета немачког снајперисте. Кад је припалио цигарету и повукао први дим, погођен је хицем у главу. У самртном грчу се стропоштао у дубину рова. Издахнуо је убрзо на рукама другова и после је сахрањен у порти манастира Ћипше. Била је то опомена свим борцима да не излазе из ровова и заклона и да се никада не излажу нишанима оружја крвожедног непријатеља. Са минским пољима непријатеља сада се нешто лакше излазило на крај него у првим данима борбе и миниране деонице успешније су неутралисане. Био је то резултат интензивне обуке одељења минера да науче да демонтирају све врсте нагазних мина, да их учине безбедним и да обележе сигурне пролазе, кроз разминирани терен према непријатељским положајима.

У наредна три дана обостраних припуцавања и мањих напада, батаљони Двадесет друге српске космајске бригаде чврсто су држали и бранили сопствене положаје на неподесном терену у недрима Фрушке горе. Десним крилом су се ослањали на чврсту одбрану јединица Треће личке пролетерске, на левом крилу Прве личке пролетерске бригаде. На целој ширини дивизијског фронта, на основу наре-

ђења Штаба дивизије, бригаде су биле приправне за чврсту одбрану и спречавање непријатеља да не изведе неки озбиљнији напад и продре у источнији део Фрушке горе и њеног подножја.¹⁵⁷

Космајци и Личани, организовани у групе, понекад су не приметно, ноћу, залазили у непријатељску позадину да лове такозване "живе језике", да их доводе у своје штабове, саслушавају добијају драгоцене податке о бројном стању, распореду, наоружању немачких и усташких јединица на Црвеној линији њихове одбране.

Поврашак у Лежмир и одлазак у Београд

После петодневног држања положаја код Визића и Маторе шуме, када су убили 13 и ранили 15 непријатељских војника, батаљони Двадесет друге српске космајске бригаде повучени су у дивизијску резерву и враћени у Лежмир. Њихове положаје преузели су батаљони Прве личке пролетерске бригаде и одбијали мање нападе непријатеља.

За време боравка у Лежмиру, од 23. до 27. новембра¹⁵⁸, јединица Бригаде, поред чишћења и парења одеће у партизанским бурадима да је отребе од вашки, доводиле су у ред ратну опрему и оружје. Свакодневно је извођена војно-тручна и политичка обука бораца и старешина. Решавана су и остала питања од значаја за борбену готовост и морал јединица Бригаде. Озбиљно је покренуто једно питање, присутно чак из Љига, када је више старешина, чак првобораца са Космаја, приликом преформирања и укључивања Бригаде у састав Шесте личке пролетерске дивизије, распоређено на ниже војне и политичке дужности, без икаквог образложења и провере њихових стварних могућности. Запостављеним се с правом сматрао и заменик команданта батаљона Јанићије Ранковић Мића, права јуначина и командант батаљона приликом формирања Бригаде. Он је своје незадовољство срочио у жалбу коју је

¹⁵⁷ Исто, стр. 303-305 и 349.

¹⁵⁸ Исто, стр. 306-308 и 362-363.

упутио команданту бригаде. Ненавикнут на нешто овако, не сагледавајући проблем у ширем контексту, командант бригаде Маричић је уприличио састанак Штаба бригаде и штабова батаљона да се размотри Ранковићева жалба. У некој врсти увода, он је присутне упознао да Ранковић не одобрава кадровску политику у Бригади, да приговара да му се не поверава дужност команданта батаљона коју је већ успешно вршио, да се на таква места постављају само Црногорци, Личани и Босанци. Уследила је критика Ранковићу, да није у праву, да војничком способношћу још није дорастао да командује батаљоном, да нема довољно самоиницијативе и да треба да обогаћује своје војничко знање.

После Директиве Врховног штаба НОВ и ПОЈ, 3. новембра 1944. године, Главном штабу Србије, да се одмах приступи општој мобилизацији војних обвезника који су навршили 17 и нису старији од 30 година¹⁵⁹, у Бригаду је стигло, док се налазила у дивизијској резерви у ЈТежи-миру, око 155 новомобилисаних младића углавном из Мачве и Поцерине. Њима је приређен другарски и топао дочек. Били су нешто боље одевени и обувени за зимске услове ратовања. После уписивања у евиденциони списак њихових имена, презимена и осталих личних података, они су распоређени у водове и чете да се борбено кале, уз старије и искусније другове, у љутим обрачунима са непријатељем. На њихову срећу до тога није одмах дошло, јер је уследила наредба Штаба дивизије да се Бригада упути, 28. новембра ујутру, у Београд на дужи одмор, обуку и пре-наоружање¹⁶⁰. И остале бригаде Шесте личке пролетерске дивизије препустиле су своје борбене положаје јединицама Прве пролетерске дивизије, тек пристиглима на Сремски фронт, до зуба наоружаним новим оружјем руске производње, и кренуле према Београду.

После напорног марша, 28. новембра, батаљони Двадесет друге српске космајске бригаде стигли су у Руму, разместили се у топлим кућама и ручали. Штабови батаљона су обавештени да ће се тек сутрадан продужити даље. Да

159 *Зборник НОР-а*, том II, књ. 14, док. 392, стр. 343.

160 *Зборник НОР-а*, том I, књ. 10, стр. 363.

се не би губило драгоцено време, у поподневним сатима у четама су одржани политички часови, објашњена ситуација на бојиштима у нашој земљи, наступање Црвене армије кроз Мађарск*у, западних савезника кроз Италију и Француску да снажније стегну обруч око нацистичке Немачке. Поједини борци постављали су питања предавачима када ће рат коначно бити завршен, али им се то није могло поуздано прорећи.

Сутрадан је борцима подељен топли доручак и рано су сврстани у маршевске колоне које су кренуле према Голубинцима. Бригада се, у ствари, враћала истим путем куда је нешто више од месец дана раније отишла у прве борбене окршаје у Срему, код Стејановаца, Великих Радица и Бешенова. Голубинчани су били обавештени ко им долази у госте и више њих је кренуло у сусрет Космајцима да их поздраве и по старом обичају понуде хлебом и сољу. Председник месног НО пронашао је команданта и политичког комесара бригаде, стиснуту песницу принео слепоочници, војнички их поздравио, рапортирао да су мештани спремни да угосте борце и старешине целе бригаде. Командант Маричић и политички комесар Гаковић су се захвалили старешини села на предусретљивости и унапред припремљеном смештају за борце.

Чело бригадне колоне се зауставило на сеоском тргу и сачекало да пристигне зачеље. Бригада се потом постројила у живи четвороугао опкољен радозналим мештанима. Са председником НО је усаглашен план размештаја јединица по кућама и споредним стајама. Припремљен је нешто обилнији ручак. Није изостао и краћи поподневни одмор бораца и старешина. У четама су потом одржани часови о маршевској дисциплини и указано, у том смислу, на извесне пропусте који се више не би смели поновити. Известан број бораца и старешина је издвојен да заједно са омладинкама и омладинцима Голубинаца припреме пригодни програм за митинг народа и војске у вечерњим сатима.

У просторији препуној мештана и бораца, говорио је политички комесар бригаде о војној и политичкој ситуацији у нашој земљи и свету. Присутни су га пажљиво слушали и повремено, кад истакне победоносна наступања Црвене армије и Народноослободилачке војске на појединим правцима, поздрављали снажним аплаузима. Изведен

је богат културно-уметнички ирограм а бригадни хор је задивио певањем југословенских и руских песама.

Одморни и задовољни, Космајци су сутрадан наставили етапни марш од Голубинаца у Батајницу. На нешто бољем и сувљем друму маршевски поредак јединица био је беспрекорнији него прошлих дана. Одмах се видело да су користила указивања старешина на пропусте у маршевској дисциплини и да је то отклоњено. Бригадна колона је стигла у 11 сати и 30 минута у Батајницу. Јединице су размештене у јавним зградама и сеоским кућама да очисте одећу, ратну опрему и оружје. Није занемарена ни лична хигијена, нарочито бријање и шишање бораца да пристојније изгледају приликом уласка у Београд, сусрета са родбином, пријатељима и познаницима.

Скоро истовремено када је Двадесет друга српска космајска била на домаку главног града, Друга и Трећа личка пролетерска бригада су прешле мост на Сави и упутиле се у просторије намењене за њихов смештај и биваковање. Штаб Друге личке и Чета извиђача били су у Палмотићевој улици број 16, а остале јединице у згради Женске гимназије у улици Краљице Наталије, у хотелу "Ројал", Соколском дому у Делиградској улици, згради Шесте мушке гимназије и осталима. Штаб Треће личке пролетерске бригаде, Чета извиђача и Чета за везу сместили су се у хотелу "Праг", а остале јединице у згради Команде града, Дому ратних војних инвалида, Фабрици шећера на Чукарици, касарнама у Топчидеру и на Бањици.

Кад је домаршовала из Батајнице у Београд, Двадесет друга српска космајска бригада се разместила у овим објектима: Штаб бригаде и приштапске јединице у Румунској улици број 20, а остале јединице у згради школе "Војислав Илић", школе "Бранислав Нушић", у приватним становима и кућама у улици Леди Каудри и Сокобањској. Бригадни санитет се налазио у једној вили на Бањици. Борцима је предочено да строго брину о чистоћи, да чувају имовину коју су привремено користили, да је не оштете и не упрљају. Истог дана, 1. децембра, у Београд је умарширала Прва личка пролетерска бригада. Њене јединице су смештене у згради Студентског дома код Вуковог споменика, згради школе "Краљ Петар I ослободилац", у зградама у Призренској и Војвођанској улици. Штаб дивизије налазио се у улици Краља Александра број 12.¹⁶¹

161 Ћ. Орловић. *Шестна личка пролетерска дивизија*, Београд, 1990. стр. 459.

МЕСЕЦ ДАНА У БЕОГРАДУ

Обука, иренаоружање и осшале акшивносии

Полазећи од чињенице шта је прече од пречега, Штаб бригаде одмах је предузео мере да се јединице свакодневно ангажују у војностручној и политичкој обуци, да се брине о пристојном изгледу бораца и старешина, чистоћи њихове одеће, обуће, оружја и ратне спреме.

Већ 2. децембра, у поподневним сатима, у просторији Штаба бригаде одржан је састанак са члановима штабова батаљона да се изврши уобичајена анализа уочених недостатака и добрих страна приликом покрета јединица Бригаде од Лежимира до Београда. На томе проблему, с обзиром да су већ парцијално вршене анализе приликом етапног приближавања Београду, командант, политички комесар и начелник штаба бригаде, нису сувише инсистирали и сугерисали су потчињеним командантима, политичким комесарима и њиховим заменицима да изнесу оно што је, можда, раније остало непримећено. Било је извесних допуна ранијим запажањима и разговор је краће трајао. Био је то, у ствари, извештај увод у оно што предстоји, у разматрање и усвајање плана борбене обуке за месец децембар 1944. године, припрема бораца и старешина да се растану са трофејним оружјем разног порекла и наоружају новим и још неодмашћеним руске производње. Унапред је предочено да јединице и појединци морају уложити много труда да постану, како се изразио политички комесар бригаде Радован Гаковић, мајстори свога оружја и успешно га користе у борби против непријатеља. На заједничком састанку није мимоиђен политички и партијско-скојевски рад у четама и батаљонима, о чијем је значају говорио заменик политичког комесара бригаде Миле Банић, истичући да се прегалаштвом у томе домену. личним примерима, чланова

КПЈ и Скоја јача моралио стање јединица и појединаца. После састанка у Штабу бригаде одржане су смотре чета. Том приликом борци су упознати, поред осталог, шта их очекује у савлађивању војнострукне и политичке обуке и затражено да прилежно уче.

Када се дознало да је Бригада размештена у Београду, борцима су често долазили у посету најближи сродници и пријатељи из града и околине, из више места у рејону Космаја и Подунавља. Долазиле су мајке, очеви, сестре и браћа, да виде и загрле своје најмилије, да их почасте домаћом храном, а није мањкало и пића. Понеко је тек тада дознао да му је најмилији изгубио живот у равници Срема и на Фрушкој гори. Једна мајка није суздржала лелеке и нарицања док јој није речено да јој син почива недалеко од манастира Ћипше. Имала је намеру да његово тело пренесе у родно село под Космајем да вечно почива на сеоском гробљу, али тренутне прилике на Сремском фронту нису то омогућавале. Непланске посете, у свако доба дана, чак и ноћу, донекле су реметиле устаљени војнички ред и дисциплину. А ускратити борцима виђење са родитељима, сестрама и браћом, није било упутно. Стога су одређени дани у недељи за посете и време њиховог трајања.

Јединице Двадесет друге српске космајске бригаде започеле су разноврсну војнострукну обуку, 3. децембра, која је одмах постала интензивна да се борци што боље оспособе за обрачуна са непријатељем. Првог дана обуке извођен је војнички пешадијски егзерцир, руковање оружјем, заузимање става мирно, поздрављање старијих почину, отпоздрављање млађима и престројавање. Радње су више пута понављане да се што више увежбају. Појединцима то није баш годило и гунђајући су тврдили да им је обука тежа него сукоби са Немцима, усташама и домобранима. Командири водова и десетина били су строжи према гунђарошима и одмах их терали да поједине радње понављају више пута и дуже од осталих.

Од нижих и простијих облика војнострукне обуке постепено се напредовало до виших и сложенијих. Већ 9. децембра јединице су почеле да изводе, на смену, наставу гађања из пушака и пушкомитраљеза на стрелишту у близини града.

У поподневним часовима обично су одржавани часови политичке наставе, затим предавања из историје, географије, здравственог просвећивања и описмењавања неписмених. Увече се понекад одлазило у биоскоп да борци и старешине погледају неки руски филм, играни или документарни, из борби јединица Црвене армије. Било је случајева да неки борци први пут у животу гледају филм и зачуђени се питају шта их је то снашло. Временом су навикли да је то нешто сасвим обично и прижељкивали да чешће одлазе у замрачену биоскопску салу.

Првих дана децембра и касније, у Београд су пристизали новомобилисани борци из појединих места у Србији: Трстеника, Крушевца, Александровца, Алексинца, Сврљига, Мачве и осталих крајева. Њима је приређиван топао и другарски дочек и одмах су распоређивани у јединице целе Бригаде. Добијали су оружје и укључивани у обуку. Доласком мобилисаних младића Бригада се бројно повећавала, скоро из дана у дан, до краја месеца достигла завидну цифру од 3.500 бораца и старешина. Њен нагли пораст пратили су одређени проблеми: у првом реду недостатак старешинског кадра да преузме команду и обучава толико људство. Помоћ у старешинама нижих чинова није се могла добити прекомандом из осталих бригада Шесте личке пролетерске дивизије, јер су и оне имале сличне, ако не и теже проблеме у старешинском кадру. Старији борци у Бригади су постављани на командне и политичке дужности у водовима и десетинама и касније, ако су задовољили, добијали и одговарајуће чинове. За разлику од ранијег устројства, када су формацијски имале три вода у свакој чети, долазак нових бораца је условио да се сада формира и четврти вод.

Постепено је вршена замена оружја. Борци и старешине су раздуживани са старим и задуживани новим оружјем које су морали одмастити и припремити да беспрекорно дејствује. Њима су се највише свиђали руски аутомати са добошом, пушкомитраљези са шаржерима од 100 метака и пиштољи. Увођењем у наоружање савременог руског оружја удвостручена је ударна и ватрена моћ свих јединица Бригаде. Понегде су, међутим, задржани трофејни пушкомитраљези "шарци" немачке производње, за које се располагало довољним количинама муниције. Нишан-

ције и њихови помоћници били су изврсно увежбани да рукују овим оружјем и постижу завидне борбене резултате.

Борци су систематски, на часовима теоретске обуке, упознавани са саставом и особинама тек примљеног оружја. Кад им је детаљно све објашњено и кад је пропитивањем проверено да су довољно научили, пришло се практичној употреби руских пушака, пушкомитраљеза, аутомата и митраљеза. Том приликом се показало да су борци савладали основно из руковања оружјем руске производње, али је вежбање настављено несмањеним интензитетом. Примењиван је такмичарски дух у брзини склапања и расклапања пушкомитраљеза, чак и завезаних очију, који је негован и касније у рововима Срема. Такмичари су имали навијаче и посматраче, обично целе јединице којој су припадали, у показивању вештине у томе не баш лаког послу. Остало је запамћено да су највештији били и побеђивали пушкомитраљесци Никола Димитријевић, Благоје Смедеревац, а касније и остали.

Штабови батаљона свакодневно су примали четне извештаје о извршавању планова војничког занимања и рада. Није била реткост да се команданти батаљона нађу на вежбалишту, код неке од чета која је изводила сложенију тактичку радњу и настојала да борци и старешине постигну што запаженији успех. Командант батаљона Војислав Николић Воја присуствовао је вежбама Прве и Друге чете кад су савлађивале задатак "Чета у нападу и одбрани", њиховим командирима указао како се то може остварити брже, боље и вештије. Његов пример следили су команданти остала три батаљона и њихово повремено присуство обради и практичном извођењу вежби на терену показало се корисним. И команде чета чешће су позиване у штабове батаљона да се заједнички сагледа шта је добро а шта није у обуци бораца и старешина.

Ватрена и ударна моћ бригада у саставу Шесте личке пролетерске дивизије ојачана је формирањем самосталних јединица специјалне намене: аутоматичарских, извиђачких, инжињерских, пртивтенковских и осталих.¹⁶² Двадесет друга српска космајска бригада, за време децембарске обуке и пренаоружања у Београду, односно њен штаб, учинио је

162 *Ишио*, стр. 460-464.

много да се Чета извиђача реорганизује, попуни квалитетним и храбрим борцима, да у свако доба дана и ноћи, по невремену и љутим зимским условима на фронту, буде способна да извршава ризикантне и тешке задатке. У њен састав уврштени су новомобилисани младићи из околине Београда, највише из Сланаца и Новог Села. Са старијим и искуснијим друговима из Влашког Поља, Азање, Михајловца, Друговца, Селевца, Малог Пожаревца, они су стицали извиђачка искуства и знања и касније се показали веома сналажљивима у приређивању изненађења непријатељу. Командир чете био је поручник Милан Тешић, заменик командира Ђорђе Стефановић и политички комесар Војислав Штерић Воја. Они су успешно командовали јединицом која је бројала више од 100 бораца.

У планирању и извођењу извиђачко-обавештајних активности Команда чете непосредно је сарађивала и примала задатке од шефа обавештајног одсека бригаде Милорада Стефановића Цинета. Извиђачи су били наоружани аутоматима, пушкомитраљезима, ручним бомбама и бајонетима.

Бригада је имала и Чету за везу коју су сачињавали Радио вод, Телефонски и Линијски вод, који су били снабдевени средствима везе за нормално функционисање. Формиран је одсек заштите народа у Бригади, на чијем је челу био Миле Ђукић, а његов заменик Радован Јовановић Рака, до тада командир чете у Другом батаљону. Знатном повећању бројног стања бораца Бригаде морало се прилагодити материјално и санитетско збрињавање. Формирана је Команда позадине бригаде која је бринула о снабдевању свим материјалним и прехранбеним потребама. Команданту позадине били су потчињени интендант бригаде, његови помоћници, референт за наоружање и убојна средства. Он је вршио непосредни увид у позадинску делатност и прилагођавао је повећању укупне борбене активности Бригаде.

Партијска и скојевска организација, ирекоманде и описмењавање

Политичко-партијски рад, који су организовали политички комесари, њихови заменици и руководиоци Скоја, спроводио се наизменично са војнострукном обуком, обично у поподневним и вечерњим сатима. На часовима су

проучавани поједини чланци из листова "Борбе" и "Политике". У четама и водовима посебно су држана предавања и дискутовано о следећим темама: Први светски империјалистички рат, Циљеви Народноослободилачке борбе, Непријатељи народа и његове ослободилачке борбе, Народна власт и Стање на светским фронтовима. Редовно су одржавани партијски и скојевски састанци. На дневном реду тих састанака претежно су биле активности из свакодневног рада и занимања јединица, са захтевима да чланови партије и скојевци обавезно служе личним примерима и предњаче у подстицању осталих бораца да што боље савладају војнострукну обуку, да се коректно и војнички дисциплиновано понашају, да негују другарство, пожртвовање, да сузбијају појаве малодушности, дезертерства и неморала. Разговарано је о омасовљењу партијских и скојевских организација, како да се то чини, али је било и секташења према младим одважним људима.

Из једног дописа¹⁶³ секретара Бригадног комитета Скоја Светозара Тинкића Тозе секретарима батаљонских руководстава и актива Скоја самосталних јединица да му доставе месечни извештај о раду, најбоље се види, из његових кратких теза шта треба да се напише, шта је тренутно билО актуелно у скојевској организацији: организацијско стање, број чланова Скоја на лицу места и одсутних. Број неорганизованих омладинаца. Социјални састав чланства и руководства. Кратке оцене о раду руководица. Проблеми у вези са организацијом, на пример неразумевање руководица који нису укључени у рад Скоја, недисциплина и неактивност чланова. Ниподаштавање и спречавање у раду чланова Скоја од стране неорганизованих (мисли се на неучлањене омладинце у скојевску организацију, примедба М.Г.). А то је случај групе интелектуалаца, Београђана, у једној чети Четвртог батаљона. Даље се тражи да извештаји садрже рад по секторима, да обухвате проблеме дезертерства, слабе борбености, недисциплинованости, лошег расположења младих бораца, низак ниво политичке свести, неморалан однос између другарица и другова и остало... Уз извештаје су затражена најмање по четири квалитетна дописа за омладинске листове "Млади оорац" и "Омладину", уз напомену ако има квалитетних чланака да се може послати и витце.

¹⁶³ Допис се налази у архиви Секције бригаде.

У организационом погледу постојале су партијске и скојевске организације у четама, батаљонима, самосталним и приштапској јединици бригаде. Њихов рад обједињавали су Бригадни комитет КПЈ и Бригадни комитет Скоја и свакодневно им помагали.

На челу Бригадног комитета КПЈ био је Миле Банић до половине јануара 1945, када је прекомандован на другу дужност, а заменио га је Ђуро Кричковић. И омладински руководиоц Трећег батаљона Војислав Плећаш Воја, омиљен међу младим борцима, премештен је на нову дужност. Приликом опроштајног говора другарицама и друговима са којима је стојички подносио ратне тегобе, испраћен је правим овацијама и повицима "Живео нам друг Воја". Био је неустрашив у борбама, у затишју и на митинзима уверљив говорник у предвиђању краха фашизма, у прорицању боље и лепше сутрашњице. Због низа изузетних врлина, он је био омладински делегат Двадесет друге српске космајске бригаде на Првом конгресу Уједињеног савеза антифашистичке омладине Србије УСАОС.¹⁶⁴ После Плећашевог одласка, дужност омладинског руководиоца и батаљонског секретара Скоја поверена је Драгољубу Јевтовићу Драгану, прекаљеном у дотадашњим борбама на Космају, у бици за Београд и окршајима у Срему. Промења је било и на командним дужностима. Командант Првог батаљона Војислав Николић Воја прекомандован је у Штаб дивизије, за начелника Оперативног одељења, а командовање батаљоном је поверено Мирку Чубрилу.

Знатан број бораца Двадесет друге српске космајске бригаде, с обзиром да је њено бројно стање било импозантно, око 3.500 људи, прекомандовано је у састав Прве пролетерске дивизије, свакодневно ангажоване у савлађивању непријатеља на Сремском фронту, при чему је имала осетних губитака у погинулима и рањенима. Сачуван је списак људства Другог батаљона, упућеног у прекоманду, у коме су ова имена и презимена: Светомир Блажић, Александра Јовановић, Станко Ђукановић, Тихомир Буљезовић, Душан Илић, Миливоје Марковић, Душан Нешић, Ђурђе Марковић, Милош Димитријевић, Ђорђе

¹⁶⁴ Конгрес је одржан у Београду од 16-19. новембра 1944. Опширније в. *Хронологија СКЈ и радничког покрета*, том 2, стр. 316-317.

Јовановић, Средоје Рељић, Милорад Ђукановић, Стојша Јтацковић, Јован Николић, Радоје Здравковић, Милија Марјановић, Миодраг Стојиљковић. Светислав Степановић, Борисав Кесеровић, Новак Поповић, Драгорад Херцеговић, Миодраг Димитријевић, Станислав Јоцић, Душан Стаменковић. Алесандар Божић. Душан Аврамовић. Милован Петровић, Јосип Јовановић, Живорад Јовковић, Властимир Будинкић. Петар Јовичић, Будимир Виторовић, Тихомир Тодоровић, Миливоје Маретић, Драгослав Владимировић. Живадин Којић, Војислав Димитријевић, Владимир Стефановић. Ђура Милић, Димитрије Димитријевић, Никола Стојановић, Миодраг Крсмановић и Драгољуб Радовановић. Били су то млади добровољци и мобилисани борци који су основну војностручну обуку савладали у Београду. Из остала три батаљона такође је прекомандован извештан број бораца у јединице којима је недостајало људство.

У јединицама Бригаде, посебно међу новомобилисанима, било је доста неписмених бораца. Професор Благота Јовановић организовао је алфаветске течајеве, ангажовао ђаке и студенте да неписмене описмењавају и просвећују. Помагао им је у раду и проверавао какве успехе постижу. Описмењавање је започето док се Бригада налазила на Космају и касније на Сремском фронту али је то чињено. због честих борби и покрета, нередовно и са прекидима.

Боравком Бригаде у Београду, поред војностручне и политичке обуке, нашло се времена и за описмењавање бораца. Професор и борац Јовановић се потрудио да набави што више буквара и прибора за писање. Формирао је алфаветски течај у јединици која је била смештена у згради основне школе "Бранислав Нушић" на Вождовцу. У једној просторији налазила се школска табла и доста креде. Неписмени су испунили учионицу и сели у ђачке клупе. Већина њих осећали су се далеко нелагодније него да се пред бетонским бункерима. Бело почетно слово азбуке на црној подлози табле, написано професоровом руком, оловкама су морали уписати у свеске са линијама. Најпре велико, а затим мало слова А, док не би испунили целу страницу. Какво је то мучење и презнојавање било. Неки су намеравали да напусте учионицу, али строга вој-

ничка дисциплина није то дозвољавала. И професорова понављања, да је неписмен човек слеп код рођених очију. Да би неписмени брже и лакше савладали азбуку и постизали бољи успех, професор Јовановић је слова разврстао на неколико група, по сличности, да се лакше сричу и памте. Полазници течаја били су задовољни оваквим начином описмењавања и најскептичнијима слова више нису била бауци и несавладиве препреке. Професор Јовановић се старао да се борци и старешине образују и просвећују. Држао им је предавања из историје, географије и других образовних предмета. Из тих области писао је образовне чланке и објављивао у четним новинама.

Културне и сиоршке активности

Културно-просветни одбори у четама и батаљонима били су организатори и носиоци различитих културних активности. Они су реорганизовани и попуњени новим члановима, наклоненим уметности, за време боравка у Београду. Њиховим заузимањем припремане су приредбе и одржаване четвртком и недељом. Позоришна група и бригадни хор зајднички су наступали и одушевљавали гледаоце. Њихов наступ, 22. децембра 1944, у 15 сати, у сали основне школе "Војислав Илић" са одабраним програмом, често је прекидан аплаузима бораца и старешина. Најпре је наступио Бригадни хор, добро увежбан, под диригентском палицом умешног диригента Богдана Бабића, отпевао "Хеј Словени", затим "Марш Шесте пролетерске дивизије" и одушевљену публику подигао на ноге. На сличан начин поздрављени су извођачи сплета популарних народних песама: "Каранфил", "Борјана", руских народних песама "Думу-Дума" и "Тари-Бари". Борац Жика Тодоровић, надарен за рецитовање, говорио је песму Владимира Назора "Мајка православна", а дует на хармоници и гитари одсвирао неколико народних песама. Изведена је једночинка "Светски рат", нашег славног комедиографа Бранислава Нушића. Како је представа примљена сведочи, између осталог, запис у бригадном листу: "На страни поступци мајора у пензији Арсе Поповића који на опипљив начин описује

стратегију и ратно оружје, иремлативши просиоце своје кћери, изазвали су буру смеха међу гледаоцима..."¹⁶⁵

Скоро истоветну представу Позоришна група је извела за Београђане у препуној сали Официрског дома и спонтано је награђивана аплаузима. Новчани приход од продатих улазница уплаћен је у корист наших ратом опустошених крајева. Позоришна група је наставила да даје приредбе војсци и народу и учвршћује везу између позадине и фронта.

Борци и старешине са дужним пијететом сећали су се својих другова, палих у бици за Београд, у групама одлазили и полагали јесење цвеће на њихове гробове. У Гарашаниновој улици (сада Светозара Марковића) налазио се гроб Едуарда Арамбашића, официра, који је погинуо у борби за ослобођење Београда и сахрањен на месту погибије. Његови другови су се побринули да се Арамбашићеви посмртни остаци, уз уобичајене војничке почасте, сахране на партизанском гробљу. У име његових другова и бораца опроштајне говоре су одржали Живорад Маниташевић и Борисав Рашовић.

У борбама у Срему живот је изгубила храбра болничарка Вукосава Чакић и сахрањена у подножју Фрушке горе, недалеко од Илока на Дунаву. Њен отац, не знајући да му ћерка није жива, дошао је да је потражи и посети. Морала му се рећи истина. Од бола је занемео и кад се касније прибрао, замолио је политичког комесара бригаде да му се помогне да ћеркине посмртне остатке пренесе у Београд. Знајући да је Чакић изгубио и сина у борби против фашиста, комесар се побринуо да се Вукичине кости пренесу у Београд и сахране, у очевом присуству, поред њених палих сабораца на Новом гробљу. Тим поводом у бригадном листу о Вукици је, поред осталог, написано: "Била је храбра и, презирући смрт, летела је у прве редове да, под кишом куршума, извуче рањене другове. Вршећи светлу дужност болничарке, пала је у борбама код Илока."¹⁶⁶

Спортским активностима бораца и старешина, зависно од прилика у Београду и Бригади, посвећивано је довољно

165 Бригадни лист *Космај*, година I, број 1, страна 16.

166 *Исто*, страна 13.

пажње. Полазило се од чињенице да је у здравом телу здрав дух и слободни тренуци су коришћени за утакмице у фудбалу, одбојци и осталим дисциплинама. У јединицама Бригаде било је професионалних спортиста, у првом реду боксера, који су имали могућности да тренирају за време децембарског боравка у Београду.

Заменик политичког комесара батаљона Душан Николић је дошао на идеју да би се у оквиру Дивизије могла формирати солидна боксерска екипа и организовати први бокс меч у ослобођеном Београду у корист фонда за помоћ рањеницима и настрадалима у рату. Предлог је прихваћен у Штабу дивизије и Штабу бригаде. Душану Николићу је поверено, с обзиром да је у Двадесет другој српској космајској бригади било највише професионалних и боксера аматера, бораца и старешина, да руководи припремама за први екипни меч у ослобођеном Београду.

Нешто раније, 11. децембра, у граду је већ одржана боксерска приредба, али то није било екипно такмичење.

Николић је успоставио сарадњу са познатим организаторима боксерских мечева Томом Станисављевићем, Александром Живановићем и Милорадом Гарковићем Сикијем. С њима је договорено да се изврше солидне припреме боксера и закаже боксерски дуел између екипе Шесте личке пролетерске дивизије и комбиноване екипе Београда.

Тренинг је трајао десетак дана под надзором поменутих боксерских стручњака. На спортским странама листова "Политике" и "Борбе" неколико пута је писано о предстојећем боксерском такмичењу и изазвало живо интересовање љубитеља племените спортске вештине.

Меч је заказан у сали биоскопа "Београд", која је могла да прими око 1.000 посетилаца, а интересовање је било петоструко веће. Прилично скупе улазнице од 200 и 300 ондашњих динара, брзо су распродате. У фонду за рањенике и настрадале у рату нашло се око 360.000 динара, а 50.000 динара је утрошено на одржавање приредбе.

Одређени су такмичарски парови: Аца Тадић - Саво Тарана, Лазар Џебина - Стеван Ристић, Влајко Марковић - Гоја Смиљанић, Миле Родић - Ванкета Николов (Бранко Предић). Ђовани Градо - Крона Илић, Стеван Елијаш

- Тубин Здравковић, Гаша Филиповић - Никола Димитријевић Ница, Бора Смољић - Љубомир Младеновић. Није записано нити се учесници сећају имена и презимена деветог боксерског пара. За суђење у рингу ангажоване су угледне и популарне судије Влада Поповић, Никола Адамовић и Миодраг Радосављевић. Организација меча била је боља него што се могло очекивати у ратним приликама. Тискање на улазу у биоскопску салу отклањали су редари и чувари реда. Нико се није могао прокрасти и без улазнице ући у салу.

Меч је почео у заказано време. Међу посматрачима и навијачима били су командант и политички комесар Шесте личке пролетерске дивизије, команданти, политички комесари бригада у њеном саставу и остале старешине. Понеко је жустро навијао за свога љубимца и чешће је узвикивано: леви кроше, аперкат, директ!... У борилишту су пљуштали ударци и навијачке страсти нису сплашњавале. У претпоследњем мечу резултат је био нерешен, односно 8 према 8. На реду је била одлучујућа борба између потпоручника у боксерском дресу и рукавицама Саве Таране и његовог противника Александра Тадића Аце, популарног и омиљеног београдског боксера. Тренутак пре њиховог дуела, док је чекао позив да уђе у ринг, Сави Тарани пришао је командант дивизије Ђока Јованић и упитао га да ли зна какав је резултат. Одговорио је да зна. Командант је затражио победу и вратио се у седиште у првом реду.

У рингу су потом запљуштали ударци. Тарана је наваљивао да противника ударцима обори на под, а он је вешто ескивирао и узвраћао. Гледаоци из Двадесет друге српске космајске и осталих бригада нису се суздржали да разним повицима не бодре свог љубимца и салом се орило: Удри потпоручниче! Замисли да си на фронту! Сустигни га! У плексус! Борба два искусна ривала била је тешка. Смењивали су се напади и противнапади. Судија у рингу, на крају је подигао Таранину руку и прогласио га победником. Меч је завршен са 10 према 8 у корист боксерске екипе Шесте личке пролетерске дивизије. То је прославлено у свим њеним јединицама, а најбучније у Двадесет другој српској космајској бригади у чијим је редовима било највише боксера и бораца са оружјем у рукама.

Сећајући се давнашње боксерске приредбе, Сава Тарана је касније напнсао: "Била је то моја последња борба у рингу, последња и најмилија победа, јер смо се убрзо вратили на Сремски фронт. У првом јуришу, неколико дана касније, несрећно сам рањен, баш у руку, тако да ми је оштећена лева подлактица. Иначе, био сам у најбољим годинама и могао сам, да није било последица од рањавања, да се још дуго и успешно такмичим..."¹⁶⁷

У Београду је организован једномесечни средњи официрски курс који је похађало 15 старешина Двадесет друге српске космајске бригаде: Драган Танкосић, заставник, Бранко Радујко, старији водник, Милан Спасић, старији водник, Никола Босанац, заменик командира чете, Сима Галин, заставник, Никола Поповић, заменик командира чете, Илија Дизија, старији водник, Радисав Стојићевић, водник, Јозо Маћука, заставник, Лазо Босић, потпоручник, Радован Тарац, заменик командира, Милорад Бркић, командир чете, Божо Мрђа, командир чете, Никола Вујановић, поручник и Јанићије Ранковић Мића, заменик команданта батаљона. После завршеног курса, крајем децембра, они су враћени у Бригаду и распоређени на разне командне дужности. Начелник штаба бригаде Илија Палија је прекомандован на дужност команданта Артиљеријске бригаде Шесте личке пролетерске дивизије.¹⁶⁸

У време разноврсне војнострукне обуке, реорганизације, попуне новомобилисаним људством Двадесет друге српске и осталих бригада Шесте личке дивизије, за време њиховог децембарског боравка у Београду, офанзивне борбе на Сремском фронту водиле су Прва пролетерска, Једанаеста крајишка, Двадесет прва српска, Пета крајишка ударна дивизија, затим делови 52. и 223. дивизије Црвене армије, ојачани са два артиљеријска и два пука гардијских ракетних бацача "каћуша", са тежњом да освоје преостале немачке одбрамбене линије у Срему: Црвену, двоструку Нибелуншку и последњу Зелену и угрозе непријатеља у Славонији.

167 Изјава Саве Таране. У документацији Секције бригаде.

168 *Зборник НОР-а*, том I, књ. 10, док. 165, стр. 586-625; више о борцу и команданту Илији Палији в. *Друга личка пролетерска бригада, Зборник сјећања*, Београд, 1988, стр. 468-469 и 484-485.

Црвену линију немачке одбране, коју је посела и бранила 118. немачка ловачка дивизија, јачине око 21.000 војника и официра и више од 200 артиљеријских оруђа разних калибара, напале су дивизије Првог пролетерског корпуса, 3. децембра, у садејству са јединицама 68. стрељачког корпуса Црвене армије и наишле на жесток отпор. Напади нису престајали наредне ноћи и сутрадан. Извршен је десант у позадини немачке одбране код Опатовца и она је озбиљно уздрмана. Јединице Првог пролетерског корпуса и црвеноармејци стекли су борбену предност и нису је испуштали из руку. Непријатељ је напokon савладан на целој ширини Црвене линије и присиљен да се ужурбано повлачи. Освојени су Илок, Ердевик, Шид и више сремских села. Гоњење је настављено без предаха и Немцима није допуштено да се озбиљније консолидују на двострукој Нибелуншкој линији која је савладана у жестоким напади-ма и противнападима. Њеним освајањем отворен је пут јединицама Првог пролетерског корпуса и 68. стрељачког корпуса Црвене армије да избију, 7. децембра, пред Зелену линију немачке одбране, последњи фортификацијски утврђени положај, који се није могао освојити. Она се пружала од леве обале Саве, источно од Брчког, преко Рачиновца, Страшинаца, Сољана, Врбање, Спачве, у ствари источном страном железничке пруге и друма за Винковце, Отоку, Привлаку преко Оролика, Берка, Грабовца, Сотинске пустаре и Сотина на десној обали Дунава. На овоме простору, у децембру 1944. године, крвариле су јединице Прве пролетерске, Пете крајишке, Једанаесте крајишке, Двадесет прве српске ударне дивизије и делови 68. стрељачког корпуса Црвене армије и нису га могли освојити. Непријатељ је ојачао Зелену линију своје одбране довођењем знатних снага из позадине да одсудно брани железничку пругу и друм између Брчког и Винковаца, од непроцењивог значаја за извлачење јединица Групе армија "Е" из долине Дрине и североисточне Босне. Истовремено је спречаван продор јединица Првог пролетерског корпуса и јединица 68. стрељачког корпуса Црвене армије да се не домогну линије између Винковаца и Осијека и добију ослонац за дубљи продор у Славонију.

После неколико неуспелих напада на Зелену линију, јединице 68. стрељачког корпуса су повучене са Сремског

фронта у Мађарску, а њих су замениле, 21. децембра, јединице 1. бугарске отечественофронтовске армије на сектору од десне обале Дунава код Сотина до Оролика. Штаб Првог пролетерског корпуса наредио је дивизијама под својом командом да нападну, 22. децембра, линију непријатељске одбране од Отока до Босути, уз истовремене нападе 3. и 8. бугарске дивизије на сектору фронта од Оролика до Сотина. У вишедневним тешким борбама није слоњена непријатељска одбрана на Зеленој линији. Напади су обустављени, 28. децембра, и пред целом поменутом линијом се прешло у одбрану.

Због неуспеха и недовољне борбености, јединице 1. бугарске армије су повучене са Сремског на Дравски фронт у Мађарској, а њихов одсек фронта преузеле су јединице Прве пролетерске и Пете крајишке ударне дивизије. Први пролетерски корпус је преименован, наредбом врховног команданта Јосипа Броза Тита, 1. јануара 1945. године, у Прву армију НОВЈ коју су сачињавале Прва пролетерска, Пета крајишка ударна, Шеста личка пролетерска, Једанаеста крајишка ударна, Двадесет прва српска ударна дивизија и Прва коњичка бригада.¹⁶⁹

Јединице новоформиране Армије преузеле су, 2. јануара 1945, одбрану и нападе дуж целе Зелене линије одбране од леве обале Саве до десне обале Дунава. Одлазак бугарских јединица убрзао је повратак Шесте личке пролетерске из Београда на Сремски фронт да ојачају његову одбрану. Извесна непријатна изненађења пореметила су замисао Штаба Прве армије да се Двадесет друга српска космајска и личке бригаде распореде на делу Зелене линије и тамо офанзивно дејствују.

¹⁶⁹ *Војна енциклопедија*, том 7, Београд, 1974. стр. 4836.

ПОНОВО НА СРЕМСКОМ ФРОНТУ

У лакицу Босуша

Штаб дивизије, у сарадњи са штабовима бригада, детаљно је разрадио редослед, време и начин одласка јединица из Београда на линију Сремског фронта. Борци су се надали да ће Нову 1945. годину дочекати и прославити у главном граду, у веселом расположењу са Београђанима, али је то прилично поремећено. У поподневним сатима, 31. децембра, Првој и Другој личкој пролетерској бригади је наређено да се припреме за покрет преко моста на Сави. Борцима је објашњено да ће маршевати у дубину Срема. Због изненадног онемогућавања новогодишњег славља за које су се припремали, многи су зажалили, али наређење за покрет значило је беспоговорно извршење.

Под пуном ратном спремом борци Прве личке пролетерске напустили су зграде у којима су боравили месец дана, сврстали се у батаљонске колоне и кренули према Земуну. Новогодишњу ноћ провели су марширајући до железничке станице у Земуну. Ујутру су сели у воз и одвезли се у Руму у којој су заноћили. Друга и Трећа личка пролетерска и Двадесет друга српска космајска бригада провеле су Нову годину у Београду, уз скромну вечеру и пригодни програм у неким батаљонима.

Првог новогодишњег дана Друга личка бригада, у поподневним сатима, прешла је из Београда у Земун, ту се задржала до наредног дана, а затим возом, продужила у Руму. Два батаљона треће личке пролетерске бригаде су транспортовани, 3. јануара, возом до Сремске Митровице, пешке продужили у Бачинце, а за њима су сутрадан стигли остали батаљони. Двадесет друга српска космајска бригада превезла се, 3. јануара, до Сремске Митровице. маршујући продужила на конач у Мартинце и наставила пут за Малу Вашицу.

Док су се бригаде Шесте личке пролетерске дивизије приближавале непријатељском борбеном распореду на Сремском фронту, Немци су предузели муњевити напад из рејона Отока и Босутских шума на положаје јединица Двадесет прве српске ударне дивизије код Комлетинаца, Доњег Новог Села да им пресеку одступницу на исток и преко Босута.

Под непосредном командом Штаба 34. немачког армијског корпуса, 7. СС немачка дивизија "Принц Еуген", желећи да преотме раније изгубљену двоструку Нибелуншку линију, најпогоднију за одбрану у Срему, смело је наступала, нарочито њен ојачани 14. пук, уз подршку 30 бело обојених тенкова и самоходних оруђа. У драматичној и крвавој борби, јединица Двадесет прве српске дивизије: Четврта, Пета, Тридесет прва и Двадесет прва српска шумадијска бригада су пружале отпор и одступале да се извуку из окружења на леву обалу Босута и трпеле осетне губитке.

У критичном тренутку у помоћ им је пристигла Прва пролетерска и Пета крајишка ударна козарска бригада да задрже непријатеља да не пређе преко реке.

У новонасталој неповољној борбеној ситуацији, Штаб Прве армије наредио је Шестој личкој пролетерској дивизији да се њене јединице, тако рећи, трком упуте лакту Босута и појачају одбрану на угроженом сектору фронта.¹⁷⁰ Из Шида, у који је нешто раније стигла, Прва личка пролетерска бригада је похитала, у свануће, 4. јануара, према ушћу Спачве у Босут код Апшеваца и посела одбрамбене положаје. Два батаљона Друге личке пролетерске бригаде увече су стигла на леву обалу Босута, код села Нијемаца и низводно реком, заменили јединице Прве пролетерске и Пете крајишке ударне козарске бригаде, преморене у тридесетчасовним тешким борбама.

Двадесет друга српска космајска бригада стигла је сутрадан на ватрену линију код Подграђа, у недовољно брањени простор између положаја Прве и Друге личке пролетерске бригаде. Она је, у ствари, преузела положаје Пете српске ударне бригаде која је извучена из борбе и упућена у позадину да се одмори и сређује.

¹⁷⁰ Зборник НОР-а, том I. књ. 18. док. 1, стр. 8.

Трећа личка иролтерска бригада је задржана у дивизијској резерви у рејону села Илинаца. У наређењу Штаба армије Штабу дивизије је прецизирано да се јединице сместе у источном делу села Нијемаца, у Подграђу, Апшевцима, Липовцу, Илинцима и Малој Вашици, да се изгради чврста одбрамбена линија, почевши од јужног дела Дјелетоваца, од левог крила борбеног распореда јединица Прве пролетерске дивизије и низводно левом обалом Босута до Липовца. Јужно од села Нијемаца Босут прави велику окуку, у виду клина који је урањао у територију коју су браниле јединице Шесте личке пролетерске дивизије. Да би се ова неугодност отклонила, линија фронта исправила и знатно скратила, лички пролетери и Космајци су успоставили мостобран на десној обали реке и одлучно га бранили. Оваквим распоредом заштићено је село Подграђе у коме су се сместиле знатне снаге Двадесет друге српске космајске бригаде.¹⁷¹ Обезбеђен је правац од Босутских шума да се заштити леви бок Дивизије и целог армијског борбеног распореда. Јединице Прве коњичке бригаде биле су распоређене на простору Адашеваца, Моровића, Вишњићева са задатком да извиђају и контролишу Јамену и остала села на левој обали Саве.

На достигнутој линији западно од Подграђа, јединице Двадесет друге српске космајске бригаде даноноћно, на смену, копале су ровове, саобраћајнице, градиле земљане бункере, заклоне да лакше сачекују и одбијају налете непријатеља. На проходнијим правцима постављене су противтенковске и пешадијске mine и остале препреке на предњем крају бригадног одбрамбеног положаја. На мост преко Босута, код Подграђа, постављен је најразорнији експлозив да се активира у случају налета немачких тенкова и моторизације. Позади прве борбене линије уређивани су прихватни положаји. У копању ровова и фортификацијским радовима ангажован је дивизијски Инжињеријски батаљон и мештани оближњих сремских села. Радило се својски, у прилично неповољним условима, при веома ниским температурама, до минус 15 степени, повременим дејством непријатељске артиљерије и минобацача из рејона Отока и Комлетинаца. Снег је био висок до колена, а Босут око-

¹⁷¹Иаио.

ван дебљим ледом. Доста бораца нису имали одговарајућу зимску одећу, обућу и није била реткост да цвокоћу од несносне хладноће. Постојала је опасност да и оружје за- таји на прениским температурама. У ископаним и маскира- ним заклонима позади прве борбене линије, борци су ложили ватре и на смену се грејали. Ноћу су вршени мањи препади на непријатељске предстражарске положаје источно и југоисточно од Комлетица. Једном приликом чета Космајца, са командиром Николом Поповићем и за- меником политичког комесара Другог батаљона Душаном Николићем, прешла је залеђени Босут да непријатељу при- реди изненађење. Убрзо је дошло до жестоког сукоба. Надмоћнији непријатељ је приморао целу чету да узмиче, дајући отпор, на полазне положаје. Приликом повратка преко Босута умало није дошло до трагедије. Непријатељ- ски минобацачи осули су паљбу на залеђену реку и лед је попустио на неколико места. Борци су успели да се повуку без губитака, али је заменик комесара батаљона Душан Николић склизнуо у ледено гротло начињено експлозијом минобацачке гранате. У близини се нашао четни курир Душан Симић, прискочио му у помоћ и некако га извукао на површину. У сквашеном шињелу и униформи, обуће напуњене водом, заменик комесара се трком запутио до прве сеоске куће да се огреје и осуши војничку одећу.

Мештани Подграђа, претежно Хрвати, били су предус- ретљиви и гостољубиви према борцима и старешинама Двадесет друге српске космајске бригаде. Седмог јануара, на православни Божић, уз празничне честитке, борце су чистили колачима и вином. Празник је прослављен, уз богатију трпезу, у напуштеном делу села, у коме су живели фолксдојчери и побегли испред Личана и Космаја- ца, остављајући пуне куће, стоку и живину. Интендант ба- таљона је дозволио да се закоље више кокошака и прасића, да се наточи више посуда вина и слављенички наздравља уз укусне залогаје какви се ретко добијају на првој линији фронта. У поподневним часовима Бригадна културна еки- па извела је богат културно-уметнички програм за борце и мештане.

Штаб 34. немачког корпуса вршио је регруписавање је- диница и јачао њихове одбрамбене положаје. У борбу је уведена, уместо 7. СС дивизија "Принц Еуген", 41. немачка

пешадијска дивизија, Јачине три пука, Ојачана артиљеријом, тенковима, извиђачким и позадинским јединицама. Она је распоређена од Градине у Спачванским шумама, источном страном Комлетица, преко Дионице, Оролика до Берка. Њен 1232. гренадирски пук, Борбена група "Бургермајстер" и усташко-домобранске јединице, били су пре-прека јединицама Шесте личке пролетерске дивизије да не продру у Комлетице, Оток, на друмску и железничку комуникацију између Винковаца и Брчког. Два преостала гренадирска пука, 1230. и 1231, држали су положаје северно од Босута до Берка и спречавали јединице Прве пролетерске дивизије да не постигну успехе на томе делу Зелене линије. На одсеку фронта од Берка до Сотина на Дунаву била је 117. немачка ловачка дивизија и одбијала нападе Пете крајишке ударне дивизије.¹⁷²

Невоље извиђача

Извиђачи су се, понекад, обично ноћу, прокрадали у непријатељски борбени распоред да ухвате "живи језик" и доведу у Штаб бригаде, команданту Радославу Маричићу који је често истицао да му је потребан заробљеник да дозна и појединости о променама у немачком борбеном распореду. Командир Извиђачке чете се трудио да му испуни жељу и групе најодважнијих, међу којима су били Петар Пушара, Витомир Војиновић, Војислав Штерић, Јулијана Каштоварац, Радивоје Анђелковић, Стеван Крњачић, Милосав Михаиловић и остали, упућивао у тешке и ризичне подухвате. Немачке предстраже су откривале ко се прикрада и одбијале их назад.

Тек 8. јануара група извиђача намамила је у клопку и заробила немачког подофицира и два војника и довела их у Штаб бригаде. Обавештајни официр бригаде Милорад Стефановић и његов помоћник Радован Јовановић Рака саслушали су "живе језике" и добили значајне податке о бројном стању и распореду непријатељских јединица у ре-

172 М. Гончин. *У рововима Сремског фроша*, стр. 232.

јону Комлетица. Заробљеници су свезаних руку спроведени у Штаб дивизије на ислеђење и да открију стварно стање на ширем сектору фронта.

Поред извиђача и групе добровољаца су одлазиле у лов на "живе језике" да се добију свежији подаци и провери да ли је дошло до неких промена у непријатељском распореду, на положајима испред Двадесет друге српске космајске бригаде. У ризичан и неизвестан подухват су кренули Драгољуб Јевтовић Драган, Миленко Јуришић, Благоје Смедеревац и Никола Димитријевић Ница. Њима су се желеле придружити Јулијана Каштоварац и Јелица Иватовић, смеле скојевке, али су их другови, страхујући да не страдају, одбили обећањем да ће другом приликом поћи. Ловци "живог језика" били су наоружани аутоматима, ручним бомбама и ножевима. Ноћу су се прикрали до утврђених немачких положаја, ћутке се споразумевали, слабо видљивим покретима глава и рукама. Вребали су прилику да ускоче у ров пред собом и шчепају неког немачког војника, да му завежу уста и онемогуће да повицима затражи помоћ, али... На левој страни од ловаца "живог језика", на удаљености педесетак метара, заграктао је аутоматско оружје и зрна шиштећи пљуштала изнад Драганове, Благојеве и Николине главе. Група Немаца је предосетила да у близини имају нежељене госте, изашла из ровова и пошла им у сусрет. Ситуација је била више него критична. Тројка није имала другог избора него да обазриво измиче. У једном тренутку, незнано зашто, Благоје Смедеревац се хитро усправио, потегао обарач аутомата и дужи рафал сручио према групи Немаца. Узвраћено му је из више аутомата и пушкомитраљеза. Погођен је крикнуо и стропоштао се, обливен сопственом крвљу, на смрзлу земљу и заћутао. Услед непрекидне ватре непријатељског оружја, другови нису успели да му прискоче, да га понесу и очајни су измицали према положају сопствене јединице. Командиру чете поднели су извештај шта их је снашло и тужни се нису могли смирити у топлој земуници. Уплакане су им пришле Јулијана Каштоварац и Јелица Иватовић и ридајући захтевале да се Благоје, макар и мртав, донесе и сахрани на гробљу у оближњем селу.

Наредне ноћи ојачана група бораца је успела, користећи густу маглу и ноћ, да мртвог друга донесе на сопствени положај, да га сутрадан сахране уз почасне плотуне и присуство скоро целе чете.

Тренутно дефанзивна тактика непријатеља испред положаја Двадесет друге српске космајске бригаде омогућавала је батаљонима да се чешће смењују на првој борбеној линији, обично после 24 сата, да се повуку на резервну борбену линију, фортификацијски добро уређену, да се одморе и посвете разним активностима. Сагледавши добре и слабе стране борбеног распореда јединица под његовом командом, проценивши да би непријатељ могао предузети офанзивније нападе, Штаб дивизије донео је одлуку да се ноћу, 10. и 11. јануара, изврше знатнија прегруписавања на поседнутим положајима. Положаје Двадесет друге српске космајске бригаде, у центру дивизијског борбеног распореда, преузеле су јединице Треће личке пролетерске бригаде. Први и Други батаљон су били на ватреној линији, у рејону Других њива и Градине, а Трећи и Четврти батаљон у бригадној резерви у Доњем Новом Селу. У истом селу налазио се Штаб бригаде и приштапске јединице. Двадесет друга српска космајска бригада је померена на лево крило дивизијског положаја и заменила Прву личку пролетерску бригаду у рејону Апшеваца, Липовца и Батроваца са задатком да спречава налете непријатеља из упоришта у Босутским шумама. Штаб бригаде се сместио у Апшевцима и одржавао сталну везу са батаљонима на положају и у бригадној резерви. Добивши смену, Прва личка пролетерска бригада је повучена у дивизијску резерву и да ојача дубински положај дуж канала од Градине на Босуту према Илинцима и југоисточно од Товарника. Друга личка пролетерска бригада држала је положаје на десном крилу дивизијског борбеног распореда, километар источно од Комлетинаца и уређивала резервни положај недалеко од села Нијемаца. Утврђивању борбених положаја посвећивана је изузетна пажња од доласка јединица Шесте личке пролетерске дивизије на Босут, 5. јануара и касније. О томе сведочи извештај Штаба дивизије, упућен Штабу Прве армије, у коме је записано, између осталог, и ово: "Предстражарске положаје утврђује пешадија, а главне пешадија и инжињерија. Ровови се копају појединачни и групни, као и

за митраљеска гнезда, са траверзама за стојећи, клечећи и лежећи став. Према томе, како где подводност земљишта дозвољава. Где год је могуће копају се и земунице..."¹⁷³

Изузешна будућности

Свакодневно је бринуто о животима бораца и да не доживе неко изненађење од окрутног и лукавог непријатеља. Неизвесност је била присутна дуж ватрених положаја Космајаца и није се могло предвидети када ће нападачи налетети да окушају ратну срећу. У патролама, на предстражарским местима и осматрачницама, борци су се претварали у око и уво да Немце, ако крену напред од сопствене линије одбране, правовремено примете и ошину пушкомитраљеском и митраљеском ватром. А они се нису олако усуђивали да нападну одбрамбене линије Космајаца, знајући да их то може коштати знатних жртава. Једино су њихова артиљерија и тешки минобацачи, смештени позади Комлетинача и ближе Отоку, повремено дејствовали на целу одбрамбену линију јединица Дивизије и нису, с обзиром на добро урађене ровове и заклоне, наносили губитке борцима и старешинама. Понекад су, истина, претежно лакше рањавани поједини борци који не би на време умакли у склоништа.

Опасност је истовремено вребала из дубине поплавлених Босутских и Спачванских шума. Разливена вода се замрзла, услед ниске температуре, понекад чак и до минус 25 степени. Тада је мочварни и непроходни терен постајао тако чврста подлога да је могао издржати тежину непријатељских тенкова, ако би напали положаје Космајаца на левом крилу дивизијског борбеног распореда. Штаб бригаде брижљиво је проучио новонасталу ситуацију, повољну за непријатеља и наредио да се максимално повећа будност у јединицама на истуреним положајима. Оне су појачане противтенковским оруђима и противтенковским минама које су вешто постављене на шумским путевима. Непрекидни боравак крупнијих јединица, чета и батаљона, на

¹⁷³ Зборник НОР-а, том I, кн>. 18, док. 12, стр. 35.

положајима, на несносном мразу и преЈакоЈ студени, ниЈе прошао без немилих последица. Неколико бораца и старешина добило је промрзLINE различитог интензитета и затражили су помоћ лекара.

У јединицама Двадесет друге српске космајске бригаде, распоређеним дубински, позади прве борбене линије, у рововима и земуницама, захваљујући вишедневном затишју, борци су се бавили културно-просветним радом, описмењавањем започетим још у Београду, писањем чланака за џепне новине и бригадни лист "Космај". У првим покушајима да нешто више напишу о ратној збиљи, таленат су испољили Петар Стевчић, Драган Марковић, Југослав Ђорђевић, Данило Јаребица, Војислав Штерић, Стеван Јовановић, Живорад Маниташевић и њихови прилози радо су читани. Касније су проналажени и други борци са смислом за писање и пружана им је подршка од редакције бригадног листа. Неки су толико заволели новинарски посао, успешно га вршили, понекад под фијуком куршума и наставили касније, у ослобођеној отаџбини да се баве новинарством. Најпознатији су Родољуб Андрић, Драган Марковић, Петар Стевчић и остали.

У бригадном листу објављивани су прилози од користи за војно-стручну и политичку обуку, културно и просветно изграђивање бораца и старешина. НиЈе занемаривано здравствено и опште образовање. Прилоге за бригадни лист, из поменутих домена, обично су писали зналци свога посла и поучно утицали на читаоце.

У организовању дописничке мреже у Трећем батаљону и прикупљању дописа за бригадни лист прилежно је радио Миленко Јуришић Чапајев, сналажљив и храбар. по занимању фудбалер, који је раније играо у подмлатку "Југославије" и касније у "Графичару". Кад би редакција припремила лист "Космај" за штампу. Јуришић је тада преузимао бригу да се бригадна новина што пре одштампа. Одлазио је у Београд, у штампарију "Планета", са рукописима за штампање, бринуо о техничком прелому, изгледу листа и задовољан се враћао да га подели борцима на фронту. Ликовном обликовању листа знатно су допринели Александар Жужул Саша и Миленко Карановић. Неки Карановићеви цртежи неустрашивих бораца су објављени у бригадном листу, међу којима профил лица пушкомитраљесца Гојка Живковића и његовог помоћника Владислава Илића и осталих.

На положајима код Босута и Босутских шума, борци и старешине Двадесет друге српске космајске бригаде показали су завидну вештину у копању ровова, земуница, разних склоништа и фортификацијском уређењу предњих положаја. Захваљујући таквој предузимљивости јединице су имале солидна склоништа и нису трпеле губитке од непријатељске артиљеријске и минобацачке ватре. Дуж целог бригадног положаја будност бораца и старешина непрестано је била на висини. Непријатељски извиђачи и диверзанти, и поред неколико покушаја, нису успевали да се прокраду у позадину Бригаде да остварују своје рушилачке намере. На време су примећивани и одбијани убитачним рафалима. Појединци и јединице Космајаца, у целини гледано, испољавали су висок борбени морал и свакодневну издржљивост, нарочито у неповољним временским условима, при ниским температурама када се крв ледила у жилама, оружје се замрзавало и отказивало.

У предстражарским рововима, на осматрачницама, прозебли борци држали су оружје под пазусима да му очувају такву температуру да сваког трена, у случају налета непријатељских војника, успешно дејствује. У ненормалним приликама налазило се времена за политички и образовни рад са борцима и старешинама у рововима. Штаб дивизије се уверио, не једном, да су Космајци у свему дорасли друговима из осталих бригада, који су имали више ратног искуства и није заборављао да им искаже заслужене похвале.

Муњевити наиади и црошивнаиади

Команда 34. немачког армијског корпуса није одустајала од намере да њене јединице: 41. тврђавска и 117. ловачка дивизија, ојачане 7. СС дивизијом "Принц Еуген", продру дубље у Срем, преотму двоструку Нибелуншку линију одбране, коју су изгубили, већ је речено, у борбама почетком децембра 1944. године, да се ту опет утврде и одсудно бране. И не само то. Немачки команданти су планирали да њихове јединице муњевитим продорима зађу за леђа јединицама Прве армије НОВЈ: Првој пролетерској, Петој крајишкој ударној и Шестој личкој пролетерској

дивизији, да им прекрате одступницу и нанесу поразе. Припреме и прегруписавање немачких јединица вршене су убрзано и у највећој тајности. У времену од 12. до 15. јануара на фронт у Срему је доведена, из рејона Бијељине и Брчког, 7. СС дивизија и размештена у Вуковару. Сотину, Петровцима, позади борбеног распореда 117. ловачке дивизије, да у погодном тренутку прође кроз њен поредак и напредује у захвату друма према Ловасу и Товарнику.¹⁷⁴

Обавештајна служба Прве југословенске армије није открила шта непријатељ припрема и намерава. Чак се није предвиђало, због неповољних временских услова, дубоког снега и превелике хладноће, да ће непријатељ прибећи офанзивним ударима и пореметити доста статично стање дуж целе линије Сремског фронта. Очигледно се веровало подацима добијеним од "живих језика", да су непријатељске јединице припремљене за дужу одбрану и рововску војну. Извиђачи и ловци "живих језика", међутим, обезбеђивали су податке само на правцима њиховог ограниченог кретања, а недостајао је потпуну увид у распоред и намере непријатељских јединица на целој Зеленој линији од Дунава до Саве. Било је, истина, обавештајних података да Немци распоређују нове јединице дуж железничке пруге и друма од Брчког према Винковцима, али томе није придаван посебан значај. Мислило се, заправо, да се тим правцем нешто живље и масовније него раније, из долине Дрине и североисточне Босне, извлаче јединице немачке Групе армија "Е" према Срему, Славонији и Мађарској. У томе је било истине, али и нешто друго: припрема изненађења јединицама Прве армије НОВЈ и муњевити удари на њихове положаје.

У време затишја пред буру, Двадесет друга српска космајска бригада, са командантом Радославом Маричићем Капларом, политичким комесаром Ђуром Љуштином, његовим замеником Ђуром Кричковићем и начелником штаба Ђуром Дробцем, чврсто је држала већ поседнуте положаје код Апшеваца, Подграђа, Јгиповца, не слутећи да ће их морати напустити скоро без озбиљније борбе да би избегла прекраћивање одступнице и посела наредне положаје за одбијање непријатељских напада. У сличној ситуацији

174 Зборник НОР-а, том XII. кн>. 4, док. 198. стр. 802.

биле су Друга и Трећа личка пролетерска бригада на одбрамбеној линији од Босута, испред источне стране Комлетинада, преко Господарских њива, до споја са десним крилом Двадесет друге српске космајске бригаде код Градине. Прва личка пролетерска бригада се налазила у дивизијској резерви, на простору између Илинаца и Товарника, да учвршћује прихватну одбрамбену линију поред канала према Градини. Артиљеријска бригада посела је ватрене положаје у близини Илинаца, а три дивизиона минобацача код села Нијемаца.¹⁷⁵

У свануће, 17. јануара 1945. године, најпре је започела канонада немачке артиљерије на положаје јединица Прве армије НОВЈ да се оне збуне и знатније неутралишу. На правцу главног непријатељског удара нашле су се Пета крајишка ударна дивизија, на ватреној линији од Дунава, источно од Сотина, преко Грабова до железничке пруге између Чаковаца и Негославаца. Истом силином артиљерија је тукла јединице Прве пролетерске дивизије, распоређене на положајима од Берка, преко Оролика, до Босута у рејону Ђелетоваца. Јединице Шесте личке пролетерске дивизије, међу којима и Двадесет друга српска космајска бригада, трпеле су мање артиљеријско бомбардовање и одлучне чекале да одбијају нападе непријатељске пешадије. А ојачани 1232. немачки пук и Борбена група "Бургермајстер" нису пошли напред. Штаб дивизије и штабови бригада међусобно су се консултовали и није им било јасно зашто гренадири не излазе из ровова да јуришају на Космајце и Личане када се жестока борба распламсавала на њиховом левом крилу, уз почетне успехе 7. СС "Принц Еуген" и 117. ловачке дивизије, које су наступале смело и упорно. Њима су се супротстављали пролетери. Црногорци и Крајишници. Понегде су се обрачуни завршавали борбом прса у прса и обострано високим губицима.

Уз подршку тенкова који су наступали друмом од Сотина према Товарнику, есесовци су освојили положаје Прве и Десете крајишке бригаде и журили према Ловасу. Код Берка Немци су упали у ровове и траншеје бораца Бригаде "Италија", и нанели им знатне губитке и присилили

¹⁷⁵ Зборник НОР-а, том I, књ. 18. стр. 172.

их да се панично повлаче. Присебност и борбену умешност испољили су борци Осме црногорске ударне, Прве пролетерске и Треће крајишке пролетерске бригаде. На ударце непријатеља узвраћали су снажним ударцима, али су се поступно морали повлачити са прве одбрамбене линије. Жилав отпор пружали су борци Четврте крајишке и Прве југословенске бригаде и узмицали према Товарнику и Шиду. Муњевито наступање есесоваца према Ловасу је открило да је њихов основни циљ да што пре избију у Товарник, да спрече одступницу главнини Прве армије НОВЈ, да је опколе и униште. Док се водила драматична и крвава борба на правцима одбране и одступања Прве пролетерске и Пете крајишке ударне и тек уведене у борбу, из армијске резерве, Једанаесте крајишке ударне дивизије, на положају јединица Шесте личке пролетерске дивизије, још није било озбиљнијих борби. Једино су немачки извиђачи, у маскирним белим оделима и тешко уочљиви на снежној подлози, изненада пришли близу дела положаја Двадесет друге српске космајске бригаде, који је бранила Прва чета Трећег батаљона, под командом Николе Поповића, али су дочекани доста прецизном ватром и једва се повукли, носећи мртве и рањене, на полазне положаје. У сузбијању њиховог наступања истакли су се Радослав Шипетић, Драгољуб Милосављевић, Милан Дамјановић, Благоје Стојановић и Мирко Станковић. Из даљине, из рејона Отока, огласила се непријатељска артиљерија. Гранате су звиждећи рониле у дубоки снег испред бригадног положаја Космајца, експлодирале, а неке прелетале у дубљу позадину и промашивале циљеве. Штаб бригаде, штабови батаљона и команде чета, већ обавештени шта се догађа северније, према Дунаву, на борбеним линијама Прве пролетерске, Пете и Једанаесте крајишке ударне дивизије, предузимали су мере да осујете било какво изненађење и опкољавање од стране немачких јединица. Ојачано је лево крило бригадног борбеног распореда да се непријатељу не дозволи да искористи пошумљени терен и крене у крилни обухват. На тај осетљиви правац обазриво је пребачена Трећа чета Другог батаљона, под командом Радована Бановића, да појача осигурање осетљивог бригадног бока, да извиђа дубину пошумљеног и залеђеног земљишта. Ојачане извиђачке патроле које су предводили Миле Свилар, Љу-

бисав Михаиловић и Милорад Радивојевић, претражиле су околину и нису наишле на непријатеља. Било је то извесно изненађење и сумњиво Космајцима који су постали максимално будни дуж целог бригадног положаја.

И поред изузетних борбених напора Прве пролетерске, Пете и Једанаесте крајишке ударне дивизије, да се непријатељ заустави, у томе се није успевало. У неповољној ситуацији Штаб Прве армије НОВЈ је одлучио да се заузму нови одбрамбени положаји и одолева дрским нападачима. У борбу је уведена и Двадесет прва српска ударна дивизија, на простору Шаренграда, на десној обали Дунава, да спречава продор непријатеља низводно реком, да противнападима дејствује према Ловасу и Опатовцу. Пета крајишка ударна дивизија која је претрпела осетне губитке у људству и наоружању, распоређена је у рејону Новак Бапске, Моловина и Сота да штити правац од Ловаса и угрожава непријатељске нападне колоне на друму од Сотина према Товарнику. Првој пролетерској дивизији је наређено да се распореди у рејону Шида, Беркасова, Прњавора, Кукујеваца, а једну бригаду ангажује у одбрани Товарника, спречавању наступања непријатеља друмом од Илаче и Шидских Бановаца. Једанаеста крајишка ударна дивизија је повучена у армијску резерву, размештена у Гибарцу и западном делу Бачинаца. Прва коњичка бригада је задржана на положајима у Моровићу, Вишњићеву и Адашевцима. Шестој личкој пролетерској дивизији, без обзира што њени положаји фронтално нису били угрожени, наређено је да их без борбе напусти да се не би нашла у непријатељском окружењу на левој обали Босута и на рубу Босутских шума. Поседање нових положаја и прегруписавање, дивизије Прве армије НОВЈ, морале су извршити претежно ноћу, 17. и 18. јануара.¹⁷⁶

У складу с армијским наређењем за поседање и утврђивање нових положја, Штаб шесте личке пролетерске дивизије издао је заповест, увече 17. јануара, штабовима бригада да се њихове јединице распореде у Илинцима, Адашевцима и Гибарцу. Усмено и писмено је образложено зашто се то чини: да је непријатељ у току дана продором од Сотина према Опатовцу, на положаје Пете крајишке дивизије.

¹⁷⁶ Зорник НОР-а, том I, кн>. 18, док. бр. 21, страна 67-68 и стр. 178-180.

зије, а такође и на положаје Прве пролетерске дивизије од Берка и Оролика. Даље се каже: "У свом надирању непријатељ је успио да продре у Мохово, а са другим краком преко Ловаса у северни део Товарника."¹⁷⁷

Прва личка пролетерска бригада ноћу је стигла југоисточно од Шида, на простор између доума према Гибарцу и железничке пруге и Јужније према Чировцима. Њени батаљони одмах су почели, без обзира на умор и неиспаваност бораца и старешина, да копају ровове и заклоне и утврђују тек поседнуте положаје.

Испред њих у Товарнику, водила се огорчена борба и чула се хука тенковских мотора. Јединице Прве пролетерске дивизије покушавале су тренутно немогуће, да надмоћнијег непријатеља одбију назад...

Друга личка пролетерска бригада, после мањих борби са непријатељем на Босуту, увече се повукла у Илинце и Малу Вашицу. Ујутру је осванула у Адашевцима, два батаљона распоредила на положаје између коте 88 и 91, у близини железничке пруге и Шида, а два задржала у резерви. Трећа личка пролетерска бригада повукла се испред непријатељских положаја код Комлетинаца, увече стигла у рејон Подграђа и Нијемаца и после краћег задржавања ноћу продужила у Илинце. Инжињерци Бригаде порушили су мостове и прелазе на Босуту да омету и успоре напредовање претходница 41. немачке гренадирске дивизије. Бригада је имала задатак да напада и туче непријатеља који је продро у јужни део Товарника, да му препречи наступање према Босуту и Сави. Први батаљон уорзо се сукوبيо са надмоћним Немцима и није устукнуо. Борци су залегли у дубоки снег и одбили наредни жешћи напад. Цела Бригада ујутру се распоредила од друма Илинци-Нијемци према Пасјим вешалима, Кондрашици и Селиштима да сачекује и одбија налете непријатеља.

У дивизијској заштити

Штаб дивизије, у доста тешкој ситуацији, главни терет борбе наменио је Двадесет другој српској космајској бригади коју је цео дан држао у борбеној готовости на дотадашњим положајима да штити одступницу осталим једи-

¹⁷⁷ Ишо. Документ бр. 23, стр. 69-70.

ницама. Немачка гренадири, изузимајући повремено дејство њихове артиљерије и минобацача, нису се усуђивали да Космајце енергичније нападну и покушају их потиснути даље од Босутских шума и Босута. Бригада је ноћу, у 23 сата, добила наређење да без борбе, непримећена од непријатеља, напусти добро уређене положаје, да одступи у Малу Вашицу и Адашевце, да организује одбрану од Градине на Босуту до железничке пруге јужно од Товарника. У духу таквог наређења Други батаљон је распоређен од пруге до Аљмоша, Трећи јужније, до коте 87, а Четврти према Градини. Први батаљон је остао на ранијем положају код Подграђа. Оваквим распоредом Космајци су били заштитница јединицама Прве пролетерске дивизије и Треће личке бригаде, које су присиљаване да се повлаче од Товарника према Шиду.¹⁷⁸

У преподневним сатима, 18. јануара, Космајци су били поштеђени непријатељског напада и будно су ишчекивали. Борцима је највише сметала хладноћа и доста дубок снег. На положају под ведрим небом, у снежним рововима, многи су поцупкивали да се колико-толико загреју, али је то мало вредело. У поподневним сатима уследило је непријатно изненађење и сукоб са непријатељем. Десно крило бригадног борбеног распореда остало је незаштићено, после 14 сати, када је Трећа крајишка пролетерска бригада приморана да се повуче према Шиду. Немци су избили у бок Другом батаљону и озбиљно га угрозили. Захваљујући снажљивости команданта Радоја Радојевића, политичког комесара Јосипа Бешића, заменика команданта Јанићија Ранковића Миће и командама чета, Батаљон се умешно престојио са западне стране према северу, железничкој прузи, одакле су налетели Немци у белим маскирним униформама, наносио им губитке и нису могли напред.

Ситуација се погоршавала из часа у час. Главнина јединица Прве армије НОВЈ се повлачила скоро на целој ширини армијског фронта. Понегде је покушавано да се организује задржавајућа одбрана, али су немачке дивизије, особито 7. СС "Принц Еуген", напредовале и по цену великих жртава. Њихове тенковске јединице биле су изложене честим и снажним бомбардовањима авиона са црвеним пе-

178 Зборник НОР-а, том I, књ. 18, стр. 70.

токракама на крилнма и трупу. Они су наизменично доле-тали са аеродрома у Руми, митраљирали непријатељске тенковске колоне и стрељачке стројеве, успоравали њихово наступање, али их нису, чак и уз снажан отпор пролетерских и ударних дивизија, могли зауставити.

Увече, 18. јануара, стање на целом фронту одбране Прве армије НОВЈ било је доста критично. Немци су упали у Шид, Новак Бапску, али нису остварили најбитније: да пресеку одступницу и опколе главнину Прве армије. После заузимања Шида постојала је опасност да ће немачке јединице продужити према Сремској Митровици и Београду.

У време када су Немци освојили Шид, Двадесет другој српској космајској бригади је наређено да се убрзаним маршем упуту у Адашевуце и поседне нове положаје. Штаб бригаде је наредио Првом батаљону, тек пристиглом са ранијих положаја, ојачаном Водом противтенковских пушака, да се распореди западно и северозападно од Адашеваца и спречи продор непријатеља друмом од Шида у Малу Вашицу. На десном крилу заузео је положаје Трећи батаљон, а Други и Четврти су задржани у бригадној резерви. Поседање одбрамбених линија се дешавало у густом мраку, без упознавања конфигурације земљишта и какве су снаге непријатеља испред положаја два батаљона. Таквим подацима није располагао ни Штаб бригаде. Стога је тренутно учињено колико се могло. Преморени од борби пре неколико часова и напорног покрета до Адашеваца, борци на положају су трпели несносну хладноћу и ослушкивали вреву пуцњаве разног оружја у оближњем Шиду. По томе су могли закључити да пролетерске и ударне бригаде пружају снажан отпор непријатељу и да га неће пустити источно од града. Најмање се помишљало да би Немци ноћу могли кренути јужно од Шида и напасти јединице Двадесет друге српске космајске бригаде. Најгоре се, ипак, догодило неочекивано и брзо за Први и Трећи батаљон. Ојачана претходница 7. СС немачке дивизије "Принц Еуген", обучена у бела маскирна одела, до зуба наоружана аутоматским оружјем и снабдевена ручним бомбама, скоро невидљива у дубоком снегу, прикрала се положајима Трећег батаљона Космајаца и отворила жестоку ватру. Грувале су ручне бомбе, аутоматске пушке и пушкомитраље

се утркивали у испаливању дужих и краћих рафала. Чули су се крици и јауци смртно погођених и рањених бораца којима се није могло притећи у помоћ. Здрави су насумице одговарали на ватру непријатеља и запаничени узмицали. Нису вредели претећи повици командира чета и водова да се не одступа, да се залегне у дубоки снег и нападачи проређују и заустављају. У ватреном кркљанцу и пометњи најхрабрији су натрашке узмицали, рафалима обарали маскиране есесовце и штитили одступницу несналажљивим друговима. У томе су се истицали Милош Милошевић, Јулијана Каштоварац, Драгољуб Јевтовић Драган, Јелица Нastiћ, Драгољуб Јовановић, Милосав Стефановић, Антоније Поповић, Слободан Михаиловић, Велимир Костић и заштитили више својих сабораца. У довикивању преплашеним друговима да се саберу и безглаво не беже чули су се прекорни гласови Јулијане и Јелице како их није срамота да их жене штите. Чувши то, неки су се посрамили, застали, кренули назад да се придруже малобројнима у спречавању есесоваца да не залазе у дубину села. Несносна пуцњава није престајала и у борбеном распореду Првог батаљона који је настојао да избегне борбу прса у прса и налет есесоваца на најугроженији сектор који је бранила Друга чета под командом Драгана Танкосића и Милета Јаћимовића. У први мах очувана је присебност бораца и старешина, нападачима пружан организован отпор док изненада, повлачећи се у неред, нису налетели запаничени борци Прве чете Трећег батаљона да што пре измакну јужној страни села. Њима се придружила пратећа чета, оставивши део тежих оруђа на истуреном положају, претрпевши извесне губитке у погинулима и рањенима. Штаб Првог батаљона и команде чета нису успели да спрече пометњу и борце приволе да слушају наређења. Једино им је преостајало да пружајући отпор нападачима, пожуре за јединицама које су тешко сустижали. Изостала је помоћ у оваквим неугодностима јединица са којима се садејствовало. Друга и Трећа личка бригада су одступале, према наређењу Штаба дивизије, преко Бачинаца и Кукујеваца да поседну положаје у рејону Кузмина. Прва личка пролетерска бригада, после упада есесоваца у Шид, повукла се источно од града, на део канала и утрину Крчевине да затвори правац према Сремској Митровици. Минулог

дана она је имала жесток судар са непријатељем на ирилазу Крчевинама и одбила га назад. Прикупљајући се југоисточно од Адашеваца, изложени повремено минобацачкој ватри непријатеља, Космајци су успели да се среде, да се ставе под команду својих штабова батаљона и команди чета, да организовано, користећи ноћни невид, да их непријатељ не примети, одступе у Бачинце, у залеђину положаја Прве личке пролетерске бригаде.

У селу је уследио предах у неколико ушорених кућа. Психички и физички преморени борци, под непријатним утисцима из минуле борбе и паничног повлачења, прилегли су на голе подове хладних сеоских кућа и одмах заспали. За то време Штаб бригаде, на основу наређења Штаба дивизије, да се ојача одбрамбена линија и чвршће затвори правац према Шиду, планирао је поседање нових положаја и распоред батаљона. Командант бригаде Радослав Маричић Каплар, чувши најближе сараднике о тренутном стању у јединицама, био је мишљења да Први батаљон није способан за увођење у борбу и комесару бригаде Ђури Љуштини наредио да се испита како је дошло до страданије.¹⁷⁹

Ујутру је почело поседање и утврђивање бригадног одбрамбеног положаја. Четврти батаљон, са командантом Јованом Бабићем и политичким комесаром Миливојем Радоњићем, заузео је положај на друму јужно од Пањика, до коте 82. Трећи батаљон, под командом Душана Врачара и Луке Јововића, распоређен је од поменуте коте преко Михајловца и железничке пруге до коте 91. Северно од друма између Гибарца и Бачинца, на простору Ратковаче и Бусије, залегао је Други батаљон, са командантом Радојем Радојевићем и политичким комесаром Јосипом Бешићем. Први батаљон је задржан у бригадној резерви у Бачинцима да се сређује и оспособи за темељнија борбена дејства.

Сурова казна

После завршеног распоређивања и одласка три батаљона на положаје у ешалонираном поретку целе Дивизије све до Кузмина и обале Саве, уследили су непријатни тренуци за борце и старешине Првог батаљона. Построје-

¹⁷⁹ *Исшо*, сгр. 181.

ним и проређеним четама критички су говорили командант и политички комесар батаљона, не баш бираним речима, прекоревали потчињене због самовољног напуштања одбрамбене линије у тренутку кад је непријатељ постигао изненађење. Највише критике је сручено на Пратећу чету и њеног командира. Она је изгубила, поред неколико погинулих и рањених, 2 тешка минобацача, 2 тешка митраљеза, противтенковску пушку, 2 сандука мина за минобацаче и 2 товарна коња. Одступање у нeredу из Адашеваца названо је кукавичлуком какав се не памти. Борци су стрепећи, стојећи у мразном сеоском дворишту, са зебњом слушали оптужбе команданта и политичког комесара и претпостављали да се разговор о очигледном поразу неће добро завршити. Борцима Пратеће чете Александру Дринди, Станку Митровићу, Стевану Мрђеновићу је сметало што командант и политички комесар ни јепном речју самокритички не кажу нешто о својим пропустима, о поседу неповољних положаја, непознавању намера непријатеља и веровању да ноћу неће наступати. Стојећи у другој врсти, један поред другог, они су се обазриво сашаптавали и одустали од намере да се претпостављенима" супротставе. Проценили су да то не би ублажило напету атмосферу. Напротив. Могло је условити горе од горега. А оно је, на жалост, дошло кад је у ушима бораца одзвонило да се сурове казне морају одмах изрећи и извршити. Неопростиви грех је приписан борцу који је бежећи бацио противтенковску пушку из које ни метка није испалио. Изречена му је казна смрти~стрељањем. Он се скаменио и занемео. Већина његових другова Је увидела да се престрогб поступа, желели су да то искажу, али су се суздржавали да им се не узврати да су и они запаничени бежали. Дрхтећи суздржано Љубисав Рајић се усудио да брани другаГда Је нечиЈа кривица далеко већа од губиткаТпротивтенковске пушке, али је строго опоменут да заћути. Бацивши противтенковску пушку да би измакао из канџи смрти. да жив есесовцима не би допао шака, унезверени борац је доживео трагичну судбину. Сурово кажњавање је неповољно одјекнуло у целој Бригади, а тада је било касно да се оно спречи.

У подне је уследио састанак Штаба батаљона и критичко сагледавање сопствених пропуста. Састанку је при-

суествовао политички комесар бригаде Ђуро Љуштина и брижљиво пратио ток дискусије. Није му се свидело прећуткивање сопствених слабости појединана, а одобравао је искрену критику и самокритику. Био је више него љут због свега немилог што се догодило прошле ноћи. За пропусти је окривио чланове Штаба батаљона а највише команданта Мирка Чубрила који је деградиран, смењен и упућен у једну чету за обичног борца.

У ешалонираном покрету Дивизије, Двадесет друга српска космајска бригада налазила се на другом по реду одбрамбеном положају, одмах позади Прве личке пролетерске бригаде на првој линији одбране, која је спречавала јединице [^]есесоваца^{*}[^] да не прокрче пролаз према Сремској Митровици, а тиме штитила остале бригаде дивизијског борбеног распореда. Заштићени од напада непријатеља, Космајци су ужурбано утврђивали своје иоложаје и били припремљени, у случају надмоћи есесоваца, да обезбеде прихват борцима Прве личке, да се заједно одупру нападацима. Жестина удара Немаца почела је слабити и логично се помишљало да су они заморени. У томе је било неке истине, али... Команданту 34. немачког корпуса генералу Хелмуту Фелмију основно је било да дивизије под његовом командом, када нису успеле да опколе и униште јединице Прве НОВЈ, поседну двоструку Нибелуншку линију и одсудно је бране. Он је наредио, 19. јануара увече, да се 41. тврђавска и 117. ловачка дивизија, приметно повлаче на Нибелуншку линију која је убрзано уређивана, уз помоћ усташких и домобранских јединица и становништва мобилисаног у оближњим селима, према упутствима и под строгим контролом немачких инжињеријских официра. Док се то дешавало, у борбама на фронту ангажоване су 7. немачка СС дивизија и Борбена група "Бургемајстер" које су имале добру залећину и обезбеђене прихватне положаје. Нибелуншку линију од Товарника до Батроваца на обали Босута и нешто дубље у Босутским шумама, посела је 41. немачка тврђавска дивизија. Она је практично највећим делом била припремљена да се супротстави, после извлачења есесована из борбе, бригаама Шесте личке продетерске "дивизије, да их спречи да противударом не стигну на првобитне положаје на Босуту код Подграђа, Апшеваца, Нијемаца и Комлетинаца. На Нибел-

луншкој линији од Товарника преко Ловаса до Мохова на Дунаву распоређена је 117. немачка ловачка дивизија. Повлачењем поменутих немачких дивизија на Нибелуншке положаје, напади есесовских и јединица Борбене групе "Бургемајстер" су ослабили на целој ширини њиховог нападног фронта.¹⁸⁰ Иницијативу су поступно преузимале дивизије Прве армије НОВЈ, понегде прелазиле у противнападе и постизале успехе. Прва личка пролетерска бригада, у садејству са Петом крајишком козарском бригадом, напала је есесовце на источном рубу Шида, 21. јануара, у намери да их потисне и уђе у град. Жестока борба је трајала око дан и непријатељ је почео попуштати и узмицати. Увече су Личани и Козарчани упали у град и водили тешке уличне борбе. Штаб Двадесет друге српске космајске бригаде је очекивао наређење да се придружи Првој личкој и Петој крајишкој козарској бригади да појача њихову ударну моћ, али до тога није дошло јер се непријатељ ужурбаном повукао сат пред поноћ. Штаб дивизије није желео да се стечена иницијатива над непријатељем испусти из руке. Из Кукујеваца је упутио Другу личку пролетерску бригаду према Адашевцима, а Трећу личку из Кузмина према Шиду. Двадесет друга српска космајска бригада није померана са достигнутих положаја и тренутно се налазила у дивизијској резерви.¹⁸¹ На десном крилу јединица Шесте личке дивизије успехе су постизале и непријатеља потискивале Једанаеста крајишка, Пета крајишка и Двадесет прва српска ударна дивизија. У борбу је уведена и Друга пролетерска дивизија из армијске резерве. Из Адашеваца јединице Друге личке пролетерске бригаде су продужиле према Малој Вашици и Градини и увече се сукобиле са жилавим противником. Други батаљон је јуришао на непријатељско упориште и тешко га освојио. Немци су побегли у суседне Илинце и предузето је гоњење. Други и Трећи батаљон су упали у село, целу ноћ водили борбу, али непријатељ није пристајао да положи оружје. Ујутру је извео жесток противнапад и батаљоне Личана присилио да се повуку источно од села. Истог јутра 7. фебруара источно од Илинаца, на простору између Шида према Товарнику, борбе је водила Прва личка пролетерска бригада.

180 М. Гончин, *У рововима Сремског фронца*, стр. 299.

181 *Зборник НОР-а*, том 1, књ. 18, стр. 185-190.

Преузимање иницијативе на целом Сремском фронту и делимични успеси поистакли су Штаб прве армије да изда заповест штабовима дивизија за напад на непријатеља на линији Мохово, Товарник, Илинци, уз образложење да су преотети Новак Бапска, Беркасово, Адашевци, Мала Вашица, Шид, да се борбе воде испред Мохова, Товарника и у делу Илинаца. Дивизијама је постављен задатак да потуку непријатеља на одбрамбеној линији од Мохова на Дунаву преко Ловаса, Товарника, Илинаца до Батроваца на Босуту.¹⁸²

У време издавања армијске заповести, бригаде Шесте личке пролетерске дивизије практично су је већ спроводиле у дело нападајући непријатеља у Товарнику, Илинцима, тежећи према Босуту, дубље у систем његове одбране.

У 10 сати, 22. јануара, преморену Прву личку пролетерску пред Товарником одменила је тек пристигла Трећа личка пролетерска бригада, остварила садејство са десним суседом и поподне су заједно покушали да слома отпор Немаца на делу Нибелуншке линије у варошици, али им то није успело. У нападу на Илинце Друга личка пролетерска бригада је рачунала на успех. Њој је придодато више оруђа Артиљеријске бригаде и минобацача да претходно неутралишу најбрањеније ватрене тачке у систему непријатељске одбране.¹⁸³ Штаб дивизије истовремено је наредио Двадесет другој српској космајској бригади да садејствује Другој личкој пролетерској бригади у рејону Илинаца и обезбеђује правац од Босутских шума. У 2 сата после поноћи, 22. јануар 1945. године, Бригада је кренула из Бачинаца и ујутру стигла у Адашевце. У селу се задржала до 8 сати и продужила у Малу Вашицу. На то одредште је стигла око 11 сати и била спремна за увођење у борбу. Командант бригаде Радослав Маричић, политички комесар Ђуро Љуштина и његови заменици састали су се са командантом Друге личке бригаде Драганом Ракићем, политичким комесаром Миланом Павичићем, замеником политичког комесара Јовом Хинићем, начелником Штаба Владимиром Мандарићем и командантом Артиљеријске бригаде Илијом Палијом, да утврде план напада, садејство,

182 *Ишо*, док. 29, стр. 82-85.

183 *Исто*, стр. 188.

обезбеђење бокова, правце наступања батаљона и продоре у позадину непријатељског борбеног распореда. Заједнички је договорено да се непријатељско упориште у Илинцима нападне у 17 сати, уз претходну снажну артиљеријску и минобацачку ватру. Два сата раније, Четврти батаљон Двадесет друге српске космајске бригаде напао је непријатеља у Градини на Босуту и брзо га савладао. Командант дивизије Ђоко Јованић, сазнавши за успех Четвртог батаљона, предложио је команданту бригаде Маричићу да тежиште напада, у зависности од развоја борбене ситуације, усмерава према Апшевцима и Подграђу.

Скојевац на венној сирази

У први сумрак уследио је напад на упориште Илинце и борба је постајала све жешћа. Први батаљон је нападао источну страну Илинаца, а Четврти батаљон Друге личке бригаде нешто северније, у намери да крилним обухватом избије на западну страну села на друм према Нијемцима и коти 85. Два преостала батаљона су задржани у бригадној резерви и спремни за нападе. Борба је дуже трајала и било је знатних губитака на обе стране. Заузето је неколико непријатељских отпорних тачака и упорно се настојало да се остале неутралишу. Немци су били тако припремљени да из руку не испусте ни педаљ Нибелуншке линије и предузели су противнападе. Батаљони су најпре задржани у наступању, а затим одбачени на полазне положаје. У борби је погинуо командант батаљона Илија Рашета, командир чете Никола Бешир и још 30 бораца, а 128 их рањено. Немци су, такође имали знатне губитке, али су добили појачање и нису се дали савладати. Без обзира што Илинци нису освојени, Други и Трећи батаљон Двадесет друге српске космајске бригаде су наступали од Градине, у намери да савладају непријатеља на котама 82 и 84, у шуми Дубовици, да угрозе Апшевце и Подграђе на Босуту. Било је то смело наступање у дубину добро брањеног непријатељског борбеног распореда. За Другим и Трећим наступали су Први и Четврти батаљон Космајаца да се, према потреби, уведу у борбу. У наступном строју налазио се Штаб

бригаде и приштаиске јединице. До жешћег окршаја дошло је у 18 сати када су Други и Трећи батаљон јуришали на непријатеља у рововима и заклонима на рубу шуме Дубовице и Драгановице. Ватром из пушкомитраљеа и аутоматског оружја, употребом ручних бомби, кундака и бајонета, непријатељ је избачен из прве линије ровова и натеран у дубину шуме. У нападу су предњачили заменик командира чете Ђура Лукић, водник Михајло Бауман, Миодраг Васиљевић, Енри Волпати, Цветко Калас, Ђуро Миљковић, Пантелија Матић, Слободан Михајловић, Велимир Костић, Ђура Павић, Милан Станковић, Стеван Курбалић, Миладин Милошевић, Јован Роклић, Бранко Прстојевић. Будимир Божанић и остали. Непријатељ је пружао снажан отпор у ледом окованој и оснеженој шуми, али се рачунало да неће дуго одолевати. У случају његовог повлачења или предаје, Други батаљон је припремљен да напредује северно од Драгановице, према Селишту, да се тако нађе иза леђа непријатељу у Илинцима и продужи у Подграђе. Таква замисао није остварена због поноћних противудара непријатеља из дубине шуме. На његове противударе је узвраћено противударима стрељачких стројева Другог и Трећег батаљона и за три сата борбе ништа се битније није променило. Мртвих је било на обе стране. Живот је изгубио и храбри скојевац Милорад Драгојевић и другови су га донели, са осталим погинулима, на полазним положај који се пружао каналом од Градине преко утрине Трновац до левог крила борбеног распореда Друге личке пролетерске бригаде. У бригадном листу "Космај" о сахрани Милорада Драгојевића је написано: "Другови су га изнели из ничије земље и сахранили крај самих положаја. Био је то дирљив и нем погреб. Тишину је прекидао само звиждук непријатељских хитаца. Земљу на хумци другови су поравнали са највећом пажњом. Затим су начинили крст од посивелих дасака са оближње оgrade и у њега урезали петокраку звезду са следећим натписом: "Скојевац Милорад Ј. Драгојевић, погинуо јуначки."¹⁸⁴ После сахране палог друга, борци су, уместо почасног плотуна, отворили ураганску ватру на Немце, касније озлојеђени јуришали, успели да их протерају и продуже напред. На старом положају једино је остала хумка скојевца Драгојевића, како је записано, на стражи без смене.

На десном крилу борбеног иоретка јединица Шесте личке пролетерске дивизије, на делу армијског фронта све до Мохова на Дунаву, вођене су жестоке борбе, 22. јануара, да се непријатељ одбије са поседнуте Нибелуншке линије одбране на Зелену линију од Сотина преко Берка, Оролика, Отока и даље према левој обали Саве. Двадесет прва српска дивизија је покушала да освоји Мохово и Опатовац, а Пета крајишка дивизија Средњи потез, шуму Церје и део друма између Ловаса и Товарника. У борбу су уведене, из армијске резерве, јединице Друге пролетерске дивизије и наступале према Ловасу, али су упорном одбраном и противнападима непријатеља задржане. Прва пролетерска дивизија је крварила у рејону Товарника и североисточније и остваривала садејство са Трећом личком пролетерском бригадом. Јединице Једанаесте крајишке ударне дивизије извучене су из борбе у армијску резерву и смештене у Шиду.¹⁸⁵ Непријатељ се упорно бранио на целој Нибелуншкој линији и практично извршавао наређење команданта 34. немачког армијског корпуса да се новоуспостављени и фортификацијски добро утврђени положаји никако не испусте из руку.

Без обзира на застој и слабије борбене резултате од очекиваних, Штаб армије није одустајао од првобитне намере да се непријатељ туче и протера на положаје на којима се налазио пре 17. јануара. Бригадама је омогућено да се извесно време одморе, среде, припреме, да крену поподне и увече, уз подршку артиљерије, свака на своме правцу, у жешћи и немилосрднији обрачун са непријатељем.

Вишедневни напад у рејону Илинаца и Аишеваца

Двадесет друга српска космајска бригада имала је, 23. јануара, скоро истоветан борбени задатак као и претходног дана и ноћи, да наступањем преко Драгановице и Селишта овлада друмом који од Илинаца увире у Апшевце. Штаб бригаде одредио је Четврти батаљон, са командантом Јованом Бабићем, политичким комесаром

Миливојем Радоњићем и замеником политичког комесара Душаном Шашићем, да први крене, у 13 сати и 30 минута на добро ушанченог и бројно јачег непријатеља. Од заробљеника у минулој борби се дознало да се испред Бригаде налази око 1.000 немачких војника, да су распоређени на положајима у рејону канала, северно од коте 83 и упориштима ближе левој обали Босута. Иза Четвртог наступао је Први батаљон и штитио му леви бок спречавајући непријатеља да не излети из Драгановице и Дубовице. Други и Трећи батаљон, сваки са по две чете у нападном строју, наступали су према каналу између Драгановице и Дубовице да непријатељу зађу за леђа и прекрате одступницу.¹⁸⁶

На десном крилу Двадесет друге српске космајске нападали су батаљони Друге личке пролетерске да поново покушају да слома отпор непријатеља у Илинцима. У налету на јужну страну села, они су савладали непријатељску истурена одељења код Цвијановићевог стана и део прве линије одбране. Немци су се огорчено бранили из кућа на периферији села и пролетерима нису дали унутра. У помоћ је притекао Први батаљон Прве личке бригаде и борбе су настављене без битнијих промена.

Четврти батаљон Двадесет друге српске космајске бригаде енергично је наступао, савлађивао непријатељску ватрену гнезду и стигао на канал источно од Селишта. У гоњењу и ликвидирању немачких гренадира истицали су се Младен Смиљанић, Јаблан Живановић, Душан Радовановић, Светомир Стефановић, Љубомир Живковић, Радомир Телечки, Владимир Ивановић. Радомир Стаменковић, Лазар Агић, Илија Беговић, Милорад Марковић, Светислав Тодоровић и остали. Залеђени канал тешко се могао прећи због добро прорачунате и појачане непријатељске ватре у леви бок стрељачког строја батаљона. Први батаљон је упутио Другу чету да удари у леђа и бок немачкој јединици која је задржала Четврти батаљон испред залеђеног канала. Други и Трећи батаљон су маневрисали на пошумљеном терену да непријатеља изненаде нападом у леђа. Њихову намеру непријатељ је прозreo и правовремено измакао на десну обалу Босута да отуда пружа отпор.

Јединице Првог батаљона су наставиле да напредују и прогоне непријатељске заштитнице, стигле ушћу канала у Босут и коти 80 у намери да пређу на другу страну реке. На леденом окову реке, дозлабога клизавоме, борци су се тешко кретали, посртали, падали и двојица су добила прелом руке. Из једног бункера испрека жишкали су пушкомитраљежи и ометали наступање стрељачког строја у коме су били Миодраг Ристић, Никола Бијелић, Жика Тодоровић, Војислав Лукић, Виктор Хајнрих, Даница Бабић, Славко Радовановић, Душан Ивановић, Бранко Гон, Драгомир Нешић, Јован Васић, Слободан Гроздановић, Милорад Гавриловић, Војислав Јеврић и други. На лактовима и коленима борци су клискали преко леда да се што пре домогну супротне обале. Сметало им је жишкање врелих зрна изнад глава и њихово распрскавање у леденој кори. Тројица бораца су лакше рањени. Озлеђених би било и више да густо мрак није ускраћивао видик непријатељским пушкомитраљесцима у рововима недалеко од бункера.

Млади бомбаш Драгомир Нешић шапатом је затражио да му командир вода допусти да се опрезно прикраде непријатељском пушкомитраљеском гнезду и да га неутралише. Водник Радовановић се двоумио шта да уради, а млади бомбаш је одшрафио бомбу и самовољно запузео према непријатељу. Непримећен се привукао рову из кога непријатељски пушкомитраљез није престајао да штекће. Добро је проценио раздаљину, бацио ручну бомбу која је шиштећи пронашла циљ и експлодирала. Користећи тренутну похару и забуну противника, Нешић је ускочио у њихов ров, од тројице мртвих узео оружје, муницију, ратну опрему, а четвртог лакше рањеног, заробио и дотерао командир у вода.¹⁸⁷

У време наступања и покушаја јединица Првог батаљона да се задрже на десној обали Босута, стрељачки строј Четвртог батаљона, наступајући у захвату друма од Илинца, приближавао се Апшевцима, у намери да их освоји и брани.

Командант 41. немачке тврђавске дивизије није могао допустити никакав дармар на боку и у позадини дела Ни-

187 Бригадни лист "Космај", број 2, стр. 23.

белунишке линије коју су браниле његове јединице. Потчињеним командантима је наредио да припреме снажан противудар и енергично крену у противнапад. У поноћним сатима, у бело маскирани, немачки војници су пошли у противнапад и посебно се острвили на Први батаљон, дубље уклињен у њиховој позадини. Недавно постављени командант батаљона је проценио да се његова јединица може наћи у ватреним клештима и правовремено је наредио да чете, штитећи једна другу, узмичу назад, на полазне положаје и ту пруже одлучујућу одбрану. Ударом Немаца у чело његовог борбеног распореда, на домаку Апшеваца, Четврти батаљон био је, такође, присиљен да се повлачи. О свему је обавештен Штаб бригаде који се одмах побринуо да се Други и Трећи батаљон извуку из претећег ватреног пакла на сигурније положаје.¹⁸⁸ Истовремено је одржавана веза са штабом Друге личке пролетерске на десном крилу Космајаца и придодатим батаљоном Прве личке пролетерске бригаде, који су такође били изложени непријатељским противнападима и потискивани од Илинца. У току ноћних напада и противнапада Друга личка бригада је имала следеће губитке: 10 погинулих и 77 рањених бораца и старешина. Далеко више губитака имала је Двадесет друга српска космајска бригада: 2.5 мртвих, 125 рањених и 9 несталих. Међу погинулима се налазио и Ернест Кац, Јеврејин, који је побегао из немачког логора и ступио у Бригау приликом њеног формирања У септембра 1944. године. Био је пушкомитраљезац и бомбаш и увек се истицао у борби. Вредно је сарађивао у зидним и батаљонским новинама о чему је записано у бригадном листу и ово: "Написао је низ запажених чланака. 'Химна слободи', 'Писмо другу у иностранству', 'Кроз ослобођени Београд', 'Деца Србије' и тако даље. Двадесет трећег јануара, око 8 часова увече, пред Босутском шумом, развили смо се у стрелце и одмах затим настало је пребацивање према немачким положајима. Он је, са машинком у руци, трчао од друга до друга и храбрио их. Кад је претрчавао преко брисаног простора, дум-дум метак погодио га у груди и оборио. Другови су притрчали да му укажу прву помоћ, али је било доцкан. Умирући, он је једва чујним гласом

изустио: „Живела Комунистичка партија”.¹⁸⁹ Четни болничари, референти санитета батаљона, Бригаде, лекар др Драго Пиштољић, Јелена Драгосавац, Милка Илић, Мара Чудић, Милица Вукић, Милка Бјелобаба и остали несебично су помагали рањенике. У артиљеријској јединици, придодатој да подржава батаљоне Двадесет друге српске космајске бригаде, неkdлико артиљераца је рањено. Санитетски референт Артиљеријске бригаде Десанка Жикић својски се бринула да се рањеници пажљиво и брзо евакуишу до превијалишта и да им се укаже стручна помоћ. Зависно од тежине ране, они су после, из свих јединица Шесте личке пролетерске дивизије, упућивани на лечење у бригадне амбуланте, Дивизијску и болнице у позадини.

На осталим працима напада јединица Прве армије НОВЈ на стабилизовану Нибелуншку линију непријатељске одбране нису постигнути жељени резултати. У наступању су задржане, ноћу 22. и 23. јануара, Прва пролетерска и Једанаеста крајишка ударна дивизија источно од Товарника. Пета крајишка ударна, Друга пролетерска и Двадесет прва српска ударна дивизија понегде су постигле незнатне борбене резултате. Командант 7. СС немачке дивизије "Принц Еуген" није допуштао да се Нибелуншка линија озбиљније угрози. Потчињеним јединицама је наредио да противнападима преотму Козјаков и Грчићев салаш које су нешто раније заузели пролетери Треће крајишке бригаде.

Стање на фронту у Срему, 23. јануара, језгровито је дочарао командант Прве армије, генерал-лајтнант Пеко Дапчевић депешом коју је послао врховном команданту, маршалу Јосипу Брозу Титу: "Напади и противнапади не престају од јутрос. Непријатељ се брани по сваку цијену прелазећи у противнападе. Ми сада вршимо снажан напад на десном крулу. Падом сумрака ћемо на читавом фронту, са свим снагама, извршити снажан напад..."¹⁹⁰

Двадесет друга српска космајска и остале бригаде Шесте личке дивизије имале су краћи предах, у преподневним сатима 23. јануара, на полазним положајима, неопход-

189 Бригадни лист "Космај", свеска 2, стр. 24-25.

190 М. Гончин, *У рововима СремскоГ фронта*, стр. 300.

на извнђања и ирегрупписавања да спремније крену у наредне нападе. Заменик команданта бригаде Јован Пејковић Кеза и официр безбедности Радован Јовановић Рака, провели су више времена на бригадној осматрачници, посматрали непријатељске положаје, њихову залеђину, начелника штаба и команданта бригаде телефоном обавештавали о свему интересантном што су примећивали. Они нису запазили било какве покрете непријатељских јединица, пристизање појачања на део Нибелуншке линије, на правцу одабраном за наступање јединица Двадесет друге српске космајске бригаде.

Повремено се оглашавала непријатељска артиљерија из рејона Подграђа да психолошки узнемирава батаљоне на одмору и на полазним положајима за напад. Експлозије граната нису нанеле никакве губитке Космајцима и Личанима. Непријатељској артиљерији контрирали су Тешки дивизиони Артиљеријске бригаде, под командом Илије Палије, вероватно јој нанели губитке и на крају је ућуткали. Прва коњичка бригада која је нешто раније стављена под команду Штаба Шесте личке пролетерске дивизије, добила је задатак да појача извиђања према Босутским шумама, левој обали Саве и делимично обезбеђује лево крило Двадесет друге српске космајске бригаде.^{19!}

У вечерњим сатима, 23. јануара, Друга личка пролетерска и Двадесет друга српска космајска бригада, уз подрушку оруђа Артиљеријске бригаде и "каћуша" нападе су непријатеља на добро утврђеним ватреним положајима. Нападајући Илинце с јужне стране, лички пролетери су освојили предстражарске положаје непријатеља, а нешто касније део утврђених положаја испред Цвијановићевог стана, и наишли на снажан отпор. Други и Трећи батаљон били су изложени убитачној непријатељској ватри у чело и бокове стрељачких стројева. Њихов десни бок засипан је минобацачком ватром из Илинаца, а леви митраљеском и минобацачком палбом из Селишта. Није било сумње да се Немци одсудно бране и да се живи неће предати. Жесток отпор су пружали и батаљонима Двадесет друге српске космајске бригаде, који су опрезно наступали са источне стране и према Апшевцима, у жељи да постигну нешто

више него претходне ноћи када су противнападима одбијени. У савлађивању непријатељског отпора најбоље се снашла Извиђачка чета са командиром Ђорђем Мијићем, политичким комесаром Војиславом Штерићем, замеником командира Петром Пушаром, за којима нису заостајали водници Витомир Војиновић, Радивоје Анђелковић, делегати водова Стеван Крњајић и Милосав Михаиловић. Предводећи групе бораца, они су успели да освоје делове Нибелуншке линије и уздрмају одбрану Немаца. Њихов продор подстакао је цео батаљон да се жешће окоми на непријатеља и да му запрети уништењем. У критичном тренутку Немци нису имали бољег избора него да крену у противнапад на јединице Шесте личке пролетерске дивизије. У ноћном невиду долазило је до хватања за гуше, рвања, употребе хладног оружја. У томе немилосрдном обрачу се увидело да су Немци бројнији пред стрељачким стројевима Двадесет друге српске и Друге личке пролетерске бригаде које су морале, одолевајући противнападима, узмицати на полазне положаје. Поновила се, у ствари, приближно иста и неуспела борбена ситуација као претходне ноћи.

У свануће, 24. јануара, Штаб бригаде је наредио да се батаљони извуку из борбе на полазне положаје и да их одсудно бране. Немци нису, вероватно, због осетних губитака и премора кренули у напад, али су се сређивали и припремали да то учине касније.

Активна одбрана, довишљивоси и замке

Увиђајући да је Нибелуншка линија непријатељске одбране несавладива, чак уз огромне жртве у живој сили, да су јединице изузетно преморене, а неке знатно проређене у дотадашњим вишедневним тешким борбама, нападима и противнападима, недовољно спремне за нове нападе ширих размера, Штаб Прве армије НОВЈ, у сагласности са Врховним штабом НОВ и ПОЈ, издао је заповест штабовима дивизија за обуставу дејстава, поседање и утврђивање положаја на целој ширини армијског борбеног распореда. У уводу заповести је објашњено: "И поред наших више-

дневних борби и упорних напада наше јединице нису успјеле разбити непријатељску одбрану на линији: село Мохово - село Товарник - село Илинци. Ради тога, и да би јединице припремили за слиједеће офанзивне акције, извршићемо потребна помјерања јединица и организовати чврсту одбрану дејствујући офанзивно са покретним снагама."¹⁹²

Прелазећи у активну одбрану, јединице Прве армије НОВЈ поселе су следеће положаје: Двадесет прва српска дивизија источно од Мохова на Дунаву до коте 98 на обронку Фрушке горе. На њеном левом крилу, почевши од коте 98, затим преко коте 134 и 139, закључно са друмом од Трунићевог салаша за Бапску, распоређене су јединице Друге пролетерске дивизије. Југоисточно од непријатељског упоришта Ловаса, затим источно од Товарника, до друма за Шид, положај су заузеле и утврђивале бригаде Прве пролетерске дивизије. Добивши задатак да бране правац од села Нијемаца, Босутских шума, југоисточно и јужно од Товарника, јединице Шесте личке пролетерске дивизије образовале су одбрамбену линију од железничке пруге, недалеко од Товарника, западно од Мале Вашице до Градине на Босуту. У армијску резерву повучене су Пета и Једанаеста крајишка ударна дивизија и размештене у Илоку, Ердевику, Љубу, Кукујевцу, Бачинцу, са задатком да изграђују и учвршћују другу армијску одбрамбену линију. Заустављањем непријатељске офанзиве "Зимска олуја" и преотимањем дела већ изгубљене територије, јединице Прве армије, пошто је Нибелуншка линија била двострука, освојиле су њен први положај код Адашеваца, Шида, преко брежуљкастих предела до Мохова на Дунаву.¹⁹³ Немци су запосели и бранили њен други део од Батроваца преко Илинаца, Товарника, Ловаса до Мохова и учинили је тешко савладљивом. Они су, у ствари, својим изненадним осмодневним офанзивним ударима сопствени фронт померили према истоку, понегде око 12 до 15 километара, чиме су потпуно обезбедили значајну железничку и друмску комуникацију од Брчког до Винковаца за несметано извлачење преосталих немачких јединица Групе армија "Е" из долине Дрине, источне и североисточне Босне.

¹⁹² Зборник НОР-а, том I. књ. 18. док. 35, страна 102-104.

¹⁹³ Исто.

На левом крилу армијског одбрамбеног распореда, на одсеку фронта додељеног Шестој личкој пролетерској дивизији, њене бригаде су имале, 25. јануара, следећи распоред: Трећа личка пролетерска на десном крилу, на простору од коте 87 поред железничке пруге код Товарника до Кондрашице. Прва личка пролетерска бригада била је у центру дивизијског борбеног распореда, источно од Илинаца, заправо на ватреној линији од Кондрашице до Трновца. Двадесет друга српска Космајска бригада посела је борбене положаје на левом дивизијском крилу, од Трновца до Градине на Босуту и под ватреном контролом држала јако непријатељско упориште Батровце. Пре посетања и учвршћивања ових положаја, ноћ раније, без обзира на обустављање напада, Космајци су имали жешће сударе са непријатељем и нанели му осетне губитке.

Увече, 24. јануара, Немци су намеравали да чети којом је командовао довитљиви и храбри командир Милан Пупић, приреде изненађење. Уместо тога, њима је командир Пупић узвратио изненађењем. Наредио је командирима водова и борцима, пошто нагшдачи нису тачно знали њихов положај, да залегну у снег на местима на којима су се затекли и хладнокрвно чекају еа прстима на обарачима напуњеног оружја. У снежним рововима било је хладно, али се није дуго чекало. Силуете немачких гренадира, маскираних белим огртачима, борци су примећивали како прописно напредују на снежној подлози и убрзано се приближавају. Припуштени су на 10 метара до предњег краја четног положаја, на громогласни повик командира Пупића ошинути ураганском ватром и присиљени да беже остављајући неколико мртвих и рањених. Командир чете није се задовољио само одбијањем напада гренадира. Желео је дознати њихову стварну јачину и распоред на томе делу Нибелуншке линије. Затражио је добровољце за насилно извиђање и предочио им да је подухват ризичан. Јавило их се далеко више од стварне потребе и одабрано 10 који су се нешто раније истакли У сузбијању непријатељског напада. Извидница, на челу са делегатом вода Ђуром Нишевићем и десетаром Радивојем Јонићем, до зуба наоружана аутоматским оружјем, ручним бомбама и бајонетима, испраћена је жељом другова да успе и зашла у пошумљени предео. Извиђачи су се опрезно, бринући се

да се неки не загуби, пребацивали од стабла до стабла, застајкивали и ослушкивали. У оголелом храстовом грању роморио је хладни северац и реметио тишину ноћи. Повремени ретки пуцњи одјекивали су ближе Илинцима и нису представљали никакву опасност за искусне борце. А они су напредовали и одједном се нашли пред празним непријатељским рововима испред главне линије немачке одбране. Напетих чула и оружја спремног за паљбу, извиђачи су застали гледајући у тамна земљина удубљења. Плашили су се нагазних и мина изненађења и нису ускакали у напуштене ровове да их претражују. Десетар Јонић први се усудио да опрезно ускочи у ров испред себе. Ћоновима смрзлих ципела је ударио у нешто тврдо и подбио озебле табане. Поводећи се за десетаром, у ровове су ускочили остали борци и пипајући их претраживали. Десетар Јонић, не мало изненађен да то Немци нису однели, пронашао је две тромблонске пушке, постоље за противавионски митраљез, резервну цев за пушкомитраљез, пиштољ и две ручне бомбе. И остали извиђачи домогли су се драгоценог плена. Владимир Ћуровић је пронашао немачки пушкомитраљез, пет пушака, немачки шмајсер, аутоматску пушку, сигнални пиштољ, резервну пушкомитраљеску цев, пиштољ и сандуче муниције. Александар Марковић је пронашао два пушкомитраљеза, два пиштоља и четири оквира пушкомитраљеске муниције. Станисав Максић је напипао у мрачном рову више од двадесет светлећих ракета, две ручне бомбе, опасач са фишеклијама муниције, две резервне пушкомитраљеске цеви и два добоша муниције. Делегат вода Ћуро Нишевић је пазио да се Немци однекуд не прикраду, да остављено оружје, муниција и опрема нису, можда, њихов мамац и најмање се овајдио: само резервном пушкомитраљеском цеви и сандучом муниције.¹⁹⁴ Потом је наредио да се борци повлаче са оружјем и пленом. Претоварени Владимир Ћуровић се знојио под приличним теретом и донекле успорио. Делегат Нишевић му је прискочио, пушкомитраљез и сандуче муниције преузео на своја плећа. Остали извиђачи равномерно су прерасподелили терет и један другом олакшали да се брже врате у команду чете. Командир, политички

¹⁹⁴ Бригадни лист "Космај", број 2, страна 23 и 24.

комесар и њихови заменици, задовољни што се десетина вратила са значајним пленом, честитали су борцима на сналажљивости, на подацима да је непријатељ напустио предње ровове и узмакао на главну линију своје одбране. Смели борци скромно су вечерали и прилегли у сламу у земуницама да се колико-толико одморе за извршавање наредних борбених и осталих задатака.

Исте вечери, на десном крилу борбеног распореда Бригаде, посебно се истакао пушкомитраљезац Душан Бићанин, чије се чета нашла у заштитници Треће личне бригаде док се она повлачила са поседнутих положаја. Немци су приметили да Личани одступају, али нису запазили скривену чету Космајаца која их штити да несметано изврше престојавање и заузимање нових одбрамбених положаја. Мислећи да су предњи ровови Личана празни, немачки стрељачки строј је похитао да их што пре поседне и наишао на притајене Космајце. Одјекнуо је неуједначени плотун, у рукама младог Бићанина заштектао пушкомитраљез и усмртио двојицу гренадира. Остали су узмакли у заклоне и борба се није прекидала. Ронећи кроз снег да га нападачи не примете, пушкомитраљезац је одлучио да заплени оружје убијених Немаца. У бригадном листу "Космај" о томе је, поред осталог, написано: "...Бићанин се кроз кишу куршума привукао двојици убијених Немаца и узео им оружје: 'шарац' и парабелум, па се опет вратио међу другове у ров да настави борбу..."

Обострано смањење и обуставе напада, утврђивање на достигнутим линијама, омогућили су штабовима бригада и дивизија да сагледају сопствене губитке у живој сили и наоружању и да процене какве су губитке нанели непријатељским јединицама. На то их је обавезивало телефонско наређење Штаба армије, 25. јануара, које је примљено и у Штабу Шесте личке пролетерске дивизије. У одговору је наведено да су бригаде, у саставу дивизије, Прва, Друга, Трећа личка пролетерска, Двадесет друга српска космајска и Артиљеријска бригада убиле 677, раниле 1.093 и заробиле 46 непријатељских војника и официра. Заплењено је 16 пушкомитраљеза, 84 пушке, 26 пиштоља, 8 стројница, 3 минобацача, 1 моторбицикл, 1 бицикл, 50 ранчева, 20 шаторских крила, 30 ћебади, 218.000 метака разног калибра, 5 сандука мина за минобацаче и разне друге опреме. Сопст-

вени губици износили су 198 мртвих, 883 лакше и теже рањена борца и старешине. Од наоружања је изгубљено 3 тешка митраљеза "максим", 4 пушкомитраљеза, 2 пушке, 3 минобацача. Оштећена су 2 пушкомитраљеза и 1 тешки митраљез.¹⁹⁵ У поменуте губитке урачунати су борци и старешине Двадесет друге српске космајске бригаде.

У осмодневним борбама, од 17. до закључно са 24. јануаром, погинуло их је 61, рањено 278 и нестало 48 бораца и старешина Бригаде. Од наоружања је изгубљено 22 пушке, 2 тешка митраљеза "максим", 4 пушкомитраљеза, 5 аутоматских пушака, 1 противтенковска пушка и 4 минобацача. Бригада је убила 149, ранила 175 и заробила 5 немачких војника и официра. Заплењено је 5 пушака, 4 пушкомитраљеза, 2 аутоматске пушке, 2 тромблонске пушке, 5 пиштоља. 1 сигнални пиштољ, више сандука муниције, ручних бомби и разне ратне опреме.¹⁹⁶

Штаб бригаде, штабови батаљона и команде чета стално су бринули да се ископају солидни ровови на предњем крају бригадне одбране, затим по дубини и повежу саобраћајницама. Грађена су скровишта у земљи да се борци могу одморити и огрејати када нису били на првој одбрамбеној линији. У батаљонима и четама колала је крилатица: када оружје не дејствује, ашови и крампови раде. За релативно кратко време Двадесет друга српска космајска и остале бригаде, Шесте личке пролетерске дивизије изградиле су солидну одбрамбену линију, тешко освојиву у случају налета непријатељских јединица. Може се закључити да је Двадесет друга српска космајска бригада, у сузбијању осмодневних непријатељских напада у предузимању противнапада, показала велику издржљивост и борбеност. У најтежим тренуцима она је одређена у заштитницу Дивизије да спречи непријатеља да не угрози њене бокове и позадину. Космајци су два дана и две ноћи, без одмора, сна, хране, задржавали осигоне немачке гренадире 1232 немачког пука и делове Борбене групе "Бургемајстер" да не остваре планирана наступања у правцу куда су желели. Они су чак, вршећи заштиту Треће личке пролетерске бригаде на положају у рејону Илинаца, приликом

¹⁹⁵ Архив ВИИ. кут. 798, рег. бр. 3-2.

¹⁹⁶ *Зборник НОР-а*, том I, књ. 18. стр. 114.

повлачења у Малу Вашицу и према Бачицима, уједно штитили делове Прве пролетерске дивизије који су одступали од Товарника. Први батаљон Космајаца, ојачан Водом противтенковских пушака, успешно је спречавао немачке претходнице да не продру друмом од Шида у Малу Вашицу и Адашевце. Захваљујући заштитничким борбама Двадесет друге српске космајске бригаде, Штаб дивизије остварио је своју замисао о повлачењу Прве личке на положаје између Шида и Гибарца, Друге личке у Кузмин и Треће личке пролетерске бригаде у Бачинце и Кузмин. Оваквим распоредом јединица Шесте личке пролетерске дивизије биле су дубински ешалониране да спречавају продор непријатеља према Сремској Митровици. Приликом повлачења јединица и поседања одбрамбених положаја, Штаб дивизије није водио довољно рачуна о Двадесет другој српској космајској бригади, физичким и психичким могућностима њених бораца и старешина. После тешких заштитничких борби, она је увече, 18. јануара, дивизијским наређењем, упућена у Адашевце да успостави одбрамбену линију према Шиду. Без поузданих података о намерама и снази непријатеља на томе правцу, без могућности било каквог извиђања у мркој ноћи, Штаб бригаде се сналазио како је знао и умео, два батаљона распоредио на положај, а два у дубину села да се одморе. Одевени у бела маскирна одела, невидљиви на смрзлој снежној подлози и у мраку, Немци су изненадили батаљоне Космајаца на положају и нанели им осетне губитке. После тога Бригада је повучена у Гибарац и Бачинце, источно од Шида, на простор иза положаја Прве личке пролетерске бригаде, да се колико толико одмори и утврђује резервне положаје. Слободно се може поставити питање зашто је Двадесет друга српска космајска непрекидно држана у заштитници и распоређена у Адашевцима, јужно од Шида, пред вишеструко надмоћнијим непријатељем да је изненади и потисне у тренуцима док је поседала положаје. Штаб дивизије учинио би далеко боље да је преморену, промрзлу и гладну бригаду упутио у дубину одбране, а на положају у Адашевцима задржао одморнију, са знатно више борбеног искуства, Другу личку пролетерску бригаде, поготову кад се она ту налазила неколико сати раније и одбила напад непријатеља.

Без обзира на губитке у Адашевцима, Двадесет друга српска космајска бригада брзо се опоравила и оспособила да крене, у саставу целе Шесте личке пролетерске дивизије, у противнападе на непријатеља и постиже борбене успехе. Морал њених бораца и старешина био је стално на завидној висини, а такође храброст појединаца, група, водова и чета. Њена борбена дејства и остале активности наставиће се успешно и наредних дана.

Усиех извиђања

Штаб Прве армије НОВЈ наредио је, 26. јануара, да се одбрана његових јединица не би претворила у мировање које би непријатељу омогућило да несметано прикупља сопствене снаге да у погодном тренутку изведе изненадне нападе, да један батаљон, из сваке дивизије на положају, врши насилна извиђања и задаје ударце непријатељу. У армијском наређењу, поред осталог, пише и ово: "Батаљони-ма који полазе у напад (насилна извиђања) дати претходно јасне и конкретне задатке... За ове нападе одређивати батаљоне по реду, користећи при томе и батаљоне бригада које су у дивизијској резерви. Тако би сваки батаљон вршио напад једанпут у десет, односно петнаест дана..."¹⁹⁷

Циљ насилних извиђања био је вишестран: да се нападна на непријатеља дозна борбени распоред његових јединица, да се оне макар делимично уништавају, заробљавају и присиљавају на пасивну одбрану. На тај начин јединице Прве армије имале су иницијативу и непријатељ је имао разлога да свакодневно стрепи од њиховог офанзивног удара.

Налазећи се на положају према Илинцима, ближе Босутским шумама и Батровцима, Двадесет друга српска космајска бригада тренутно није била у прилици да предузме батаљонско насилно извиђање због смртоносних препрека, бројних минских поља и мина изненађења дуж предњег краја непријатељске одбране. Постојале су и тешко савладиве жичане препреке, окићене разним лименкама и ла-

¹⁹⁷ Зборник НОР-а, том I, кн>. 18, док. број 41, стр. 118

ким клеиеталима, да зазвоие на најмањи додир сплетова бодљикаве жице и упозоре на опасност. Понекад се ноћу дешавало да дивљач из Босутских шума налети на препреке са лименкама, Немце узбуну и изазове да отворе ураганску ватру. Штаб бригаде и штабови батаљона непрестано су бринули да се учвршћују и појачавају већ поседнути положаји за одбрану. У томе послу развијао се такмичарски дух између чета, батаљона, ништа мање значајан од извршавања борбених и осталих задатака. На мање уочљивим местима постављене су осматрачнице и непрекидно се мотрило на непријатељску утврђену линију одбране. Без обзира на смртоносне препреке пред бригадама Шесте личке пролетерске дивизије, оне су ипак вршиле извиђачке активности на целој ширини дивизијског фронта према непријатељу, а то се види из извештаја, 26. јануара, који је потписао начелник оперативног одсека дивизије, Војислав Николић, донедавно командант Првог батаљона Двадесет друге српске космајске бригаде. Он обавештава Оперативно одељење Штаба Прве армије, поред осталог и следеће: "На сектору ове дивизије налази се 41. немачка дивизија. Ова дивизија може имати до 7.000 војника... Дивизија има 3 регименте, а свака од њих 3 батаљона. Батаљон има 5 компанија укључујући ту и штабс-компанију. Компанија има 3 цуга, цуг 3 групе. Јачина компанија до 140 војника...

Изградили су ровове 140 цм дубине и 60 м ширине. На појединим истуреним мјестима изградили су округла или четвртаста митраљеска гнијезда. Патролирање врше само ноћу. Смјењивање такође ноћу..."¹⁹⁸

Табови бригада, без обзира на потешкоће и разне препреке опасне по живот бораца и старешина, предузимали су мере да се ојачане патроле, групе извиђача, упућују у непријатељски борбени распоред да прикупљају податке о његовом распореду, снази и спремности да одоли снажнијим нападима Космајаца и Личана. У организовању извиђања непосредно су се ангажовали штабови батаљона распоређених на положају испред непријатељске линије одбране. У Трећем батаљону Космајаца, на пример, било је више добровољаца спремних да се упуте у непријатељ-

198 *Ишио*, док. 43. стр. 125-126.

ски борбени расиоред да извршавају специјалне задатке и лове такозване "живе језике". Међу њима с.у предњачили Илија Смедеревац, Никола Димитријевић Ниџа, Сава Тарана Брђан, Драгољуб Јевтовић, Драган и Чеда... Они су били, народски речено, кадри стићи и утећи и на страшном месту постојати. Њих су позвали команданти батаљона Душан Врачар, политички комесар Лука Јововић и њихови заменици да им повере тежак и ризикант задатак. Командант је језгровито проговорио да му је потребан жив непријатељски војник или официр, да ли их могу ухватити. Сталожени Брђан је одмах обећао да могу покушати и слегао раменима. Остали су делили његово мишљење и ћутке се згледали. Заменик команданта батаљона, да би прекинуо извесне недоумице, изазовно је предочио да располаже поузданим подацима да се непријатељске патроле ноћу прикрадају пропланку на ничијој земљи. одакле су могле да осматрају део положаја Двадесет друге српске космајске бригаде. Брђан и Драган одмах су углас пристали да се запуте пропланку и патроли приреде изненађење.

Увече су ловци "живог језика" испраћени на извршење задатка. Најпре су ишли рубом шуме, погурени, у колони по један, затим између храстових стабала и нашли се близу пропланка. Легли су на смрзлу земљу и ослушкивали. Ништа сумњиво нису чули и примећивали. Пужући су продужили највишој тачки пропланка до које су обично пристизале непријатељске патроле. Кад су се распоредили у заседу, боксер Тарана у средини, десно Илија и Драган, а лево Ниџа и Чеда, у даљини су зачули тешко разумљиву препирку на немачком језику. Ноћ без месечине прекраћивала је видик петорки храбрих. Сабласно су изгледале крошње храстова у подлози сивкасте небеске позадине. Ловцима "живог језика" било је хладно док су напрезали вид и ослушкивали. Узнемиравала их је неизвесност и тишина на правцу одакле су се надали непријатељској патроли. Илија је тихо загунђао да се укочио од студени. Брђан га је упозорио да зевеже језик и ћути.

После сат неугодног чекања, на почетку пропланка, ближе непријатељском положају, указале су се силуете два војника са шлемовима на главама и оружјем у рукама. Брђан и Драган упозорили су другове да их припусте то-

лико близу да их могу скокимице шчепати за вратове и савладати. Двојица Немаца одмерено су корачали и нису застајкивали. Иза њих се појавио још један војник и није журио да их сустигне. Он је био права сметња у хватању удвојених патролција. У њега су окренути аутомати двојице смелих да га рафалима сасеку у тренутку кад започне обрачун са двојицом одмаклих напред. Одједном су резнули рафали аутомата. Заостали војник је крикнуо и пао. Преживели су окренули леђа и покушали да побегну. Зауостављени су рафалима и повицима да се предају. Сава Тарана и остали су потрчали да их заробе. Једног су нашли мртвог, а другог рањеног, пренераженог од страха и болова. О томе догађају Драгољуб Јевтовић је, поред осталог написао: "Сава Тарана, Брђан, боксер, отео је оружје од рањеног Немца, узео га на леђа и понео према нашем положају. Истовремено нама је довикнуо да узмемо оружје и опрему двојице убијених и брзо умакнемо. Послушали смо вођу наше петорке, чак га растеретили његовог аутоматског оружја да му не смета приликом ношења рањеног 'живог језика'. Он је скоро трчао са теретом на леђима. убрзано дисао и одбио је понуду да га неко од нас одмени..."¹

Петорка је срећно умакла у своје ровове. Рањеног заробљеника превила је болничарка Јелица и видела да му нога није пребијена. Имао је само две прострелне ране у дебелом месу на бутини десне ноге. Са њим се уљудно поступало и понуђена му је порција паприкаша да вечера. Зачуђен предусретљивошћу својих непријатеља, он се захваљивао и понављао "Данке шен"... После доброг паприкаша затражио је чашу воде. Четни кувар га је услужио и љубопитљиво посматрао. Сава Тарана му је понудио цигарету, названу "партизан" и одмах је припалио. Исте ноћи заробљеник је спроведен у Штаб батаљона на саслушање.

Увече. 28. јануара, уз претходне припреме. Четврти батаљон Космајаца је кренуо у насилно извиђање, према шуми званој Кладовац и Накло, да испита ватрену моћ и распоред непријатеља и угрози његове истурене положаје. Командири чета добили су конкретне задатке како да се наступа и отвара ватра из свих врста наоружања. Под окриљем мрака, бринући да заобиђу минирани терени, четне колоне су се прикрале непријатељским предстражарским

199 Д Јевтовић. Необјављено сећање. У власништву аутора.

рововима и нашле их празне. Борци су опрезно продужили да подилазе утврђеној Нибелуншкој линији у намери да постигну изненађење и освоје њене ровове, земљане бункере, заробљавају и ликвидирају немачке гренадире. У прикрадању и наступању према одабраном циљу предњачио је пушкомитраљезац Драгољуб Стокић и упорно га је следила чета искусних бораца. Без испаленог метка, Стокић и његов помоћник су савладали двојицу Немаца и нашли се на домаку дубоких ровова. Убацили су ручне бомбе у непријатељске јазбине и добро их уздрмали. Слично се дешавало код суседних чета које су трпеле непријатељску ватру и пузећи напредовале. Грмеле су експлозије ручних бомби, пушкомитраљеви и митраљеви се утркивали у наизменичном сасипању кратких и других рафала и праштале пушке. Одједном се разлегла команда да Космајци јуришају и напредују. Борбом прса у прса заузето је више ровова, земљани бункер, неутралисано неколико пушкомитраљеских гнезда и ликвидирана посада лаког минобацача. Немци нису олако попустили, без обзира на губитке. Брзо су довели појачања да затворе пролазе у начетој Нибелуншкој линији и предузимају противнападе. Батаљон се одједном нашао под притиском далеко надмоћнијих непријатељских снага и морао се организовано повући Црема сопственом положају. Из непријатељских ровова борци су понели заплешени пушкомитраљез, лаки минобацач, нешто муниције и разне ратне опреме. У повлачењу је погинуо 1 и рањено 7 бораца. Непријатељ је имао 15 мртвих и више рањених.

После вишедневних утврђивања поседнутих положаја, извиђачко-борбених и осталих активности, Штаб дивизије је одлучио да Двадесет другу српску космајску бригаду повуче у дивизијску резерву у Адашевце, да њене положаје код Босутских шума преузме Друга личка пролетерска бригада. Смена је извршена ноћу, 30. и 31. јануара. Док се то дешавало Први батаљон Двадесет друге српске космајске бригаде, на левом крилу бригадног бореоног распореда, самоиницијативно је напао непријатељско упориште у Батровцима, посаду присилио да се повлачи према Липовцу и предузео гоњење. На источној страни Липовца је задржан снажном непријатељском ватром, принуђен да се врати на полазни положај и упути у Адашевце. У ноћној борби је погинуо 1 и рањен 1 борац.

Сутрадан, 31. јануара 1945, батаљони Друге личке пролетерске бригаде били су у рововима и земуницама од Илинаца до Батроваца, наставили да их продубљују и уређују за безбеднији и сношљивији боравак. Уједно су вршена насилна извиђања, патролирања, узвраћано топовима и минобацачима на повремену непријатељску артиљеријску ватру.²⁰⁰

Одмор без одмора, обука, заклетва, одликовања и такминења

У Адашевцима јединице Бригаде су смештене у топле сеоске куће. Борцима и старешинама је наређено да извесно време посвете личној хигијени, да се честито обрију, окупају, оперу веш и очисте одећу. Потом се приступило војној и политичкој обуци. На састанцима команди чета, штабова батаљона, на четним и батаљонским конференцијама, партијским и скојевским састанцима, сагледавана су борбена дејства у јануару, указивано на извесне пропусте и позитивне примере јединица и појединаца. То је чињено у складу са наређењем Штаба бригаде, штабовима батаљона у коме је наглашено да су у петнаестодневним борбама откривене знатне слабости код старешина нижих чинова: невођење довољно рачуна о јединицама којима командују, о будности, неумешности у командовању приликом сукоба са непријатељем и осталоме... Нису прећутане позитивне појаве, храброст, самоиницијатива, снажљивост у борби знатног броја бораца и нижих старешина за које се веровало да ће такви остати, да их треба унапређивати. Истим наређењем је наглашено да се оштро критикују слабији, паничари и казне неодговорне старешине. Наређење није остало без знатног одјека у јединицама и убрзо је примењено.

Наредбом Штаба бригаде, уз образложење да није довољно бринуо о својој јединици, да није у потпуности извршавао наређења претпостављених, да се невојнички

²⁰⁰ Ђ. Орловић, *Друга личка пролетерска бригада*, ВИЗ, Београд, 1983, стр. 327-328.

понашао, лишен је чина поручник Милан Спасић, смењен са дужности командира Треће чете Другог батаљона и распоређен за борца у Трећем батаљону. Наредба је прочитана пред стројем Бригаде.²⁰¹

Слична судбина је задесила Косту Миљковића, политичког комесара бригадне Културне екипе. Он је смењен са дужности, уз образложење да је напустио своју јединицу приликом одступања од Шида, а потом прекомандован у Први батаљон за обичног борца. Дужност политичког руководиоца Културне екипе поверена је Петру Стевчићу, до тада борцу Трећег батаљона.

Штаб бригаде разрадио је упутство за војно-стручну обуку јединица и упутио га штабовима батаљона и команда чета. Обуке нису биле поштеђене, према упутству, ни јединице на положају и у резерви. Борци и старешине су изучавали како се фортификацијски уређују положаји, изграђују заклони, постављају минска поља, патролира, осматра, организује планска пешадијска ватра, одржава чврста дисциплина на положају, одбијају напади тенкова и оклопних возила. Увежбавани су напади на непријатељске ровове и бункере, насељена места, јуриши, противјуриши и одбрана положаја. Десетари и водници посебно су подучавани како да командују јединицама да најефикасније користе ватру свих расположивих оружја и оруђа. Командири чета, команданти батаљона и остале старешине њиховог ранга увежбавали су сложеније тактичке радње и читање топографских карата. Они су истовремено контролисали потчињене јединице како савлађују планирано градиво, скоро свакодневно вршили провере и пропитивања. Пречег посла од сталне и разнолике обуке, изгледа, није било, али је она извођена нередовније него што се желело. На то су утицали близина непријатеља, чешће смене јединица на ватреним положајима, помагање суседним јединицама у борби против нападача, посвећивања времена осталим активностима бораца и старешина. Кад се нека јединица распореди у бригадну или дивизијску резерву обично се говорило да је она на одмору, али то је најчешће, због војне, политичке обуке, културно-просветног и осталог рада, био одмор без правог одмора.

201 Архив ВИИ, фонд НОР-а, кут. 803, рег. бр. 1-4.

Штаб бригаде наредио је штабовима батаљона и команда чета да се јединице припреме за смотру, полагање заклетве, доделу одликовања, 1. фебруара, у поподневним сатима. На оснеженој пољани поред Адашеваца, после напорне војно-стручне обуке, постројена је Двадесет друга српска космајска бригада. Окупљена на једном месту, разврстана по батаљонима, тек сада се могло сагледати колико је она бројна, какву ударну и ватрену моћ представља. У име Штаба дивизије смотри и свечаности је присуствовао Никица Пејновић, политички комесар дивизије.

У 14 сати и 20 минута одјекнула је громогласна команда "мирно" и "поздрав" према импровизованој трибини на коју је изашао политички комесар дивизије, у пратњи команданта и политичког комесара бригаде, да баршунастим гласом одсечно узвикне: "Смрт фашизму, Космајска бригада!" Уследио је отпоздрав: "Слобода народу!" више од 2.000 младих бораца и старешина. Потом су уследиле команде да се оружје стави ка нози и стане на месту вољно. Говорници је пришао политички комесар бригаде Ђуро Љуштина и, поред осталог, рекао: "Данас наша Бригада прилази једном значајном чину, данас најбољи синови нашег народа полажу заклетву своме народу. Тиме истовремено дајемо одговор онима који против нас говоре у Лондону и који хоће да разоре јединство нашег народа. Као одговор на то ми полажемо заклетву да ћемо нашу борбу окончати, да ћемо нашем народу донети потпуно ослобођење..."²⁰² Његово излагање пропраћено је бурним одобравањем и аплаузима бораца и старешина.

Командант бригаде Радосав Маричић, са текстом заклетве у руци, почео је да чита реченицу по реченицу, уз застајкивање, да је борци разумеју и углас понављају. Поред новомобилисаних бораца који су доживели ватрена крштења у сремској равници, заклетву су поновили и они који су је раније положили. После заклињања на верност отаџбини и народу, борци су клицали своме врховном команданту, команданту Прве армије и Партији. Водник Никола Димитријевић у одушевљењу је признао да је већ три пута положио заклетву и да се осећа срећним. Политички комесар дивизије Никица Пејновић честитао је борцима

202 Бригадни јшт "Космај", број 2, страна 31.

рекавши: "Ја вам честитам на данашњем дану, другови, јер сте ви данас и званично постали војници велике и славне Титове армије. Ви сте, другови, данас још једанпут одговорили чија је Србија и зашто се боре Србијанци..."²⁰³

После полагања заклетве на ред је дошла додела одликовања за храброст другарицама и друговима који су се изузетно истакли у минулим тешким борбама. Командант бригаде искористио је ту прилику да укратко подсети на јуначки и борбени пут Бригаде од њеног формирања на Брдњаку до последњих ватрених окршаја на Сремском фронту. Истакао је храброст и заслуге одликованих, верујући да ће они и надаље служити за пример осталима, а њихове другове је позвао да их следе у јунаштву.

Стојећи уз политичког комесара дивизије, командант бригаде је прозивао одликоване, уручивао им медаље за храброст и честитао. Одликованима је срдечно честитао и политички комесар дивизије. Предајући Медаљу за храброст црномањастој и насмешеној девојци, болничарки у Трећем батаљону Јелици Настић, командант бригаде је изговорио: "Другарице, предајем ти ово одликовање које си заслужила превијајући и извлачећи рањене другове из борбе..."²⁰⁴ Срдечно јој је честитао политички комесар дивизије и радознао је упитао одакле је родом. Поносно му је узвратила да је Београђанка и насмејана се вратила у строј. За показану храброст у борби против непријатеља одликовања су примили из руку команданта бригаде Обрен Томашевић, митраљезац, Владимир Ђуровић, десетар, Новица Шћепановић, митраљезац, Станко Митровић, водник, Драгољуб Стокић, пушкомитраљезац, Миодраг Савић, десетар, Драгомир Нешић, митраљезац, Никола Димитријевић, водник, Радомир Савић, борац, Богољуб Илић, пушкомитраљезац, Никола Стојановић, помоћник пушкомитраљесца, Драгиша Живковић, митраљезац, Матија Јевтић, водник, Светислав Ковач, митраљезац, Енрико Волпати, десетар, Јелка Бјелобаба, санитарски референт и Никола Рестак, десетар.

У Шестој личној пролетереској дивизији уведено је једномесечно такмичење за најбољу чету и батаљон на бој-

²⁰³ *Ишио*.

²⁰⁴ *Исто*. Стр. 30.

ном пољу и осталим активностима. Победницима је додељивана прелазна дивизијска заставица. Постигнуте резултате у борби и остале оцењивала је Дивизијска такмичарска комисија. Прво место и прелазну заставу за јануар добила је Друга чета Другог батаљона, чиме су посебно почаствовани њени борци и старешине. Четврти батаљон Космајаца у такмичењу са батаљонима бригада у саставу Дивизије, освојио је треће место и тиме потврдио да је његова борбена умешност на завидном нивоу.

Штаб бригаде обавестио је, 2. фебруара, да се у поменутом месецу наставља такмичење за прелазну дивизијску заставу и препоручио: "У току овог такмичења требамо наставити и продужити са неуморним радом како би на концу такмичења могли да изађемо са што више постигнутих резултата. Подвлачимо да ово идуће такмичење водиће се углавном на бојном пољу и онај ко тамо постигне највише успеха, са мање властитих губитака, имаће најбоље резултате за утакмицу, али при томе не изгубити из вида сав остали рад, на свим пољима..."²⁰⁵

Такмичење је настављено појачаним темпом, у првом реду у војно-стручном усавршавању, политичком и партијско-скојевском раду, а није изостало и на бојном пољу. Штаб дивизије, наиме, затражио је од Штаба бригаде да батаљон Космајаца нападне, ноћу 2. фебруара, непријатељска упоришта Батровце и Липовац. Био је то сложен и ризичан подухват, поготово кад се није знало бројно стање непријатељских војника и њихов распоред у поменутих местима. У напад је упућен Други батаљон, са командантом Радојем Радојевићем, политичким комесаром Јосипом Бешићем и замеником команданта Јанићијем Ранковићем Мићом. Штаб батаљона, у сарадњи са командама чета, разрадио је план напада и бринуо да се он извршава. Прва чета, скоро без отпора, ушла је у источни део Батроваца и наступала у дубину села. На западној страни, ближе десној обали Босута и сеоској цркви, она је наишла на веома жесток отпор непријатељских војника, распоређених у добро утврђеним кућама и неколико бункера. Космајци су употребили минобацаче да неутралишу најтврђе отпорне тачке, али опет нису могли напред због

205 Архив ВИИ, фонд НОР-а, кут. 803, рег. бр. 1-2.

убитачне ватре свих врста пешадијског оружја. Изгledi на успех постали су мањи кад су непријатељски минобацачи, од руба шуме Драгановице и тешка артиљерија из рејона Апшеваца, гранатама засули борбени распоред Прве чете и наносили јој губитке. У неповољној борбеној ситуацији, командир чете наредио је командирима водова да борци застану у достигнутом делу села, да заузму добре заклоне и одбију противнападе Немаца и усташа.

Друга чета напала је непријатеља у Фабрици кудеље, поред обале Босута између Батроваца и Липовца и није наишла на отпор противника. Касније се дознало да су се Немци и усташе повукли у западни део Батроваца и удвостручили сопствену одбрану на том правцу. Прва чета је осетила, на основу појачане непријатељске ватре и жешћег отпора, да непријатељу пристиже појачање, али се није знало са које стране. Трећа чета, ојачана водом извиђача, напала је непријатеља у Липовцу и водила огорчену борбу. Десетина бораца је успела да уништи скелу на Босуту, која је служила за речни превоз између Липовца и Апшеваца. Чета је снажним противнападом непријатеља присиљена да се повуче.

Увиђајући да се добро брањена непријатељска упоришта не могу освојити и по цену знатнијих жртава, Штаб батаљона наредио је четама да се повуку према Моровићу. Из борбе је изнето 6 рањеника и збринато у Бригадној амбуланти. Два погинула борца, уз војничке почести и опроштајне говоре, сахрањени су у гробљу у Моровићу. Непријатељ је, нема сумње, имао осетних губитака у мртвима и рањенима, али тачан број није утврђен. Зна се толико да је група извиђача наишла на двојицу погинулих немачких војника и узела њихово оружје и муницију.²⁰⁶

Одлука санишешкоГ особља

Санитетској служби и њеним кадровима у Двадесет другој српској космајској бригади стално је посвећивана дужна пажња, а нарочито у борбама на Сремском фронту. После непријатељског офанзивног удара у другој половини јануара, када се фронт усталио на обострано добро

припремљеним одбрамбеним линијама за позициону одбрану, било је више услова за интензивнију теоретску и практичну обуку санитетског особља. Поред бригадног санитета и бригадне амбуланте, у батаљонима су формирани санитетски водови који су обично бројали 15 до 20 људи. Курсеви за обучавање санитетског особља су одржавани у бригадној амбуланти, а појединци су упућивани и на курсеве који су одржавани у дивизијском санитету. Из тог времена сачуван је документ Штаба бригаде, који је службено упућен Штабу Првог батаљона, у коме пише: "По завршеном нижем санитетском курсу при амбуланти наше бригаде, шаљемо вам следеће болничаре које ћете распоредити, према потреби, у вашем санитету. 1. Рајић Живан који је испит положио са оценом 3. 2. Јевтић Тихомир који је испит положио са оценом 4. 3. Јевтић Милутин који је испит положио са оценом 5..."²⁰⁷

Прегалац у обучавању санитетског особља бригаде, поред осталих, био је др Драго Пиштољић, бригадни лекар, који је највише пажње посвећивао превентивним мерама. Он је захтевао да се у заштити живота бораца отклањају и спречавају узроци било од повреда у сукобима на првој борбеној линији или разних болештина. Поред непосредног оспособљавања санитетског особља, он је нашао начина да здравственим саветима помаже борцима и старешинама Бригаде. У памћењу је многим остао његов прилог, објављен у бригадном листу, под насловом "Пегава тифус" у коме је указао на његове погубне последице, како се вашљивошћу преноси, како се болест појављује, развија и погоршава. Схватање о превентиви није ни овом приликом мимоишао пишући: "Најбоље је, као што се то данас већ и ради, сузбијати пегавац уништавањем вашију. Зато су разумљиве све мере које се предузимају за њихово уништавање: парење (мисли на веш и одећу, примедба М. Г.), купање, шишање, пеглање, кување итд. Те мере много су неопходније баш сада зими него лети, јер зими је збијеност смештаја (мисли се на људство, објашњење М. Г.) много већа. Собе се загревају и, захваљујући томе, размножавање вашију и њихово преношење са једне особе на

207 *Ишо*, рег. бр. 5-5.

другу наилази на много боље услове. Тиме се објашњава што су епидемије пегавца обично много ширих размера зими него лети..."²⁰⁸

У посредној вези са превентивним мерама заштите бораца и старешина била су наређења Штаба бригаде, штабова батаљона и команди чета да се утврђују поседнуте одбрамбено-ватрене линије и копају ровови. О томе су објављивани поучни прилози у бригадној штампи, расправљано на партијским и скојевским састанцима. Занимљив прилог је објављен у бригадном листу "Космај", уз уводну констатацију да се копању ровова поклањала недовољна пажња, да борци нису схватили колико је то значајно, да су смишљали вицеве на рачун другова који су то својски радили и називали их кукавицама. Аутор прилога је указао да су се услови ратовања потпуно изменили, да се сада у Срему води, уместо партизанског, фронтални рат и објаснио: "Ако нас туче митраљез, ми смо у рову потпуно обезбеђени, јер пушчано тане има праву путању, те не може доспети у ров. Ако нас гађа минобацач његово дејство је успешно једино у случају ако мина падне у сам ров, што је реткост, док је ван рова његово дејство опасно на већем простору. То исто важи и за артиљерију..."²⁰⁹

У закључку написа "Укопајте се" указано је да у рововима неће бити много жртава, да самим тим неће ослабити борбена и ударна моћ јединица. Другим речима, лекари и санитетско особље биће поштеђени хитних интервенција и каснијег збрињавања рањеника.

Санитетско особље стално је бринуло да се у рововима и заклонима на главној и резервној линији одбране обезбеди чистоћа, да се не разбацују разни отпаци, да се спречи било каква болештина и борци осећају угодније. У томе се сасвим успело и није било појава масовније епидемије и оболевања. Упоредо су вршена вакцинисања бораца и старешина да се спрече појаве разних заразних болести. У ратној оскудици недостајале су одговарајуће вакцине и чинило се онолико колико се могло и како се могло. То потврђује један допис бригадне амбуланте сани-

208 Бригадни лист "Космај", број 2, стр. 28.

209 Исто. Стр. 27 и 28.

тетском референту Првог батаљона у коме се захтева: "На дан 4. марта 1945. године, у 16 часова, извршиће се вакцинасање особља команди чета, особља Штаба батаљона и санитетског особља целог батаљона против пегавог тифуса. Остали војници неће моћи да се вакцинишу јер нема довољно вакцине за сада..."²¹⁰

На овоме послу у целој бригади посебно су се ангажовали референт бригадног санитета и бригадни хигијеничар Живко Вучићевић. Било је појединих бораца и старешина који су се нерадо подвргавали превентивним епидемиолошким и осталим санитетским захтевима, чак их одбијали, али су они оштро критиковани и нису поштеђивани дисциплинских казни.

Боравак јединица Бригаде у Адашевцима је потрајао само недељу дана.²¹¹ Штаб дивизије наредио је Штабу бригаде да се она врати на прву линију одбране, али не на ранији положај, на коме се тада налазила Друга личка пролетерска бригада, него да преузме положаје Треће личке пролетерске бригаде, у рејону од Корова, кота 87, до Кондрашице. Смена је почела ноћу, 6. фебруара, и брзо завршена, захваљујући доброј припреми и снажљивости бораца и старешина обеју бригада. Трећа личка је повучена у Адашевце, у дивизијску резерву, скоро у исте објекте у којима су боравили Космајци. Њене јединице, после краћег предаха, изводиле су интензивну војно-стручну и политичку обуку.

На добро уређеним и утврђеним положајима Двадесет друга српска космајска није имала озбиљнијих сукоба са непријатељем. Било је, истина, мањих ватрених изазова и чарки, тек толико да се зарађене стране међусобно узнемиравају. Обострано су били активни снајперисти и вребали из невидљивих заклона. Борцима је понављано да се дисциплиновано понашају и не дозволе да их непријатељ надмудри. И на положају, зависно од тренутних услова и могућности, извођена је војна и политичка обука. Штаб дивизије, штабови батаљона и команде чета свакодневно су разматрали шта се дешава у суочењу са непријатељем,

210 Архив ВИИ. Фонд НОР-а, кут. 803, рег. бр. 12-1/1 и 5-2.

211 Зборник НОР-а, том I, књ. 18, стр. 312, 315, 316 и 319.

стицали искуства и сваког трена били спремни да се супротставе изненадним нападима. Обично су два батаљона Космајаца били на првој борбеној линији, а два у другом ешалону, у резерви на војној и политичкој обуци и осталим занимањима. Незнано из којих разлога, Немци су се држали пасивно пред фронтом Двадесет друге српске космајске, а били активнији у мањим нападима на остале јединице Шесте личке пролетерске дивизије. Они су чак поставили бројне нагазне мине испред предњег краја сопствене одбране, тако се осигурали од прикрадања Космајаца и неугодности која им се могла десити.

Непријатељ је био озбиљно угрожен из ваздуха, поготову за ведрих и сунчаних дана, када су наизменично, у паровима или групама, долетали авиони са добро видљивим црвеним петокракама, смртоносне товари бомби сручивали на главну линију противничке одбране и упоришта у њеној близини: Илинце, Апшевце, Липовац, село Нијемце, Товарник, Подграђе и остала. Космајци су били одушевљени када авиони прелете изнад њихових глава, у знак поздрава им махали и пратили њихово удаљавање према непријатељу.²¹²

Изненађење у неуријашељској иозаднини

У ратним извештајима са фронта, фебруара 1945. године, штуро је саопштавано да су извиђачке активности у Срему честе, али је недостајало на коме сектору и какви су резултати. Иза једног таквог саопштења, крио се подвиг Извиђачког вода Двадесет друге српске космајске бригаде, нешто касније обелодањен у листу Прве југословенске армије. Прилог је написао извиђач Ж. Младеновић, учесник у тешком и ризичном подухвату. Према сећању командира извиђача, Штаб бригаде, с обзиром да је минирани предтерен испред непријатељског положаја, није захтевао да се ухвати "живи језик" по сваку цену. Извиђачима је то сметало и тражили су начин како противника да изненаде. Отуда је обавештајни официр Слободан Стефано-

вић Цице, у разговору са извиђачима, напоменуо да непријатеља претходно треба упознати и онда га изненадити. Стрпљивим трагањем пронађен је неминирани заобилазни путљац богомдан за прикрадање непријатељском упоришту позади одбрамбене линије. Цице је постројио извиђаче, до зуба наоружане и кратко им објаснио да ће увече опробати срећу у лову на живе Швабе. Тридесет добро увежбаних и прекаљених извиђача, у разређеној колони, заобишли су непријатељску предњу линију одбране и непримећени зашли у шумски просек. Понегде су наилазили на подводни терен, пресвучен леденом кором која се ломила, проваљивала, а извиђачи до колена упадали у хладни мутљаг. Стојички су подносили неугодности и ћутке журили циљу. После дужег пешачења, они су изашли из шуме и приметили слабом фебруарском месечином обасјано село у коме се одмарала чета Немаца и нешто усташа. Командир је то знао, зауставио мокру и прозеблу колону извиђача, распоредио их у претходницу, побочницу, заштитницу и наредио да опрезно продуже. Наишли су на салаш и нису нашли живе душе. Од салаша према селу било је доста напуштених ровова. У полусивој ноћи претходница извиђача је зачула жагоре на немачком језику, залегла у блато и пузећи продужила рубу села. За њима су ишле побочнице и заштитнице. Прикрадање непријатељу трајало је скоро 5 ноћних сати. Блокирано је неколико кућа на рубу села. Водник Петар Пушара упао је у једну кућу, пробудио старог домаћина и упитао га недовољно расањеног колико се непријатељских војника налази у селу. Збуњени домаћин је изустио да их је заноћило 200, да су страже поставили код цркве и код скеле за превоз преко Босута. Кад се смирио и сасвим расанио, он је открио да су четворица Шваба дошли у оближњу комшијску кућу, још синоћ, и ту заноћили без стражара или неког другог обезбеђења. Водник Пушара одмах је изашао напоље и обавештајном официру Цинету саопштио ко се налази у оближњој сеоској кући. Извиђачи су је брзо опколили и залегли у добре заклоне. Обавештајац Стефановић, извиђачи Пешић, Радојковић и Симић, прикрали су се прозору и вратима и напуњено оружје окренули у дупљу кућног мрака. Морали су се сналазити и брзо дејствовати. Пешић је изазовно покуцао

у прозорско стакло. Изнутра се зачуо поновљени одговор: "Солдатен, Солдатен". На немачком је позван да отвори кућна врата. Не слутећи шта то значи, он је тумарајући откључао браву и нашао се у рукама извиђача. Без отпора су разоружана и свезана још два немачка војника и један подофицир. Он је имао одликовање Гвоздени крст II реда са мачевима. Извиђачи су скоро трчећи повели заробљенике да што пре умакну из села. На јутарњој смотри командир немачке јединице је дознао, ко му недостаје и претпостављеном рапортирао да су нестали, незнано како, 3 војника и један подофицир.

Штаб бригаде, обрадован успехом извиђача, изрекао им је похвале, а заробљеници су подвргнути саслушању. Од њих се дознало, захваљујући упорности и спретности обавештајног официра и официра ОЗН-е (Одељење заштите народа) бригаде колико је бројно стање и какав је распоред непријатељских јединица испред дела фронта Шесте личке пролетерске дивизије и Двадесет друге српске космајске бригаде.

Намачка 41. дивизија, о чијем се борбеном распореду и раније понешто знало, била је ојачана 845. немачко-арапским и 843. северно-кавказским батаљоном и усташко-домобранским јединицама. Немачко-арапски 845. батаљон био је распоређен у Липовцу, а 843. батаљон у Батровцима. Њихово присуство на крајњем левом крилу борбеног распореда Шесте личке пролетерске дивизије, тренутно њене Друге личке бригаде, наводило је одмах на помисао да Немци помишљају на снажнији бочни удар и крилни обухват, чиме би, наравно, били угрожени и положаји Прве личке пролетерске и Двадесет друге српске космајске бригаде. Кад се томе дода да су Немци истовремено могли ударити у чело распореда поменутих бригада, онда тренутна ситуација није била повољна.

Пред Космајцима, на положају источно и југоисточно од Товарника, од Селишта до Дачовог салаша и Корова, налазио се 1231. гренадирски пук и уживао снажну подршку сопствене артиљерије и минобацача. Јужније, од Илинаца према Липовцу и Батровцима, испред положаја личких бригада, налазио се ојачани 1230. немачки гренадирски пук коме су могле, из дубинског дивизијског распореда, за кратко време стићи знатне резервне снаге и од-

мах се укључити у борбу. На левом крилу распореда Шесте личке дивизије, све до леве обале Саве, терен је контролисала Прва коњичка бригада и непрекидно пратила покрете и намере непријатеља.

Подаци добијени од "живих језика" које је уловио Извиђачки вод Космајаца, несумњиво су били од користи Штабу дивизије да нареди да се ојача прва одбрамбена линија, да се изврше мања померања, да Трећа личка пролетерска преузима положаје Прве личке пролетерске бригаде која је повучена у дивизијску резерву у Адашевцима.

Нове јединице, сшарешине и евиденција

Без обзира на борбене и остале задатке, држање и одбрану положаја, Штаб бригаде је предузимао, на основу наређења Штаба дивизије, одговарајуће мере да се формирају јединице које су биле неопходне за успешније дејствовање у савременим условима ратовања. Најпре је формирана Противавионска чета, јачине два вода, наоружана, поред осталог, са 4 противавионска митраљеза који су коришћени, због ретког налета непријатељских авиона, за уништавање циљева на земљи. У батаљонима су формиранни радни водови и десетине за везу. У Штабу бригаде постављен је помоћник команданта за позадинску службу да организује снабдевање храном, одећом, обућом, ратним материјалом, оружјем, санитетском и ветеринарском опремом и лековима за прву помоћ. Да би се правовремено добављала и вршила дистрибуција поменутих потрепштина, формирана је транспортна јединица од запрежних и моторних возила. На приближно исти начин и са сличним задацима, позадинска служба је формирана у батаљонима и на њеном челу били су интенданти. У четама су постојали економи за позадинске послове.²¹³

У циљу јачања руковођења и командовања од десетине до штабова батаљона, у приштапским јединицама, Штаб бригаде, наредбом од 11. фебруара, поставио је знатан број другова на командне и политичке дужности у водови-

213 Архив ВИИ, Фонд НОР-а кут. 803, рег. бр. 12-1/1 и 5-2.

ма и четама. Основни критерији за сваког појединца за постављање на вишу дужност била је лична храброст, морално-политичке одлике, способност за командовање и васпитање потчињених. За месец и више дана честих борби у Срему, знатан број старешина на нижим дужностима је рањен или смртно страдао, а неки су показали да нису дорасли повереним дужностима. На њихова места постављени су умешнији и одважнији. Поменуте промене су изненадиле већину бораца, али су они брзо схватили да је то учињено због укупног јачања борбене и ударне моћи Бригаде.

Средином фебруара рану је задобио командант бригаде Радосав Маричић Каплар и смештен у болницу да се лечи. За вршиоца дужности команданта бригаде 14. фебруара постављен је Милош Чанковић, до тада на дужности заменика команданта Прве личке пролетерске бригаде.

У штабовима бригаде на Сремском фронту у вођењу административних послова било је знатних пропуста. Чак је Штаб Прве армије НОВЈ, дописом од 13. фебруара, тражио да штабови дивизија предузму мере да се води уредна евиденција о погинулима и рањеним борцима и старешинама. У том смислу Штаб Шесте личке дивизије наредио је штабовима бригаде у њеном саставу да побољшају вођење административних послова, да уредно евидентирају пале и рањене борце, а такође и новомобилисане који су стизали да попуњавају проређене јединице.

У Штабу Двадесет друге српске космајске бригаде озбиљно се приступило поменутом послу, али је било проблема, наслеђених од раније, када је евиденција занемаривана. Почевши од дана формирања Бригаде, њених првих борби, а потом у Београду и Земуну, није постојао потпун увид у њене губитке у људству. Да би се то колико толико средило, ангажовани су борци и старешине из њеног првог строја и касније да се побрину да се сачини што тачнији списак. И пре наређења Штаба дивизије да се среди месечни спискови губитака, Штаб бригаде је наредио штабовима батаљона, 8. фебруара, да му редовно достављају листе губитака са потпуним подацима о сваком рањеном или погинулом борцу и старешини. На сличан начин је захтевано да се побољша и среди целокупна бригада, батаљонска и четна администрација.²¹⁴

Политички комесар бригаде Ђуро Љуштина тражио је наређењем 9. фебруара, од штабова батаљона да му одговоре на питања колико је бројно стање бораца и старешина батаљона, које су вере, националности, социјалне припадности, број старих бораца, жена, младих итд. У бригадној архиви је сачуван документ Штаба Првог батаљона политичком комесару бригаде у коме је записано да Батаљон има 437 бораца и старешина, 5 католика и 432 православца. У овом случају поистовећене су верска и национална припадност. У социјалну припадност убројано је 8 чиновника, 14 интелектуалаца, 109 радника, 316 земљорадника, десет више од исказног бројног стања батаљона. Они су вероватно били тренутно одсутни. Старих бораца било је 15, девојака и жена 8. Младих у батаљону било је око 85 посто. Од ослобођења Београда до тренутка доношења извештаја погинуло је и рањено око 290 бораца и старешина, а 23 су се сами ранили или дезертирели.²¹⁵

Иако недостају подаци из осталих батаљона, приштапских и самосталних јединица, може се констатовати да је Двдесет друга српска космајска бригада тада бројала око 2.300 бораца и старешина, од тога око 1.600 земљорадника, 590 радника, 70 интелектуалаца и 40 чиновника. Према националној припадности Срба је било око 2.185, Црногораца око 65, Хрвата 25 и осталих око 25.

Културно-просветне активности

Штаб бригаде, од њеног формирања, стално је бринуо, у сарадњи са штабовима батаљона и командама чета, да културно-просветне активности постану саставни део скоро свакодневног живота и рада бораца и старешина. Непосредни иницијатори и организатори садржински богате културно-просветне делатности и описмењавања неписмених били су, уз светрану подршку политичких комесара и њихових заменика, Културно-просветна екипа у Штабу бригаде и културно-просветни одбори у батаљонима. Постојао је бригадни певачки хор и бригадна драмска аматерс-

²¹⁵ Ишо. Рег. бр. 8-2/4.

ка група. Формирани су аналфабетски течајеви за неписмене. У напису "Наши задаци" у бригадном листу Живоград Маниташевић је објаснио значај бављења културно-просветним активностима, популарисања херојске борбе Космајаца и нагласио: "Треба сви да знају како су Космајци достојни имена дичних бораца Космајског одреда, не сме остати незабележен ни један подвиг наших другова, ни једна њихова манифестација... Својим културним приредбама ми морамо одговорити жељама наших бораца. Ми морамо постићи да се они расположе, да се освежи дух оних који жртвују животе за бољу будућност. Ако постигнемо да одржимо здрав дух до потпуног ослобођења, наш задатак ће бити испуњен..."²¹⁶

У јануару и фебруару 1945. године одржано је више културних приредба и манифестација за борце и мештане у селима у којима су се јединице Бригаде задржавале краће или дуже време. Практично је настављена традиција зачетника културних и просветних манифестација из времена формирања и дејстава Бригаде у рејону Космаја: Родољуба Андрића Роде, Стевана Миланкова, Војислава Плећаша Воје, Божицара Милановића, Миленка Јуришића, Александра Журжула и осталих младих из њеног првог строја.

Већ 4. јануара, када је Бригада враћена из Београда на борбене положаје у Спачванским шумама и на Босуту, на краћем предаху у Мартинцима, одржана је приредба за војску и народ. Извођачи програма одушевили су присутне и побрали бурне аплаузе. Ристог дана драмска група и хор дали су приредбу за рањенике у оближњем прихватилишту. О квалитету уметничког програма убрзо се дознало у селима око Шида. Омладинци Гибарца су тражили од Штаба бригаде да извођачи програма гостују у њиховом селу. Командант, политички комесар бригаде и њихови заменици били су сагласни да се испуни жеља младих из Гибарца. Прва успела приредба је одржана 7. јануара и задивила присутне. Посебно их је одушевило извођење марша Двадесет друге српске космајске бригаде, за који је текст написао Коста Миљковић, а Богдан Бабић компоновао музику. Текст и ноте су објављени у бригадном листу и тако сачувани. Почетни стихови марша овако гласе:

²¹⁶ Бригадни лист *Космај*, број 2, страна 27.

Напред у борбу, циљ нам је близу,
Ланци већ сада пуцају клети,
И нек' Бригада космајска сада
Поносно дигне свој дични стег.
Ура у борбу! Ура у борбу!
Победне химне нек' јекне зов...^{2Г/}

На захтев мештана Гибарца приредба је сутрадан поновљена у препуној дворани за овакве прилике, а пред улазом се тискало стотинак посетилаца који су жалили што не могу ући унутра да раздрагани уживају у квалитетном уметничком програму. Приредбе су даване и у селима у близини прве линије фронта. У Апшевцима омладинци Трећег батаљона дали су, 13. јануара, запажену приредбу не стрепећи од близине непријатеља на другој обали Босута.

После сузбијања непријатељских офанзивних удара у јануару, успостављања стабилног фронта обеју зараћених страна у Срему, учестале су културно уметничке манифестације, обележавање значајних историјских датума и годишњица. На захтев мештана у Гибарцу је одржана, 22. јануара, приредба слична ранијим, а цео приход је поклоњен рањеницима у болници у Сремској Митровици. Кад се бригада вратила са прве борбене линије у Босутским шумама, на предах и обуку у Адашевцима у Шиду, 31. јануара изведен је богат културно-уметнички програм за рањене борце и старешине. Слично се догодило и сутрадан, када су борци и старешине положили заклетву да ће се несебично борити, поразити окупатора и домаће издајнике. Наредних дана, заправо 3. и 5. фебруара, борци Четвртог и Другог батаљона, после напорне војно-стручне и политичке обуке, имали су прилике да уживају гледајући и слушајући богат културно-уметнички програм.

На иницијативу омладинаца Трећег батаљона организован је, 10. фебруара у 15 сати, поводом офанзиве Црвене армије на Берлин велики митинг бораца и народа у Малој Вашици. Бригадни хор је отпевао химну "Хеј Словени", а затим је омладински руководилац батаљона Драган Јевто-

вић, одржао краћи говор, наглашавајући да је наша омладина на другом месту у свету по уделу у антифашистичкој борби и борби за слободу. Борац Миленко Јуришић Чапајев је говорио о значају офанзиве Црвене армије на Берлин и фашистичку Немачку, изазвао буру скандирања и узвика присутних: "Све за фронт, сви на фронт! Сви на Берлин, сви за Берлин, сви за Берлин! Доле фашисти и издајници! Живело Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије!" Опет је бригадни хор отпевао две борбене песме, а борац Александар Журжул одржао реферат "О уделу совјетске омладине - Комсомола - у отаџбинском рату". Свечаност је завршена упућивањем телеграма врховном команданту НОВ и ПОЈ, маршалу Јосипу Броз у Титу и Централном комитету Скоја.²¹⁸

Сличне манифестације су одржане, 15. фебруара, у Првом и Четвртм батаљону. Том приликом су говорили делегат вода Миодраг Ристић, Александар Деспотовић и Стеван Антонијевић. Запажена приредба је одржана, два дана раније, за војску, грађане и Команду подручја у Шиду. Њој су присуствовали и неки чланови Штаба дивизије. Културне екипе Дванаесте крајишке и Двадесет друге српске космајске бригаде добро су сарађивале и дале заједничку приредбу поводом 372. годишњице свирепог уморства Матије Гупца, легендарног вође сељачке буне у Хрватској.

Свечано је прослављен 23. фебруар, Дан формирања Црвене армије. Свечаној дивизијској академији у Шиду, у сали кафане "Код Илићке", уочи поменутог датума, присуствовало је више бораца и старешина Двадесет друге српске космајске бригаде. Сутрадан је уследила смотра и славље у јединицама Бригаде, које су се затекле у Шиду. Поред смотре јединица, постројених у градском парку, поред друма за Гибарац, говора старешина, наизменично су се чуле разне пароле, посвећене Црвеној армији и њеном доприносу у сламању фашизма. Космајци су учествовали и на армијској прослави, истим поводом, у Сремској Митровици. Седмочлана делегација бораца и старешина представљала је Бригаду.

На приредбама су најчешће певане хорске песме: "Хеј Словени", "Марш Космајске бригаде", "Песма о Стаљин-граду", "Марш Шесте пролетерске дивизије", "Уз маршала Тита", "Тихи Дон", сплет наших народних песама и друге. Рецитатори су најчешће казивали песме "Наш Космај", аутора Родољуба Андрића Роде и "Песму о биографији друга Тита" књижевника Радована Зоговића.²¹⁹ На репертоару драмских група стално су били "Партизанска част", "Машка" и "Светски рат". Певачки октет је наступио са популарним песмама: "Тари-бари", "Пиј, мила, пиј", "Што ми је мило и драго" и другима.²¹⁹ Извесних проблема повремено је било и у Бригадној драмској секцији. Дешавало се, наиме, да нико од глумаца није пристајао да глуми непријатељског војника и усташког крволока. На једној представи се догодило чак и то да је глумац који се предао уживео у улогу непријатељског официра, био нападнут од двојице бораца у намери да га претуку, али се умешала публика и некако је заштићен од батина.

У просветне активности обично су уврштавана разна образовна предавања и аналфабетски течајеви. Прегалац у томе послу био је професор и борац Благота Јовановић. Држао је предавања, између два борбена окршаја, из географије, историје, биологије и осталих образовних предмета. Полуписмене и неписмене борце изненађивао је објашњењима разних историјских и природних појава, на научној основи, без религијске мистичности и квазинаучног тумачења. Борце и старешине посебно је интересовало предавање о борбама српског народа против Турака у Првом и Другом српском устанку.

Описмењавање бораца је вршено у континуитету. Услови за то били су тежи у време борбених дејстава бригаде на Сремском фронту него раније. Недостајао је прибор за писање и буквари. Азбука је савлађивана на ватреном положају, у неудобним рововима и земуницама. Да би борцима олакшао учење, професор Јовановић је поделио азбуку на неколико група по сличности слова. На тај начин лакше су срицане поједине речи, чак и реченице. У првој групи била су слова: о, с, ф, е, од њих срицане и увежбаване речи сат, софе, сос, осе и сличне. Од слова б, в, у

²¹⁹ Исто, стр. 29, 30, 31, 32.

другој групи, урачуивајући и коришћење научених из прве групе, добијене су речи: бес, ево, собе, ово, боб, Ве-со, во, затим реченице: ево собе, ево боб... Савлађивањем слова разврстаних у трећој групи: а и ц, полазници аналфабетског течаја могли су састављати разноврсније речи и реченице. После савлађивања азбуке, подељене у десет словних група, полазници су увежбавали просте и просто-проширене реченице, чак целе песмице, које су се односиле на неку личност из њихове средине или познатији догађај. Професор Јовановић се сећа да је тих дана увежбавана песма о храброј болничарки Јелици Настић:

...Јелица четна болничарка
о борцима брине без престанка
И кад над њом чак бомбардер кружи
Она више брине за другог него за се
Те врлине сваку болничарку красе...²²⁰

Руководиоци свих аналфабетских течајева у јединицама Бригаде користили су методе и упутства професора Јовановића да се неписмени што брже описмене и успеси нису изостајали. Кад се томе дода да је владао такмичарски дух у описмењавању бораца, посао је схваћен више него озбиљно и за месец дана, од 10. јануара до 10. фебруара, иако су у томе периоду вођене тешке борбе, постигнути су следећи резултати у описмењавању: у Првом батаљону, у коме је било 26 неписмених, њих 11 су научили да пишу. У Другом батаљону био је 31 неписмен и сви су описмењени. У Трећем батаљону од 35 неписмених 30 су научили да пишу. Слаб успех је постигнут у описмењавању у јединицама Четвртог батаљона. Од 15 неписмених само 4 борца су научила да пишу. У Бригадном санитету била су 32 неписмена борца и сви су описмењени.

У руковођењу аналфабетским течајевима и подучавању бораца писмености истакли су се Милка Вукић, болничарка Бригадног санитета, Жарко Шекуларац, члан Културно-просветног одбора Другог батаљона и професор Благота Јовановић, који је поред бриге о програму за

220 Изјава Благоте Јовановића. У архиви Секције бригаде.

аналфабетске течајеве у Бригадн, непосредно руководио описмењавањем бораца у Трећем батаљону. Највреднији у савлађивању азбуке, читања и писања били су Чедомир Младеновић, Милан Насић, из Другог батаљона и Драгиша Живадиновић из Трећег батаљона. У јединицама Бригаде је остао, закључно са 10. фебруаром, још 31 неписмени борац и није се одустајало од тога да они што пре науче да читају и пишу.²²¹

Пропагандни одсек Бригаде је бринуо, поред осталог, о правовременом информисању и обезбеђивању јединица штампом и пропагандним материјалом. Лист "Борба", орган КПЈ, а такође "Политика" допремани су у ровове Срема, у руке Космајцима, да их читају, да се тако упознају са најбитнијим догађајима на ратиштима у нашој земљи и свету. Значајнији прилози у "Борби", на основу препоруке политичког комесара бригаде, колективно су прорађивани у водовима и четама. Борци и старешине посебно су ценили свој бригадни лист "Космај", у њему објављивали прилоге из живота и борбених дејстава јединица. Лист су уређивали Живорад Маниташевић, Александар Журжул, Миленко Јуришић и Петар Стевчић. Бригу о техничком и ликовном изгледу "Космајца", његовом штампању у Београду и транспорту на положаје Космајаца на сремском фронту, водио је Миленко Јуришић Чапајев, по струци графички радник, истанчаног слуха за обликовање штампаних публикација. У време кад се једном налазио у штампарији, у Београду, на тргу Славији, одржаван је велики народни митинг. Јуришић је искористио ту прилику да окупљене грађане поздрави у име бораца и старешина Двадесет друге српске космајске бригаде, побрао урнебесне овације и повике: "Живели наши храбри Космајци!"

У четама и батаљонима су издаване џепне новине, ишле од руке до руке и радо читане. Нема података да су у јединицама Космајаца постојале зидне новине и вероватно за то није било услова. Јединице Бригаде највише су времена проводиле на првој борбеној линији и тешко су могле припремати зидне новине. Културно-просветне активности очигледно су биле довољно заступљене у разноврсним и свакодневним активностима бораца и старешина.

²²¹ Бригадни лист *Космај*, број 2, стр. 30.

Политичке и партијске активности

Политичком и идеолошком образовању бораца и старешина свакодневно се приступало плански и организовано. Организатори тога посла били су политички комесар бригаде Ђуро Љуштина, заменик политичког комесара и секретар бригадног комитета КПЈ Ђуро Кричковић. С њима је непосредно сарађивао руководилац скојевске и омладинске организације Бригаде. У Бригадном комитету КПЈ били су заменици политичких комесара батаљона који су истовремено били секретари батаљонских партијских бироа у којима су били, поред команданта, политичког комесара, скојевски и омладински руководиоци батаљона. У четама су постојале партијске ћелије којима су руководили заменици комесара чета, а такође и скојевски активи на челу са секретаром. Оваква организација је омогућавала да организације КПЈ и Скоја у Бригади буду најревноснији извршиоци политичког и идеолошког образовања бораца и старешина према месечним плановима Бригадног комитета и Штаба бригаде. Политички и партијски рад су се прилично прожимали. На његов садржај и спровођење у бригадама директно је утицао Дивизијски комитет КПЈ, на чијем се челу налазио Дане Ђуић, а сачињавали га, поред осталих, заменици политичких комесара бригада и секретари бригадних комитета Скоја.

Директивно писмо ЦК КПЈ, упућено 14. јануара 1945, поред осталих, дивизијским комитетима КПЈ у Народноослободилачкој војсци, знатно је допринело побољшању и унапређењу партијског и политичког рада у борбеним и осталим јединицама. У њему је, поред осталог, наглашено: "Наши политички радници морају у много чему променити метод политичког рада, који треба да постане жив, непосредан, близак и јасан неугој маси војника. Поред тога, да би могли успешно извршити овај задатак, дужни су уложити максимум труда на васпитању самих себе..."²²²

У духу поменуте директиве, политички комесар бригаде Ђуро Љуштина се обратио писмом политичким комесарима батаљона и самосталних јединица предочавајући да је

²²² *Зборник НОР-а*, том II, књ. 15, док. 27, стр. 60-67; *Хронологија радничког покрета и СКЈ*, том II, 1941-1945. стр. 329-330, хронолошка јединица 3928.

политичка ситуација у свету и на фронтовима анти-фашистичке коалиције повољна, да је то изазвало добро расположење код бораца и старешина, да њихов полет за рад и борбу, треба максимално користити. Поменута је тројна конференција великих државника (мисли се на састанак Стаљина, Рузвелта и Черчила, објашњење М. Г.) и обавеза да се сви борци и старешине упознају са њеним резултатима и значајем за општи развој догађаја у свету. У истом писму политички комесар је указао да је политичко образовање знатног броја руководиоца у Бригади на доста ниском нивоу, да им треба пружити неопходну помоћ да се навикну да више пажње посвећују личном политичком уздизању и развијању. Препоручено је да се њима посвете посебни теоријски часови којима могу присуствовати и борци који имају надарености за политички рад и добре изгледе да постану делегати вођа.²²³

На часовима политичке наставе проучаване су, поред осталих и ове теме: КПЈ доследан борац за решење националног питања, Споразум Цветковић-Мачек, Усташе, Хитлерова агентура, Циљеви народноослободилачке борбе, Споразум Тито-Шубашић, СССР и Црвена армија, Кримска конференција велике тројице, Друго заседање Авноја, Прво заседање Авноја, Прво заседање Асноса (Анти-фашистичке скупштине народног ослобођења Србије), Стање на југословенском ратишту и савезничким фронтовима. Нешто касније, на састанку политичког комесара дивизије са политичким комесарима бригада, у програм политичког образовања уврштено је неколико нових тема. Најзначајнија је била да се борцима и старешинама објасни место и улога Народноослободилачког фронта у актуелном политичком животу, у помоћи јединицама на ратишту, у обнови ратом порушених села, градова, саобраћаја и привредних делатности. Поред дневне штампе, запажену улогу у политичком васпитању имале су разне политичке брошуре. Оне су добијане посредством политичког комесара дивизије, његовог заменика и старешина задужених за стално побољшање и унапређење политичког и партијског рада у бригадама.

Према уходаном начину деловања, партијска организација Бригаде била је најодговорнија за морално-политичко стање и остале активности. Чланови КПЈ и Скоја стално су се трудили да предњаче у јачању борбене и морално-политичке спремности јединица, у томе су служили за пример осталим борцима и старешинама. Они су се истицали, по правилу, у борби против непријатеља и остале подстицали да их подржавају.

У фебруару 1945. године, било је у бригади око 260 чланова и кандидата за чланове КПЈ и око 550 скојеваца. Из језгровитог извештаја секретара Бироа у Првом батаљону, упућеног 12. фебруара, секретару бригадног комитета, каже се да тренутно на лицу места има 38 чланова КПЈ и 104 скојевца, да је погинуло 5 и рањено 15 чланова КПЈ, да је живот изгубило 5 и рањено 39 скојеваца. Један члан КПЈ прекомандован је у другу јединицу. У редове КПЈ примљена су 44 члана. Овај податак указује на чињеницу да је у партијској организацији Бригаде делимично превазиђено секташење према младим и храбрим људима који су испуњавали и најстрожије критеријуме за учлањење. У батаљонској партијској организацији било је 12 радника, 15 сељака и 6 интелектуалаца. Од бораца који су ступили у Бригаду после њеног формирања 10 су постали делегати водова, 6 комесари и заменици комесара чета, 1 партијски руководилац, 5 десетари, 12 водници, 3 командири чета и 3 заменици командири чета.²²⁴

Из документа кош се налази у архи«[™] ГУК-ттијр гјрмгаттр из сачуване забелешке Стевана Миланкова Стола, може се прилично сагледати о чему се расправљало на партијским састанцима. Забелешка, односно сажети записник са састанка Бироа Другог батаљона садржи овај дневни ред: 1. Извештај о раду, 2. Будући задаци и 3. Разно. У немогућности да се записано у целини представи, због низа скраћеница и недоречености, навешће се недвосмислене констатације, без обзира колико су биле прихватљиве и тачне. Речено је, на пример, да је теоретско уздизање слабо, да се на томе није радило, да се код чланова КПЈ појавила лабавост. Овде се мисли на Прву чету и додаје да је војном уздизању посвећено, од 1. до 18. фебруара, 6 часова

224 Архив ВИИ. Фонд НОР-а кут. 803, рег бр. 5-4.

са старешинама нижих чинов и 6 са борцима. У исто време политичком раду је посвећено 9 часова. Престрого је оцењено да је културно-просветни рад слаб и да се своди на писање чланака. Очигледно се желела искоренити неписменост и указано да је 6 неписмених бораца превише за чету. Политичким делегатима водова је одато признање да су приснији са борцима од војних старешина.

Критика Друге чете била је оштрија. Политичком комесару је замерено да не брине о сопственом ауторитету, да се спустио на ниво борца, а командиру да је дрзак, самовољан, да се изоловао од бораца којима командује. Поједине ниже старешине су критиковане да се слабо интересују за живот и рад јединице. У Трећој чети командир је био кажњен и то је позитивно утицало да он почне да се више залаже у извршавању дужности. Заменику командира чете је замерено да није тактичан у односу према борцима. За делегате водова је речено да су неискусни у политичком раду. Делегату вода Симићу је замерено да нема добар однос према борцима и да не ужива њихово поверење. Другарица Вера (вероватно је била члан КП или Скоја, претпоставка М. Г.) је критикована због недисциплине. У чети су била 4 неписмена борца. У Четвртој чети је критикован политички комесар да није самоиницијативан и да га стално треба подстицати да више ради. Секретар актива Скоја је похваљен да се у последње време више залаже у извршавању примљених задатака. Двојица бораца у чети били су неписмени. За водника Косту Тадића је речено да је доста лењ.

У батаљонској организацији Скоја било је 108 чланова, од тога 34 радника, највише младих земљорадника и нешто студената, ђака и осталих занимања. Међу секретарима у руковођењу партијском и скојевском организацијом помињу се Вера Агатиновић, Властимир Ивановић, Пантелија Васовић, Стеван Антонијевић, Градимир Божић. На крају је закључено да Ској не добија довољно помоћи од Партије, да се скојевци, после учлањивања у партијску организацију, одвајају од другова скојеваца и не указују им довољно помоћи. Дописницима је приговорено да не раде скоро ништа.²²⁵ Критика дописника је очигледно у супрот-

225 Документ у архиви Секције бригаде. Нерегистрован.

ности са поменутих ставова, када је примећено да је културно-просветни рад слаб и да се своди само на писање чланака. У целини посматрано не би се могло прихватити да је културно-просветни рад био слаб. Напротив. Већ је приказано да је интензивно спровођен, да је био разноврстан и давао резултате у свим јединицама Бригаде.

У Шиду, у биоскопској дворани, одржана је, 27. фебруара 1945. године, партијска конференција Шесте личке пролетерске дивизије. Чланове КПЈ, Скоја, борце и старешине пет бригада, међу којима и Двадесет друге српске космајске, представљало је око 230 делегата и више угледних гостију. Према сећањима Драгољуба Јевтовића Драгана, бригадну делегацију сачињавали су политички комесар бригаде Ђуро Љуштина, његов заменик Ђуро Кричковић вршилац дужности команданта бригаде Милош Чанковић, секретар бригадног комитета Скоја, политички комесари батаљона и њихови заменици, неколико истакнутих бомбаша, извиђача, пушкомитраљезаца, санитетских референтата и болничарки. Никада раније није било на окупу толико чланова КПЈ. У Дивизији је тада било 1.082 члана КП, 128 кандидата за члана КП и 764 члана СКОЈ-а.²²⁶

Конференцији су присуствовали члан Политбироа Централног комитета КПЈ Едвард Кардељ, Благоје Нешковић, секретар Покрајинског комитета КПЈ за Србију, Франц Лескошек, секретар Централног комитета КП Словенија, Драги Стаменковић, секретар Покрајинског комитета Скоја Србије, Мијалко Тодоровић Плави, политички комесар Прве армије НОВЈ, политички комесари и њихови заменици из дивизија на Сремском фронту.

У непосредном разговору са секретаром Дивизијског комитета Данетом Ђуићем, политичким комесаром Никитом Пејновићем и командантом дивизије Ђоком Јованићем, Кардељ, Нешковић, Лескошек и Стаменковић су се интересовали за борбено и морално-политичко расположење бораца на линији фронта, за животне услове у рововима и земуницама, за партијске, скојевске и културно-просветне активности. Пре почетка рада Конференције,

226 Ђ. Орловић, *Шеста личка пролетерска дивизија "Никола Тесла"*, ВИНЦ, Београд, 1990, стр. 487-488.

они су желели да добију потпунији увид у стварно стање у јединицама Шесте личке пролетерске дивизије. Баш у то време оне су држале положаје од Батроваца преко Градине, Илинаца, железничке пруге и друма југоисточно од Товарника. Јединице у резерви биле су нешто позади, у Малој Вашици, Адашевцима и околини, изводиле војно-стручну и политичку обуку и бавиле се осталим активностима.

У препуној биоскопској дворани, украшеној заставама и сликама Јосипа Броза Тита, Јосипа Висарионовича Стаљина, Франклина Рузвелта и Винстона Черчила, када су се појавили Кардељ, Нешковић, Лескошек, Стаменковић, Тодоровић и остали гости, поздрављени су бурним аплаузом и узвицима добродошлице. Радно председништво није предлагано и бирано. За столом испред биоскопског платна у дворани нашли су се високи партијски руководиоци, а секретар Дивизијског комитета Ћуић је предложио следећи дневни ред: 1. Политички реферат, 2. Организационо стање у партијској организацији Дивизије, 3. Борбена дејства Дивизије.

Политички комесар Дивизије Никица Пејновић поднео је реферат по првој, Дане Ћуић, по дугој, а командант дивизије Ђоко Јованић по трећој тачци дневног реда. После краће паузе развила се занимљива дискусија, а коришћено је присуство највиших партијских руководиоца да им делегати постављају разна питања. Кардељ је узео реч и опширно изложио његово виђење унутрашње и спољне политичке ситуације. Нешто дуже се задржао на питањима неких делегата, чак и једнога из Двадесет друге српске космајске бригаде, о међународном признању нове Југославије и закључио: "Бићемо у свету толико признати колико будемо јаки". Сутрадан је ова лапидарна реченица, зрневљем кукуруза била исписана, у виду мозаика, у рововима, замуницама и на грудобранима, дуж целог положаја јединица Дивизије.

У краћем излагању, Нешковић је истакао да је у Србији добијена војничка битка и да предстоји да се она сасвим добије и на политичком плану. За органе народне власти је рекао да имају низ слабости, али их отклањају и постају ефикаснији. Народ Србије помаже, колико год може, своју ослободилачку војску на фронту... Политички комесар

Прве армије Тодоровић је подсетио чланове КПЈ да је њихов стални задатак да проучавају и у пракси спроводе линију Партије више него раније. Он је оценио да није добар члан Партије који не уочава проблеме у својој средини и не решава их...

Конференција је завршена упућивањем телеграма врховном команданту и генералном секретару Партије Јосипу Броз Титу, Врховном штабу НОВ и ПОЈ, Централном комитету КПЈ и другима.

После повратка из Шида на борбене положаје код Товарника, делегати Двадесет друге српске космајске бригаде били су пуни утисака о свему о чему се расправљало, шта се закључило на Конференцији и то пренели борцима и старешинама у својим јединицама.

У рововима до расформирања Бригаде

На положају између Кондрашице и Корова, кота 87, на десном крилу дивизијског борбеног распореда, јединице Двадесет друге српске космајске бригаде остале су месец дана, без смене и одмора, водећи мање борбе, спроводећи извиђачке и патролне активности и спречавајући непријатеља да не приреди неко непријатно изненађење. У том смислу његове намере нису биле искључене, а то се потврђује извештајем Штаба бригаде, у коме се предочава: "Према подацима које је прикупила наша обавештајна служба непријатељска је намера да нападне наше снаге на целом сектору од Босуна и северно до Дунава. Колико се дознаје непријатељ привлачи на садашње своје положаје извесне резерве људства и оружја.

Наши су одбрамбени положаји још довољно неутврђени, извиђачка служба доста неактивна, односно нема увек контакте са непријатељем те може доћи врло лако до изненађења. Људство се не придржава рововске дисциплине и реда. Откривају се положаји беспотребним лутањем.²²⁷ Штаб бригаде наредио је штабовима батаљона и самосталним јединицама да се уведу строге мере предострожности

227 Архив ВИИ, Фонд НОР-а кут. 803, рег. бр. 11-2.

на првој и резервној линији одбране и да се непријатељу не допусти да постигне изненађење слично ономе у јануару, када је краткотрајном офанзивом "Зимска олуја", постигао знатну надмоћ и допро чак до Нибелуншке линије, а на појединим секторима фронта и даље, али је противофанзивним ударима јединица Прве армије делимично одбијен назад. Штаб двадесет друге српске космајске бригаде поменути наређењем је захтевао да батаљони одмах најенергичније приступе утврђивању и јачању поседнутих положаја, да се очисте зарушене саобраћајнице, продубљују постојећи ровови и ојачају склоништа у којима су се борци на смену одмарали и бавили неборбеним активностима. Наређено је да се створи такав план ватре да бригадна оружја и оруђа буду тако осмишљено распоређена да ни један део земљишта испред бригадног предњег краја главног одбрамбеног положаја, у случају налета непријатеља, не остане тучен убитачном ватром. Извиђање, патролирање и осматрање непријатеља морало се вршити непрекидно, дању и ноћу, да се сваког часа уоче његове праве намере. Деснокрилном батаљону у бригадном борбеном распореду је наређено да ојача и одржава сталну везу са суседом, Дванаестом крајишком бригадом. Батаљонима у резерви је наређено да буду у пуној борбеној готовости да би хитно могли дејствовати и прискочити у помоћ у затварању најугроженијих праваца. Штаб бригаде је захтевао од штабова батаљона да га хитно обавесте о стању на положају и свакој промени.

У напетом ишчекивању непријатељског удара, 16. фебруара увече, Први и Четврти батаљон су повучени са главног ватреног положаја, а заменили су их Други и Трећи батаљон, доведени са резервне одбрамбене линије. Први батаљон је распоређен на левом крилу, успоставивши везу са деснокрилним батаљоном Треће личке пролетерске бригаде. Четврти батаљон се нашао у рововима на десном крилу бригадног дела фронта. Непријатељ је, вероватно, проценио да би ударио у тврдо и није предузимао нападе. Било је то изненађење за Штаб Шесте личке дивизије и није се мирио да његове бригаде, припремљене за борбу, пасивно ишчекују. Напротив. На основу заповести Штаба армије да се продре дубље у мочварне пределе Босутских шума и непријатељ потуче у неколико усамљених упо-

ришта, Штаб дивизије упутио је, 18. фебруара, три батаљона Прве личке пролетерске бригаде, ојачане Првим дивизионом Прве коњичке бригаде, Инжењеријском и Санитетском четом, Извиђачким и Водом за везу, да наступају према Јамени и левој обали Саве у том рејону.²²⁸ После дугог ноћног марша, поменуте јединице су нападе непријатеља у Строшинцима и успеле га савладати. Убијено је неколико непријатељских војника и 37 их је заробљено.

У исто време Друга личка, Трећа личка и Двадесет друга српска космајска бригада добиле су наређење да нападају непријатеља на целој ширини дивизијског фронта, да за себе вежу знатније противничке снаге и спрече их да не пруже помоћ угроженим упориштима у Босутским шумама. Јединице Друге личке бригаде, односно њена два батаљона, ноћу 17. и 18. фебруара, напали су западни део упоришта Батроваца и друм за Липовац. Освојили су више кућа, одбили неколико противнапада и батаљону, пристиглом из бригадне резерве, препустили достигнуте линије и повукли се нешто позади да одахну.

Први батаљон Двадесет друге српске космајске бригаде напао је непријатеља у рејону коте 81, на каналу и окуки канала северно од коте 84. Стрељачки стројеви чета опрезно су наступали, знајући да су немачки гренадири поставили знатан број нагазних мина на делу њиховог предњег положаја поред канала и да ту вребају из добро утврђених ровова и земуница. У дивизијском извештају, 18. фебруара, о нападу Првог батаљона је записано: "Код коте 81 непријатељ је поставио мине код самих ровова, тако да кад су наши борци, на њих наишли, мине су експлодирале, којом приликом је било 3 мртва и 2 рањена. На другом правцу непријатеља није било у рововима, пошто се ноћу повлаче, а ујутру долазе..."²²⁹

Десетина бораца Прве чете Првог батаљона је остављена у заседи да сачека и туче Немце кад се буду враћали у напуштене ровове. Овећа група војника, са шлемовима на главама, ујутру се појавила у близини истуреног положаја, у намери да залегну у ровове, али су приметили да им је

228 *Зборник НОР-а*, том I. књ. 18, стр. 333-336.

229 Архив ВИИ. Фонд НОР-а, кут. 253, рег. бр. 50-2.

припремљена клопка, окренули леђа и почели да беже. Десетина бораца узела их је на нишане оружја и отворила ватру. У трку су убијена 2 и рањен један немачки војник. Њима се није могло прићи, због брисаног простора, да се њихово оружје, муниција и ратна опрема заплене и рањеник зароби.

У исто време ударне групе бораца Треће личке пролетерске бригаде нападе су непријатеља у рововима јужно од Илинаца, убиле 8 и раниле 11 непријатељских војника. Заплењене су 2 пушке и доста муниције. У време поменутих напада дуж главног дивизијског положаја, ојачани батаљони Прве личке пролетерске бригаде су допрли до Сољана, чак упали у упориште, али су се морали повлачити због жестоког противнапада усташа и Немаца. У борбама је погинуло 11, рањено 27 и 1 борац је нестао. Непријатељ је имао далеко веће губитке: убијено је 75, рањено 80 и заробљено 37 војника и официра.²³⁰

Наредних дана настављени су извиђачки и патролни сукоби на положају Двадесет друге српске космајске бригаде и лов "живих језика". Повремено је било артиљеријских и минобацачких двобоја и узнемиравања. Друга личка иролетерска бригада је повучена са положаја, 26. фебруара, које су поселе јединице Прве личке пролетерске бригаде. Космајци су се надали и желели да добију замену, да одахну од рововске влаге, сталних психичких и физичких напрезања више од 20 дана, али се то није догодило.

На Сремском фронту 26. фебруара 1945. нашао се енглески фелдмаршал Александер и посматрао положаје јединица Шесте личке пролетерске дивизије, међу којима детаљно и Двадесет друге српске космајске бригаде на југоисточној средокраћи између Товарника и Шида. Са фелдмаршалом Александером били су британски генерал Ери, амерички генерал Лемницер, руски генерал Латоцикин и неколико виших савезничких официра. Савезничке генерале и офицере срдечно су примили и пратили генерали Пеко Дапчевић, Рудолф Приморац и Владимир Велебит. На положају Шесте личке пролетерске дивизије њен командант Ђоко Јованић рапортирао је генералу

230 Зборник НОР-а, том I, књ. 18, стр. 339.

Александеру о стању на фронту, распореду наших и непријатељских јединица. Он се потом, заједно са командантом и политичким комесаром армије, Пеком Дапчевићем и Мијалком Тодоровићем, попео на врх силоса, поред пруге, јужно од Шида, кроз артиљеријски дурбин посматрао положаје Двадесет друге српске космајске, а лево од њих Друге и Треће личке бригаде. Добро је разгледао и положаје 41. немачке тврђавске дивизије, уочљиве ,испред Товарника, Илинаца и јужније.

После се запутио у ровове Космајаца и Личана, разговарао, уз помоћ преводиоца, са неким борцима и старешинама. Био је задовољан оним што је чуо и видео и није шкртарио речи хвале. У подне, заједно са осталима из његове пратње, фелдмаршал Александер продужио је према положајима јединица Двадесет прве српске ударне дивизије.²³¹

У рововима на главном и резервном положају, борци и старешине Бригаде су обавештени да је Повереништво народне одбране Демократске Федеративне Југославије одлучило, 1. марта 1945. године, да се Народноослободилачка војска Југославије, преименује у Југословенску армију. Врховни штаб НОВ и ПОЈ добио је назив -т- Генералштаб Југословенске армије. Уместо четворне формације дивизија, бригада и батаљона, приступило се увођењу тројне формације у целој Југословенској армији, а то је значило да ће свака дивизија имати' три бригаде, уместо дотадашњих четири, да се једна мора расформирати. У Штабу Шесте личке дивизије је одлучено да се расформира Двадесет друга српска космајска бригада, да се њена два батаљона упуте у састав Двадесет прве српске ударне дивизије, а људство два преостала батаљона распореди у Прву, Другу и Трећу личку пролетерску бригаду.²³²

Увече, 6. марта у 18 сати, јединице Друге личке пролетерске бригаде, преузеле су положаје Двадесет друге српске космајске бригаде која је упућена на коначиште у Адашевце. Сутрадан је постројеним борцима и старешинама саопштено да се бригада расформира и њено људство

231 Ћ. Орловић, н. д. стр. 495.

232 Архив ВИИ. Фонд НОР-а, кут. 21, рег. бр. 28-1.

распоређује у друге јединице. За борце и старешии били су то непријатни тренуци. Неки нису могли суздржати сузе, али су схватили да друкчије није могло бити.. У личким и српским бригадама Космајци су се добро снашли, истицали се храброшћу, успостављањем здравих другарских односа и доприносили јачању борбене и моралне чврстине јединица. У јединицама Четврте и Пете српске ударне бригаде, они су несебично учествовали, на правцу главног удара, у пробоју Сремског фронта, извођењу десанта преко Дунава, стварању мостобрана иза леђа непријатељу, 12. априла 1945, његовом гоњењу и уништавању. Космајци у бригадама Шесте личке пролетерске дивизије срчано су се борили у Босутској оперативној групи дивизија која је угрозила десно крило непријатеља на Сремском фронту. Они су се истицали у борбама кроз Хрватску и Словенију, све до коначног ослобођења наше земље 15. маја 1945. године.

У формирању Бригаде и њеним почетним акцијама, значајну улогу имала је неustraшива и легендарна Божидарка Дамјановић Кика, народни херој, а први командант био је Иван Стефановић Срба, организатор народног устанка у Подунављу и на Космају, који је проглашен за народног хероја за бројне подвиге на бојном пољу.

Из редова Двадесет друге српске космајске бригаде изашло је више војних старешина високог ранга који су дали изузетан допринос изградњи и јачању Југословенске народне армије. Многи њени борци и старешине, после демобилизације, вредно су учили, радили на обнови ратом порушене земље, постали познати лекари, привредници, просветни радници, уметници, професори, новинари и прегаоци разних других занимања. За подвиге у рату већина бораца и старешина одликовани су низом медаља и орде-на, међу којима и Орденом за храброст.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архив Војноисторијског института - фондови: НОР-а, четнички и немачки.

Архив Србије - фондови: Окружни комитет КПЈ за Младеновац и Окружни комитет КПЈ за Крагујевац.

Зборник докумената и података о народноослободилачком рату народа Југославије, издање Војноисторијског института, Београд, том I, књ. 8-15 и 17-21; том II, књ. 13-15; том IX, књ. 6 и 7; том X, књ. 1 и 2; том XI, књ. 1 и 4; том XII, књ. 4 и том XIV, књ. 4.

Група аутора, *Шеста пролетерска дивизија*, "Епоха", Загреб, 1964.

Београдска операција, Војноисторијски институт, Београд, 1964.

Радослав Пауновић, *Непокорени Друговац*, СУБНОР Србије, Београд, 1967.

Војна енциклопедија, друго издање, издање Редакције војне енциклопедије, том 4, Београд, 1972.

Хронологија радничког покрета и СКЈ 1919-1979, том II 1941-1945, Народна књига, Институт за савремену историју, Београд, 1980.

Војни лексикон. ВИЗ, Београд, 1981.

Исидор Ђуковић, *Двадесет прва српска бригада*, Народна књига, Београд 1982.

Петар Вишњић, *Битка за Србију*, књига друга, Београдска књига, Београд, 1984.

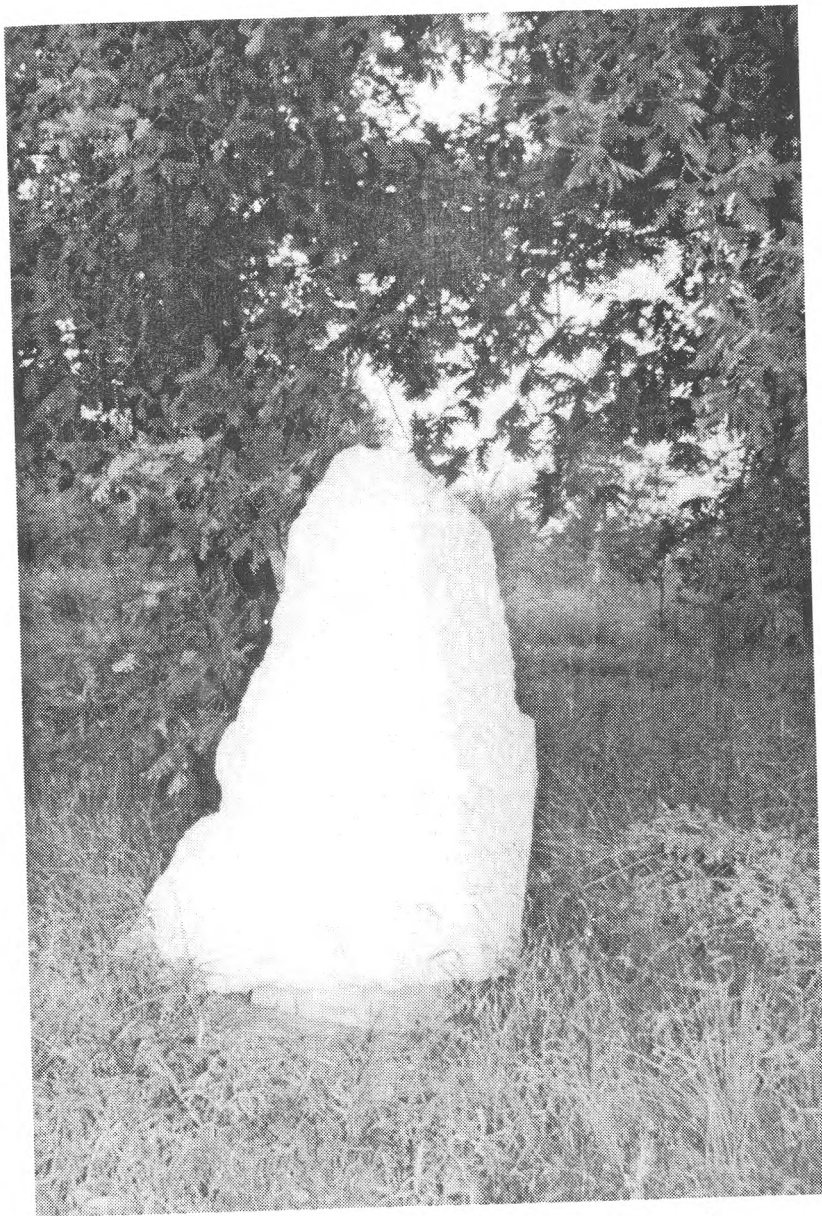
Београд у рашу и револуцији 1941-1945, Историјски архив Београд, 1984.

Београдска операција (Учесници Говоре), Војноисторијски институт и Војноиздавачки завод, Београд, 1985.

Милорад Гончин, *У рововима СремскоГ фронта*, Војноиздавачки и новински центар, (ВИНЦ), Београд, 1988.

Ђорђе Орловић, *Шеста личка пролетерска дивизија "Никола Тесла"*, ВИНЦ, Београд, 1990.

Александар Виторовић, *Централна Србија у НОБ*, Нолит, Београд 1962.

СПОМЕН ОБЕЛЕЖЈЕ, НА БРДЊАКУ, МЕСТУ НА КОМЕ ЈЕ
ИЗВРШЕНА СМОТРА БРИГАДЕ

Марш XXII космајске бригаде

Речи: Коста Миљковић

Музика: Богдан Бабић

Напред у борбу, циљ нам је близу,
Ланци већ сада пуцају крети,
И нек' бригада космајска сада
Поносно дигне свој дични стег,
Ура у борбу! Ура у борбу!
Победне химне нек' јекне зов.

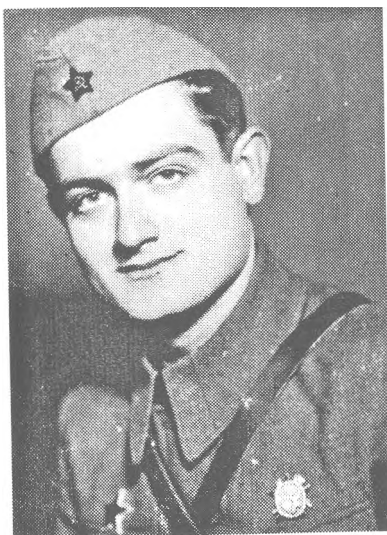
Крв наше браће светимо смело,
Плач мајке њине нек' гони све,
Осветом страшном мачи нам блеште,
Победна химна нек' буди све!
Ура у борбу! Ура у борбу!
Победне химне нек' јекне зов!

ИВАН СТЕФАНОВИЋ СРБА,
ПРВИ КОМАНДАНТ БРИГАДЕ И
НАРОДНИ ХЕРОЈ

РАДОСАВ МАРИЧИЋ КАПЛАР,
КОМАНДАНТ БРИГАДЕ ОД
ФЕБРУАРА 1944. ДО ЈАНУАРА 1945.

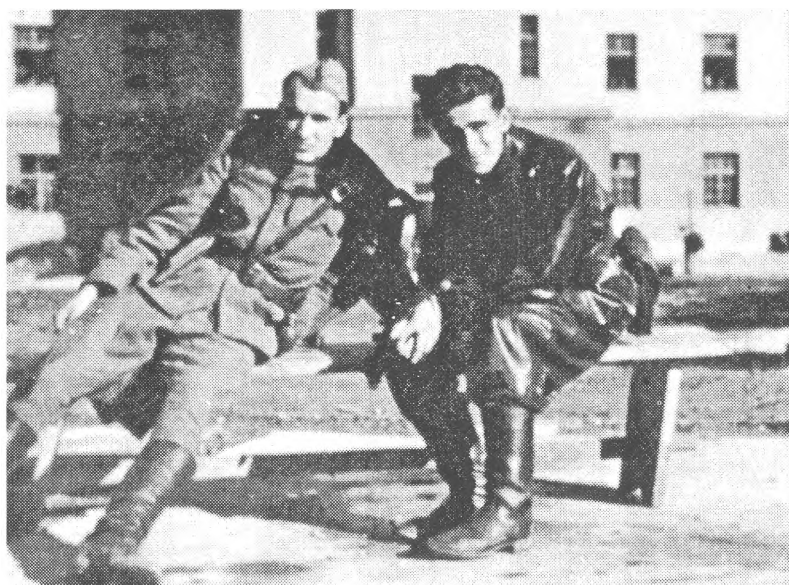
РАДОВАН ГАКОВИЋ. ПОЛИТИЧКИ
КОМЕСАР БРИГАДЕ ОД ОКТОБРА
1944. ДО ЈАНУАРА 1945.

ЖИВОЈИН АНЂЕЛКОВИЋ ЖИНЕ,
КОМАНДАНТ 2. БАТАЉОНА,
ПОЧЕТКОМ ОКТОБРА 1944.

*ЈАНИЋИЈЕ РАНКОВИЋ МИЋА (ЛЕВО) ЗАМЕНИК КОМАНДАНТА БАТАЉОНА И
СИМО ГАЛИН, КОМАНДИР ЧЕТЕ, А КАСНИЈЕ КОМАНДАНТ БАТАЉОНА*

*ВОЈИСЛАВ ПЛЕЋАШ ВОЈА, ОМЛАДИНСКИ РУКОВОДИЛАЦ БАТАЉОНА И
РОДОЉУБ АНДРИЋ РОДО, ПОЛИТИЧКИ КОМЕСАР БАТАЉОНА*

ГРУПА БОРАЦА 3. БАТАЉОНА

СТАРЕШИНЕ 1. БАТАЉОНА, СЕПТЕМБРА 1944: ТРЕЋИ С ДЕСНА НА ЈЛЕВО
ВОЈИСЛАВ НИКОЛИЋ ВОЈА, КОМАНДАНТ БАТАЉОНА

РАДОВАН ЈОВАНОВИЋ РАКА,
КОМАНДИР 2. ЧЕТЕ
3. БАТАЉОНА

ДЕСАНКА ЖИКИЋ ЉУБИЦА,
ПОЛИТИЧКИ КОМЕСАГ ЧЕТЕ И
КАСНИЈЕ БРИГАДНОГ САНИТЕТА

ДЕВОЈКЕ БОРЦИ БРИГАДЕ: С ЛЕВА НА ДЕСНО ДОБРОСАВА ИГЊАТОВИЋ
СТЕВЧИЋ, МИЛЕНА АЋИМОВИЋ И МИЛЕНА ПЕНЕЗИЋ-ПИЊА, ОКТОБРА 1944.

КУРИРИ. У СРЕДИНИ ГОЈКО ЖИВКОВИЋ

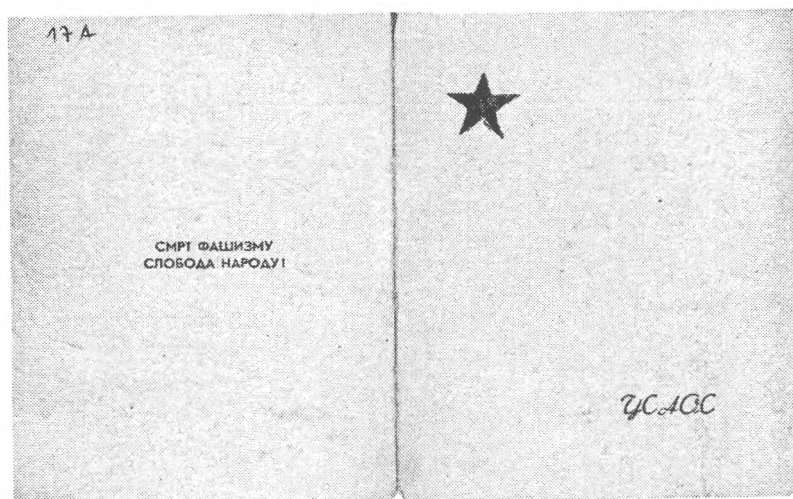
ШТАБ 4. БАТАЉОНА. С ЛЕВА НА ДЕСНО ДУШАН ШАШИЋ, ЗАМЕНИК ПОЛИТИЧКОГ КОМЕСАРА. СТАРЧЕВИЋ, ЗАМЕНИК КОМАНДАНТА, МИЛИВОЈЕ РАДОЊИЋ, ПОЛИТИЧКИ КОМЕСАР, МИРКО МЕДИЋ БРЗИЦА, КОМАНДАНТ И ЈЕЛКА БЈЕЛОБАБА, РЕФЕРЕНТ САНИТЕТА

РАДИВОЈЕ РАДОЈЕВИЋ, (ПРВИ С ЛЕВА) КОМАНДАНТ 2. БАТАЉОНА ОД
СРЕДИНЕ ОКТОБРА 1944. И СТОЛЕ МИЛАНКОВ, ОМЛАДИНСКИ
РУКОВОДИЛАЦ БАТАЉОНА

НИШАНЦИЈА ПРОТИВАВИОНСКОГ МИТРАЉЕЗА
НА ПОЛОЖАЈУ У СРЕМУ

ЛЕГИТИМАЦИЈА РОДОЉУБА АНДРИЈА РОДЕ.
ДЕЛЕГАТА ПРВОГ КОНГРЕСА УСАОС-а

ГРУПА СТАРЕШИНА И БОРАЦА 2. БАТАЉОНА КОД ВИЗИЋА У ФРУШКОЈ
ГОРИ, НОВЕМБРА 1944.

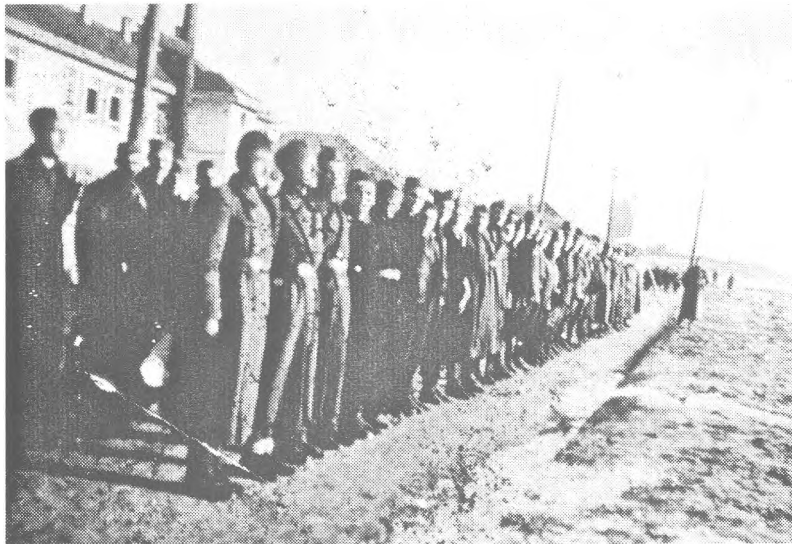
НАЈМЛАЋИ БОРАЦ И
КУРИР МИЛАН ЂЕРТИЋ

ЈЕЛИЦА НАСТИЋ,
РЕФЕРЕНТ САНИТЕТА

ПОЛИТИЧКИ КОМЕСАР БАТАЉОНА ЈОСИП БЕШИЋ ПРОВЕРАВА ЧИСТОЋУ
ОРУЖЈА БОРАЦА У РОВОВИМА НА СРЕМСКОМ ФРОНТУ

ПОСЛЕ ЈЕДНОМЕСЕЧНИХ ТЕШКИХ БОРБИ У ФРУШКОЈ ГОРИ И СРЕМУ,
БРИГАДА ЈЕ ВРАЋЕНА У БЕОГРАД ДА СЕ БОРЦИ НАОРУЖАЈУ НОВИМ
ОРУЖЈЕМ РУСКЕ ПРОИЗВОДЊЕ И ВРШЕ ОБУКУ. ПРВА ЧЕТА 3. БАТАЉОНА
СА ПОЛИТИЧКИМ КОМЕСАРОМ ДУШАНОМ НИКОЛИЋЕМ. У СТРОЈУ ПРЕД
КАСАРНОМ НА БАЊИЦИ ОЧЕКУЈЕ ДА ПРИМИ НОВО ОРУЖЈЕ

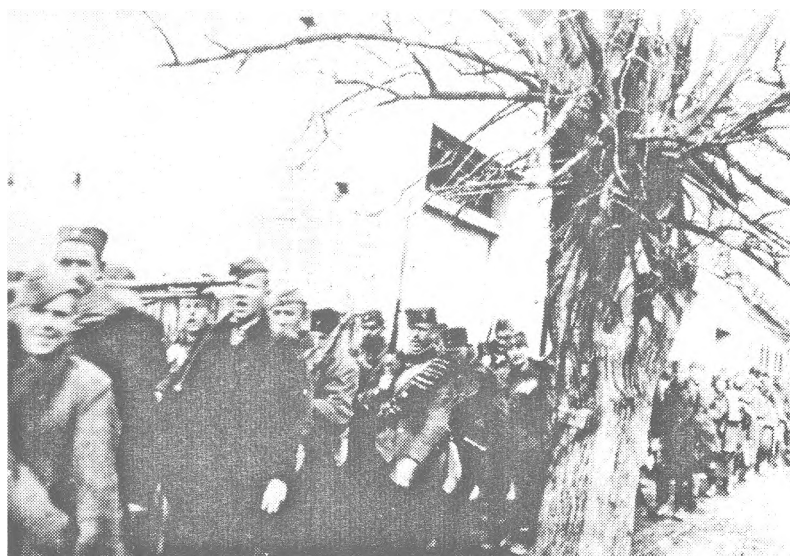
ГРУПА БЕОГРАЂАНА НА СРЕМСКОМ ФРОНТУ. ПРВИ С ДЕСНА НА ЛЕВО
ДРАГОЉУБ ЛЕВТОВИЋ ДРАГАН. ОМЛАДИНСКИ РУКОВОДИЛАЦ БАТАЉОНА.
Л ТРЕЋИ НИКОЛА ДИМИТРИЈЕВИЋ

ПРЕТХОДНИЦА БРИГАДЕ МАРШУЈЕ ПРЕМА БОСУТУ

ШТАБ БРИГАДЕ У БЕОГРАДУ, ДЕЦЕМБРА 1944. ГОДИНЕ. СЕДЕ ДРАГОСАВ
МАРИЧИЋ И ИЛИЈА ПАЛИЈА. СТОЈЕ ВОЈИСЛАВ НИКОЛИЋ ВОЈА
И ЈОВАН ПЕЈКОВИЋ

ЧЕТА БОРАЦА ОДЛАЗИ НА ВАТРЕНУ ЛИНИЈУ. НА ЊЕНОМ ЧЕЛУ ЈЕ КУРИР
ДУШКО АЛЕКСИЋ. А ЗА ЊИМ ПУШКОМИТРАЉЕЗЦИ ДРАГАН ЛУКОВИЋ И
НИКОЛА ДИМИТРИЈЕВИЋ

ГРУПА БОРАЦА И СТАРЕШИНА У СНЕГУ ИЗА ВАТРЕНЕ ЛИНИЈЕ
У РЕЈОНУ БОСУТА

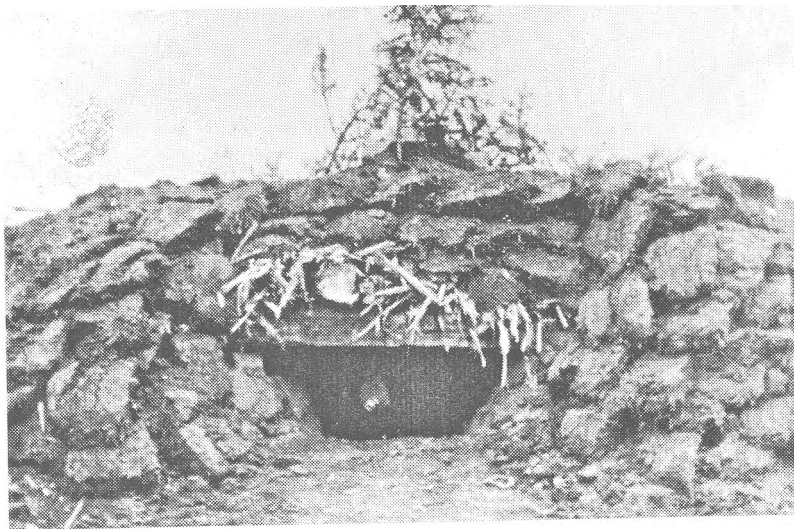
ИГЊАТОВИЋ СТЕВЧИЋ ДОБРОСАВА,
ПОЛИТИЧКИ КОМЕСАР ЧЕТЕ

У СРЕДИНИ, СА ДВОЛИЦОМ ДРУГОВА, САВА ТАРАНА, ПОЗНАТИ
ЈУГОСЛОВЕНСКИ БОКСЕР, КОЈИ ЈЕ РАЂЕН У РУКУ НА СРЕМСКОМ ФРОНТУ
И КАСНИЈЕ НИЈЕ МОГАО ДА БОКСУЈЕ

У ТРАНШЕЈИ, ПРВИ С ЛЕВА СВЕТОЗАР ТИНКИЋ ТОЗА, ОМЛАДИНСКИ
РУКОВОДИЛАЦ БРИГАДЕ, А ДО ЊЕГА ДРАГАН МАРКОВИЋ, ПОЛИТИЧКИ
КОМЕСАР ЧЕТЕ

МИТРЉЕЗКО ГНЕСДО КОСМАЈАЦА У МАСКИРАНОМ БУНКЕРУ,
ИСПРЕД ШИДА, НА ЛЕВОЈ СТРАНИ ЖЕЛЕЗНИЧКГ. ПРУГЕ

МИЛЕ 'БУКИЋ, ОФИЦИР ОЗН-е, ПРВИ С ЛЕВА. СА ДРУГОВИМА.
У ШИДУ ФЕБРУАРА 1945.

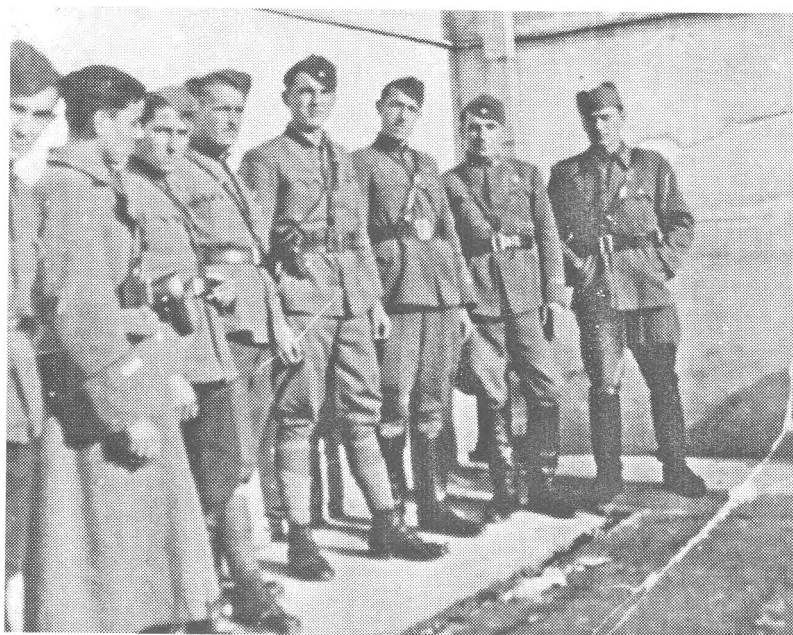
БРИЈАЊЕ ИСПРЕД ЗЕМУНИЦЕ

ИЗВИЂАЧИ У ПРЕДАХУ ИЗМЕЉУ ДВЕ БОРБЕ. У СРЕДИНИ ЈУЛИЈАНА
РИСТИЋ КАШТОВАРАЦ-ЈУЦА

СРДАЧАН СУСРЕТ СА МЕШТАНКАМА СРЕМА. С ЛЕВА НА ДЕСНО ЖИВОРАД
ЈОВИЋ, ДРАГОЉУБ ЈЕВТОВИЋ, МИЛЕНКО ЈУРИШИЋ И АЛЕКСАНДАР
ЖУРЖУЛ САША

ГРУПА СТАРЕШИНА Л. БАТАЉОНА

ПОВРАТАК НА СРЕМСКИ ФРОНТ, ПОЧЕТКОМ ЈАНУАРА 1945. ГОДИНЕ,
ВОЗОМ ДО СРЕМСКЕ МИТРОВИЦЕ, А ЗАТИМ ПЕШКЕ ДО
РЕКЕ БОСУТ И ПОДГРАЂА

ПРОТИВТЕНКОВСКО ОРУЂЕ КОСМАЈАЦА
СПРЕМНО ЗА ПАЉБУ

ГРУПА БОРАЦА И
СТАРЕШИНА ДРУГОГ БАТАЉОНА НА СРЕМСКОМ ФРОНТУ

ШТАБ БРИГАДЕ У ФЕБРУАРУ 1945. СЕДЕ, С ЛЕВА НА ДЕСНО,
МИЛОШ ЧАНКОВИЋ, КОМАНДАНТ И ЋУРО ЉУШТИНА, ПОЛИТИЧКИ
КОМЕСАР БРИГАДЕ

ГРУПА СТАРЕШИНА 22. СРПСКЕ КОСМАЈСКЕ БРИГАДЕ У
ОСЛОБОЂЕНОМ БЕОГРАДУ

ПРЕЖИВЕЛИ БОРЦИ НА ПРОСЛАВИ ГОДИШЊИЦЕ
БРИГАДЕ НА БРДЊАКУ

КОМАНДНИ САСТАВ КОСМАЈСКОГ НОП ОДРЕДА СРЕДИНОМ АВГУСТА 1944.

ШТАБ ОДРЕДА

ДРАГОЉУБ СТЕВАНОВИЋ, командант
СТЕВАН СТАЈИЋ, политички комесар
РИСТА КАРОВИЋ СИМА, заменик команданта
ЉУБОМИР ИВКОВИЋ ШУЦА, заменик политичког комесара

Штаб Првог батаљона:

ЈАНИЋИЈЕ РАНКОВИЋ МИЋА, командант
СПАСОЈЕ ЗРЕЊАНИН ТЕСЛА, политички комесар
РАЈКО ЋОКОВИЋ, заменик политичког комесара

Штаб Другог батаљона:

СТЕВАН ИВАНЧЕВИЋ, командант
РОДОЉУБ АНДРИЋ РОДО, политички комесар
КАТАРИНА БОЈНОЖАН КАЋА, заменик политичког комесара

КОМАНДНИ САСТАВ ЧЕТА ПРВОГ БАТАЉОНА

Прва чета

ЂОРЂЕ ПЕТРОВИЋ ДЕДА, командир
ДУШАН НИКОЉИЋ, политички комесар

Друга чета

МИЛАН ТОЈАГИЋ, командир
ЉУБИША ВАСИЋ ЂАЉЕ, политички комесар

Трећа чеша

СЛОБОДАН САМАРЦИЋ ГРГО, командир
МИОДРАГ РАДОВАНОВИЋ ТУЋИНАЦ, политички комесар

КОМАНДНИ САСТАВ ЧЕТА ДРУГОГ БАТАЉОНА

Прва чеша

МИЛАН АЛЕКСИЈЕВИЋ КАВЕРНА, командир
АЛЕКСАНДАР МИЛОШЕВИЋ САНЕ, политички комесар

Друга чеша

СВЕТИСЛАВ КОСТИЋ БРКА, командир
МАТИЈА ГРУЈИЧИЋ, политички комесар

Трећа чеша

ДУШАН АЦИЋ ЛИКА, командир
ЂОРЂЕ ГОТОВИЋ, политички комесар

Напомена: Заменици команданата батаљона су командири првих чета,
а заменици командира чета водници - командири првих водова.*

* Зборник НОР-а, том IX, кн>. 6, док. 150, стр. 900-903.

КОМАНДНИ САСТАВ КОСМАЈСКЕ БРИГАДЕ И ЊЕНИХ БАТАЉОНА

ИВАН СТЕФАНОВИЋ СРБА, РАДОСЛАВ МАРИЧИЋ КАПЛАР,
МИЛОШ ЧАНКОВИЋ, команданти

БЛАЖО РАДУНОВИЋ, РАДОВАН ГАКОВИЋ, ЋУРО ЉУШТИНА,
политички комесари

ЈОВАН ПЕЈКОВИЋ КЕЗА, заменик команданта

РАДЕ КУШИЋ, МИЛЕ БАНИЋ, ЋУРО КРИЧКОВИЋ, заменици
политичког комесара

МОМЧИЛО СТЕВАНОВИЋ, ИЛИЈА ПАЛИЈА, ЋУРО ДРОБАЦ,
начелници штаба

СВЕТОЗАР ТИНКИЋ ТОЗА, омладински руководицац

ИВАН ЛИСАЦ, МИЛАН ЈОВАНОВИЋ, обавештајни официри

МИЛОРАД СТЕФАНОВИЋ ЦИНЕ, начелник обавештајног одсека

МИЛЕ ЋУКИЋ, начелник одсека заштите народа

МАЦА КАНГРГА, ЕСТЕЛА ПРИНЦ ТОМИЋ, референти санитета

СОФИЈА МИНИЋ РАПАЛИЋ, управник санитета

Др ДРАГО ПИШТОЉИЋ, бригадни лекар

СИМА ЈОВАНОВИЋ, интендант бригаде

ПАНТЕЛИЈА ВАСОВИЋ, МИЈОМИР ВЕСЕЛИНОВИЋ,
руководиоци СКОЈ-а

Штаб Првог батаљона

ВОЈИСЛАВ НИКОЛИЋ ВОЈА, МИРКО ЧУБРИЛО, команданти

ЈЕЛЕНА СТОЈАНОВИЋ, БАЈО ПЕРОВИЋ, политички комесари

МИРКО ЧУБРИЛО, заменик команданта

ВЛАДИМИР ИЛИЋ ШУЦА, ДРАГАН ТАНКОСИЋ, помоћници
политичког комесара

БОЖИДАР МИЛАНОВИЋ БОЖА, омладински руководицац
АЛЕКАСАНДРА КАТИЋ, БОЖИЦА ЧОЛАНОВИЋ, референти
санитета

Штаб Другог батаљона

ЖИВОЈИН АНЂЕЛКОВИЋ ЖИНЕ, РАДОЈЕ РАДОЈЕВИЋ,
команданти
РОДОЉУБ АНДРИЋ РОДО, ЈОСИП БЕШИЋ, политички комесари
ЈАНИЋИЈЕ РАНКОВИЋ МИЋА, заменик команданта
ДУШАН НИКОЛИЋ. САЛИХ ОСМАНБЕГОВИЋ, помоћници
политичког комесара
СТЕВАН МИЛАНКОВ СТОЛЕ, омладински руководицац
МАРА ЧУДИЋ, АНИЦА СТОЈКОВИЋ, референти санитета

Штаб Трећег батаљона

ЈАНИЋИЈЕ РАНКОВИЋ МИЋА, ДУШАН ВРАЧАР, МИЛАН
ЛЕМАЈИЋ МИЛЕ. команданти
КУШИЋ АНГЕЛИНА ИНА, ЛУКА ЈОВОВИЋ, политички комесари
СИМО ГАЛИН, заменик команданта
ЂОРЂЕ ШКОРИЋ, помоћник политичког комесара
ВОЈИСЛАВ ПЛЕЋАШ ВОЈА. ДРАГОЉУБ ДРАГАН ЈЕВТОВИЋ,
омладински руководиоци
ЈЕЛИЦА НАСТИЋ СОКА, референт санитета

Штаб Четвртог батаљона

ОБРАД ПРИБИЋ, МИРКО МЕДИЋ ЦУКИЋ, ЈОВАН БАБИЋ,
ЛАЗО БАБИЋ, команданти
ВЛАСТИМИР ЛАПЧЕВИЋ, МИЛИВОЈЕ РАДОЊИЋ, политички
комесари
ДУШАН ШАШИЋ, помоћник политичког комесара
ГОЈКО ЈОВИШЕВИЋ, омладински руководицац
ЈЕЛКА БЈЕЛОБАБА, референт санитета

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Приступајући изради спискова бораца Двадесет друге српске космајске бригаде, Редакциони одбор монографије и аутор суочили су се са осетним недостатком историјских докумената о овој јединици, посебно оних на основу којих би се реконструисао њен борачки и старешински састав. Ово се тумачи претпоставком да Штаб бригаде из оправданих разлога није могао да води потребну евиденцију о борачком и старешинском саставу, како због свакодневног прилива људства, тако и брзине ратних збивања. Али, и постојећа евиденција је нестала, заједно са осталом архивом Штаба бригаде, у драматичним јануарским данима 1945. године.

Да би се оваква околност ипак превазишла, Редакциони одбор монографије формирао је посебну Радну групу, са задатком да у границама расположивих могућности бар делимично реконструише борачки и старешински састав Двадесет друге српске космајске бригаде. Групу су чинили: Јосип Бешић, Душан Николић и Драган Јевтовић, борци Бригаде, као и аутор монографије Милорад Гончин.

У свом раду Радна група је користила: ратна документа Шесте пролетерске дивизије, у чијем се саставу налазила Бригада (Архив Војноисторијског института у Београду), затим, анкетни материјал Секције Бригаде из 1989; године, спискове погинулих Космајаца, објављене у књизи "У рововима Сремског фронта", аутора Милорада Гончина, појединачна сећања бораца и Анкету Републичког одбора СУБНОР Србије, која је спроведена за ове потребе 1996. године у оним општинским одборима СУБНОР-а са чијих подручја су се регрутовали борци у редове Бригаде. На анкету су одговорили само СУБНОР општина Смедерево, Сме-

деревска Паланка, Младеновац, Нови Београд и Раковица, док одговори од осталих општина ужег подручја Београда нису добијени.

После интензивног рада више од годину дана, Радна група је успела да састави списак погинулих (341) и преживелих (1.043) бораца и старешина, односно за њих укупно 1.384. Претпоставља се да овај број представља само трећину од укупног људског потенцијала Бригаде.

Редакциони одбор монографије и Радна група за израду спискова искрено жале што није било више објективних могућности да се спискови бораца Двадесет друге српске космајске бригаде у већој мери комплетирају. Уверени смо да и овакви спискови, заједно са текстом и фотографијама у Монографији представљају скроман споменик који преживели борци и старешине Бригаде подижу својим палим друговима и свима онима који су преживели рат али више нису међу нама.

Редакциони одбор

ПОГИНУЛИ БОРЦИ И СТАРЕШИНЕ 22. СРПСКЕ КОСМАЈСКЕ БРИГАДЕ

АЛЕКСИЋ ДРАГОЉУБ ДРАГА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд. Погинуо на Сремском фронту, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

АЛЕКСИЋ ПЕТАР КОКА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. Погинуо на Сремском фронту. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

АНАСТАСИЈЕВИЋ НИКОЛА ЧАРУГА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд. У Бригади од 01. 12. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

АНАСТАСИЈЕВИЋ ЖИВОРАД БАТА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд. Погинуо на Сремском фронту. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

АНТИЋ Владимира БОЖИДАР, рођен јуна 1919. године у Друговцу, срез Смедерево. Погинуо јануара 1945. године испред Товарника на Сремском фронту.

АНТОНИЈЕВИЋ Александра МИЛАН, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

АНТОНИЈЕВИЋ Велимира МИЛУТИН, у Бригади од 12. 09. 1944. године, погинуо на Сремском фронту.

АНЂЕЛИЋ Николе СТОЈИША, рођен 1920. године у Прову, Владимирци. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. Погинуо 12. 11. 1944. године код Мартинаца, Сремска Митровица, Сремски фронт.

АНЂЕЛКОВИЋ Михаила БРАНИСЛАВ, рођен 1920. године Јагњило, Младеновац, у Бригаду ступио 25. 10. 1944. године. Умро од рана 05. 02. 1945. године.

АНЂЕЛКОВИЋ Милована СТРАХИЊА, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

АРАМБАШИЋ Саве ЕДУАРД, рођен 20. 02. 1921. године у Оршави, Румунија. Ступио у Бригаду 12. 09. 1944. године. Погинуо 20. октобра 1944. године у Београду. Био је обавештајни официр.

АРСЕНИЈЕВИЋ Нестора РАДОЈКО, рођен 25. 01. 1920. године Бренчић, Љиг. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. Погинуо децембра месеца 1944. године на Сремском фронту, Матора шума, Ердевик.

АРСИЋ Милорада НИКОЈА, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

АРСИЋ Милорада ЖИВАДИН, погинуо на Сремском фронту. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

БАЊАЦ МИЛТОВАН, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо 01.

11. 1944. године, село Манђелос, Сремска Митровица, Сремски фронт.

БАТИНИЋ МИЛОСАВ, рођен у Смедеревској Паланци. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

БАТИНИЋ МИОДРАГ, рођен 1923. године у Азањи, осми разред гимназије. Био логораш у Смедеревској Паланци. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

БАТИНИЋ РАДОМИР, рођен 1923. у Азањи, Смедеревска Паланка. Побеглао из Конц. логора Смедеревска Паланка право у Космајски партизански одред. Био у првом строју Космајске бригаде 12. 09. 1944. Погинуо код Шида децембра 1944. године.

БАТИНИЋ Војислава РАДОЈЕ, рођен 1920. године у Азањи, См. Паланка. Учесник НОБ од 1941. године. Био у Конц. логору Смед. Паланка. Организовано бежи са групом од 26 логораша 07. 09. 1944. године у Космајски партизански одред. 12. 09. 1944. године ступио у Космајску бригаду. Био комесар чете у II бат. Погинуо 20. 11. 1944. године код Ердевика на Сремском фронту.

БАТОЧАНИН Гвоздена МИЛАН, рођен 1924. године Озаци, Трстеник, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Погинуо 13. априла 1945. године испред Винковаца.

БАТОЧАНИН Миладина ТОМЕ, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

БЕРТИЋ МИХАИЛО, рођен у Београду, марта месеца 1925. године. Прекомандован у IV српску бригаду. Погинуо 20. априла 1945. године код Билице, Славонска Пожега.

БЛАГОЈЕВИЋ Димитрија МИЛАН, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

БЛАГОЈЕВИЋ Живомира РАДОМИР, рођен 1920. године у Винчи, Гроцка. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Погинуо 12. априла 1945. године на Сремском фронту.

БЛАГОЈЕВИЋ Драге СТАНИСЛАВ, рођен 20. 02. 1926. године, Дубона, Младеновац. У Бригаду ступио 06. 10. 1944. године. Погинуо код Отока 24. 10. 1944. године.

БОГДАНОВИЋ Милице ЖИВОМИР, рођен 05. 05. 1912. године Велика Иванча, Младеновац. Заробљен и стрељан у Сремској Митровици.

БОГИЋ Р. ПРЕДРАГ, рођен 1912. у Београду. Погинуо 19. 01. 1945. године на Сремском фронту, Адашеви, Шид.

БОГОЈЕВИЋ Веселина МИХАЈЛЮ, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

БОЛИЋ Драгомира ВАСИЈИЈЕ, рођен 1923. године, Београд. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Погинуо 09. априла 1945. године на Сремском фронту.

БОРИЋ Ђурђа РАДМИЛЮ, у Бригади од 12. 09. 1944. године погинуо на Сремском фронту.

БРАДИЋ Драгослава МИЛУТИН. рођен 1926. године Медвеђа, Трстеник, ученик. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Погинуо 20. априла 1945. године код Билице, Славонска Пожега.

БРАНКОВИЋ Радивоја МИХАЈЛЮ, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ЦОНИЋ Тодора КОСТА, рођен у Смедереву, у Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. Погинуо као митраљезац фебруара месеца 1945. године на Сремском фронту.

ЦВЕТКОВИЋ Милосава РАДИВОЈЕ, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ДИМИТРИЈЕВИЋ Радомира АНДРИЈА, рођен 1922. године, Међулужје Младеновац. У Бригаду ступио децембра 1944. године. Погинуо код Славонског Брода 05. 04. 1945. године.

ДОБРИЧИЋ Живојина АЛЕКСАНДАР, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ДРАГОЈЕВИЋ Ј. МИЛОРАД, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ЕРОР СПАСЕ, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ФИЛИПОВИЋ БУДИМИР, рођен 1925. године. Ваљево. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо 22. 01. 1945. Мала Вашица, Шид.

ФИЛИПОВИЋ ЖИВОРАД, рођен 1925. године у Ваљеву. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо 14. 01. 1945. године, Комлетинци, Винковци, Сремски фронт.

ГАЈИЋ Љубисава МИЛОРАД, рођен 1921. године, Парцани, Сопот, земљорадник. Прекомандован марта месеца 1945. године у IV

српску бригаду. Рањен 12. априла 1945. године код Ловаса, од рана умро 18. јуна 1945. године у болници у Новом Саду.

ГАЈИЋ Милентија МИЛАН, рођен 1927. године Јагњило, Младеновац. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. Погинуо код Чазме 05. 05. 1945. године.

ГАЈИЋ Александра ДРАГУТИН, рођен 1925. године, Голобок, Смедеревска Паланка, земљорадник. Марта месеца прекомандован у IV српску бригаду. 2. маја 1945. године рањен код Новске, умро истог дана у болници.

ГЛШГОРИЋ Неше МИЛТАН, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ГОБЕЉИЋ ПУЈЕ, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ГОНИЋ Тодора КОСТА, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ГОРУНОВИЋ МИЛИВОЈЕ, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ГРБИЋ Милорада ЖИВОРАД, у бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ГРБИЋ Николе МИЛОРАД, рођен 1927. године Међулужје, Младеновац, у Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. Погинуо код Врбање, Жупања, 09. 04. 1945. године.

ГРБИЋ Стевана ЈОВАН, рођен 1918. године, См. Паланка, Смедерево, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Погинуо 15. априла 1945. године у Ћакову.

ГВОЗДЕНОВИЋ СЛАВОЉУБ, рођен 1925. године у Ваљеву, у Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. Погинуо 03. 01. 1945. године Комлетинци, Сремски фронт.

ГВОЗДЕНОВИЋ СРЕТЕН, рођен 1914. године у Шапцу. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. Погинуо 23. 01. 1945. године на Сремском фронту.

ХЕРЦАНДРИЈА, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо 04. 11. 1944. године, Бингула, Шид, Сремски фронт.

ИГЊАТОВИЋ Степана ДРАГОСЛАВ, рођен 1912. године Јагњило, Младеновац. У Бригаду ступио децембра 1944. године. Погинуо код Банове Јаруге 04. 05. 1945. године.

ИГЊАТОВИЋ Антонија ВЛАДИСЛАВ, рођен 1924. године, Рипањ, Београд, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 16. априла 1945. године у Ћакову, умро у болници.

ИГЊАТОВИЋ Витомира СВЕТОМИР, рођен 1921. године, Оџаци, Трстеник, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Погинуо 15. априла 1945. године у Ћакову.

ИКОНИЋ Милорада ЗЛАТОМИР, рођен 1926. године, Баћевац, Барајево. Марта 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Ранен 8. маја код Прозорја, Дуго Село, умро 12. маја у Загребу.

ИЛИЋ Д. ЉУБОМИР, рођен у Белом Поточу, срез Врачар. У Бригади од 12. 09. 1944. Погинуо 18. 01. 1945. Адашевци, Шид.

ИЛИЋ М. СВЕТИСЛАВ, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ИЛИЋ О. РАДИВОЈЕ. у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ИЛИЋ Панте ВЛАДИСЛАВ, рођен 1927. године, Рипањ, Београд. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. Погинуо јануара месеца 1945. године на Сремском фронту.

ИЛИЋ Панте ВОЈИСЛАВ, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ИЛИЋ Павла МИЛОВАН, рођен 1922. године, Велика Иванча, Младеновац. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. Погинуо 03. 01. 1945. године Комлетинци, Винковци, Сремски фронт.

ИЛИЋ Стевана МИЛУТИН, рођен 11. 04. 1924. године Липе, Смедерево. У Космајском одреду био од 23. 04. 1944. године до 01. 06. 1944. године. Погинуо 01. 06. 1944. године у Влашкој, Младеновац.

ИЛИЋ Живана ДРАГОСЛАВ, рођен 14. 03. 1926. године Дубона, Младеновац. Погинуо децембра месеца 1944. године на Сремском фронту.

ИСАИЛОВИЋ Јована САВА, рођен 1922. године, Умчари, Гроцка, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Погинуо 16. априла 1945. године у Ћакову.

ИСАИЛОВИЋ АЛЕКСАНДАР, погинуо 04. 11. 1944. Манђелос, Сремска Митровица, Сремски фронт. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ИВКОВИЋ Ж. РАДОМИР, рођен 1919. године. Млинари, Врбовско, Српске Моравице. Хрватска. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо 22. 01. 1944. Вашица, Шид.

ЈАКШИЋ Чедомира ЖИВОЈИН, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ЈАНКОВИЋ Богољуба ЖАРКО, погинуо 08. 01. 1945. године, Комлетинци, Винковци, Сремски фронт. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЈЕЛИЋ Јерка МАНДА, рођена 1923. године, с. Растока, Госпић. У Бригаду ступила 12. 09. 1944. године. Погинула 1945. године на Сремском фронту.

ЈЕЛШЧИЋ Раде ЧЕДОМИР, рођен 1925. године, погинуо новембра месеца у Срему. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ЈЕЛИЧИЋ Владимира НИКОЛЈА, рођен 1914. године у Грабовцу, Обреновац. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. Погинуо 10. 10. 1944. године Комлетинци, Винковци, Сремски фронт.

ЈЕРЕМИЋ Радосава ЖИВОРАД, рођен у С. Кометице, Умка. Погинуо 21. 01. 1945. године код Шида на Сремском фронту.

ЈЕРЕМИЋ Ђурђа МИЛОВАН, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ЈЕВТИЋ Душана ДРАГИША, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ЈЕШЕВИЋ МИЛАН, рођен у Смедереву, гимназијалац, био у логору, Смедеревска Паланка. Погинуо 17. 09. 1944. на Космају у борби са Немцима и љотићевцима.

ЈОЦИЋ РАДМИЛО, рођен 1924. године Влашка, Младеновац. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо 12. 12. 1944. године на Сремском фронту.

ЈОВАНОВИЋ БОЖИДАР, срез Моравски, погинуо 23. 01. 1945. Товарник, Сремски фронт. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ БОШКО, рођен у Београду 1922. године. Погинуо 21. 01. 1945. Вашице, Шид, Сремски фронт. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ ДУШАН, рођен у Аранђеловцу. Погинуо 04. 10. 1944. године, Велики Радинци, Сремска Митровица.

ЈОВАНОВИЋ Јована РАДОМИР, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ЈОВАНОВИЋ ЉУБОМИР ЈІУНЕ, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ЈОВАНОВИЋ М. ДРАГОЉУБ, рођен у с. Робача, Космајски. Погинуо 19. 02. 1945. Илинци, Шид, Сремски фронт. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ ПЕТАР ЦВАЈИН, рођен у Великом селу, Палилула, Београд, борац. Погинуо на Сремском фронту. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ В. ДРАГИША, рођен 1927. Рипањ, Вождовац, Београд.
 Погинуо 02. 02. 1945. године, Сремски фронт, Илинци, Шид.

ЈОВАНОВИЋ В. МИОДРАГ, рођен 1922. Рипањ, Вождовац, Београд.
 Погинуо 04. 11. 1944. године, Сремски фронт, Матора шума, Ердевик.

ЈОВАНОВИЋ ЖИВОТА, рођен у Београду, борац. У Бригади од 12.
 09. 1944. Погинуо 21. 01. 1945. године на Сремском фронту, Шид.

ЈОВАНОВИЋ ЋИНА, рођена у Пећи. Побегла из Конц. логора
 Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинула
 јануара 1945. године на Сремском фронту.

ЈОВАНОВИЋ ЋОРЋЕ, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на
 Сремском фронту.

ЈОВАНЧЕВИЋ Драгољуба СПАСОЈЕ, рођен 1923. године, Влашка,
 Младеновац. Погинуо код Сотина. Вуковар, 18. 12. 1944. године на
 Сремском фронту.

ЈОВИЧИЋ Драгољуба РАТОМИР, рођен 25. 08. 1919. године у Смед.
 Паланци, Смедерево. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. Поги-
 нуо децембра месеца на Сремском фронту.

ЈОВИЧИЋ Михајила РАДОЈИЦА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.
 Погинуо на Сремском фронту.

КАЦ ЕРИСТ, Јеврејин. када су га Немци водили из Борског рудника
 за Смедерево успева побећи и доћи у Космајску бригаду полови-
 ном септембра 1944. године. Био је необично храбар. Погинуо је
 23. јануара 1945. године пред Босутском шумом, Сремски фронт.

КАРИЋ БОЖИДАР, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на
 Сремском фронту.

КЕКОВИЋ Митра РИСТАН, рођен 1921. године Горњи Загарац, Да-
 ниловград. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску
 бригаду. Погинуо 2. маја 1945. године од нагазне mine.

КЕЉАЧ Богољуба ДРАГОМИР, рођен 1924. године у Азањи. Смед-
 ревска Паланка. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV
 српску бригаду. Погинуо 7. априла 1945. године.

КОСТАДИНОВИЋ ЈАНКО, у Бригади од 12. 09. 1944. године. 20. 10.
 1944. умро у болници у Београду.

КОСТИЋ Милана МИЛОРАД, у Бригади од 12. 09. 1944. године. По-
 гинуо на Сремском фронту.

КУЗМАЦОВИЋ БОРИВОЈЕ, погинуо 22. 11. 1944. године, Матора шума, Ердевик, Сремски фронт. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЈАТИНКИЋ МИЛОЈЕ, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. у Бригади од 01. 12. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ЛАТИНКИЋ ЖИВАН, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ЛАЗАРЕВИЋ Светозара ДРАГУТИН, рођен 1927. године, Сопот, земљорадник. Марта 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Погинуо 12. априла 1945. године код Ловаса, Вуковар.

ЛАЗАРЕВИЋ Светислава МИОДРАГ, рођен 1924. године Лозовик, Велика Плана. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 8. маја код Церја, Сесвете, убрзо умро у болници.

ЛАЗИЋ Видосава РАДОЈКО, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ЛЕКИЋ Јанка СВЕТОЗАР, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ЛЕМАЈИЋ МИЛАН, командант Трећег батаљона. Погинуо у Маторој шуми, Ердевик, на Сремском фронту.

ЛИЛИЋ Михаила РАДЕ, у Бригади од 12. 09. 1944. Погинуо на Сремском фронту.

ЛИСАЦ ИВАН, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Обавештајни официр. Погинуо 12. 11. 1944. године, Стара Бингула, Сремска Митровица, Сремски фронт.

МАКСИМОВИЋ Живадина ЈАГОДИНА, рођена 08. 10. 1926. године, Влашка, Младеновац. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинула 21. 11. 1944. године Манђелос, Сремска Митровица, на Сремском фронту.

МАЛИЋДНИН Милована СТРАХИЊА. у Бригади од 1. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

МАНДИЋ НИКОЛА, рођен у Београду. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

МАНДИЋ р. ВОЈИСЛАВ, рођен у Рипњу, Вождовац, Београд. Погинуо 18. 01. 1944. године, Адашевци, Шид, Сремски фронт.

МАРИНКОВИЋ М. ЉУБИША, Београд. у Бригади од 12. 09. 1944. Погинуо 17. 10. 1944. у борбама за ослобођење Београда.

МАРИНКОВИЋ Мија АЛЕКСАНДАР. у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

МАРИНКОВИЋ Миливоја ЖИВАН, рођен 1927. године, Марковац, Младеновац. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 7. априла 1945. године. Умро 11. априла 1945. године у болници у Бачкој Паланци.

МАРИЋ СПАСОЈЕ ЦОЦИН, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд. борац. Погинуо на Сремском фронту. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

МАРИЋ ЧЕДОМИР, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

МАРЈАН МИЛЕ, рођен 1923. године, Београд, електричар. Побегло из Конц. логора Смедеревска Паланка у Космајски партизански одред и био у првом строју Бригаде. Погинуо новембра 1944. године, Шид, кад је изашао из рова и кренуо за Београд, као делегат омладине са Сремског фронта на Конгрес омладине Србије.

МАРЈАНОВИЋ Ненада ЛАТИНКА, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинула на Сремском фронту.

МАРКОВИЋ Марка ВЕЛИСЛАВ, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

МАРКОВИЋ РАДИСАВ, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо 04. 11. 1944. године, Манастир Ћипша, Ердевик, Сремски фронт.

МАРКОВИЋ ВОЈИСЛАВ, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

МИХАЈЛОВИЋ Милорада ЖИВКО, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

МИЛАНКОВИЋ М. ЉУБИША, рођен 1924. године у Рипњу, Вождовац, Београд. Погинуо 18. 01. 1945. године, Шид, Сремски фронт.

МИЛАНОВИЋ Драгише ДРАГОВАН, рођен 1921. године Кораћница, Младеновац. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо код Шида на Сремском фронту 31. 01. 1945. године.

МИЛАНОВИЋ Драгомира РАДОМИР, рођен 01. 01. 1924. године, Липе, Смедерево. Ступио у Космајски одред 23. 04. 1944. године. Погинуо 01. 05. 1944. године.

МИЛИВОЈЕВИЋ Обрада ТИХОМИР, рођен 1919. године Јагњило, Младеновац. Погинуо 06. 01. 1945. године на Сремском фронту, Адашевици, Шид. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

МИЛОЈКОВИЋ Илије МИЛУТИН, рођен 1925. године, Озаци, Трстеник. Марта месеца 1945. прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 16. априла 1945. године у Ђакову. Умро 9. маја у болници у Винковцима.

МИЉЕВИЋ Ђоке ВЛАДИМИР, рођен 08. 06. 1910. године, с. Шабајићи, Даниловград. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту децембра месеца 1944. године.

МИЉКОВИЋ АЛЕКСАНДАР, рођен у с. Табић, Уб. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо 1944. године.

МИЛОЈЕВИЋ ТИХОМИР, Младеновац. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо 5. 02. 1945. године, Илинци, Шид, Сремски фронт.

МИЛИВОЈЕВИЋ Војислава МИЛОВАН, рођен 1923. године, Велика Иванча, Младеновац. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо код Отоке. Винковци.

МИЛОЈКОВИЋ ДУШАН, у Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. Погинуо 08. 03. 1945. на Сремском фронту.

МИЛОСАВЉЕВИЋ МИЛОВАН, рођен у Ваљеву. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо 17. 10. 1944. године, Београд.

МИЛОСАВЉЕВИЋ Саве МИЛУТИН, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

МИЛОСАВЉЕВИЋ ЖИВКО, рођен 1924. погинуо у Бановцима, Сремски фронт.

МИЛОВАНОВИЋ ДРАГАНА, рођена на Убу. Била у Конц. логору Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинула марта месеца 1945. године на Сремском фронту.

МИЛОВАНОВИЋ Душана СТЕВАН, рођен 01. 10. 1919. године у Смед. Паланци, Смедерево. Вршио дужност командира чете. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо 21. 04. 1945. године испред Плетернице.

МИЛОВАНОВИЋ ЉУБИША, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо у с. Радинцима, Сремска Митровица, Сремски фронт.

МИЛОВАНОВИЋ Ж. ЈОРДАН. у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо 21. 01. 1945, Илинци, Шид, Сремски фронт.

МИЛОШЕВИЋ Цваје ПЕТАР, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

МИЛОШЕВИЋ ФИЛИП, рођен у Рајковцу, Младеновац, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо 23. 01. 1945. године, Илинци, Шид, Сремски фронт.

МИЛОШЕВИЋ Михаила БОЖИДАР, рођен 1923. године Осипаоница, Смедерево. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо 1945. године на Сремском фронту.

МИЛОШЕВИЋ СПАСОЈЕ, рођен у Трстенику. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо 14. 01. 1945. године Комлетинци, Винковци, Сремски фронт.

МИЛУТИНОВИЋ Радована ЉУБОМИР, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

МИЛУНОВИЋ Вићентија ПЕТАР, рођен 1925. године, Смедерево. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

МИРКОВИЋ Саве БОРИВОЈЕ, рођен 1913. године, Парцани, Сопот, књиговођа. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 5. априла 1945. године у извиђању и умро.

МИРКОВИЋ Владимира МИЛИСАВ, рођен 1921. године, Лугавчина, Смедерево. Марта месеца 1945. прекомандован у IV српску бригаду. Погинуо 16. априла 1945. године у Ћакову.

МИНИЋ Душана ДРАГОМИР, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

МИТИЋ ЖИВКО, Крушевац, погинуо 21. 01. 1945. године, Мала Вашица, Шид, Сремски фронт.

МИТРОВИЋ Радивоја ДРАГОЉУБ, рођен 1909. године, Велика Иванча, Младеновац, у Бригаду ступио 21. 10. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту код Беркасова. Шид, 23. 03. 1945. године.

МИТРОВИЋ Живојина ДУШАН, рођен 1924. године, Мала Иванча, Сопот. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 12. маја 1945. године у Козју, Словенија. Умро 14. маја у болници у Загребу.

МИШКОВИЋ Василија БОЖИДАР. у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

МЛАДЕНОВИЋ Борисава ОБРАД, рођен 1921. године Озаци, Трстеник, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Погинуо 13. априла 1945. године код Негославаца, Вуковар.

НЕДЕЉКОВИЋ Милутина ГВОЗДЕН, рођен 25 . 05. 1924. године, Моравци. Љиг. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту 1944. године.

НЕДЕЉКОВИЋ Томе ЖИВАНА, рођена 25. 01. 1923. године, Раља, Смедерево. У Бригади од 15. 09. 1944. године. Погинула 15. 10. 1944. године.

НЕДЕЉКОВИЋ ЖИВОЈИН, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

НЕГРОВИЋ НОВИЦА, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

НЕСТОРОВИЋ АЛЕКСАНДАР, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо 01. 11. 1944. године, село Манђелос, Сремска Митровица, Сремски фронт.

НЕСТОРОВИЋ В. МИОДРАГ, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо 4. 11. 1944. године, Сољани, Жупања, Сремски фронт.

НЕШИЋ Илије АЛЕКСАНДАР, рођен у Шепшину, Младеновац. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту код Сотина, Вуковар.

НЕШИЋ Петра МИЛОРАД, рођен 25. 05. 1924. године, Липе, Смедерево. У Космајском одреду од 23. 04. 1944. године, борац, санитарски болничар. Погинуо 1945. године.

НИКОЛИЋ Милица ГЛИШО, рођен 1923. године, с. Драгољ, Горњи Милановац. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

НИКОЛИЋ Милована РАДОЈЕ, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

НИКОЛИЋ Милована МИЛИВОЈЕ, рођен 1925. године, Губеревац, Сопот. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 12. маја у Козју, Словенија, умро у болници.

НИКОЛИЋ Чедомира БОРИСЛАВ, рођен 1909. године, Губеревац, Сопот, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Погинуо у Ђакову 14. (16) априла 1945. године.

НИКОЛИЋ МИОДРАГ, рођен у Аранђеловцу. Био у Концентрационом логору Смедеревска Паланка. Погинуо на Сремском фронту 6. 01. 1945. године.

НИНКОВИЋ Владимира ИЛИЈА, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

НОВАКОВИЋ Драгомира РАДОМИР, рођен у Осипаоници, Смедерево. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо 1945. године на Сремском фронту.

ОБРАДОВИЋ Цветка ДРАГУТИН, рођен 1904. године, Осипаоница, Смедерево. Погинуо 1944. године на Сремском фронту.

ОСТОЈИЋ Ж. РАДЕ, рођен у Рачи, Крагујевац. Погинуо 20. 10. 1944. године, Београд.

ПАЛИЈА ИЛИЈА, рођен 05. 02. 1915. године, Орахово, Босанска Градишка. Учесник НОБ од 1941. године, осам пута рањаван. Начелник штаба Космајске бригаде. У Бригади од 12. 09. 1944. године, мајор, погинуо 06. 04. 1945. године на Сремском фронту, као командант артиљеријске бригаде Шесте личке пролетерске дивизије.

ПАНТИЋ ЉУБОМИР, рођен 06. 07. 1921. године, Београд. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ПАНТИЋ Николе ДУШАН, рођен 1927. године, Међулужје, Младеновац. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо код села Врбава 09. 04. 1945. године.

ПАУНОВИЋ Божидара ДОБРИВОЈЕ, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ПАУНОВИЋ МИЛОЈКО, рођен у Краљеву. Погинуо 1944. године на Фрушкој гори.

ПАУНОВИЋ Николе МИОДРАГ, у Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ПАВЛОВИЋ БОГОСАВ, рођен 1928. године, село Врбово, срез Посавски. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо 1945. године, Сремски фронт.

ПАВЛОВИЋ Душана БОЖИДАР, рођен 1922. године, Велика Иванча, Младеновац. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо 12. 03. 1945. године на Сремском фронту.

ПАВЛОВИЋ Милорада СВЕТИСЛАВ, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ПАВЛОВИЋ Милутина МИЛАН, рођен 1927. године, Међулужје, Младеновац. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту, Градина, Илинци, Шид, 23. 01. 1945. године.

ПАВЛОВИЋ Павла ЖИВОТА, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ПАВЛОВИЋ Живомира СЛАВОЉУБ, рођен 1927. године, Велика Иванча, Младеновац. У Бригаду ступио 27. 09. 1944. године. Погинуо 21. 01. 1945. године на Сремском фронту.

ПЕНИЋ Љ. ЉУБОМИР, рођен у Београду, борац. У Бригади од 12. 09. 1944. Погинуо 25. 01. 1945. године, Илинци, Шид.

ПЕРИШИЋ Крсте МИЛОРАД, рођен 1915. године, Међулужје, Младеновац. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо јануара 1945. године код села Нијемци, Винковци, на Сремском фронту.

ПЕРИШИЋ Ј1. ДОБРИВОЈЕ, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ПЕРИШИЋ САВА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. год. Погинуо на Сремском фронту.

ПЕРИШИЋ Светозара ЉУБОМИР, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ПЕРОВИЋ Вукоја ДАМЈАН, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ПЕРУНИЧИЋ Чедомира ДУШАН. у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ПЕТИЋ Ј. ЖИВОРАД, рођен 1926. године у Ваљеву. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо 23. 01. 1945. године, Илинци, Шид, Сремски фронт.

ПЕТКОВИЋ Николе СВЕТОМИР, рођен 1920. године, Враново, Смедерево. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Погинуо (нестао) 15. априла 1945. године у Ћакову.

ПЕТРОВИЋ Драгољуба МИЛИВОЈЕ, рођен у Губеревцу, Сопот. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. Погинуо 02. 02. 1945. године, Батровци, Сремски фронт.

ПЕТРОВИЋ Драгољуба РАДОВАН, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ПЕТРОВИЋ Милана ПАВЛЕ, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ПЕТРОВИЋ Милије ДРАГОЉУБ, рођен 30. 01. 1912. године Суводол, Смедерево, десетар. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо јануара 1945. године на Ћакову.

ПЕТРОВИЋ РАДЕ, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд. У Бригади од 01. 12. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту, борац.

ПЕТРОВИЋ Светислава БОЖИДАР, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ПЕТРОВИЋ ЖИВОЛИН, рођен у Малом Мокром Лугу. Београд. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо 21. 01. 1945. године, Мале Вашице, Шид, Сремски фронт.

ПЕШИЋ Љ. ЖИВОРАД, рођен у Јасенићу, Ваљево. Погинуо 23. 01. 1945. године, Илинци, Шид, Сремски фронт. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ПОПОВИЋ Богољуба РАДЕНКО, у Бригади од 12. 09. 1944. године.
Погинуо на Сремском фронту.

ПОПОВИЋ Богољуба СЈАВКО, у Бригади од 12. 09. 1944. године.
Погинуо на Сремском фронту.

ПОПОВИЋ Драгојла РАДИСАВ, у Бригади од 12. 09. 1944. године.
Погинуо на Сремском фронту.

ПОПОВИЋ Михајила СТАНИМИР, у Бригади од 12. 09. 1944. године.
Погинуо на Сремском фронту.

ПОПОВИЋ НИКОЈТА, III батаљон I чета, командир чете, заставник.
У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ПУЉА СЛОБОДАН, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо 01. 11.
1944. године, село Манђелос, Сремска Митровица, Сремски фронт.

РАДИСАВЉЕВИЋ Миливоја ЖИВОЈИН, у Бригади од 12. 09. 1944.
године. Погинуо на Сремском фронту.

РАДИВОЈЕВИЋ Светислава РАДОМИР, рођен 1925. године, Оси-
паоница, Смедерево. У Бригади од 16. 09. 1944. године. Погинуо
1945. године на Сремском фронту.

РАДИВОЈЕВИЋ Ж. МОМЧИЛО, рођен у Ваљеву. Погинуо 4. 02.
1945. године, Илинци, Шид, Сремски фронт.

РАДОЈЕВИЋ Арсенија БЛАГОЈЕ, у Бригади од 12. 09. 1944. године.
Погинуо на Сремском фронту.

РАДОЈЕВИЋ Драгомира СВЕТОЗАР. рођен 1912. године, Друговац,
Смедерево. У Бригаду ступио 01. 10. 1944. године. Рањен 12. априла
1945. године код Ловаса, Вуковар и убрзо умро у дивизијској болници.

РАДОЈЧИЋ Радомира ВОЈИСЛАВ, у Бригади од 12. 09. 1944. године.
Погинуо на Сремском фронту.

РАДОСАВЉЕВИЋ ИЛИЈА, рођен у Великом Селу, Палилула, Бео-
град, борац. У Бригаду ступио 01. 12. 1944. године. Погинуо на
Сремском фронту.

РАДОСАВЉЕВИЋ МИЛАН РОПОЧЕВАЦ, вршио дужност заменика
командира пратеће чете. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.
Погинуо на Сремском фронту.

РАДОВАНОВИЋ Тихомира ЉУБОМИР, у Бригади од 12. 09. 1944.
године. Погинуо на Сремском фронту.

РАДОВАНОВИЋ Живојина СЛОБОДАН, погинуо 02. 11. 1944. године, Манђелос, Сремска Митровица, Сремски фронт. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

РАЈКОВИЋ Милисава КОСТАДИН, рођен 1925. године, Михајловац. Смедерево, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Погинуо 20. априла 1945. године код Плетернице.

РАШИЋ Миладина ДОБРИВОЈЕ, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

РИСТИЋ Благоја МИОДРАГ, рођен 1925. године Шепшин, Младеновац. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. Погинуо код Загреба.

РИСТИЋ Драгутина МЛАДЕН, 28. 04. 1945. године нестао на Сремском фронту.

РИСТИЋ П. ЛАЗАР, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

САЛИЋ Михаила РАДЕ, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

САВИЋ ДРАГОМИР, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

САВИЋ Спасоја БЛАГОЈЕ, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

САВКОВИЋ ЖИВОМИР, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

СЕКУЛИЋ ЈАНКО, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

СЕЛАКОВИЋ ПАВЛЕ МИША, рођен у Чачку. Био у Концентрационом логору у Смедеревској Паланци. Погинуо у ослобађању Београда 1944. године.

СИМИЋ ЉУБА, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо 18. 02. 1945. године, Батровци, Шид, Сремски фронт.

СИМИЋ СЕРГИЈЕ СЕРЈОЖА, рођен у Загребу 1925. године, избеглица од усташког терора. Београдски борац-илегалац од 1941. године. Био у конц. логору Бањица и Смедеревска Паланка одакле је побегао у Космајски партизански одред. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту 1944. године.

СИМИЋ ВЛАДА, рођен 1922. године у Београду, Страхињића бана 74. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо 1945. године на Сремском фронту.

СПАСОЈЕВИЋ БЛАГОЈЕ, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

СПАСОЈЕВИЋ БОЖИДАР, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд. У Бригади од 01. 12. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

СРЕЋКОВИЋ ЖИВОТА, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

СТАЈКИЋ Животе РАЈКО, рођен 1927. године, Поповић, Сопот, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV бригаду. Рањен 12. априла 1945. године у пробоју Сремског фронта, умро истог дана у дивизијској болници у Соту. Шид.

СТАНИМИРОВИЋ Ј. ВИТОМИР. рођен 1920. године, Рипањ, Вождовац, Београд. Борац I чете 2. батаљона Космајске бригаде. Погинуо 1945. године, Сремски фронт.

СТАНИЋ Живка ЉУБОМИР, рођен 06. 08. 1922. године Липе, Смедерево. Ступио у Космајски одред 23. 04. 1944. године. Погинуо 01. 06. 1944. године, Влашка, Младеновац.

СТАНКОВИЋ Драгољуба ДРАГОСЛАВ, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

СТАНКОВИЋ Драгомира МИЛАН, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

СТАНКОВИЋ Миливоја ДРАГОМИР, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

СТАНОЈЕВИЋ ЛАЗАР, рођен у Цветановцу, Љиг, погинуо 7. 11. 1944. године, Визићи, Ердевик, Сремски фронт.

СТАНОЈЕВИЋ Мијаила РАДОМИР, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

СТЕВАНОВИЋ Борислава ДРАГОЉУБ, рођен 1926. године, Петријево, Смедерево. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо 17. 10. 1944. године код Друговца.

СТЕВАНОВИЋ Живојина МИЛУТИН. рођен 1927. године Михајловац, Смедерево. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Погинуо 15. априла у Ђакову.

СТЕВАНОВИЋ Велимира МОМЧИЛО, рођен 1927. године Биновац, Смедерево. У НОБ од 15. 08. 1944. године, ступио у Бригаду 12. 09. 1944. године. Погинуо 10. 10. 1944. године код Обреновца.

СТЕВАНЧЕВИЋ Чедомира МИЛОРАД, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

СТОЈАНОВИЋ АЛЕКСАНДАР, рођен у Нишу, студент права. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. 12. априла 1945. године у пробоју Сремског фронта заробљен и убијен.

СТОЈАНОВИЋ Милоша МИРОСЛАВ, рођен 1926. године, Мијајловац, Трстеник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 12. маја 1945. године у Козју, Словенија. Умро 24. маја у болници у Загребу.

СТОЈАНОВИЋ Драгутина РАДОЈИЦА, рођен 1927. године, Бојник. земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 12. маја 1945. године у Козју, Словенија и убрзо умро у болници.

СТОЈАНОВИЋ БОРИВОЈЕ БОРА ШТУКА, рођен у Лесковцу, гимназијалац, одличан цртач и сликар, био у Конц. логору Смедеревска Паланка. Погинуо на Сремском фронту 1945. године.

СТОЈАНОВИЋ Јована БОЖИДАР, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

СТОЈАНОВИЋ Љ. МИЛОРАД, рођен 1924. године, с. Драгуљ, Горњи Милановац. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

СТОЈАНОВИЋ Владимира БОГОЉУБ, рођен 1921. године, Осипаоница, Смедерево. Погинуо новембра 1944. године на Сремском фронту.

СТОЈИЋ Милосава МИЛАН. у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо 30. 10. 1944. године, Стејановци, Рума, Сремски фронт.

СТОЈКОВИЋ Љубе ЖИВОРАД, рођен 19. 08. 1923. године, Дубона, Младеновац, у Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту, Фрушка гора, новембра 1944. године.

СТОЈКОВИЋ Петра ЖИВКО, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

СТОЈКОВИЋ Петра ЋУРЋЕ, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

СТОКИЋ Павла РАДОМИР, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

СТОКИЋ Живка ЉУБОМИР, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ТЕРЗИЋ Богомира МИЛУТИН, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ТЕРЗИЋ Раденка СВЕТОМИР, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ТИНКИЋ Миодрага СВЕТОЗАР ТОЗА, помоћник политичког комесара батаљона. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ТИТО Стјепана ШКРУГЉА, рођен 1926. године, Бутковец, Брезнички Хум, Хрватска. У Космајску бригаду ступио 12. 09. 1944. године. Код манастира Ћипша, Ердевик, на Сремском фронту рањен, а половином новембра умро од задобијене ране.

ТОДОРОВИЋ ЦАЈЕ, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригаду ступио 01. 12. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ТОДОРОВИЋ МИЛИВОЈЕ, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд. У Бригаду ступио 1. 12. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ТОДОРОВИЋ СЛОБОДАНКА, рођена у Београду. Била у Концентрационом логору Смедеревска Паланка. Погинула на Сремском фронту 1944. године.

ТОДОРОВИЋ ЋОРЂЕ, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ТОДОСИЈЕВИЋ Милосава МИЛОЈКО, рођен 1925. године, Глободе. Крушевац. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Погинуо 12. априла у пробоју Сремског фронта.

ТОМАШИЋ ДРАГАН. Ваљево. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо 31. 12. 1944. године, Велики Радинци, Сремска Митровица, Сремски фронт.

ТОМИЋ ДЕСАНКА, рођена 1924. године у Чачку, учесник у НОБ од 1941. године. Илегалац, скојевка, била у Конц. логору Смедеревска Паланка одакле је побегла у Космајски одред. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинула на Сремском фронту.

ТОМИЋ Миће РАЈКО, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ТОМИЋ РАДИВОЈЕ, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд. У Бригади од 01. 12. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ТРИФКОВИЋ ДРАГАН, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо код села Бингула, Шид, 14. 11. 1944. године.

УРОШЕВИЋ Радомира СВЕТОМИР. рођен 1924. Губеревац. Сопот, радник. Марта 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Погинуо 16. 04. 1945. у Ћакову.

ВАСИЉЕВИЋ Димитрија СТОЈАН, рођен 1924. године у Баричу, Обреновац, земљорадник. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. Погинуо 14. 10. 1944. године у борби у Комлетинцима, Винковци, Сремски фронт.

ВАСИЉЕВИЋ САВА, рођен 1924. године Заклопача, Гроцка, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 20. априла 1945. године код Билице, Славонска Пожега. Умро истог дана у болници.

ВАСИЋ Живојина МИЉУТИН, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ВАСИЋ Б. МИЉИВОЈЕ, рођен 1925. године у Београду. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Погинуо 12. априла 1945. године, на Сремском фронту.

ВАСИЋ Филипа МИЛАН, рођен 1922. године Богдање, Трстеник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. 12. маја 1945. године рањен у главу и умро у болници.

ВАСИЋ Драгомира ВЛАДИМИР, рођен 1924. године Богдање, Трстеник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Погинуо 12. априла 1945. године.

ВЕКИЋ СВЕТА. у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ВЕЛЕНДЕРИЋ ЈОВАН, рођен 1923, Београд. Побегло из конц. логора у Космајски партизански одред. Био у Првом строју Космајске бригаде 12. 08. 1944, у Брдњаку. Погинуо 1945. године на Сремском фронту.

ВЕЛИМИРОВИЋ Вељка БОРИСАВ, рођен 1919. године Бегаљца, Гроцка, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Погинуо у рејону Товарника 12. априла 1945. године.

ВЕСКОВИЋ ВЕСЕЛИН, рођен у Чачку, гимназијалац. Био у Концентрационом логору Смедеревска Паланка. Погинуо при ослобођењу Београда 1944. године.

ВИТИЋ СЛОБОДАН, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ВЛАХОВИЋ Богдана БОГОЉУБ, рођен 07. 05. 1924. године у Ваљеву. Био Скојевац, ухапшен и био 1 годину у логору Смедеревска Паланка. Погинуо 1945. године на Сремском фронту.

ВЛАХОВИЋ Живка РАДОМИР, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ВЛАДИЋ МИЛОСАВ, у Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ВОЈИНОВИЋ Живка МОМЧИЛО, рођен 1926. године. Шепшин. Младеновац. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. Погинуо код Сотина, Вуковар, на Сремском фронту 03. 02. 1945. године.

ВУЈКОВ МИРЈАНА, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинула на Сремском фронту.

ВУКОЈЕВИЋ Живана БОРИВОЈЕ, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. Погинуо на Сремском фронту. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ВУКОТИЋ ИВАНКА, Аранђеловац. Марта месеца 1945. године прекомандована у IV српску бригаду. Погинула (вероватно) априла 1945. године у Такову, или 12. маја 1945. године у Козју, Словенија.

ЗДРАВКОВИЋ АЛЕКСАНДАР АЦА, рођен у Великом Селу. Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ЗДРАВКОВИЋ МИЈА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, земљорадник, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ЂУРАН ПЕТАР, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо, Ердевик, на Сремском фронту.

ЖАРКОВИЋ Драгољуба ДУШАН, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ЖАРКОВИЋ ВЕЛШМИР ВЕЉА, рођен у Београду, студент. Био у Концентрационом логору Смедеревска Паланка. Побегло скакањем из воза када су их водили на стрељање у Јајинце. Погинуо 3. 01. 1945. године на Сремском фронту.

ЖИВАНОВИЋ Станоја МИЈШСАВ, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ЖИВАНОВИЋ Владимира БРАНКО, Влашка, Младеновац. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године, десетар. Погинуо код села Мартинци, Сремска Митровица, 04. 05. 1945. године.

ЖИВКОВИЋ Обрада МИЉОРАД, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ЖИВКОВИЋ Чедомира ДРАГОЉУБ, рођен 10. 05. 1926. године, Липе, Смедерево. У Космајски одред ступио 23. 04. 1944. године. Погинуо 01. 06. 1944. године, борац.

ЖИВОТИЋ ЗОРИЦА, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинула 1944. године као болничарка извлачећи рањеника код села Визића, Матора шума, Ердевик, Сремски фронт.

ЖУРЖУЛ Петра АЛЕКСАНДАР САША, рођен 12. 09. 1924. године, Панчево, Београд. Био логораш на Бањици и Смедеревској Паланци. Побегло из Јлогора. Учесник НОБ од 1941. године. Необично храбар. Био комесар III чете, III батаљона. Погинуо на Сремском фронту. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЧАЈЕТИНАЦ Вукашина МИЛОВАН, рођен 1924. године. Доњи Рибник. Трстеник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Погинуо 9. априла 1945. године пред пробој Сремског фронта.

ЧАКИЋ ВУКОСАВА, дошла 1944. године у Бригаду да освети свога брата који је као партизан погинуо 1942. године. Обављала дужност болничарке и била необично храбра. Погинула на Сремском фронту, код Илока.

ЧОЛИЋ ВУКОСАВА, у Бригади од 12. 09. 1944. године, болничарка. Погинула 11. 11. 1944. године, Визићи, Ердевик, Сремски фронт.

ЧУКИЋ ЉУБО, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ЂАЛАМИЋ Милоша РАДОВАН, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ЂОКИЋ Милутина БРАНИСЛАВ, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ЂОКИЋ ЖИВАН, рођен у Великом Селу, Палилула. Београд, борац. Погинуо на Сремском фронту. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ЂОРЂЕВИЋ Давида ВУКАШИН, рођен 03. 11. 1910. године, Горњи Рин код Пирота. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. Погинуо 1945. године на реци Босут, Сремски фронт.

ЂОРЂЕВИЋ Ивана ВУКАШИН, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ЂОРЂЕВИЋ Радоја ТОМЕ, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ЂОРЂЕВИЋ Станоја ВИТОМИР, рођен 09. 01. 1921. године у околини Обреновца. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. Погинуо 03. 01. 1945. године. Комлетинци, Винковци, Сремски фронт.

ЂУРИЋ Антонија АНАНИЈЕ, у Бригади, од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ЂУРИЋ Бранислава МИЛИЋ, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ЂУРИЋ Милана МИЛОШ, погинуо 04. 11. 1944. године, Визићи, Ердевик, Сремски фронт. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЂУРИЋ Милоша МИЛОШ, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ЂУРИЧИН Благоја МИОДРАГ, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Погинуо на Сремском фронту.

ШАРКОВИЋ Драгољуба ДУШАН, рођен 17. 05. 1924. године, Велика
Крсна, Младеновац. У Бригаду ступио 20. 09. 1944. године. Погинуо
13. 04. 1945. године у Винковцима.

ШКОДРИЋ НИКОЈТА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд,
борац. У Бригади од 01. 11. 1944. године. Погинуо на Сремском
фронту.

ШУРЛАН МЛАЂЕН. у Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. Погинуо
на пробоју Сремског фронта.

ПРЕЖИВЕЛИ БОРЦИ И СТАРЕШИНЕ 22. СРПСКЕ КОСМАЈСКЕ БРИГАДЕ

АБРАМОВИЋ ЋОРЂЕ, I батаљон III чета, командир чете. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

АДАМОВИЋ Блаже ЈОСИП, рођен 13. 03. 1922. године, Скореновац, Ковин. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

АЛЕКСИЋ ДУШАН, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 1. 12. 1944. године.

АЛЕКСИЋ Кузмана ВЕЛИБОР, рођен, 28. 02. 1925. године, Рипањ, Вождовац, Београд. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. [†]

АЛЕКСИЋ Милана ЈОВАН, рођен 1921. године у Великој Иванчи, Младеновац. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

АЛЕКСИЋ Милорада ВИТОМИР, рођен 1927. године, Велика Иванча, Младеновац. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

АЛЕКСИЋ НИКОЛА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

АЛЕКСИЋ Петра МИЛОРАД, рођен 10. 03. 1921. године у Ребељу, Ваљево. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

АЛИЋ Светозара ЖИВКО, рођен 1923. године, Осечина земљорадник. Марта месеца 1945. прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 12. априла 1945. године код Ловаса.

АНАСТАСИЈЕВИЋ ТОМИСЛАВ ПРПИЋ, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. Ратни војни инвалид. У Бригади од 1. 12. 1944. године.

АНДРЕЈЕВИЋ ЖИВОРАД, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

АНДРЕЈИЋ Димитрија ЖИВОРАД, рођен 28. 05. 1917. године, Шалинац, Смедерево. У Бригади од 12. 09. 1944. године, командир пратеће чете, ст. водник.

АНДРЕЈИЋ Вујице ЖИВОТА, рођен 05. 04. 1927. године, у селу Шиљаковцу, Барајево. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

АНДРИЋ Бошка РОДОЉУБ РОДА, рођен 15. 07. 1922. године у Чапљини. У НОБ од 1941. године, носилац "Партизанске споменице 1941." Београдски илегалца, члан војне десетине и учесник у Космајском партизанском одреду. Комесар чете, комесар батаљона и в.д. комесара бригаде, мајор. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

АНДРИЋ Цветка ИЛИЈА, рођен 1923. године, Завлака, Крупань, каменичар. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Контужован 21. априла 1945. године.

АНДРИЋ-АНЂЕЛКОВИЋ ВЕРА, рођена 1916. године, у Чапљини, учесник НОБ од 1941. године. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

АНИЋ Миладина ЖИВОТА, рођен априла 1913. године, Друговар Смедерево. У Бригади од децембра 1944. године, борац:

АНИЋ Милана ДРАГОСЛАВ, рођен 1926. године/Друговац^Смедерево. У Бригади од 28. 12. 1944. године^млађи водник

АНИЋ В. БОЖА, рођен 1921. године/Друговац^Смедерево, у Бригаду ступио 08. 10. 1944. године, борац.

АНТИЋ Д. ЖИВОТА, рођен 1913. године, (Другова^ Смедерево. У Бригади од 10. 12. 1944. године, борац.

АНТИЋ М. ДРАГА, рођена 1924. године./^Другова^ Смедерево. У Бригади од 10. 12. 1944. године, борац.

АНТОЦИ Јаноша ИШТВАН, рођен 14. 09. 1899. године у Мартоношу, Кањжа. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

АНТОНИЈЕВИЋ ДИМИТРИЈЕ КОБАЦ, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригаду ступио 01. 12. 1944. године.

АНТОНИЈЕВИЋ Милана МИЛАДИН. рођен 19. 11. 1921. године, Ковачевац, Младеновац. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

АНТОНИЈЕВИЋ Милосава МИЛОВАН. рођен 21. 11. 1926. године, Точани. Куршумлија. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

АНТОНИЈЕВИЋ РАДИВОЈЕ, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд. У Бригади од 01. 12. 1944. године, борац.

АНТОНИЈЕВИЋ Светозара ЉУБИША, рођен 09. 04. 1924. у Београду. У НОБ од 1941. године. Београдски борац-илегалца, члан СКОЈ-а од пре рата. У Космајској бригади од 12. 09. 1944. године.

АНТОНИЈЕВИЋ ЋУРЋЕ, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

АНЂЕЛИЋ ЉУБИША, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

АНЂЕЛКОВИЋ Драгољуба РАДИВОЈЕ, рођен 9. 9. 1924. године, Азања. У НОБ-у од августа 1944. године. У Бригади од 12. 09. 1944. године, ст. водник.

АНЂЕЛКОВИЋ МИОДРАГ, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

АНЂЕЈЉКОВИЋ РАДИВОЈЕ, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

АНЂЕЈЉКОВИЋ ЖИВОЈИН ЖИНЕ, рођен 1919. године, Брзан, Баточина. Учесник НОБ од новембра 1942. године. Командант баталјона, обавештајни официр, командир и комесар ескадриле. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

АРАМБАШИЋ Владимира МИХАИЛО, рођен 1909. године, Ковачевац, Младеновац. У Бригади од 12. 09. 1944. године, борац.

АРСИЋ ИЛИЈА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

АРСИЋ Миладина СТАНКО, рођен 1924. године, Оџаци, Трстеник, земљорадник, марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 15. априла 1945. године у Ћакову.

АРСИЋ-БАБИЋ Јулије МАРА, рођена 05. 07. 1924. године, Винковци. Радила у санитету бригаде. У Бригаду ступила 12. 09. 1944. године.

АВРАМОВИЋ Ивана СВЕТИСЛАВ, рођен 24. 02. 1925. године у Дубони. Младеновац. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

АВРАМОВИЋ МИЛОРАД, рођен 1914. године. Другова^ Смедерево) У НОБ од 29. 04. 1944. године. У Бригади оп 12. 09. 1944. године. ^

АВРАМОВИЋ Стојана МИЛОРАД, рођен 1918. године, Друговац, Смедерево, земљорадник, водник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

АЋИМОВИЋ МИЛЕНА

БАБАНИЋ Војислава МИЛУТИН, рођен 1926. године, Азања, Смедеревска Паланка, земљорадник. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Марта месеца 1945. прекомандован у IV српску бригаду.

БАБИЋ ДАНИЦА, I батаљон, II чета, полит. комесар чете. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

БАБЏЋ ЛАЗО, капетан обављао дужност команданта IV батаљона Космајске бригаде. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

БАБИЋ-АРСИЋ МАРИЈА, рођена у Панчеву, живела у Београду. Била политички комесар чете за везу, марта месеца 1945. године прекомандована у IV српску бригаду.

БАЦКИЋ МИЛОШ, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944.

БАЦКИЋ Милоја АЛЕКСАНДАР, рођен 1927. године, Селевац, Смедеревска Паланка. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен априла 1945. године. »

БАЛТИЋ Чедомира АЛЕКСАНДАР, рођен 1922. године, село Трудељ, Горњи Милановац. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

БАНИЋ МИЛЕ, заменик комесара бригаде.

БАНИЋ ЉУБИЦА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

БАЊОВИЋ Петра РАДОВАН, рођен 08. 11. 1910. године у Љескови Доли, Никшић. Обављао дужност командира II чете, II батаљона, потпоручник. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

БАРЕТИЋ Јосипа МИЈАН, рођен 23. 04. 1927. године, Београд. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

БАРИШИЋ Вида МИЛОВАН, рођен 1915. године, Вујаковац, Босанска Дубица. Радник у Београду, избеглица. Прекомандован марта месеца 1945. године у IV српску бригаду, десетар. Рањен 05. маја 1945. године код Крижа.

БАТАНИЋ НАТАЛИЈА, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

БАТРИЧЕВИЋ АНКА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

БАТОЋАНИН Добривоја МИЛАН, рођен 1927. године, Оџаци, Трстеник, земљорадник. Марта месеца 1945. године, прекомандован у IV српску бригаду.

БАТОЧАНИН Гвоздена РАДОЈЕ, рођен 1923. године, Оџаци, Трстеник, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 10. априла 1945. године.

БАТРИЧЕВИЋ Обрена НИКОЛА, рођен 15. 08. 1926. године, Подравска Слатина. Вршио дужност командира вода. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

БАУМАН МИХАЈЛО, II батаљон, I чета, командир I вода. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

БАШИЋ БОЖИДАР, рођен 1907. године, Богдаши, Ливно, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 15. априла 1945. године.

БЕГОВИЋ ЛАЗАР, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944.

БЕКТАШЕВИЋ НИКОЛА, у Бригади од 12. 09. 1944, године.

> БЕЛАНОВИЋ ЧЕДОМИР, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

БЕЛЧЕВИЋ МИЛАН, рођен 1924. године, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

БЕЛЧЕВИЋ ЖИВАН, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. у Бригади од 01. 12. 1944. године.

БЕШИЋ Анте ЈОСИП, рођен 06. 10. 1920. године, село Мушалук, Госпић. Учесник НОБ од 1941. године, комесар II батаљона. У Бригади од 01. 10. 1944. године по њеном преформирању у Љигу. Потпуковник у пензији.

БИЈЕЛИЋ НИКОЛА, I батаљон, II чета, делегат II вода. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

БИЛИЋ Остоје ОСТОЈА, рођен 04. 03. 1918. године, Герзово, Мркоњић Град. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

БЕНИЋ Станоја ЉУБИША, рођен 1927. године, Голубовац, Трстеник, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

БЕНИЋ Милана МИЛУТИН, рођен 1926. године, Голубовац, Трстеник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

БИРИШ САВА КАЦУРА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

БИТАШЕВИЋ Борисава ЈУБОДРАГ, рођен 1926. године, Селевац, Смедеревска Паланка. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

БИТАШЕВИЋ МИЛОЈЕ, рођен 1926. године, Селевјц? Смедеревска Паланка. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен априла месеца 1945. године.

БИСЕНИЋ Милорада ДЕСИМИР, рођен 1927. године, Голобок, Смедеревска Паланка, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

БИСЕНИЋ Животе ДРАГОЉУБ, рођен 1924. године, Голобок, Смедеревска Паланка, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

БИСЕНИЋ Сретена МИЛОЈКО, рођен 1927. године, Голобок, Смедеревска Паланка. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

БИЋАНИЋ ДУШАН, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

БЈЕЛИЦА Петра ДРАГОЉУБ, рођен 03. 01. 1921. године у Гређанима. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

БЈЕЛОБАБА ЈЕЛКА, IV батаљон, референт санитета батаљона. Одликована медаљом за храброст. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

БЛАГОЈЕВИЋ КРСТА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

БЛАГОЈЕВИЋ ТИХОМИР, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

БЛАГОЈЕВИЋ Љутомира ЋОРЂЕ, рођен 1924. године, Вучје, Трстеник, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 12. априла 1945. године на Сремском фронту.

БЛАГОЈЕВИЋ Драгољуба ЉУБОМИР, рођен у Винчи, Гроцка. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

БОБЕРИЋ ВАСИЛИЈЕ, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

БОГДАНОВИЋ Александра СВЕТОМИР, рођен 06. 03. 1908. године, Велико Градиште. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

БОГДАНОВИЋ РАДОСЛАВ, рођен 24. 10. 1926. године, Бучум, Свр-
љиг. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

БОГДАНОВИЋ Жике БРАНКО, рођен 1925. године у Чачку, гимна-
зијалац, борац од 1941. године у партизанском одреду "Др Драгиша
Мишовић". 1943. године депортован у концентрациони логор у
Смедеревској Паланци. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

БОГДАНОВИЋ Божицара ДАНИЛО, рођен 1914. године, Милошевац,
Велика Плана. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV
српску бригаду.

БОГДАНОВИЋ ЖАРКО, Београд, марта месеца 1945. године преко-
мандован у IV српску бригаду.

БОГИЋ Милана РАЈКО, рођен 1926. године, Доња Градина, Босанска
Дубица, поштар. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV
српску бригаду. Рањен 24. априла код Окучана.

БОГИЋЕВИЋ ВЕСЕЛИН, Београд, марта месеца 1945. године преко-
мандован у IV српску бригаду. Рањен априла 1945. године.

БОЈИЋ Саве СЛАВКО, рођен 05. 04. 1926. године, Барловци. Бања
Лука. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

БОКАН Матије АЛЕКСАНДАР, рођен 1924. године. Доњи Сивет.
Мурска Сوبота, радник у Београду. Марта месеца 1945. прекоман-
дован у IV српску бригаду. Рањен 13. 04. 1945. године код Винковаца.

БОРИЧИЋ ЗОРАН, рођен 1929. године у Београду. У Бригаду сту-
пио 12. 09. 1944. године.

БОРТЕК Стјепана ТОМА, рођен 1912. године, Бутковец, Брезнички
Хум, Хрватска. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

БОСАНАЦ НИКОЛА, заменик командира. У Бригади од 12. 09. 1944.

БОСИЋ Богомира ЛАЗО, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

БОСИЋ ЋУРЧИЋ СТАНА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

БОСНИЋ ЋУРУВИЈЕ Пане МАРИЈА. рођена 1924. године, Машеви-
на, Слуњ. У Бригаду ступила 12. 09. 1944. године.

БОЖАНИЋ БУДИМИР, III батаљон. III чета. водник вода. У Бригади
од 12. 09. 1944. године.

БОЖИЋКИ БРАНИСЛАВ, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

БОЖИЋКИ Павла ВЛАСТИМИР, рођен 28. 06. 1928. године, Лежи-
мир. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

БОЖИЋ Младена ГРАДИМИР, рођен 16. 03. 1920. године, Рашка. у
Бригади од 12. 09. 1944. године.

БОЖИЋ Сретена ЛАЗАР. рођен 10. 03. 1921. године, Моравци, Љиг.
У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

БОШКОВИЋ Љубомира РАДИША, рођен 1927. године, Михајловац, Смедерево, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Контузован јануара 1945. године.

БРАНКОВИЋ БОРИСАВ. рођен 1909. године, ^буводол^ Смедерево, I земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

БРАНКОВИЋ ДРАГОЉУБ, рођен 21. 08. 1922. године. Пожаревац. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

БРАНКОВИЋ НЕНАД НЕША, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

БРАНКОВИЋ Ристана БОРИСАВ, рођен 22. 10. 1909. годин^, Суводот/Смедерево. У Бригади од 12. 09. 1944. године, борац. '

БРАНКОВИЋ СПАСОЈЕ ИВАН. Смедерево. гимназијалац, био политички делегат вода. Марта месеца 1945. прекомандован у IV српску бригаду.

БРАНКОВИЋ Доагољуба МИЈАН. рођен 1926. године, Остружница. Београд, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

БРАНКОВИЋ МИЛИВОЈЕ. рођен 1912. године. Дражањ, Гроцка, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 12. априла 1945. године.

БРКИЋ А. НИКОЛА, рођен 1920. године./ДруговшI^ Смедерево, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српскI бригаду.

БРКИЋ А. МИЋА, рођен 1912. године, (Друговш), Смедерево. У Бригади од 1. 10. 1944. године, борац. I

БРКИЋ Александра ЧЕДОМИР, рођен 1926. године, Велика Крсна, Младеновац. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

БРКИЋ Арсенија НИКОЛА. рођен 14. 12. 1915. године/ДруговаI Смедерево. У Бригади од 12. 09. 1944. године, млађи водник.

БРКИЋ МИЛОРАД ИЦИН, командир чете, у Бригади од 12. 09. 1944.

БРКИЋ Ћорђа ПЕТАР, рођен 28. 12. 1922. године, Влашка, Младеновац. Вршио дужност референта наоружања у бригади. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

БРОЋАНАЦ Тодора МИЛОСАВ рођен 1927. године, Велика Дренова, Трстеник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Теже рањен 12. априла 1945. године.

БРЗАКОВИЋ Сретена ЖИВАН. Винча, Гроцка, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

БРЧИЋ Томе МИЛОВАН. рођен 11. 09. 1919. године, Иж Вели, Задар. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

БУБАЛО БОСА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

БУГАРИН БОРА, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944.
БУХА ТРИФУН, рођен 1911. године, Невесиње, живео у Београду.
Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.
Био заменик команданта батаљона. Рањен 12. маја 1945. године у
Козју.

ЦАКИЋ Љубомира МИЈАН, рођен 06. 12. 1923. године. У Бригади од
12. 09. 1944. године. Ратни војни инвалид.

ЦИЈИЋ Милана ЉУБИВОЈЕ, рођен 1926. године, Селиште, Трстеник,
земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV
српску бригаду.

ЦРНКИЋ РАДИВОЈЕ, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд,
борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ЦВЕТАНОВИЋ Владимира НАТАЈТИЈА, рођена 18. 09. 1926. године у
Азањи. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЦВЕТИЋ Драгутина БОРИСАВ, у Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ЦВЕТКОВИЋ Милана БРАНИСЛАВ, рођен 07. 12. 1915. године, Сивац,
Кула. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. ^-----

ЦВЕТКОВИЋ Милинка МИРКО, рођен 13. 09. 1921. године. С Суводол^
Смедерево. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ЦВЕТКОВИЋ Андрије БОРИСАВ, рођен 1924. године, Винча, Гроцка,
земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV
српску бригаду. Рањен 12. априла 1945. године код Ловаса.

ДАЦКОВИЋ Александра СРБОЉУБ, рођен 25. 11. 1921. године у Обреновцу.
У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ДАМЈАНОВИЋ МИЛАН, III батаљон, I чета, делегат вода. У Бригади
од 12. 09. 1944. године.

ДАНИЛОВИЋ Душана ЖИКА, рођен 05. 09. 1922. године^Г Колари,
Смедерево. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ДАВИДОВИЋ Живка ВОЈИСЛАВ, рођен 26. 02. 1924. године, Јаково,
Земун. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ДЕДАКИН Лазара ДИМИТРИЈЕ ВУЛЕ, београдски илегалцац, ступио
у Космајски партизански одред. У Космајској бригади од 12. 09.

г 1 9 4 4 . године, комесар, капетан. Управник Централног затвора
Србије.

ДЕДАКИН ВУКАШИН СТРИЦ, рођен 1927. године у Београду, командир
чете и секретар политодсека бригаде, резервни капетан. У
Бригади од 12. 09. 1944. године.

ДИМИТРИЈЕВИЋ Чедомира ЖИВОРАД, рођен 1926. године, Ћуринци,
Сопот, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV
српску бригаду. Рањен 20. априла 1945. године код Врчин Дола од
мине.

ДИМИТРИЈЕВИЋ Велимира ЖИВКО, рођен 1927. године, Богдање, Трстеник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 12. 04. 1945. године код Ловаса.

ДИМИТРИЈЕВИЋ Станислава ДРАГУТИН, рођен 1908. Ђуринци, Сопот. Марта месеца 1945. године, прекомандован у IV српску бригаду.

ДИМИТРИЈЕВИЋ Радомира ВЕЛИМИР, рођен, 1927. године, Међулужје, Младеновац, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 8. маја 1945. године код Церја.

ДИМИТРИЈЕВИЋ Добросава БОГДАН, рођен 1924. године, Ђуринци, Сопот, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

ДИМИТРИЈЕВИЋ Луке МИОДРАГ, рођен 1925. године/[^]Биновац--Смедерево. Учесник у НОБ од 01. 09. 1944. године. У Б|бригади од 12. 09. 1944. године.

ДИМИТРИЈЕВИЋ НИКОЛА НИЦА, рођен 12. 12. 1923. године, Сурачево, Бабушница. У Космајском одреду од августа 1944. године, а затим 12. 09. 1944. године у Бригади. Командир вода и секретар СКОЈ-а чете.

ДИМИТРИЈЕВИЋ Панте ДАСУКИДИС, рођен 15. 10. 1924. године у Смедереву. Био у Конц. логору Смедеревска Паланка. Обављао дужност секретара актива СКОЈ-а у чети за везу и батаљону за везу. У Бригади од 24. 09. 1944. године.

ДИМИТРИЈЕВИЋ Станислава ЉУБИША, рођен 17. 10. 1921. године, Раковица, Београд. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ДИМИЋ БУГА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ДИМИЋ НИНЕ, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ДИМИЋ РАДИВОЈЕ, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, десетар, пушкомитраљезац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ДИМИЋ СВЕТОМИР СТОЛЕ. рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ДИЗИЈА ИЛИЈА. ст. водник. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ДРАГУТИНОВИЋ Миливоја ЖИВОРАД КИРА, рођен 01. 10. 1922. године, Мало Орашје, Смедерево, учесник у НОБ-у од 1943. године. У Бригади од 12. 09. 1944. године, водник.

/ДРАМИЧАНИН ПРЕДРАГ, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ДРНДА АЦО, пратећа чета, водник I вода. У Бригади од 12. 09. 1944.

ДРОБЊАК Јанићија ДРАГОМИР, рођен 05. 06. 1921. године, Рипањ, Вождовац, Београд. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ДРОБАЦ ЋУРО, начелник Штаба бригаде.

ЕЈЕЗ ЈТАЗАР, рођен 25. 04. 1923. године, Трново. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

Ј ФИЛИПОВИЋ Богосава ТИХОМИР, рођен 1927. године, Парцани, Смедерево. Учесник у НОБ од 1942. године. У Бригади од 12. 09. 1944. године, борац.

ГАБОР СОКОЛ, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ГАБОРОВ МИЛАН ЛАУТА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ГАЈИЋ Милана ЧЕДОМИР, рођен 1921. године, Добри До, Смедерево, земљорадник. Марта месеца 1945. прекомандован у IV српску бригаду. 12. априла 1945. године рањен код Ловаса.

ГАКОВИЋ РАДОВАН, политички комесар Космајске бригаде. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ГАЛИН Николе СИМО, рођен 15. 11. 1918. године, Босански Петровац. Командир чете и командант батаљона. У Бригади од 12. 09. 1944. године. -----

ГАРУНОВИЋ Животе ИЛИЈА, рођен у Рипњу, Вождовац, Београд. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ГАВРИЛОВИЋ АНТОНИЈЕ, рођен 1915. године у Младеновцу. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду, десетар, рањен 08. маја 1945. године код Прозорја.

ГАВРИЛОВИЋ МИОДРАГ, I батаљон, I чета, водник II вода. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ГАВРИЋ СИМО, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ГАЗИБАРУ Милоша МИХАЈЛО, рођен 24. 09. 1914. године, Доњи Скрад. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ГАЧИЋ Милорада ДОБРИВОЈЕ, рођен 1914. године, Брестовик, Гроцка, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 12. маја 1945. године у Козју (или 8. маја 1945. године код Церја). *

ГАЧИЋ Тихомира СВЕТОМИР, рођен 1927. године, Влашки До, Смедеревска Паланка, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

ГАСПАРОВИЋ ВЛАДИМИР, рођен 1927. године, Босанска Костајница, ђак у Београду. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 2. маја 1945. године код Новске.

ГАШИЋ Светозара МИЉКО, рођен 1925. године, Стопања, Трстеник, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандовао у IV српску бригаду. Рањен 1. маја 1945. године код Новске.

ГЛАВАЊИЋ ДУШАН, марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

ГЛИШИЋ Милете ЖИВОЈИН, рођен 03. 08. 1926. године, ЈеГСмедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ГЛИШИЋ Живана ДРАГОЉУБ, рођен 1926. године, Ковачевац, Младеновац. У Космајском одреду од 01. 04. 1943. године. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ГЛИШИЋ МИЛИСАВ, рођен 1920. године, Амерић, Младеновац, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

ГОБЕЉИЋ БОЖИДАР БОЖА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ГОБЕЉИЋ БУДИМИР, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ГОБЕЉИЋ ДРАГОЉУБ ГАГА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ГОБЕЉИЋ ДРАГОМИР, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ГОБЕЉИЋ ЛАЗАР МАЗА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ГОБЕЉИЋ МИЛОШ МИША, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ГОБЕЉИЋ РАДИВОЈЕ РАЈА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ГОБЕЉИЋ ЖИВОЈИН, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ГОБЕЉИЋ ЋУРЋЕ, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ГОН БРУНО, I батаљон, I чета, делегат II вода. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ГОНИЋ Тодора КОСТА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ГОРИЧАР ИВАН ЖАН, рођен 04. 07. 1920. године у Сиску. У 1 по-савском батаљону од 27. 09. 1942. године. Комесар чете и комесар батаљона. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

- ГОСТОВИЋ ИЛИЈА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ГРАДИНА СВЕТОЗАР, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ГРОЗДАНОВИЋ СЛОБОДАН, I батаљон, I чета, водник III вода. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ГРУЈИЋ СЛАВОМИР, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ГРУЈИЋ Живана МИЛОРАД, рођен марта месеца 1926. године, Друговац, Смедерево. У Бригади од 10. 10. 1944. године.

ГРУЈИЋ Живана ЖИВАДИН, рођен 1926. године, Друговац, Смедерево. У Бригади од јануара 1945. године, борац.

ХАЈНРИХ ВИКТОР, I батаљон, II чета, водник II вода. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ХОСТ МИЛАН ЂАЛЕ, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ИГЊАТОВИЋ БРАНИСЛАВ, Рипањ, Београд, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандова у IV српску бригаду.

ИГЊАТОВИЋ Илије РАДОВАН, рођен 1923. године, Рипањ, Београд. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 13. априла 1945. године код Винковаца.

ИГЊАТОВИЋ Милуна СЛОБОДАН, рођен 04. 12. 1927. године у Београду. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ИГЊАТОВИЋ Светислава ЛАЗО, рођен 1923. године, Селевац, Смедеревска Паланка. Био комесар I чете 22. космајске бригаде. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ИЛИЋ БОГОЉУБ, III батаљон, борац митраљезац. Одликован медаљом за храброст. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ИЛИЋ Луке ДРАГОМИР, рођен 08. 05. 1922. године, Липе, Смедерево. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године, борац.

ИЛИЋ Матије МИЛОВАН, рођен 28. 01. 1927. године, Велики Црљени, Лазаревац. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ИЛИЋ МИЛАНКА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ИЛИЋ Милована ЖИВАДИН СЛАВКО, рођен 1919. године, Дубона, Младеновац. Учесник НОБ од 1. 1. 1942. године. У Космајском одреду од 25. 11. 1943. године. Омладински руководиоца. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ИЛИЋ МИЋА, Смедеревска Паланка, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ИЛИЋ Панте РАДОМИР, рођен 16. 11. 1917. године, Рипањ, Београд. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

I ИЛИЋ Сретена СВЕТИСЛАВ, рођен 30. 12. 1921. године, Друговац
_ I Смедерево. У Бригади од 05. 11. 1944. године, болничар.

ИЛИЋ СТАМЕН, пратећа чета, делегат III вода. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ИЛИЋ Светислава ДРАГИША БРЕНДА.

ИЛИЋ Светозара ВЕЉКО, рођен 1920. године. Планиница, Трстеник, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 21. априла 1945. године код Аранђеловца.

ИЛИЋ Светислава РАДОЈЕ, рођен 1919. године, Поточац, Параћин. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 25. јануара 1945. године код Товарника.

ИЛИЋ ВЛАДИМИР ШУЦА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ИЛИЋ Животе СТАНИША, рођен 03. 03. 1909. године, Рипањ, Вождовац, Београд. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ИЛИЋ Ђуре ВИТОМИР, рођен 10. 07. 1927. Смедеревска Паланка. У Бригади од 14. 11. 1944. године, борац.

ИЛИЧИЋ Љубомира МИЛОЈЕ, рођен 1926. године, Ржанци, Барајево, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 28. јануара 1945. године, код Товарника.

ИЛИЧИЋ Миленка ТИХОМИР, рођен 15. 02. 1921. године, Рипањ, Вождовац, Београд. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ИВАНОВИЋ ДРАГОСЛАВ ДРАГАН, рођен 1926. године у Чачку, гимназијалац, илегалцац, у НОБ од 1941. године. Био у Конц. логору Смедеревска Паланка. 07. 09. 1944. године побегао у Космајски партизански одред. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ИВАНОВИЋ ДУШАН, I батаљон, I чета, делегат III вода. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ИВАНОВИЋ Владимира МИОДРАГ, рођен 1921. године, Дражањ, Смедерево. Учесник НОБ-а од 1943. године. У Бригади од 12. 09. 1944. године, капетан, командир чете. „

ИВАНОВИЋ Чедомира ЗОРА, рођена 1923. године, Сенаја, Смедерево. Учесник у НОБ од 01. 05. 1942. године. У Бригади од 12. 09. 1944. године, борац.

ИВАТОВИЋ ЈЕЛИЦА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ИВИЦА Макса СЛАВКО, рођен 02. 05. 1922. године. Доњи Вакуф. Политички комесар I чете, IV батаљона Космајске бригаде. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. Пуковник у пензији.

ИВКОВИЋ ДУШАН, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ИВКОВИЋ Светозара СВЕТИСЛАВ, рођен 1915. године. Раља, Смедерево. У Бригади од 12. 09. 1944. године, борац.

ИВКОВИЋ ВУЧКО, рођен 18. 10. 1913. године, Велики Извор, ТЗачарГУчесник НОБ од 1941. године. Носилац "Партизанске споменице 1941. године". Учествовао у Космајском партизанском / одреду. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ИЗБЕГЛИЦА СТОЈАН, Смедеревска Паланка, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЈАКОБЧИЋ ЗВОНИМИР, Загреб, у Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ЈАКОВЉЕВИЋ Живка ЈАНАЋКО, рођен 27. 07. 1917. године, с. Кукићи, Чачак. Вршио дужност командира II чете, I батаљона. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ЈАКШИЋ Николе СИМЕОН, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЈАНАЋКОВИЋ СЕНИША, рођен у Београду, у Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ЈАНЕЖИЋ АЛЕКСАНДАР, рођен 19. 05. 1925. године, у Раковнику, Љубљана. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ЈАЊИЋ ДОБРОСАВ. Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЈАЊИЋ МИЛАН. Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944.

ЈАНКОВИЋ Благоја ЖИВАДИН, рођен 1918. године, Ћуринци, Сопот, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 18. јануара 1945. године код Новак Бапске.

ЈАНКОВИЋ ДУШАН, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЈАНКОВИЋ Милована ВАСИЛИЈЕ ВАСА, рођен 26. 08. 1923. године, Сибач, Пећинци. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЈАНКОВИЋ Станоја ДРАГО, рођен 1928. године. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ЈАНКОВИЋ Ћуре МИЛЕНТИЈЕ, рођен 16. 04. 1911. године, Влашка, Младеновац. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ЈАНЧИЋ БРАНКО. Смедеревска Паланка, у Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ЈАНЧИЋ Живадина МИЛОРАД, рођен 1926. године, Влашки До, Смедерево. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен априла месеца 1945. године.

ЈАРЕБИЦА ДАНИЛО, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЈАЋИМОВИЋ МИЛЕТА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЈАШИЋ ЈОВАН, рођен 1926. године, Врчин, Гроцка, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 6. априла 1945. године у извиђању.

ЈЕФТИЋ Светолика МАТЕЈА, рођен 13. 09. 1923. године, Влашка, Младеновац. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ЈЕЛИЋ НЕДЕЉКО, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944.

ЈЕЛИЋ Томе РАЈКО, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЈЕВИЋ ЖИВОРАД, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЈЕВРЕМОВИЋ Божидара МИОДРАГ, рођен 18. 02. 1923. године у Београду. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ЈЕВРИЋ ВОЈИСЛАВ, I батаљон, I чета, делегат I вода. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЈЕВТИЋ Милана ХРИСТИНА, обављала дужност телефонисте у чети за везу. У Бригаду ступила 12. 09. 1944. године.

ЈЕВТОВИЋ Тиосава ДРАГОЉУБ, рођен 23 . 09. 1924. године у Такову. Учесник у НОБ од 1941. године. Београдски илегалцац, командир војне десетине. Био у конц. логору на Бањици и Смедеревској Паланци. из логора побегао у Космајски одред. Политички делегат, омладински руководиоцац III батаљона, бригаде и дивизије, мајор. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЈОНИЋ РАДИВОЈЕ, десетар, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ БЛАГОЋКА, професор. београдски илегалцац, написао буквар у бригади Учип нр.писмене на Сремском фронту. Радио у Српској академији наука. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ БУДИМИР БУДА, рођен у Великом Селу, ^Палилула,
* Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ Димитрије ЖИВОРАД, рођен 1924. године: Завлака, Крупань, воскар. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 16. априла 1945. године у Ћакову.

ЈОВАНОВИЋ Душана ДЕСАНКА, рођена 1921. године у Београду. учесник НОБ од 1941. године јула месеца. Комесар чете и комесар батерије, учествовала у Космајском одреду. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ Драгутина МИЛАН, у Бригади од 12. 09. 1944. године. На Сремском фронту постављен за командира извиђачке чете при штабу дивизије, потпоручник.

ЈОВАНОВИЋ Драгутина СИМА, у Бригаду ступио по формирању исте у Љигу, вршио дужност интенданта бригаде.

ЈОВАНОВИЋ ФИЛИП ФИЋА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ М. НИКОЛА, рођен 07. 06. 1911. године.

ЈОВАНОВИЋ МИЛАН, помоћник обавештајног официра бригаде. У-ј Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ МИЛЕ КЕЦОВ, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ Милоја РАДОВАН РАКА, рођен 1919. године, Санковић, Мионица, Ваљево. Учествовао у Ваљевском, Суворовском и Космајском партизанском одреду. Носилац "Споменице 1941", командир II чете, II батаљона, а по расформирању бригаде помоћник шефа ОЗНЕ VI пролетерске дивизије. Пуковник у пензији. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ Милоша МИОДРАГ, рођен 18. 03. 1922. године, Митровица. Учесник НОБ од 1941. године, носилац "Партизанске споменице 1941". Омладински руководиоца од 12. 09. 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ Николе ЉУБОМИР, рођен 12. 09. 1942. године, Рипањ, Београд. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. ~ ■ '

ЈОВАНОВИЋ ПЕРА СЕКУЛА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ ПЕТАР КЕЦОВ, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ Петра БРАНКО, рођен 28. 08. 1928. године, с. Бовић, Вргинмост, Кордун, Хрватска. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ Саве ДРАГОЉУБ, рођен 1928. године. Ступио у Бригаду 12. 09. 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ СТЕВА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ Светлика БРАНИСЛАВ, рођен 13. 01. 1928. године, I Београд. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ ТИХОМИР, рођен 1928. године, Друговац, Смедерево. У Бригади од 10. 12. 1944. године, борац.

ЈОВАНОВИЋ ЖИВОРАД ЖИЈШЦА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ЈОВАНОВИЋ Ђорђа ЖИВАН, рођен 1912. године, Суводол, Смедерево, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

ЈОВИЧИЋ Милијана ВЕЛИСАВ, рођен 1925. године, Вождовац, Београд, опанчар, десетар. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

ЈОВИЧИЋ Милорада ПЕТАР, рођен 1929. године, Добри До, учесник у НОБ од 01. 09. 1944. године. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЈОВИЧИЋ РАДЕ, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЈОВИШЕВИЋ Трифуна ГОЈКО, рођен 09. 02. 1922. године, с. Подоби, Шипово. Омладински руководиоца батаљона. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ЈОВОВИЋ Милутина ЛУКА, рођен 20. 11. 1915. године у Бајевом Пољу, Црна Гора. Био комесар III батаљона Космајске бригаде. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. Пензионисани пуковник ЈНА.

КАЛАСА ЦВЕТКО, пратећа чета водник III вода. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

КАЛИНИЋ Лазара ПЕТАР. рођен 1920. године у Смедереву. У Бригади од 12. 09. 1944. године, борац, курир.

КАМПЕРОВИЋ ЖИКА. у Бригади од 12. 09. 1944. године.

КАНАЧКОВИЋ МИЛОРАД, рођен 1925. године у Смедереву. У Космајском одреду од 01. 08. 1944. године, политички делегат вода, заставник. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

КАНГРГА МАЦА, референт санитета бригаде. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

КАРИЋ НИКОЛА, рођен 19. 11. 1918. године, Камендол, Гроцка, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

КАРОВИЋ РИСТА СИМА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

КАТИЋ Ивана МАРКО> рођен 20. 01. 1905. године, Ст. Град, Задар. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

КАТИЋ Николе АЛЕКСАНДРА, рођена 16. 06. 1923. године, Мала Ременга, Ириг. Референт санитета у I батаљону. У Бригаду ступио, 12. 09. 1944. године.

КАТИЋ Владимира МИЛОРАД, рођен 1923. године. У Космајски одред ступио 22. 10. 1943. године до 7. 1. 1944. године. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

КАШТОВАРАЦ-РИСТИЋ ЈУЛИЈАНА, рођена 09. 08. 1925. године у Прокупљу. У Бригаду ступила 12. 09. 1944. године.

КЕЋИЋ Николе МИЛОРАД, рођен 11. 03. 1922. године, Смедерево. У / Космајском одреду од 05. 08. 1944. године. Био у логору Смедерев- / ска Паланка, борац. У Бригади од октобра месеца 1944. године. I

КЛАШЊА Јове БОСИЉКА, рођена 01. 01. 1924. године, Тападуше, Доњи Лапац. У Бригаду ступила 12. 09. 1944. године.

КЉУКОВИЦА Миле РАДЕ, рођен 26. 09. 1925. године у Војишници, општина Војнић. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

КНЕЗИЋ БЛАГОЈЕ. у Бригади од 12. 09. 1944. године.

КНЕЖЕВИЋ РАДЕ. у Бригади од 12. 09. 1944. године.

КНЕЖЕВИЋ Радивоја МИЛАН, рођен 12. 04. 1912. године, Врчин, Гроцка. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

КОЈАДИНОВИЋ Душана ДРАГОСЛАВ. рођен 1927. године, Марковац, Велика Плана, радник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 1945. године код Ловаса.

КОЈИЋ Андрије ДОБРИВОЈЕ. рођен 03. 09. 1926. године, Котешница, Ваљево. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

КОМНЕНОВИЋ АЛЕКСАНДАР, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

КОМНЕНОВИЋ Петронија РАДОЈИЦА, рођен 10. 02. 1922. године, Босуна, Аранђеловац. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

КОНДИЋ Богољуба ДУШАН, рођен 1927. године, Добри До, Смедерево, борац. У Бригади од 15. 09. 1944. године.

КОСОВАЦ ВОЈИСЛАВ, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

КОСТАДИНОВИЋ СТЕФАН, рођен 1927. године, Неменикуће, Сопот. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

КОСТИЋ Драгомира БРАНИСЛАВ, рођен 20. 10. 1920. године, Липе, Смедерево. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године, борац.

КОСТИЋ ЉУБОМИР. рођен 1927. године, Осипаоница, Смедерево. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

КОСТИЋ ВЕЛИМИР, III батаљон, II чета, делегат вода. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

КОСТИЋ Чедомира СВЕТИСЛАВ, рођен 28. 06. 1909. године, Липе, Смедерево. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године, командир чете.

КОВАЧ СВЕТИСЛАВ. IV батаљон, борац, митраљезац, одликован медаљом за храброст. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

КОВАЧЕВИЋ РАДИСАВ, рођен 1923. године у Љубељу, Чачак. Борац од 1941. године у Чачанском партизанском одреду. Хапшен, тучен и мучен од четника, избегао четничко клање, побегао и склонио се у Београду. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

КОВЧИЋ Милана ДРАГАН, рођен 05. 08. 1920. године, Подравска Слатина. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

КОВЧИЋ Тихомира ДУШАН, рођен 1927. године у Брајковцу. Лазаревац. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

КОШУТИЋ Витомира МИЛИВОЈЕ, рођен 1925. године, Угљарево. Трстеник. земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 12. априла 1945. године у пробоју Сремског фронта.

КРАЉ С. ЈОВАН, рођен 1916. године Равно Рашће, Глина. Живео у Београду, чиновник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Политички делегат вода и писар у Бригади. Рањен 7. децембра 1944. године код Отока.

КРАНИЋ Милана ВУКАШИН, рођен 25. 11. 1920. године у Врчину, Гроцка. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. " -

КРАСОЈЕВИЋ Добрице МИРОСЛАВ, рођен 06. 03. 1924. године, Врацвршница, Горњи Милановац, учитељ. У НОБ од 1941. године, београдски борац илегалца. Комесар чете, поручник, рањен у кичму, инвалид. У Бригади од 19. 09. 1944. године.

КРЋИЋ Милована ГРАДИМИР, рођен 08. 01. 1926. године у Лесковцу. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ЈКРИЧКОВИЋ ЋУРО, заменик комесара Космајске бригаде. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

КРСТИЋ ЈОВАН, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

КРСТИЋ МИЛОРАД ТРША, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

КРСТИЋ ПЕТАР, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

КРСТИЋ Радоја БОРИВОЈЕ, рођен 27. 02. 1923. године, Грабовац, Трстеник. Вршио дужност помоћника командира пратеће чете. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. ----

КРСТИЋ Уроша МИЛОСАВ, рођен 1911. године^Суводол^Смедерево.] Учесник НОБ од 09. 09. 1943. године. У Бригади од 09. 1944. године, борац. го!

КРСТИЋ Владимира БРАНИСЛАВ БРАНКО, рођен 1924. године у Мислоћину, Обреновац. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

КРСТИЋ Војислава МИОДРАГ, рођен 20. 04. 1924. године, Суводол^Смедерево. У Бригади од 12. 09. 1944. године. \— /

КУЦИНА Ивана МИЛАН, рођен 1927. године, Ћуприја. У Бригаду ступио 30. 10. 1944. године. ^

КУКОВИЋ НОВАК, Даниловград, живео у Београду. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Био заменик командира чете.

КУРБАЛИЋ Стевана СТЕВО, рођен 24. 05. 1924. године, Бања Лука, политички делегат вода III чете, I батаљона. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

КУЗМАНОВИЋ Милојка МИЛУТИН, рођен 12. 04. 1909. године, Врчин. Гроцка. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

КУШИЋ РАДЕ, рођен 22. 02. 1915. године у Ивањици. Учесник НОБ од 07. 07. 1941. Комесар бригаде, руководио политичког одеа дивизије и комесар Војне области западне Србије.

ЛАПЧЕВИЋ С. ИВКО, рођен 01. 11. 1916. године, Велика Врбица,
 Крушевац, потпуковник у пензији. У Бригаду ступио 12. 09. 1944.
 ЛАПЧЕВИЋ ВЛАСТИМИР, у Бригади од 12. 09. 1944. године.
 ЛАТИНКИЋ АЛЕКСАНДАР, рођен у Великом Селу, Палилула, Бео-
 град, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.
 ЛАЗАРЕВИЋ Милије МОМЧИЛО, рођен 27. 01. 1926. године, Липе,
 Смедерево. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.
 ЛАЗАРЕВИЋ Милосава ЖИВОРАД, рођен 12. 12. 1926: године, Липе,
 Смедерево. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године, водник.
 ЛАЗИЋ Светозара МИЛИВОЈЕ, рођен 04. 06. 1920. године у Ћурђеву,
 општина Жабаљ. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.
 ЛЕОНТИЋ Душана ЉУБИНКО, рођен 15. 05. 1922. године, Кркуле. У
 Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.
 ЛОНЧАР МИЛОШ И КАТА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.
 ЛОНЧАР МИЛОШ, у Бригади од 12. 09. 1944. године.
 ЛОВРЕНЧИЋ Петра ВЛАДА, рођен 1903. године, Загреб. У Бригади
 од 12. 09. 1944. године.
 ЛОВРЕНЧИЋ Владе БОРИВОЈЕ, рођен 1928. године, Загреб. Јуна
 месеца 1944. године ступио у II сремски посавски одред. У Бригаду
 ступио 12. 09. 1944. године! ”
 ЛУКИЋ Миливоја ДОБРИВОЈЕ, Сремчица, Чукарица, Београд. У
 Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.
 ЛУКИЋ МИЛИВОЈЕ, Смедеревска Паланка, у Бригади од 12. 09.
 1944. године. 7
 ЛУКИЋ МОМИР, Смедеребска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944.
 ЛУКИЋ Сретена СЛАВКО, рођен 1923. године, Стопања, Трстеник.
 Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.
 Рањен 14. априла 1945. године код Ђакова.
 ЛУКИЋ ВОЈИСЛАВ, I батаљон, II чета, водник III вода. У Бригади
 од 12. 09. 1944. године.
 ЛУКИЋ Живка МИЛИСАВ, рођен 1922. године, Осечина, Ваљево. У
 Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.
 ЛУКИЋ ЋУРО, II батаљон, заменик командира I чете. У Бригади од
 12. 09. 1944. године.
 ЛУКОВИЋ ДРАГОМИР, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЉУБИСАВЉЕВИЋ Милорада БОГДАН, рођен 07. 11. 1928. године, Биновац, Смедерево. Од 09. 09. 1942. године у Космајском партизанском одреду. Санитетски референт батаљона. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЉУБИЧИЋ Алексија ВОЛИН, рођен 7. 10. 1921. године, Мрчајевци, Чачак. Професор. У НОБ-у од 1941. године, био у конц. логору Бањица и Смедеревска Паланка. 10. 10. 1942. године ступио у партизански одред "Др Драгиша Мишовић". У Бригади од 12. 09. 1944.

ЉУБОЈЕВИЋ СТОЈАДИН, рођен 07. 08. 1918. године у Чајетини. Од маја 1944. године у Космајском одреду. Водник вода и заменик командира чете у одреду. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЉУШТИНА Николе ЂУРО, рођен 1923. године, Медак, Госпић. Учесник у НОБ од 15. 08. 1941. године. У јединицама VI пролетерске дивизије комесар батаљона, у Космајској бригади од њеног преформирања у Љигу. Пуковник у пензији.

МАЦИЋ-КЛЕПАЦ Милосава БРАНИСЛАВКА, рођена 15. 08. 1926. године у Селевцу, Смедеревска Паланка. Учесник НОБ од 15. 07. 1943. године. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

МАЈИЋ Фрање ЈОВАН, рођен 1920, Београд, у Бригаду ступио 10. 11. 1944. године, борац.

МАЈСТОРОВИЋ Милоша ДУШАН, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

МАЈСТОРОВИЋ Живка МИЛЕТА, рођен у Раљи, командир вода у III батаљону. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

МАКСИМОВИЋ Милорада СЕЛИМИР, рођен 15. 02. 1920. године. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

МАКСИМОВИЋ МИЛОСАВ МИЋА, рођен 1923. године, Парцане, Сопот. Учесник НОБ од 01. 06. 1942. године. Био теренски радник и борац Космајског одреда. У Бригади од 12. 09. 1944. године, инвалид 100%.

МАКСИЋ Милоша СТАНИСЛАВ, рођен 15. 01. 1926. године, Лозовик, Велика Плана. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

МАЛИНИЋ Милана МИРКО, рођен 15. 07. 1924. године, Бајина Башта. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

МАНДИЋ Радоја АЛЕКСАНДАР, рођен 01. 01. 1921. године у Београду. Илегалац. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

МАНЕСТЕР ЉУБО, III батаљон, III чета, политички делегат вода. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

МАНИТАШЕВИЋ ЖИВОРАД, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

МАРАВИЋ Николе СИМО, рођен 09. 11. 1924. године, Дрежница. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године, арт. потпуковник у пензији.

МАРИНКОВИЋ Александра МИОДРАГ, рођен 1926. године, Лозовик, Велика Плана, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 8. маја 1945. године код Прозорја.

МАРИНКОВИЋ БОРИВОЈЕ, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

МАРИНКОВИЋ Божидара МАРКО, рођен 11. 04. 1921. године, Београд. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. Био командир вода III чете IV батаљона.

МАРИНКОВИЋ ГОЦА, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године. 'ч' ;

МАРИНКОВИЋ Љубисава ВОЛИСЛАВ, рођен 11. 09. 1919. године. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

МАРИНКОВИЋ МИЛАНКА, Смедеревска Паланка. у Бригади од 12. 09. 1944. године. "

МАРИНКОВИЋ МИЛОРАД, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

МАРИНКОВИЋ РАДИВОЈЕ ЛОЛА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

МАРИНКОВИЋ РАДИВОЈЕ РАДЕ, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

МАРИНКОВИЋ САВА ГАРАЧКО, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

МАРИНКОВИЋ САВА ЛОЛА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, пушкомитраљезац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

МАРИНКОВИЋ Живадина РАДОМИР, рођен 1927. године, уводу?^
т Смедерево, У НОБ од 13. 07. 1944. године. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године, политички делегат вода.

МАРИНКОВИЋ ЖИВОЈИН, рођен у Великом Селу. Палилула, Београд, борац. У Бригаду ступио 01. 12. 1944. године.

МАРИЋ Милана инж. ПЕТАР ЈАЗА, рођен 05. 07. 1924. године у Бјеловару. Учесник НОБ од 1941. године. У Београду у илегалном раду одакле одлази у Космајски партизански одред, а 12. 09. 1944. године у Космајску бригаду. Учесник ослобођења Београда, када је повучен у Месни комитет СКОЈ-а. Носилац је "Партизанске споменице 1941. године".

МАРИЋ РАДИВОЈЕ ЛАЛА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

МАРИЧИЋ Драгољуба РАДОМИР, рођен 1928. године, Добри До, учесник у НОБ од 01. 09. 1944. године. У Бригади од 12. 09. 1944.

МАРИЧИЋ РАДОСАВ, рођен 24. 01. 1920. године у Жичи, Краљево. У НОБ од 1941. године. Краљевачки батаљон I пролетерске бригаде, командант батаљона. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Командант Космајске бригаде, пуковник ВЈ.

МАРЈАНОВИЋ Злативоја МИОДРАГ, рођен 1921. године, Поповић, Сопот. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

МАРКОВИЋ АЛЕКСАНДАР, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

МАРКОВИЋ Цветка ДРАГАН, рођен 03. 11. 1927. године у Ваљеву. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

МАРКОВИЋ Данила МИЛАН, рођен 15. 08. 1923. године, Марковац, Велика Плана. Делегат заштитног вода Космајске бригаде. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

МАРКОВИЋ ЉУПЧЕ, рођен 1910. године, Друговац, Смедерево. У Бригаду ступио 01. 10. 1944. године, борац.

МАРКОВИЋ Милоја САВА, рођен 1924. године, Водањ, учесник у НОБ од 15. 03. 1944. године, ком. чете. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

МАРКОВИЋ МИЛОРАД МАДА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригаду ступио 01. 12. 1944. године.

МАРКОВИЋ Милисава МОМЧИЛО, рођен 19. 03. 1912. године у Сењу, општина Ћуприја. У НОБ од 1941. године, београдски илегалцац, арт. мајор војске Југославије. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

МАРКОВИЋ РАДИВОЈЕ, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

МАРКОВИЋ РАДОВАН ДАЧА, Смедеревска Паланка, у Бригади од 12. 09. 1944. године. С

МАРКОВИЋ Стојадина ДЕСИМИР, рођен 1923. године, Ћуринци, Сопот, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV I српску бригаду. ■

МАРКОВИЋ Светозара ЉУБОМИР, у Бригади од 12. 09. 1944. године, борац.

МАРКОВИЋ Светозара МИЛОРАД, рођен 1920. године, Раља. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

МАРКОВИЋ Велимира ДРАГОСЛАВ, рођен 1925. године, Рипањ, Београд, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

МАРКОВИЋ Живана ДРАГУТИН, рођен 1912. године, Липе, Смедерево. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

МАРЧЕТА И. РАДЕ, рођен 1920. године, Текија, Гламоч, избеглица у Београду. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду, водник у чети за везу.

МАТЕЈИЋ РАЈКО, рођен 1927. године, Пударци, Гроцка. Био борац Космајског одреда. Курир и заменик командира чете. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

МАТИЈАШЕВИЋ МИЛАН (МИЛЕ И ЦРНИ), рођен 1920. године у Имотском. У одреду од 10. 08. 1944. године, заменик командира чете. Обављао разне дужности у ЈНА, п. пуковник у пензији. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

МАТИЋ Александра ЉУБИША, рођен 1919/ године, Лугавчина, Смедерево. У Бригади од 10. 12. 1944. године, борац.

МАТИЋ Добросава ЉУБОМИР, рођен 09. 02. 1925. године, Бајина Башта. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године, курир у штабу батаљона.

МАТИЋ Миодрага МИЛАН, рођен 28. 01. 1925. године у Београду. Био је у конц. логору па је побегао у Космајски партизански одред. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. На Сремском фронту рањен у стомак.

МАТИЋ ПАНТЕЛИЈА, пратећа чета, делегат III вода. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

МАТИЋ ПЕТАР ШАЦ, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

МАТИЋ Велимира РАЈКО, рођен 14. 06. 1926. године, у Сопоту. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

МАТОВИЋ Петра АНДРИЈА, рођен 1927. године, Петрово Село, Кладово, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

МАЋУШ ЈОЗО ДАЛМАТИНАЦ, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Командир I чете III батаљона.

МАЋАРОВ Милана ЛАЗАР, рођен 22. 09. 1912. године, Чермор, Америка. Илгалац ухапшен 03. 03. 1943. године. Био у Космајском партизанском одреду. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

МАЦИЋ Радисава РАДОСАВ, рођен 1921. године, Селевац, Смедеревска Паланка. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен априла 1945. године.

МЕДЕНИЦА-ЈОВЕТИЋ Нокаша БРАНКА, рођена 13. 02. 1929. године, Куманово. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

МЕДИЋ-ЦУКИЋ МИРКО, рођен 15. 08. 1914. године, Дољани, Доњи Лапац. Вршио дужност команданта IV батаљона, рањен на Сремском фронту. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

МИХАИЛОВИЋ Драгољуба-Драже ГОРДАНА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

МИХАЈЛОВИЋ ЉУБИСАВ, II батаљон, III чета, водник II вода. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

МИХАЈЛОВИЋ МИЛАН ЦРНИ, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

МИХАЈЛОВИЋ СЛОБОДАН, III батаљон, II чета, делегат вода. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

МИХАЈЛОВИЋ-ВУКОТИЋ Љубомира ИВАНКА, рођена 22. 05. 1927. године, Скобаљ, Смедерево. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

МИЈАТОВИЋ Живана МИЛИЈА, рођен 1926. године, Липе, Смедерево. У Бригади од 12. 09. 1944. године, борац.

МИЈАТОВИЋ Петка ПАВЛЕ, рођен 03. 06. 1920. године, Дебар. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

МИЛЕНИЋ Милана МИРКО, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

МИЛАНОВИЋ Божидара МИЛАДИН, рођен 31. 07. 1911. Вишево, Рача Крагујевачка. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. Командир вода у I чети I батаљона.

МИЛАНОВИЋ Драгутина БОЖИДАР, рођен 22. 07. 1921. године, Лапово, Баточина. Био руководиоца СКОЈ-а I батаљона. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

МИЛАНОВИЋ Милосава АЛЕКСАНДАР, рођен 1923. године, Друговац, Смедерево. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

МИЛАНОВИЋ М. МИЋА, рођен 1922. године, Друговац} Смедерево.
[У Бригади од 12. 12. 1944. године, борац.

МИЛАНОВИЋ М. РАДОСАВ, рођен 1925. године, (Друговац) Смедерево. У Бригаду ступио 10. 12. 1944. године, борац

МИЛАНОВИЋ Милана ДРАГОСЛАВ, рођен 09. 01. 1924. године, Друговац, Смедерево. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. -----

- МИ.П А Н ОВИЋ Милосава РАДОСЛАВ, рођен априла месеца 1925. године. Шруговић^Смедерево. У Бригаду ступио 28. 12. 1944. године.

МИЛАНОВИЋ МИША, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

МИЛАНОВИЋ Војислава МИЛИВОЈЕ, рођен 1910. године, Шареник, Ивањица. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

МИЛЕНКОВИЋ Радивоја ЗЛАТИВОЈЕ, у Бригади од 12. 09. 1944.

МИЛИЈАШЕВИЋ ЖИВАН, рођен 1923. године, Кусадак, Смедеревска Паланка. учесник у НОБ-у од 01. 09. 1944. године. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године, политички делегат вода.

МИЛШВОЈЕВИЋ Милана РАДОСАВ, рођен 21. 10. 1912. године, Кушиљево, Свилајнац. Политички делегат вода I чете I батаљона. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. ^^

МИЛИВОЈЕВИЋ Милије БОГОЉУБ, рођен 1919. године, Друговад. Смедерево. 10. 10. 1944. године ступио у Прву крајишку бригаду, а децембра 1944. године у Космајску бригаду.

МИЛИВОЈШЋ^Војислава БОРИВОЈЕ, рођен јануара месеца 1923. године, (Друговац^ Смедерево. 10. 10. 1944. године ступио у Прву крајишку бригаду а децембра месеца 1944. године прешао у Космајску бригаду, десетар.

МИЛИЋ Љубисава БОГДАН, рођен 1927. године у Стојнику, Сопот. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

МИЛИЋЕВИЋ ЉУБОМИР, рођен 1921. године, Бели Поток, Вождовац. Београд. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

МИЛИЋЕВИЋ ВОЈИСЛАВ, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

МИЛИЧЕВИЋ Драгомира СЛАВКО, рођен 1926. године, Бајевац, Лајковац. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

МИЛИЧКОВИЋ Драгослава РАДОСЛАВ, рођен 1927. године, Велика Дренова, Трстеник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 15. априла у Ђакову.

МИЛОЈЕВИЋ БИГА. Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године. '

МИЛОЈЕВИЋ Михаила ЉУБОМИР, рођен 1925. године, Селевац, Смедеревска Паланка, столар. Марта месеца 1945. године' прекомандован у IV српску бригаду.

МИЛОЈЕВИЋ Милоја РАДОСАВ, рођен јуна месеца 1922. године, Друговац^Бмвдбрев°. У Бригади од 15. 12. 1944. године, борац^_^

МИЛОЈЕВИЋ Милорада БОГОЉУБ, рођен 1916. године, <^Друговад> Смедерево. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. .—

МИЛОЈЕВИЋ С. БОГОЉУБ, рођен 1919. Дј^уговјп), Смедерево. У Бригаду ступио 01. 10. 1944. године, борац! -----

МИЛОЈЕВИЋ В. БОРИВОЈЕ, рођен 1923. године, Друговш) Смедерево. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

МИЛОЈЕВИЋ ВУКА, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године. ~~ ■

МИЛОЈЕВИЋ ЖИВАДИН, Смедеревска Паланка, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

МИЛОСАВЉЕВИЋ Мирка СВЕТОЗАР, рођен 1923. године, Богдање, Трстеник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Промрзао 19. јануара 1945. године.

МИЛОСАВЉЕВИЋ ДРАГОЉУБ, III батаљон, I чета, водник вода. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

МИЛОСАВЉЕВИЋ Живана БОРИВОЈЕ, рођен 01. 04. 1917. године. Бошњане. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

МИЛОВАНОВИЋ МИЛОЈА. I батаљон, III чета, водник III вода. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

МИЛОСАВЉЕВИЋ Живана БОРИВОЈЕ, рођен 01. 04. 1917. године, Бошњане. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

МИЛОШЕВИЋ АЛЕКСАНДАР АЦА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

МИЛОШЕВИЋ БОЖИДАР, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

МИЛОШЕВИЋ БОЖИДАР МЕЧКИЦА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

МИЛОШЕВИЋ ДРАГАН, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

МИЖШЈЕВИЋ Драгутина МИЛУТИН, рођен 1921. године, Осипаоница, Смедерево, у Бригаду ступио 12. 09. 1944. године, борац.

МИЛОШЕВИЋ ЈОВАН ЧАЈОВА, рођен у Великом Селу, Палилула, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

МИЛОШЕВИЋ КОЈА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

МИЛОШЕВИЋ МИЛАДИН. III батаљон, III чета, водник вода. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

МИЛОШЕВИЋ Миленка МИОДРАГ. рођен 1914. године, Пожаревац. У Космајски одред ступио 22. 10. 1943. године до 07. 01. 1944. године. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

МИЛОШЕВИЋ МИЛОШ, III батаљон, II чета, водник вода. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

МИЛОШЕВИЋ РАДИВОЈЕ РАЈА, рођен у Великом Селу, Палилула. У Бригаду ступио 01. 12. 1944. године.

МИЛОШЕВИЋ СТЕВАН. рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

МИЛОШЕВИЋ ЖИВОРАД ЖИКУРА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 1. 12. 1944. године.

МИЛОШЕВИЋ Чедомира МИЛАДИН, рођен 04. 08. 1924. године, Смедерево. Од 04. 08. 1944. године у Космајском одреду, заменик командира чете. У Бригади од 01. 10. 1944. године.

МИЛУТИНОВИЋ Љубомира ПРВОСЛАВ, рођен 1921. године, Михајловац, Смедерево. У Бригаду ступио 15. 09. 1944. године, борац.

МИЛУТИНОВИЋ Пантелије БОГОЉУБ, рођен 03. 04. 1922. године, Моравци, Љиг. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

МИЛЧИЋ Божидара ЈОВИЦА, рођен 02. 01. 1926. године, Лебане, Лесковац. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

МИЉКОВИЋ МИТРЕ, рођен 1914. године, Железник, Београд. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

^МИЉКОВИЋ ЖИВОЈИН, у НОБ од 1941. године у Посавском партизанском одреду. 1943. године у Конц. логору Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године, капетан Војске Југославије.

МИЉКОВИЋ ЋУРО, пратећа чета, делегат II вода. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

МИЉУШ Петра МИЛИЦА, рођена 25. 12. 1924. године. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

/МИЉУШЕВИЋ ДУШАН, рођен 1921. године, Рипањ, Вождовац, Београд. У Космајском одреду од 20. 06. 1944. године, а у Бригади од 12. 09. 1944. године.

МИНИЋ Радосада МИЛИВОЈЕ, рођен 1921. године, Богдање, Трстеник, земљорадник. Марта 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 17. априла 1945. године, код Ловаса.

МИНИЋ Радосава МИЛОВАН, рођен 1927. године, Богдање, Трстеник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

МИНИЋ Светозара АЛЕКСАНДАР, рођен 1922. године, Тоболац, Трстеник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Контузован 12. априла при пробоју Сремског фронта.

МИНИЋ-РАЛАЈИЋ Спасеније СОФИЈА, рођена 16. 11. 1914. године, с. Језерце, Плитвичка језера. Управник санитета Космајске бригаде. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

МИРИЋ Богдана СТАНИМИР, рођен 1923. године, Калањевци, Љиг. Марта 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 13. априла 1945. године код Винковаца. ,-----

МИРКОВИЋ Драгутина ЉУБОМИР, рођен 1921. године, ^ругова^ Смедерево. У Бригади од децембра месеца 1944. године. '-----

МИРКОВИЋ Саве ЉУБИВОЈЕ, рођен 1922. године, Парцани, Сопот. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 12. априла код Ловаса.

МИТИЋ Милутина БОЖИДАР, рођен 12. 12. 1924. године, Липе, Смедерево. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године, борац.

МИТОВИЋ Милована МИОДРАГ, рођен 1921. године, Железник, Београд. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

МИТРОВИЋ Јеленка БРАНИМИР, рођен 23. 03. 1925. године с. Раде-
шевац, Бабушница, учитељ. У НОБ од 1941. године, београдски иле-
галац. Комесар чете, мајор, професор факултета. У Бригади од 12.
09. 1944. године.

МИТРОВИЋ Ј1ЕЛА, рођена 1923. године/Другова^ Смедерево. У
"Бригаду ступила 01. 10. 1944. године, борац.

МИТРОВИЋ Михаила БРАНИСЛАВ, рођен 1927. (1928). године,
0 Мала Иванча, Сопот. Марта месеца 1945. прекомандован у IV
српску бригаду. Рањен 14. априла 1945. године у Ћакову.

МИТРОВИЋ Радивоја ДРАГОЉУБ, рођен 1909. године, Велика
Иванча, Младеновац, земљорадник. Марта месеца 1945. године пре-
командован у IV српску бригаду. Рањен 8. априла 1945. године пред
пробој Сремског фронта.

МИТРОВИЋ Спасоја АЛЕКСАНДАР, рођен 1923. годинеУбруговзд¹,
Смедерево. У Бригади од 28. 12. 1944. године.

МИТРОВИЋ СТАНКО, I батаљон, водник, одликован медаљом за
храброст. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

МИШКОВИЋ' Светолика ЖИВОТА. рођен 1923. године, Кадина Лука,
Љиг. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

МЛАДЕНОВИЋ Лазара ЉУБОМИР, рођен 1924. године, Смедерево,
учесник у НОБ од 24. 02. 1944. године. У Бригаду ступио 1Г. 09.
1944. године, борац.

МЛАДЕНОВИЋ Миодрага МИХАИЛО, рођен 1920. године, Богдање,
Трстеник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску
бригаду.

МЛАДЕНОВИЋ Сретена ДУШАН, рођен 1925. године, Винча, Гроц-
ка. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.
Рањен 8. маја 1945. године код Прозорја.

МЛАДЕНОВИЋ Светозара БЛАГОЈЕ, рођен 26. 02. 1921. године, Лес-
ковац. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

МОКРАЊАЦ Божидара ДРАГУТИН МОКИ, доктор, рођен 21. 11.
1920. године у Београду, у НОБ од 1941. године. Био у Концентра-
ционом логору Смедеревска Паланка и побегао 07. 07. 1944. године
у Космајски партизански одред. У Бригади од 12. 09. 1944. године,
капетан I класе.

МРЋА Дамјана БОШКО, рођен 10. 09. 1924. године, Крњача. Босански
Петровац. Обављао дужност помоћника комесара чете у III бата-
љону Космајске бригаде, пуковник ЈНА у пензији. У Бригади од
12. 09. 1944. године.

МРЂА Стеве БОШКО, рођен 07. 08. 1925. године, Смољани, Босански Петровац, био командир 1 чете, IV батаљона. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

МРЂЕНОВИЋ СТЕВАН, пратећа чета делегат првог вода. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

МУЊАС ПЕТАР ЉУБА, рођен 1922. године, с. Гојак, Огулин. Био борац Космајског партизанског одреда, после тога политички радник на терену. ^

МУТАВЏИЋ ЉУБИНКО, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

МУЖПР.КА Рапивоја ГОЈКО, рођен 1922. године, Глина, живео у Београду. студент електротехнике. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

НАЈДИЋ ЖИВОЈИН, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

НАСТИЋ ЈЕЛИЦА, III батаљон, рођена у Београду, болничарка. Одликована медаљом за храброст. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

НЕДЕЉКОВИЋ Богољуба СЛАВКО, рођен 28. 02. 1925. године, у Моравцима, Љиг. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

НЕДЕЉКОВИЋ ДЕНКО, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригаду ступио 01. 12. 1944. године.

НЕДЕЉКОВИЋ ХРИСТИВОЈ ЦИГА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

НЕДЕЉКОВИЋ ЉУБОМИР, рођен 22. 07. 1925. године, Мионица, Ваљевска. Илегалац. У НОБ од 1941. године, био у логору Смедеревска Паланка. Од 11. 09. 1941. године у Колубарском партизанском одреду. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

НЕДЕЉКОВИЋ РАДОЈИЦАТУБригади од 12. 09. 1944. године.

НЕДЕЉКОВИЋ Радојице МИЈАН, рођен 1924. године, Бабе, Сопот. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

НЕДЕЉКОВИЋ Станислава МИЈУН, рођен 1922. године, борац, I чете, I батаљона. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

НЕДЕЉКОВИЋ Војислава ЖАРКО, рођен 1924. године, Раља, Смедерево. У Бригади од 12. 09. 1944. године, командир одељења!

НЕДЕЉКОВИЋ Живојина ДОБРОСАВ, рођен 1924. године, Ресник, Раковица. Учесник НОБ од 01. 03. 1943. године. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

НЕДИЋ ЈЕЛИЦА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

НЕКИЋ Тихомира РАДЕ, рођен 22. 06. 1920. године, Рипањ, Вождовац. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

НЕМЕТИЋ РАДЕ. I батаљон, III чета, водник II вода. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

НЕНЕЗИЋ Томе БРАНКА, у Бригаду ступила 12. 09. 1944. године.

НБОРИЧИЋ ЋОРЂЕ, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

НЕВЕНКИЋ ДРАГА, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

НЕШИЋ ДРАГОМИР, II батаљон, борац, митраљезац, одликован медалом за храброст. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

НИКОЉИЋ БЛАГОЈЕ, рођен у Великом Селу. Палилула. Београд, ратни војни инвалид. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

НИКОЛИЋ БОРИВОЈЕ, рођен 1912. године, Мало Орашје. У Бригаду ступио 05. 10. 1944. године, борац.

НИКОЛИЋ Димитрија ДРАГОЉУБ, у Бригаду ступио 12. 09. 1944.

НИКОЛИЋ ДРАГОМИР, рођен 1908. године, Мало Х)дашје, Смедерев-
^ во. Учесник у НОБ од 03 . 05. 1944. године. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

НИКОЛИЋ ДУШАН, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд. У Бригаду ступио 01. 12. 1944. године.

НИКОЛИЋ ЉОРГИЈЕ, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

НИКОЛИЋ Љубисава МИРОСЛАВ, рођен 1921. године, Планиница, Трстеник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 12. априла 1945. године код Ловаса.

НИКОЛИЋ Љубомира ЖИВКО, рођен у Младеновцу, у Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

НИКОЛИЋ Милана РАДОЈКО, рођен 1926. године, Губеревац. Сопот, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 6. априла 1945. године у извиђању.

НИКОЛИЋ Миленка ВЛАСТИМИР, рођен 13. 03. 1915. године, Суво-ол, Смедерево. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

НИКОЛИЋ Милоја МИЛУТИН, рођен 1924. године, Удовице, Смедерево, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 15. априла 1945. године у Ћакову.

НИКОЛИЋ Панте БРАНИСЛАВ, рођен 1920. године, Селевац, Смедеревска Паланка. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

НИКОЛИЋ Пантелије СЛАВКО, рођен 1927. године, Велико Село, Палилула, Београд. Десетар и политички делегат вода, мајор. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

НИКОЛИЋ Петра др ДРАГУТИН, рођен 09. 05. 1926. године у Смедереву. У НОБ од 1941. године, скојевац, илегалац у Смедереву. Од 09. 03. 1943. године у концентрационом логору Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

НИКОЛИЋ Петра ДУШАН ДУЛЕ, рођен 02. 11. 1914. године у Пироту. Учесник НОБ од 15. 08. 1941. године. Борац Космајског партизанског одреда, политички комесар I чете III батаљона, а по расформирању Бригаде комесар батаљона за везу VI пролетерске дивизије. Пуковник авијације у пензији. У Бригади од 12. 09. 1944.

С ИКОЛИЋ Петра МОМИР, рођен 18. 01. 1921. године, Липе, Смедерево. У Бригаду, ступио 12. 09. 1944. године, борац. -----

НИКОЛИЋ Петра РАДОМИР, рођен 20. 06. 1922. године, Липе, Смедерево. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године, борац.

НИКОЛИЋ Станислава РАДОМИР ТАТКО, рођен 18. 09. 1922. године у Врановцу, Јагодина. У НОБ од 1941. Београдски борац-илегалац. Био у конц. логору Бањица и Смедеревска Паланка. Побеглао у Космајски партизански одред. У Космајској бригади од 12. 09. 1944. године. У ослобођењу Загреба рањен у ноге, тежак инвалид.

НИКОЛИЋ СВЕТОМИР, рођен 22. 02. 1923. године^артјево^У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

НИКОЛИЋ ТИХОМИР, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. годинеТ

НИКОЛИЋ ТРИФУН, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд. Ратни војни инвалид. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

НИКОЛИЋ ВОЈИСЛАВ ВОЈА, рођен 24. 07. 1915. године, Котор Варош, учитељ. У Посавски партизански одред ступио 24. 04. 1942. године. Командир чете, командант I батаљона и начелник штаба VI пролетерске дивизије. Пуковник у пензији. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

НИКОЛИЋ ЧЕДОМИР, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

НИКОЛИЋ ЋОРЂЕ ЋОША, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

НИКОЛИЋ-ТОДОСИЋ Светолика МИРОСЛАВА, рођена 08. 07. 1922. године, Горњи Милановац. У Бригаду ступила 12. 09. 1944.

НИКШИЋ Радована МИЛОРАД, Сремчица, Чукарица. Београд, у Бригади од 12. 09. 1944. ^одине.

НИЧИЋ Живка ДРАГУТИН, рођен 1925. године, Риљац, Трстеник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 12. маја 1945. године, у Козју.

НИШЕВИЋ ЋУРО, делегат вода, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

НОВАКОВИЋ ТИХОМИР, рођен 1920. године у Београду. У Бригади од 15. 10. 1944. године.

НОВАКОВИЋ ЖИВОМИР, Смедеревска Паланка, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ОБРАДОВИЋ Драгутина СТАНИМИР, рођен 1916. године, Лугавчина, Смедерево. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

ОБРАДОВИЋ Илије КУЗМАН, рођен 27. 05. 1923. године у Барајеву. V Бригаду ступио 05. 10. 1944. године.

ОБРАДОВИЋ САВА, рођен 1923. године, Дубона, Младеновац, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 12. априла 1945. године код Ловаса.

ОБРАДОВИЋ Стеве МИЛАН, рођен 12. 07. 1918. године, Добашница. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ОБРАДОВИЋ Живојина ЉУБИША, рођен 1925. године, Грабовац, Трстеник, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

ОЦОКОЉИЋ СТАНИСЛАВ, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ОПАЛИЋ ЋУРА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

БРЕШЧАНИН ДУШАН, I батаљон, III чета, водник I вода. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ОРЛИЋ* Стевана ДРАГИЦА, рођена 29. 06. 1926. године, Кореничка Капела, Титова Кореница. Обављала дужност болничарке у чети у првом батаљону. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ОСМАНБЕГОВИЋ САЛИХ, рођен 18. 01. 1925. године, помоћник полититсотТсомесара II батаљона Бригаде. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. Пуковник авијације у пензији. ~

ОСМАНИЋ ФРАЊА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ОСТЕРМАНОВИЋ ВУКАШИН, у Бригади од 12. 09. 1944; године.

ЮСТОЛИЋ ЛАЗАР, рођен у Забрeжју, Обреновац. Био командир вода I курира 22. космајске бригаде. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ОСТОЛИЋ Михаила ЖИВОТА, рођен 1915. године, Дучина. Сопот. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 27. априла код Новске.

ПАИЋ (И ПЕЈОВИЋ) Алије ЈАХЈАН, рођен 1920. године, Велика Кладуша. Живео у Београду. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен априла 1945. код Винковаца.

ПАЛИЋ Милована ЖИВОЈИН, рођен М. 11. 1921. године, Лип§»лСмедерево. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године, борац.

ПАЈИЋ Новака ЖИВАДИН, рођен 1923. године, Богдање, Трстеник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 12. априла 1945. године код Ловаса.

ПАЛИЋ Радоја ДРАГОСЛАВ, рођен 1927. године, Богдање, Трстеник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 15. априла 1945. године у Ћакову.

ПАНДУРОВИЋ МИЛАН ПАНЦА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ПАНДУРОВИЋ МИРКО ЛАЗО, рођен 1921. године у Теслићу. Учесник НОБ од 1941. године. Ступио у Космајски партизански одред. Комесар чете и заменик комесара одреда. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ПАНИЋ МИЛОРАД СУРЕП, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ПАНТЕЛЕЈИЋ НАДА, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године.¹

ПАНТИЋ Андреје ЖИВАН, рођен 16. 05. 1926. године, Липе, Смедерево. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године, борац.

ПАНТИЋ Драгомира РАДИВОЈЕ, рођен 10. 10. 1923. године, Липе, Смедерево. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године, борац.

ПАНТИЋ Ј. МИЋА, рођен 1924. године у Друговцу, Смедерево. У Бригади од 01. 10. 1944. године, борац.

ПАНТИЋ Милутина МИЛОВАН, рођен 24. 07. 1924. године, Друговац, Смедерево. Од 10. 10. 1944. године у 17. дивизији. У Бригади од 15. 12. 1944. године.

ПАНТИЋ Никодије РЕЉА, рођен 1925. године, Мало Орашје, Смедерево, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 15. априла 1945. године у Ћакову.

ПАУНОВИЋ Лазара СВЕТИСЛАВ, рођен 1922. године Камендол, Гроцка. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 21. априла код Андријашеваца, Винковци.

ПАУНОВИЋ Миливоја БОРИВОЈЕ, рођен 02. 02. 1912. године, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ПАУНОВИЋ Николе МИОДРАГ, рођен 1920. године, Осипаоница, Смедерево. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ПАУНОВИЋ РАДОСЛАВ, рођен 1925. године, Камендол, Гроцка, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Контузован 21. априла 1945. године код Андријашеваца, Винковци.

ПАВИЋ Б. ДРАГОЉУБ, рођен 12. 12. 1919. године, Сотодол, Смедерево, десетар. У Бригади од 28. 12. 1944. године. —¹^

ПАВИЋ Живана МИОДРАГ, рођен 09. 08. 1921. године, Суводол, Смедерево, млађи водник. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ПАВИЋ ЂУРО, III батаљон, III чета, заменик командира чете. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ПАВЉИЋЕВИЋ НИКОЉА, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ПАВЛОВИЋ Божидара МИЛОВАН, рођен 02. 12. 1913. године у Ковачевцу, Младеновац. У Бригади од 08. 10. 1944. године.

ПАВЛОВИЋ Драгомира ЖИВКО, Сопот, Младеновац. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ПАВЛОВИЋ Душана РАДИВОЈЕ, рођен 1920. године, Страгаре, Трстеник, земљорадник. Марта месеца 1945. прекомандован у IV српску бригаду.

ПАВЛОВИЋ Милојка ДРАГОСЛАВ, рођен 1923. године, Маскаре, Варварин, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рађен 12. априла 1945. године код Ловаса, Вуковар.

ПАВЛОВИЋ Милије МИЛОРАД, рођен 18. 12. 1924. године, Липе, Смедерево. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ПАВЛОВИЋ ОЛГА, рођена 1924. године, Варварин, живела у Београду. Марта месеца 1945. године прекомандована у IV српску бригаду. Рађена 16. априла 1945. године у Ђакову.

ПАВЛОВИЋ Павла ЖИВАДИН, рођен 06. 09. 1923. године, Превешт, Рековац. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ПАВЛОВИЋ ПЕТАР, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригаду ступио 01. 12. 1944. године.

ПАВЛОВИЋ Петра РАДОСАВ, рођен 05. 05. 1928. године, Смедерево. Од 16. априла 1944. године у Космајском партизанском одреду. Референт за везу батаљона. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ПАВЛОВИЋ РАДОЈКО, рођен 1920. године, Бели Поток, Вождовац, Београд.

ПАВЛОВИЋ, Владимира ВОЈИСЛАВ, рођен 1918. године, Угљарево, Трстеник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

ПАВЛОВИЋ ЖИВАНА, Смедеревска Паланка.

ПАВЛОВИЋ Чедомира ^{рођен} 1922 године, Мало Орашје, Смедерево, учесник у НОБ од 03. 05. 1944. године. У Бригади од 12. 09. 1944. године - водник.

ПЕЈКОВИЋ ЈОВАН КЕЗО, заменик командира Космајске бригаде. Рођен 1919. године у Гледићу. Крушевац. Генерал-мајор у пензији. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ПЕНЕЗИЋ МИЛЕНА ПИЊА

ПЕРИШИЋ ИЛИЈА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ПЕРИШИЋ МИЛЕ, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ПЕРИШИЋ НИКОЛА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд борац, пушкомитраљезац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ПЕРИШИЋ Симе ВАСИЛИЈЕ, рођен 24. 12. 1925. године, Смедеревска У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ПЕРИШИЋ ТИХОМИР, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ПЕРИШИЋ Ж. НИКОЛА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, десетар пушкомитраљезац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ПЕРОВИЋ Саве ВАЈО, рођен 08. 03. 1920. године, Пониквица, Никшић. Учесник НОБ од 1941. године, носилац "Партизанске споменице." Комесар IV батаљона. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године

ПЕТКОВИЋ ДРАГОЉУБ, Смедеревска Паланка.

ПЕТКОВИЋ Радомира РАДОВАН, рођен 1915. године, Калиновац Уб. Правни факултет. Марта месеца 1945. године прекомандован ; IV српску бригаду.

ПЕТКОВИЋ Радомира ЖИВОРАД, рођен 20. 04. 1922. године Ђуринци, Сопот. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ПЕТКОВИЋ ТИХОМИР, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 05 1944. године.

ПЕТРОВИЋЕВИЋ Војина ВИТОМИР, рођен 1922. године, Пријездић Ваљево, столар. Марта месеца 1945. године прекомандован у Л српску бригаду. Рађен 5. априла 1945. године у насилном извиђању

ПЕТРОВИЋ Косте ДУШАН, рођен 1921. године, Железник, Београд V Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ПЕТРОВИЋ Лазара ГОЈКО, рођен 21. 06. 1920. године, био политички делегат у радном воду и повереник ОЗНЕ у Бригади. ' Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ПЕТРОВИЋ Михаила ЖИВОМИР, рођен 12. 03. 1915. године, Друго вац, Смедерево. У Бригади од 28. 12. 1944. године.

ПЕТРОВИЋ Станимира МИЉАДИН, рођен 1923. године, Цветуље, Крупань, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 12. маја 1945. године, у Козју.

ПЕТРОВИЋ ВЈАДИМИР, рођен 1904. године. Био у Космајском одреду од 22. 10. 1943. године до 07. 01. 1944. године. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ПЕТРОВИЋ ВОЈИСЛАВ ЋЕЦАЈ10, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац, ратни војни инвалид. У Бригади од 01. 12. 1944.

ПЕТРОВИЋ Вучка ЖИВОМИР, рођен 19. 08. 1924. године, с. Доње Лесковице, Ваљево. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ПЕТРОВИЋ ЖИВОМИР, рођен 1911. године, ^{руговмЈ/ Смедерево. У. Бригади од 1. 10. 1944. године, борац. ■

ПЕТРОВИЋ ЋОРЋЕ ДЕДА, рођен 1902. године у Болечу, Гроцка. У Космајском одреду од 01. 03. 1943. године. Командир чете и заменик команданта батаљона. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ПЕТРОВИЋ ЋУРЋЕ, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ПЕШИЋ БРАНА, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944.

ПЕШИЋ ДРАГА, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944.

ПЕШИЋ МИЛОРАД, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ПЕШИЋ МИОДРАГ, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ПИПИЋ Томе БОРИВОЈЕ, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

\\ПИСТУЛИЋ МИЛКА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

/ПИШТОЉИЋ др ДРАГО, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ПЛЕШЧИЋ Обрада БРАНКО ЦИКОТА, рођен 22. 09. 1923. године, Криводол. Био у логору Смедеревска Паланка и са једном групом логораша побегао у Космајски партизански одред. Био је комесар чете, рањен на Сремском фронту, инвалид. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ПЛАВШИЋ АЛЕКСАНДРА ЧЕКА, рођена 1922. године у Земуну.

"Учесник НОБ од 1942. годинеГ До 08. 04. 1944. године у Сремско посавском одреду. Болничарка бригадног санитета. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ПДАВИЋ НИКОЛА ЋУМА, у Бригади од 12. 09. 1944. године,_____

ПЛЕЋАШ Ћуре ВОЈИСЛАВ ВОЈА, рођен 31. 10. 1923. године, Дуго Поље, БиХ. Учесник НОБ од 1941. године. Провео у Ужичком одреду, Космајском одреду и Космајској бригади. Делегат вода, комесар чете и секретар СКОЈ-а батаљона. Професор др Меди- ^ 1ЦШСКОГ факултета, резервни пуковник. У Бригади од 12. 09. 1944.

ПОХАНИЋ ДРАГАН, рођен у Београду, десетар. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ПОПАДИЋ АРСЕНИЈЕ, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ПОПАДИЋ Станка СОФИЈА, рођена у Панчеву, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ПОПОВ ДРАГОЉУБ, рођен 1922. године, у Војки, Стара Пазова. У НОБ од 1941. године, гимназијалац, илегалцац, скојевац у Смедереву. Био у Концентрационом логору Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године, пуковник правне службе.

ПОПОВИЋ АНТОЈЕ, III батаљон, II чета, делегат вода. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ТТОПОВИЋ МИЛОРАД, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године. ^{2^}

ПОПОВИЋ НИКОЛА, командир I чете, III батаљона, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ПОПОВИЋ ПЕТАР, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944.

ПОПОВИЋ РАДА, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944.

ПОПОВИЋ СТАНА, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ПОПОВИЋ ЖИВОРАД, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ПРИБИЋ ОБРАД ЂОКИЋА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ПРИЛИЋ ДАНЕ РАДЕ, рођен 08. 07. 1900. године, Срб. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ПРИНЦ-ТОМИЋ ЕСТЕЛА, од 09. 09. 1943. године налазила се на дужности санитетског референта у VI пролетерској личној дивизији. За време ослобођења Београда била је у Бригадном санитету 22. космајске бригаде. У Бригаду ступила 12. 09. 1944. године. пензионисана у чину потпуковника ЈНА. **

ПРОДАНОВИЋ-ВУКИЋ МИЛИЦА, рођена 1924. године у Смедереву. Учесник НОБ од 1941. године, прво у Космајском партизанском одреду, а затим од 12. 09. 1944. године у Космајској бригади. Болничарка и санитетски референт батаљона.

ПРСТОЈЕВИЋ БРАНКО, III батаљон, III чета, водник вода. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ПУПИЋ БОРИВОЈЕ, рођен 11. 02. 1924. године, Нови Сад. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ПУПИЋ Боже ВОЈИН, у Бригади од 12. 09. 1944. године. • "

ПУПИЋ Томе МИЈАН, рођен 22. 06. 1922. године, Зрењанин. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ПУШАРА Благоја ПЕТАР, рођен 16. 04. 1920. године, Краснојарск, СССР. Ступио у Бригаду 12. 09. 1944. године.

РАЦИЋ МИРОСЛАВ, рођен 1913. године, Велика Иванча, Младеновац. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 8. маја 1945. године код Прозорја.

РАЦИЋ Сава БОШКО, рођен 03. 07. 1918. године, село Остра, Чачак. Вршио је дужност заменика командира чете у I батаљону, ст. водник. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

РАДИСАВЉЕВИЋ Благоја СТОЈАН, рођен 1925. године, Брус, у Бригаду ступио 10. 10. 1944. године, борац.

РАДИСАВЉЕВИЋ МОМЧИЛО, у Бригади од 12. 09. 1944. године. Десетар, пушкомитраљезац.

РАДИВОЈЕВИЋ Бошка ЉУБИША, рођен 12. 06. 1922. године, Славковица, Љиг. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

РАДИВОЈЕВИЋ Бошка СЛАВИША, рођен 26. 02. 1921. године, Славковица, Љиг. Ступио у Бригаду 12. 09. 1944. године.

РАДИВОЈЕВИЋ Драгољуба РАДОВАН, рођен 25. 10. 1926. године, Славковица, Љиг. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

РАДИВОЈЕВИЋ Михајла ДОБРИВОЈЕ, рођен 1923. године, Осипаоница, Смедерево. У Космајском одреду од 22. 10. 1943. године до 20. 07. 1944. године. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

РАДИВОЈЕВИЋ МИЛОРАД, II батаљон, III чета, водник I вода. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

РАДИВОЈЕВИЋ Станка РАДОМИР, рођен 31. 10. 1921. године, Осипаоница, Смедерево. У Космајском одреду од 22. 10. 1943. године до 07. 01. 1944. године. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

РАДИШИЋ НЕМАЊА, Београд, био на дужности водника I вода, I чете, I батаљона. У Бригади од 12. 09. 1944. године. /

РАДОЈЕВИЋ Милорада ДРАГОМИР, рођен 1922. године, Друговагр Смедерево, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. 27. априла теже рањен од нагазне mine испред Новске.

РАДОЈЕВИЋ Војислава ДРАГОЉУБ, рођен у Богдању, Трстеник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 12. априла 1945. године на Сремском фронту.

РАДОЈЕВИЋ ДРАГИША, рођен 1912. године/ДруговацЧ Смедерево.
У Бригади од 1. 10. 1944. године. \

РАДОЈЕВИЋ Милутина РАДИВОЈЕ, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

РАДОЈЕВИЋ Миладина ЖИВАДИН, рођен 12. 02. 1923. године,
Дражањ, Гроцка. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

РАДОЈЕВИЋ РАДИВОЈЕ ЧЕКРК, рођен у Великом Селу, Палилула,
Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

РАДОЈКОВИЋ Војислава МИОДРАГ, рођен 1928. године, Осипаони-
на-Смеперево. Марта месеца 1945. прекомандован у IV српску бри-
гаду. Десетар. Рањен 1. априла 1945. године на Сремском фронту.

РАДОЈКОВИЋ ЖИЛЕ^ Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09.
1944. године.

РАДОЊИЋ Ђорђија МИЛИВОЈЕ, рођен 20. 02. 1921. године. Поли-
тички комесар IV батаљона, Космајске бригаде. У Бригаду ступио
12. 11. 1944. године. ~

РАДОСАВЉЕВИЋ Радисава ОБРЕН, рођен 26. 04. 1925. године, Брес-
товик, Гроцка. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

РАДОСАВЉЕВИЋ Радојице МИЛАН, рођен 1914. године, Ропчево,
Сопот. 07. 08. 1944. године ступио у Космајски одред. Водник, заме-
ник командира чете и командир чете. У Бригади од 12. 09. 1944.

РАДОВАНОВИЋ ДРАГАН, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12.
09. 1944. године.

РАДОВАНОВИЋ Панте ЉУБИВОЈЕ, рођен 12. 07. 1924. године, Ри-
пањ, Вождовац, Београд. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

РАДОВАНОВИЋ Саве РАДОЈЕ, рођен 1926. године, Рипањ, Београд.
Марта месеца 1945. године, прекомандован у IV "српску бригаду.
Рањен 15. априла у Ћакову.

РАДОВАНОВИЋ СЛАВКО, I баталн, II чета, водник I вода. У Бри-
гади од 12. 09. 1944. године.

РАДОВАНОВИЋ ЖИВОРАД, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

РАДОВИЋ ЦАНА, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944.

РАДУЈКО БРАНКО, ст. водник. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

РАДУЛОВИЋ СЛОБОДАН, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

РАДУНОВИЋ БЛАЖО, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

РАЈИЋ ЉУБИСАВ, рођен 1925. године, Врчин, Гроцка, инвалид 60%.
Политички делегат вода. У Бригаду ступио децембра 1944. године.

РАЈКОВИЋ Влајка ЖИВОРАД, рођен 1924. године, Михајловац, Смедерево, земљорадник. Марта месеца 1945. прекомандован у IV српску бригаду. 20. априла 1945. године рањен код Плетернице.

РАЈНОВИЋ Раде ПЕТАР, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

РАЈЧИЋ Тодора ДРАГОСЛАВ, рођен 1920. године, Липе, Смедерево. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године, борац.

РАКИЋ Војислава ВЛАДИСЛАВ, рођен 1925. године, село Драгољ, Г. Милановац. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

РАКОВИЋ Миленка РАДМИЛА, рођена 1918. године, у Прибоју. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

РАНКОВИЋ Адама ЈАНИЋИЈЕ МИЋА, рођен 12. 02. 1915. године, Бадљевица, Смедерево. Од 05. 04. 1944. године учесник у Космајском одреду. Заменик команданта II и командант III батаљона, поручник. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

РАНКОВИЋ Јеремије БРАНКО, рођен 1921. године, Дубље, Трстеник, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 7. маја 1945. године, Кусановец, Дуго Село.

РАНКОВИЋ Душана ДРАГОМИР, рођен 1920. године, Мало Орашје, Смедерево. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 15. априла 1945. године у Ћакову.

РАНКОВИЋ Тихомира РАДОМИР, рођен 1925. године, Бадљевица, Смедерево. Учесник у НОБ од 28. 08. 1944. године. У Бригади од 12. 09. 1944. године, курир у штабу.

РАНЦИЋ Миливоја РАДИСАВ, рођен 1923. године, Рипањ, Београд. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV Српску бригаду. Рањен код Врчин Дола, 20. априла 1945. године.

РАТКОВИЋ СЛАВКО, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

РАВАИЛОВИЋ Никодија ЋОРЂЕ, рођен 1925. године у Београду. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

РАШЕВИЋ Ника БОРИСЛАВ, рођен 27. 09. 1919. године у Поцерском Причиновићу. Шабач. Вршио дужност политичког комесара III чете, III батаљона, учесник НОБ од 1941. године, рањен јануара 1945. године, ратни војни инвалид. У Бригаду ступио 12. 09. 1944.

РЕЋИЋ ИВАН, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригаду ступио од 1. 12. 1944. године.

РЕСТАК НИКОЛА чета за везу, десетар, одликован медаљом за храброст. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

РИСИМОВИЋ М. ВЛАДИМИР РИСИМ, рођен у Чачку, био у Концентрационом логору Смедеревска Паланка. У НОБ од 1941. године. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

РИСТАНОВИЋ ДРАГИША, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

РИСТАНОВИЋ РИСТА РИЛЕ, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

РИСТИЋ АЛЕКСАНДАР АЦО, рођен 29. 08. 1919. године, Брчко. Од 05. 05. 1943. године борац Космајског одреда. Водник, обавештајни официр. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

РИСТИЋ МИЛОШ, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

РИСТИЋ МИОДРАГ РИЛЕ, рођен 29. 02. 1924. године, Београд. Од 31. 06. 1943. године до 12. 04. 1944. године у Посавском батаљону, водник. У Бригади од 12. 09. 1944. године. "ж•

РИСТИЋ ЖАРКО, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

РИСТИЋ ЖИВОЛИН ЖИКУРА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

РОКЛИЋ ЈОВАН, III батаљон, III чета, делегат вода. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

РОСИЋ Богомира ЛАЗО, рођен 01. 09. 1923. године у Београду. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

САВИЋ ДАНИЛО, рођен 05. 10. 1910. године, Смедерево. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

САВИЋ Љубомира ЖИВКО, рођен 1923. године, Осипаоница, Смедерево. У Космајском одреду од 22. 10. 1943. године, до 07. 01. 1944. године. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

САВИЋ Милоша БОРИСЛАВ, рођен 22. 02. 1922. године, Миросавци, Лазаревац. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

САВИЋ МИОДРАГ, II батаљон, десетар, одликован медаљом за храброст. У Бригади од 12. 09. 1944. године. / " - ч

САВИЋ Павла ДРАГОЉУБ, рођен 1924. године, ^Осипаоница^ Трстеник. Марта месеца, 1945. године прекомандоваП^ПЛ^српску бригаду. Рањен 2. маја 1945. године код Козја. /

САВИЋ РАДОМИР, III батаљон, борац, одликован медаљом® за храброст. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Ч

САВИЋ Животе ДРАГУТИН, рођен 1912. године, бсипаоницГ?, Смедерево. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

САВИЋЕВИЋ НИКОЛА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

СЕКУЛИЋ Милана МАРКО, рођен 1925. године, Поповић, Сопот. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. -----

СИБИНОВИЋ Божидара ДРАГОЉУБ, рођен 1927. године, Ћуринци, _____ Сопот, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

СИМАКОВИЋ Радојице ДРАГОЉУБ, рођен 04. 11. 1913. године у Смедереву. Од 15. 05. 1943. године борац Космајског одреда, заставник, интендант батаљона. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

СИМИЋ ГОЈКО, рођен 02. 10. 1924. године, Кличевац, Пожаревац. Помоћник опуномоћника ОЗНЕ. У Бригади од 04. 12. 1944. године.

СИМИЋ Милића ЖИВАДИН, рођен 1924. године, Богдање, Трстеник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. 14. априла контузован у Ђакову.

СИМИЋ МИЛОРАД, рођен 1921. године Ковачевац, Младеновац/Л Учесник НОБ од 1941. године. Носилац "Партизанске споменицеј 1941." Члан Окружног комитета СКОЈ-а. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

СИМИЋ Милорада ЖИВОТА, рођен 1920. године, Рипањ. Београд. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

СИМИЋ Николе ДУШАН, рођен 14. 03. 1928. године, Удовице, Смедерево. У Космајском одреду од 15. 05. 1944. године. Курир у чети аутоматичара. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

СИМИЋ РАДОСАВ. Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944.

СИМИЋ СВЕТИСЛАВ, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

СИМОНОВИЋ Димитрија МИЛОРАД, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

СИМОНОВИЋ РАДМИЛО РАЈКО, рођен 28. 12. 1924. године, Амерић, Младеновац. Од 02. 08. 1944. године борац Космајског одреда. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

СИМОВИЋ Гвоздена ДЕСИМИР, рођен 1926. године у Руђинцу, Врњачка Бања. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

СИМУНОВИЋ Миливоја РАДИША, рођен 18. 05. 1921. године, Липе, Љиг. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

СКАДРИЋ Владислава ЈАНКО. рођен 19. 03. 1926. године. Рипањ, Београд. У Бригади од 12. 09. 1944. године: ~

СЛАВКОВИЋ Миливоја 'вбТСЛАБ, рођен 1923. године у Сопоту, борац у I чети, IV батаљон. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

СМИЉАНИЋ МИЛАН, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

СМИЉКОВИЋ Радоша МИЛОСАВ, рођен 1922. године, Почковина, Трстеник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 12. априла 1945. године код Ловаса, Вуковар, на Сремском фронту.

СПАСИЋ МИЛАН, ст. водник. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

СПАСОЈЕВИЋ Никодија МИЛАН, рођен 1920. године, Ковачевац, Младеновац. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

СРЕЈИЋ Светислава ДРАГОСЛАВ, рођен 1922. године, Велика Крсна, Младеновац. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 20. априла 1945. године код Винковаца.

СРЕТЕНОВИЋ Раје ЉУБОМИР. рођен 03. 01. 1922. године у Скопљу. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

СРЕЋКОВИЋ Драгомира МИЛЕНА, рођена 17. 06. 1926. године, у За-
"Требу. ВоЗГничарка у I чети, III батаљон. У Бригади од 12. 09. 1944.

СРЕЋКОВИЋ Вуксана РАДОМИР, рођен 1925. године, Горњи Риб-
ник, Трстеник. земљорадник. Марта месеца 1945. године прекоман-
дован у IV српску бригаду. Рањен 12. априла код Ловаса, Вуковар,
(или 12. маја у Козју).

СТАЛИЋ МИЛЕНКО. у Бригади од 12. 09. 1944. године.

СТАМАТОВИЋ Костадина СТОМОТ, рођен 1924. године, Липе,
Смедерево. У Бригади од 12. 09. 1944. године, борац.

СТАМЕНКОВИЋ Александра РАДОМИР, рођен 22. 10. 1925. године,
Ратаје, Врање. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

СТАМЕНКОВИЋ ЉУБОМИР ГРОМ. у Бригади од 12. 09. 1944. године.

СТАНИЋ ДАНИЦА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

СТАНКОВИЋ Божидара БОРИВОЈЕ, рођен 1922. године, Осипаони-
ца, Смедерево. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

СТАНКОВИЋ Димитрија МИЛОШ, рођен 1925. године, Липе, Смед-
ерево. У Бригади од 12. 09. 1944. године, борац.

СТАНКОВИЋ МАРЈАН, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

СТАНКОВИЋ МИЛАН, пратећа чета, командир чете. У Бригади од
12. 09. 1944. године: -----

СТАНКОВИЋ Милана МИРКО, рођен 01. 05. 1917. године у Смедере-
"~вуг11олитич«си делегат у чети и команди позадине. У Бригади од
12. 09. 1944. године.

СТАНКОВИЋ МИРОСЛАВ, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

СТАНКОВИЋ МОМА УЧА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

СТАНКОВИЋ Стевана ЉУБОМИР, рођен 25. 05. 1918. године у
Ници, Француска. Дипломирани правник. У НОБ од 1941. године,
илегалац. Био у концентрационом логору Ниша и Смедеревске Па-
ланка одакле организовано бежи 07. 09. 1944. године у Космајски
партизански одред, при томе се тешко расекао на зарђале бодљи-
каве логорске жице. У Космајској бригади од 12. 09. 1944. године,
поручник, начелник одељења СУП-а Београда, адвокат.

СТАНКОВИЋ Ваје МАНОЈЛО, рођен 16. 12. 1912. године, с. Трновац,
Кореница. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

СТАНОЈЕВИЋ Благоја ЖИВОРАД, рођен 1929. године, Грабовац, Обреновац. Ступио у Бригаду 10. 10. 1944. године.

СТАНОЈЕВИЋ Милисав БРАНКО, рођен 1925. године и Буринци, Сопот, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

СТАНОЈЕВИЋ Петра БЈАГОЈЕ, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

СТАНОЈЛОВИЋ Милена МИЛУТИН, рођен 1925. године, Селиште, Трстеник. земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

СТАНОЈЛОВИЋ ЖИВАН КОКОРОКО, у Бригади од 12. 09. 1944.

СТЕФАНОВИЋ ИВАН СРБА, рођен 30. маја 1912. године у Смедереву. Члан КПЈ од 1940. У Космајском НОП одреду био борац, водник, командир чете и командант одреда. Један од организатора и први командант Космајске бригаде. Народни херој Југославије. Умро у Београду 1948. године.

СТЕФАНОВИЋ МИЛОРАД ЦИНЕ, рођен у Београду, обавештајни официр. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

СТЕФАНОВИЋ Љубомира ЖИВОТА, рођен 1924. године, Велика Плана. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

СТЕФАНОВИЋ Радомира РАТКО, рођен 15. 09. 1918. године, Таково, Уб. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

СТЕФАНОВИЋ СЛОБОДАН, обављао дужност помоћника по обавештајној служби у Космајској бригади. У Бригади од 12. 09. 1944. године.⁴⁵ —

СТЕФАНОВИЋ ЋОРЂЕ ЋОКА, рођен у Београду, вршио дужност заменика командира чете, потпоручник. У Бригади од 01. 12. 1944.

СТЕКИЋ Светолика ЖИВОРАД, рођен у Сремчици. Раковица, Београд. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

СТЕПАНОВИЋ ЖИВКО, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09.

■*? 1944. године.

СТЕВАНОВИЋ Сибина МИЛЕН, рођен 1919. године, Грабовац, Трстеник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

СТЕВАНОВИЋ Радована СТАНКО, рођен 1927. године, Почековина, Трстеник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 28. априла 1945. године пред Ловасом, Вуковар.

СТЕВАНОВИЋ Божидара РАДОМИР, рођен 1925. године, Велика Крсна 7-Младеновац. Од 1942. године борац Космајског партизанског одреда. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

СТЕВАНОВИЋ ДРАГИЋ, из Липова, Врњачка Бања. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

СТЕВАНОВИЋ Драгољуба МИЛОСАВ, рођен 1926. године. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

\ СТЕВАНОВИЋ Костадина БОГОМИР, рођен 1923. године, Добри До, Смедерево. У Бригади од 14. 11. 1944. године, борац.

СТЕВАНОВИЋ Костадина ТИХОМИР, рођен 1926. године, Добри До, Смедерево. У Бригади од 15. 12. 1944. године.

СТЕФАНОВИЋ Костадина ВЕЈШМИР, рођен 1922. године, Барајево,
7 земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

СТЕВАНОВИЋ Милана ВИТОМИР, рођен 15. 03. 1916. године, Шепшин. Младеновац. У Космајском одреду од 02. јуна 1944. године, командант батаљона. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

СТЕВАНОВИЋ Милутина ДРАГОСЛАВ, рођен 1920. године, Биновац, Смедерево, учесник у НОБ од 1943. године. У Бригаду ступио 07. 10. 1937ГТбд(5не, борац.

СТЕВАНОВИЋ Светозара БРАНИСЛАВ, рођен 25. 05. 1924. године, / руВодШ, Смедерево. Од 15. 08. 1944. године борац Космајског (ЈДредЈГГ Старији водник, инвалид 70%. У Бригади од 12. 09. 1944.

СТЕВАНОВИЋ Владимира БРАНИСЛАВ, рођен 1926. године, Мала Крсна, Смедерево. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 12. априла 1945. године код Ловаса, Вуковар.

СТЕВКОВ Миланка РАДОМИР, рођен 14. 01. 1920. године, Лежмир. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

СТНВЧИЋ ПЕТАР, рођен у Београду, београдски илегалац. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЗТЕВЧИЋ-ИГЊАТОВИЋ Здравка ДОБРОСАВА, рођена 30. 11. 1923. године, Трстеник. Скојевка од 1941. године. Била је ухапшена и дотерана у Концентрациони логор Смедеревска Паланка, са једном групом успела је да побегне из логора и отишла у Космајски одред. У Бригаду је ступила 12. 09. 1944. године, политички комесар чете. ^ ,

7ГЈЕПОВИЋ Драгомира ДОБРИВОЈЕ СТИВ, рођен 1920. године у Севојну, Ужице, учитељ. Учесник НОБ од 1941. године. Четници су га пребили, поломили му кичму, инвалид. Био у Конц. логору Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЈГОЈАДИНОВИЋ ДРАГОМИР, рођен 1918. године у Нересници, Кучево, Србија. У НОБ од 1941. године. Београдски илегалац. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године, официр,

1ТОЈАДИНОВИЋ ДРАГУТИН, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

СТОЈАДИНОВИЋ МИЛЈЕТА ЧИЧА, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

СТОЈАДИНОВИЋ ЖИВОМИР, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

СТОЈАДИНОВИЋ ЖИВОТА, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

СТОЈАНОВИЋ БРАНИСЛАВ, рођен 1924. године, Бегалица, Гроцка, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 23. априла 1945. године код Нове Капеле.

СТОЈАНОВИЋ Ранка ЖИВОТА, рођен 1925. године, Богдање, Трстеник, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

СТОЈАНОВИЋ Петра УГЉЕША, рођен 1927. године, Скобаљ, Смедерево. Марта месеца 1945. године прекомандован у I'Лсрпску бригаду. Теже рањен 19. (или 20) априла 1945. године код Врчин Дола.

СТОЈАНОВИЋ (НИКОЛИЋ) Дамјана СОФИЈА, рођена 1927. године, Сремски Карловци, учитељица, избеглица у Београду. Политички делегат вода. Рањена 15. априла 1945. године у Ћакову.

СТОЈАНОВИЋ С. ЖИВОТА, рођен 1911. године, Марковац, Младеновац, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. ----- ,

СТОЈАНОВИЋ ЈЕЛЕНА, у Бригади од 12. 09. 1944. године. /

СТОЈАНОВИЋ Јове ЛЕПОСАВА, рођена 28. 08. 1926. године, Подравска Слатина, болничарка у II батаљону. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

СТОЈАНОВИЋ НИКОЛА, III батаљон, борац, митраљезац, одликован медаљом за храброст. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

СТОЈАНОВИЋ Петра БЛАГОЈЕ, рођен 06. 02. 1912. године, Обреновац, Водник вода у I чети, III батаљона. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

СТОЈАНОВИЋ Радојице ДРАГИЦА, рођена 1925. године, Лугавчина, Смедерево. У Бригади од 06. 12. 1944. године, борац.

СТОЈАНОВИЋ Стојана ЉУБОМИР, рођен 22. 05. 1911. године, Липе, Смедерево. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године, борац.

СТОЈИЋ РОСА, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

СТОЈИЋЕВИЋ Јована РАДИСАВ, рођен 1918. године, Осипаоница, Смедерево. У Космајском одреду од 22. 10. 1943. године до 07. 01. 1944. године. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

СТОЈКОВИЋ Обрада ЗЛАТИВОЈЕ, рођен априла месеца 1914. године, Друговац, Смедерево, борац. У Бригади од 28. 12. 1944. године.

СТОЈКОВИЋ ПЕТАР, рођен у Великом Селу, Палилула, Београдски илегалцац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

СТОЈКОВИЋ Софије СТЕВАН, рођен 19. 12. 1928. године у Београду. Резервни капетан, ратни војни инвалид. У Бригади од 12. 09. 1944.

СТОЈКОВИЋ Стевана АНИЦА, рођена 12. 03. 1916. године, Адашевци. Шид. Референт санитета батаљона. У Бригаду ступила 12. 09. 1944. године. *—

СТОЈКОВИЋ Живадина СВЕТИСЛАВ, рођен 1915. године, Раљц Смедерево. У Бригади од 12. 09. 1944. године, борац.)

СТОЈКОВИЋ Живка ТИХОМИР, рођен 12. 06. 1924. године, јип& Смедерево. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године, борац. Љ

СТОКИЋ ДРАГОЉУБ, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

СТОКИЋ ДРАГОМИР, II батаљон, борац, митраљезац, одликован медаљом за храброст. У Бригади од 12. 09. 1944. године. /

СТОКИЋ Јована РАДОМИР, рођен 20. 11. 1925. године, Шшк Смедерево, борац. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. —

СВИЛАР Стојана МИЛЕ, рођен 16. 04. 1923. године, борац I чете, I батаљона. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ТАДИЋ ЛОЛЕ, рођен у Великом Селу. Палилула, београдски пуш-комитраљезац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ТАДИЋ Миодрага КОСТА. рођен 27. 08. 1926. године, Драча, Љубовија. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ТАНАСКОВИЋ Милоша СТЕВАН, рођен 1925. године, Велика Плана. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 7. маја у Кусановцу, Дуго Село.

ТАНКОСИЋ Ђуре ДРАГАН, рођен 1924. године, Мало Очијево. БиХ. Вршио дужност командира II чете I батаљона. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ТАНКОСИЋ-КОЗЕЉ МИЛИЦА, рођена у Београду. У НОБ од 1941. Г године. Београдски Оорац илегалцац, два сина илегалца, оба у партизанима. Један погинуо у Шумадији а други ратни инвалид. Муж београдски илегалцац, одлази у партизана на Космај. У борбама су га четници заробили и заклали. Милица одлази у Сремски партизански одред са којим одлази на Космај. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ТАРАНА Луке САВО, рођен 12. 01. 1915. године у Требињу. Командир одељења, командир вода и помоћник комесара чете. По ослобођењу Београда учествовао у првом бокс-мечу. У Бригади од 10. 10. 1944. године.

ТАРБУК ЛЈУБОМИР, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ТАШОВИЋ БОРИВОЈЕ, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ТЕЛЕЧКИ Николе РАДОМИР, рођен 20. 02. 1922. године, Кикинда. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ТЕРЗИЋ Косте МИЛОСАВ, рођен 1927. године, Голубовац, Трстеник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 12. априла 1945. године код Ловаса, Вуковар.

ТЕШИЋ МИЛАН, рођен у Великом Селу, Палилула. Београд. Вршио дужност командира извиђачке чете. У Бригади од 01.12.1944. године.

ТЕШИЋ МИОДРАГ ТЕША, рођен 14. 06. 1912. године у Београду. Из Београда отишао као илегалца 1941. године у Посавски партизански одред. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ТОДОРОВИЋ АЛЕКСА, рођен 1908. године, Железник, Београд, зем-
~ љорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у~ГУ српску бригаду.

ТОДОРОВИЋ БОЖИДАР, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ТОДОРОВИЋ Божидара БОРИСАВ, рођен 1919. године, Железник, Београд. У Бригади од 12. 09. 1944. године. -----

ТОДОРОВИЋ Филипа РАДОЈЕ, рођен 23. 08. 1922. године. У Бригади од 12. 09. 1944. године. ----- ^

ТОДОРОВИЋ ХРИСТИВОЈЕ, рођен 1920. године, ДруговаJ^, Смедерево. У Бригаду ступио 15. 09. 1944. године, бораш'*^

ТОДОРОВИЋ Љубомира АЛЕКСАНДАР, рођен 1922. године, Шиља-
^ ковац, Барајево. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску брИгЗДу. Теже рањен 16. априла 1945. године у Ћакову.

ТОДОРОВИЋ Марка ЗОРАН, рођен 1927. године, Аврамци, Барајево, машинбравар. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 15. априла 1945. године у Ћакову.

ТОДОРОВИЋ МИЛОРАД МИДА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ТОДОРОВИЋ Радомира ИЛИЈА, рођен 1912. године, Раља, Смедерево. у Бригади од 15. 12. 1944. године, борац.

ТОДОРОВИЋ САВА ДУНЂЕРСКИ, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ТОДОРОВИЋ Славољуба БОРИВОЈЕ, рођен 1919. године, Железник, Београд. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ТОДОРОВИЋ СПАСОЈЕ. рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, ратни војни инвалид. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ТОДОРОВИЋ ЖИКА, I батаљон, II чета, делегат I вода. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ТОДОРОВИЋ ЖИВАН ЖИЋА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ТОДОРОВИЋ ЋУРЋЕ ЋУРА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ТОДОРОВИЋ ШИВАЧКА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ТОМАШЕВИЋ ОБРЕН, I батаљон, борац, митраљезац, одликован медаљом за храброст. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ТОМИЋ Д. ЖИВОРАД, рођен у Богдану, Трстеник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 12.-15. априла 1945. године у офанзиви.

ТОМИЋ Добривоја БОРИВОЈЕ, рођен 1927. године, Умчари, Гроцка, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 15. априла 1945. године у Ћакову.

ТОМИЋ Јефтатија РАДОСАВ, рођен 1923. године, Стопања, Трстеник, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 12. маја 1945. године у Козјаку.

ТОМИЋ Животе МИОДРАГ, рођен 23. 03. 1915. године, Велика Плана. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ТОМИЋ ЋОРЋЕ, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ТОПОЈАЦ Драгољуба ДРАГУТИН. рођен 1927. године, Богдане, Трстеник, столар. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 12. априла 1945. године код Ловаса, Вуковар.

ТОРБИЦА ПРЕДИСЛАВ, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ТОРЛАКОВИЋ МИЛИСАВ, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ТРАЈКОВИЋ Ћуре БЛАГОЈЕ, рођен 03. 03. 1916. године, Старо Нагоричане, Куманово. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ТРАТАВШЕК Алфожа БОЈАН, рођен 1928. године, Љубљана, избеглица, у Београду. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 12. априла у Ловасу, Вуковар.

ТРАВИЦА Милоша ПАВЛЕ, рођен 1919. године, Ервеник, Бенковац, избеглица. Марта месеца 1945. прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 15. априла 1945. године у Ђакову.

^ТРИФУНОВИЋ Недељка РАДОЈИЦА, рођен 1927. године у Сопоту. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ТРИФУНОВИЋ Обрада МИЛАН, рођен 1928. године, Сеоне. Смедерево. У Бригаду ступио 12. 12. 1944. године, политички делегат вода.

ТРИФУНОВИЋ Радисава МИЛЕТА, рођен 1924. године, Почковина, Трстеник, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен маја месеца код Крижа.

ТРОЈИЋ Миладина МИЛИСАВ, рођен 1927. године, Доња Црнишава, Трстеник, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 12. маја 1945. године у Козју.

ТРОШИЋ Милоја ЖИВОТИЈЕ, рођен 1927. године, Божуревац, Трстеник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 12. маја 1945. године у Козју.

ТРОШИЋ Хрстивоја РАТКО, рођен 1925. године, Божуревац, Трстеник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 12. маја 1945. године код Крижа.

I ТУКИН СВРЛЈО-ЗАР, рођен 04. 02. 1921. године, Брзићани, Предор. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Потпуковник у пензији.

УГРИНЧИЋ МИЛОШ, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

УРОШЕВИЋ Павла ДУШАН, рођен 1921. године, Винча, Гроцка. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 13. априла 1945. године код Винковаца.

^УРОШЕВИЋ Радомира СВЕТИСЛАВ, рођен 1925. године, Парцани, Сопот. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 25. априла 1945. године пред Новском.

УСТИЋ Марка СИМА, рођен 22. 09. 1914. године, у Отишићу, Сињ, Хрватска. у Бригади од 12. 09. 1944. године, поручник.

УЗЕЛАЦ Радосава БРАНКО, рођен 15. 09. 1923. године у Костајници. У НОБ од 1941. године, избеглица од усташког терора-клања из Госпића. Београдски илегалцац. Из Конц. логора у Смедеревској Паланци побегао у Космајски партизански одред, обавештајни официр, књижевник. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ВАСИЉЕВИЋ Богдана РАДОШ, рођен 1925. године, Планиница, Трстеник, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 12. априла 1945. године.

ВАСИЉЕВИЋ МИЛИВОЈЕ, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ВАСИЉЕВИЋ МИОДРАГ, II батаљон, I чета, делегат II вода. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ВАСИЉЕВИЋ РАДОМИР, рођен 1920. године у Михајловцу, Смедерево, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

ВАСИЉЕВИЋ СЛОБОДАН, рођен у Ковину, био припадник Космајског одреда и касне Космајске бригаде. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године, резервни мајор.

ВАСИЋ Илије МЛАДЕН, рођен 12. 02. 1921. године у Моравци, Љиг. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ВАСИЋ ЈОВАН, I батаљон, I чета, водник I вода. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ВАСИЋ РАДИВОЈЕ, рођен 1927. године, Јагњило, Младеновац. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

ВАСИЋ Владимира РАДИСАВ, рођен 01. 11. 1923. године, Осипаоница, Смедерево. У Космајском одреду од 22. 10. 1943. године до 07. 01. 1944. године. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ВАСКОВИЋ Добросава МИЛИЦА, рођена 1924. године, Поповић, Сопот. У Бригаду ступила 12. 09. 1944. године.

ВАСКРСИЋ-СТОЈАНОВИЋ Јована ЛЕПОСАВА, рођена 1926. године, Миклеуш., Подравска Слатина, избеглица у Београду. Марта месеца 1945. године прекомандована у IV српску бригаду. Била у санитетском воду I батаљона.

ВАСОВИЋ Милоша ПАНТЕЛИЈА, рођен 01. 03. 1927. године у Чачку. У НОБ од 1941. године, скојевац, учесник ослобођења Чачка 1941. године. Био у Конц. логору у Смедеревској Паланци. Командир чете а затим руководиоц СКОЈ-а у Бригади, капетан I класе. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ВЕЦИЈА ЗОРАН, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ВЕИНОВИЋ М. ЛАЗАР, рођен 1915. године, Сред. Бушевић, Босански Петровац. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

ВЕЛИЧКОВИЋ Драгомира БОГДАН, рођен 1925. године, Лазаревац, Крушевац. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

ВЕЉКОВИЋ Стојана ДУШАН, рођен 28. 04. 1928. године, Ковин. борац. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ВЕРИЋ (или ВЕЈИЋ) И. АНТОН, рођен 1927. године, Дреновци, Жупања. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

ВЕСЕЈИНОВИЋ Љубомира МИЈОМИР, рођен 23. 07. 1925. године у -----Смедереву. 12. 07. 1944. године ступио у Космајски партизански одред. Политички делегат вода и руководиоца СКОЈ-а бригаде. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ВЕСИЋ Сава ДУШАН, рођен 16. 12. 1923. године, Београд. Борац II ^чете, II батаљона. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ВИЦО Петра ЈОВАН, рођен 03. 05. 1925. године, Требиње. Учесник 'НОВ од 1943. године. Београдски илегалца, командир вода. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Потпуковник у пензији.

ВИТАС Бранка МИОДРАГ, рођен 29. 08. 1922. године, Пожаревац. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ВИТОВИЋ БОЖИДАР, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ВИТОВИЋ БУДИМИР, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ВЈАХОВИЋ Милана ВЈАДИМИР, рођен 28. 5. 1925. године, Београд. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ВЈАХОВИЋ ПАВЈЕ ШУЦА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ВЈАЈИН МИЈАН УЧА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ВЛАЈИЋ МИЛОРАД, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ВЛАСТИЋ ДУШАН, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. ' Т944⁴ године.

ВОГОЈЕВИЋ Веселина МИХАИЛО, рођен 1923. године, с. Трудељ, Горњи Милановац. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ВОЈИНОВИЋ Димитрија САВА, рођен 1922. године, Ђуринци. Сопот, Г земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV ' српску бригаду.

ВОЈИНОВИЋ Властимира ВЕЛИМИР, рођен 1922. године, Ђуринци, Сопот, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен априла 1945. године.

ВОЛПАТИ ЕНРИКО, IV батаљон, десетар, одликован медаљом за храброст. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ВРАЧАР Стеве ДУШАН, рођен 15. 12. 1915. године, Мекињар, Кореница. Командант III батаљона. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ВРЗИЋ ДУШАН, рођен 31. 11. 1924. године, Славонски Брод. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ВУЧКОВИЋ Вилотија МИЛОЈЕ, рођен 1924. године. Угљарево, Трстеник, земљорадник. Марта месеца 1945. прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 12. априла 1945. године код Ловаса, Вуковар.

ВУЈИНОВИЋ НИКОЛА, поручник. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ВУЈИЧИЋ Јована БРАНИСЛАВ, рођен 1924. године, Осипаоница, Смедерево. У Космајском одреду од 22. 10. 1943. године до 07. 01. 1944. године. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ВУЈИЧИЋ ЉУБА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ВУЈИЧИЋ МИЛАН, рођен 05. 05. 1924. године, Ресник. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ВУЈИЧИЋ Раде ЉУБОМИР, у Бригади од 12. 09. 1944. године. ^

ВУЈИЧИЋ Чедомира ИЛИЈА, рођен 30. 07. 1922. године, Смедерево. Борац Космајског партизанског одреда од 15. 09. 1944. године. Командир извиђачке чете при штабу VI пролетерске дивизије. У Бригади од 28. 11. 1944. године.

ВУЈИЧИЋ Ђоке НИКОЛА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ВУКАШИНОВИЋ Радомира МИЈОДРАГ ШУЦА, рођен 1910. године у Младеновцу. Од 1941. године илегални радник у Београду. Борац Космајског одреда од 04. 04. 1944. године, интендант одреда. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ВУКИЋ Симе МИЛИЦА, рођена 1925. године у Смедереву. Болничарка у сантпцу Бригаде. У Бригаду ступила 12. 09. 1944. године.

ВУКОЈЕВИЋ РАДИВОЈЕ, лекар рођен у Великом Селу, Палилула, Београд. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ВУКОЈЕВИЋ ЂУРЂЕ, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ВУКОТИЋ-МИХАЈЛОВИЋ ИВАНКА, рођена 22. 05. 1927. године, Скобаљ, Смедерево. У Бригаду ступила 12. 09. 1944. године.

ВУКОВИЋ Милорада БРАНКО, рођен 04. 06. 1924. године, Шепшин, Младеновац. У Бригади од 12. 09. 1944. године, борац.

ВУКОВИЋ Вукашина СРЂАН, рођен 13. 03. 1923. године, Шепшин, Младеновац. Борац Космајског одреда од 14. 07. 1944. године. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ВУКОВИЋ Ђурђа СВЕТИСЛАВ, рођен 07. 04. 1907. године, Шепшин, Младеновац. Учесник НОБ од 01. 10.' 1942. године. У Бригади од 12~ТЈУ. 1944. године.

ВУЛИЋ Павла МИЛОШ, рођен 09. 04. 1922. године у Никшићу. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ВУЧЕНИЋ ЉУБОМИР, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ВУЧЕНИЋ Ђоке НИКОЛА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ВУЧКОВИЋ Драгољуба МИЛОЈЕ, рођен 26. 07. 1926. године, Липе, Смедерево. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године, борацГ' "

ЂЕРТИЋ Аранђела МИЛАН, рођен 9. 11. 1930. године у Београду7 Курир у штабу **IV** батаљна. У Бригади од 12. 09. 1944. године. V,

ЂИРИЋ Крстивоја МИОДРАГ, рођен 1920. године, Маиновић, Ваљево. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ЂИРОВИЋ Драгољуба ДРАГАН, рођен 07. 05. 1923. године, Моравци, Љиг. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ЂОСИЋ Милована ПАВЛЕ, рођен 1925. године, с. Драгуљ, Горњи Милановац. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ЂУРЧИЋ-БОСИЋ Манојла СТАНА, рођена 27. 02. 1927. године, Подравска Слатина, Хрватска. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЖАРКОВИЋ МИЛОШ, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЖИКИЋ ФЕРДО, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЖИВАНОВИЋ Марка ЉУБОМИР, рођен 10. 02. 1922. године, Рипањ, Вождовац, Београд. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЖИВАНОВИЋ Тодора ЈОВАНКА ЧИВША, рођена 15. 05. 1925. године у Сремским Михаљевцима, Пећинци. Четна болничарка. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЖИВИЋ РАДОСЛАВ БАТА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЖИВКОВ СТОЈАН, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЖИВКОВИЋ Саве МИЛОСАВ, рођен 1925. године, Лозовик, Велика Плана, столар. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

ЖИВКОВИЋ Божидара ДУШАН, рођен 1924. године, Велико Орашје, Велика Плана. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ЖИВКОВИЋ ДРАГИША, IV батаљон, борац, митраљезац, одликован медаљом за храброст. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЖИВКОВИЋ Милана ГОЈКО, рођен 23. 04. 1926. године, Радијевићи, Нова Варош. Вршио дужност командира вода. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ЖИВКОВИЋ Сретена МИЉА, рођена 23. 02. 1909. године, Ужице. У Бригаду ступила 12. 09. 1944. године.

ЖИВОЛИНОВИЋ Божидара САВА. рођен 1923. године, /Другова^, Смедерево. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године, борац.

ЖУНИЋ ПЕРИША, у Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

Ј^УНИЋ ЗОРИЦА, Смедеревска Паланка. У Бригаду ступила 12. 09. 1944. године.

ЖУСТРА РУДОЛФ ЖУЦА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЧАБРИЋ РАТОМИР, вршио дужност командира чете. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ЧАЛОВИЋ Јове ДУШАН, рођен 01. 10. 1922. године, Бар, Црна Гора. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године. Потпуковник ЈНА у пензији.

ЧАНКОВИЋ Раде МИЛОШ, рођен 10. 02. 1914. године, командант Космајске бригаде. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЧАНКОВИЋ Радосава МИЛАН, рођен 1920. године, Смедерево.

' Учесник НОБ од 07. 07. 1944. године. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Политички делегат вода.

ЧАУШЕВИЋ Назима АГА, рођен 08. 19. 1922. године у Жепчу, БиХ. Вршио дужност комесара II чете, II батаљона, поручник. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЧЕКАЛОВИЋ Драгољуба ИВАН, рођен 1918. године, Липе, Смедерево. У Бригади од 12. 09. 1944. године, борац.

ЧЕКО-БАТРИЧЕВИЋ Благоја АНКА, рођена 07. 07. 1928. године, Подравска Слатина. У Бригаду ступила 12. 09. 1944. године.

ЧИЧМАК ВИКТОР, рођен 1924. године у Загребу, живео у Београду. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду, водник.

ЧОКИЋ Тихомира МИЛОШ, рођен 1927. године, Ковачевац, Смедерево. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЧОЛАНОВИЋ БОЖИНА. рођена 1928. године у Београду. У Космајском одреду од 9. 08. 1944. године, референт санитета батаљона. У Бригади ојј 12^09. 1944. године.

ЧОЛИЋ Војина МИЛОРАД, рођен 1925. године, с. Трудељ, Горњи Милановац. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ЧОЛОВИЋ Стевана РАДЕНКО, рођен у Шимановцима, Пећинци, 1921. године. У НОБ од 1941. године. Носилац "Партизанске споменице 1941". Капетан I класе. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЧУБРИЋ МИРКО, командант Првог батаљона. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЧУДИЋ МАРА, референт санитета II батаљона.

ЧУМИЋ Радомира ДУШАН, рођен 1922. године, Велика Иванча, Младеновац. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 7. маја 1945. године у Дугом Селу.

ЧУПИЋ ЖИВКО, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЧУСТИБЕГ С. МИХАИЛО, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЋАКОВИЋ РАЈКО, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЋЕЕКОВИЋ Радомира МИЛОСАВ, рођен 29. 01. 1922. године, Шепшин, Младеновац. У Космајском одреду од 05. септембра а у Бригади од 12. септембра 1944. године.

ЋОКИЋ МИОДРАГ, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ЋОКИЋ РАДИВОЈЕ, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ЋОКИЋ ВОЈИСЛАВ, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ЋОКИЋ Драгољуба ДРАГИША. рођен 1924. године, Богдање, Трстеник, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

ЋОКИЋ Драгољуба ДРАГОЈЕ, рођен 1926. године, Богдање, Трстеник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 15. априла 1945. године, у Ћакову.

ЋОКИЋ Мирка ЖИВАДИН, рођен 1920. године, Богдање, Трстеник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

ЋОКИЋ ЖИВОЈИН ЧАПЉА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ЋОКИЋ Милована ТИХОМИР, рођен 15. 03. 1918. године. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ЋОКИЋ Милована ЋУРЋЕ, рођен 06. 04. 1912. године, Врчин, Гроцка. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ЋОРЋЕВИЋ Александра ЖИВОМИР, рођен 1920. године, Суводол, Смеперево. земљорадник. Марта месеца прекомандован у IУсрпску бригаду.

ЋОРЋЕВИЋ Богољуба ЖИВОРАД, рођен 1927. године, Ковачевац, Младеновац, столар. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Нестао јануара 1945. године код Новак Бапске.

ЋОРЋЕВИЋ Ристе БОРИСАВ, рођен 1906. године, Суводолу Смедерево. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV* српску бригаду.

ЋОРЋЕВИЋ Богољуба ПЕТАР, рођен 05. 01. 1928. године у Београду. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ЋОРЋЕВИЋ Добривоја РАДИША, рођен 25. 09. 1919. године. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ЋОРЋЕВИЋ ЈУГОСЛАВ, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЋОРЋЕВИЋ МИЛАДИН, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЋОРЋЕВИЋ МИЛИЈА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЋОРЋЕВИЋ Милутина ДРАГОЉУБ, рођен 1925. године, ЈдЗ, Смедерево. Учесник у НОБ од 22. 05. 1943. године. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЋОРЋЕВИЋ Радисава МИЛАДИЈА, ступила у Бригаду 12. 09. 1944.

ЋОРЋЕВИЋ Животе МИЛАН, рођен 1921. године. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЋУКИЋ Андрије МИЛАДИН, рођен 1921. године, Парцани. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЋУКИЋ МИЛЕ, официр ОЗНР бригадр, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЋУКИЋ Тешимира ОБРАД, рођен 1926. године у Смедереву, учесник у НОБ од 20. 07. 1944. године. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЋУКИЋ Тихомира ОБРАД, рођен 1926. године, у Смедереву. У НОБ од августа 1944. године, а у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЋУЛУМАРЕВИЋ ДРАГАН, рођен 1922. године у Горњој Трепчи, Чачак. Рањен, ратни војни инвалид. У Бригади од 05. 12. 1944. године.

ЋУРАШКОВИЋ КОСТА, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЋУРИЋ Бранислава МИЛОРАД, рођен 1925. године, Ђуринци. Сопот, земљорадник. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 15. априла 1945. године, код Ђакова.

ЋУРИЋ Бранислава МИЛИЋ, рођен 10. 11. 1921. године, Липе, Смедерево. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ЋУРИЋ Живка МИХАЈЛО, рођен 1914. године, Мало Орашје, Смедерево. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ЋУРИЋ Живомира ТАНАСИЈА ТАСА, рођен 03. 07. 1920. Горња Трешњевица, Аранђеловац. У НОБ од 1941. године, београдски илеалац. Члан СКОЈ-а од 1941. године. У Конц. логору Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године. Носилац "Партизанске споменице 1941.", пуковник Војске Југославије.

ЋУРКОВИЋ МИОДРАГ ПУРКА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године, борац.

ЋУРОВИЋ ВЛАДИМИР, I батаљон, десетар, одликован медаљом за храброст. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЋУРЋЕВИЋ Драгутина МИРОСАВ, рођен 1929. године, Грчац, Смедеревска Паланка. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду.

ЋУРЋЕВИЋ Миљивоја ПРЕДРАГ, рођен 1921. године, село Скобаљ. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године, борац.

ЋУРЋЕВИЋ МИЛИВОЈЕ, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЋУРЋЕВИЋ МОМЧИЛО, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ЋУРЋЕВИЋ СТАНКО, Смедеревска Паланка, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

^УРЋЕВИЋ Живана МОМЧИЛО, рођен 1920. године j Сопоту. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ШАНОВИЋ Павла ПЕТАР, рођен 01. 10. 1920. године, Титоград. Омладински руководиоца батаљона. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ШАРАЦ БРАНКО, рођен 1925. године, Добросело, Сента. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ШАРАЦ РАДОВАН, заменик командира. У Бригади од 12. 09. 1944.

ШАШИЋ Илије ДУШАН, рођен 22. 01. 1915. године у Додем-Дапцу, Хрватска. Био помоћник политичког комесара IV батаљона Космајске бригаде. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ШИЦЕТИЋ РАДОСЛАВ, III батаљон, I чета, водник вода. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ШИКУЉАК Остоје БОГДАН, рођен 1912. године, Илијаш, Босна, учесник НОБ од 07. 07. 1943. године. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ШИЉАК ЖАРКО, рођен 1914. године у Сарајеву, дипл. инж. агр. пензионер. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ШИЉИЋ ДРАГОЉУБ, Смедеревска Паланка. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

ШКОДИЋ ГОША, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригаду ступио 01. 12. 1944. године.

ШКОДРИЋ МИЈА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 1. 12. 1944. године.

ШКОДРИЋ ЖИКА, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ШКОПЕЉА Раде СЈ1АВКО, рођен 01. 04. 1920. године у Радеславки. У Бригаду ступио 12. 09. 1944. године.

ШКОРИЋ МИЈ1Е, рођен у Великом Селу, Палилула, Београд, борац. У Бригади од 01. 12. 1944. године.

ШКОРИЋ ЋОРЋЕ, обављао дужност помоћника политичког комесара III батаљона Космајске бригаде.

ШОБАЈИЋ Миливоја ДРАГОСЛАВ, рођен 1922. године, Битољ, избеглица у Београду. Марта месеца 1945. године прекомандован у IV српску бригаду. Рањен 15. априла 1945. године у Ћакову.

ШТЕРИЋ ВОЈИСЛАВ, у Бригади од 12. 09. 1944. године.

ШЋЕПАНОВИЋ НОВИЦА, I батаљон, борац митраљезац, одликован медаљом за храброст. У Бригади од 12. 09. 1944. године.

САДРЖАЈ

УВОД	5
ФОРМИРАЊЕ БРИГАДЕ И ПРВЕ АКЦИЈЕ ...	19
Услови за њено формирање.....	19
У рејону Гроцке и Смедерева	23
Тајни споразуми	27
Прса у прса код Друговца.....	29
Садејство са Другом шумадијском бригадом	32
Батаљон из Срема у Друговцу.....	37
Састанак Окружног комитета и штабова одреда • •	41
Свечаност на Брдњаку	48
Наношење удара јединицама Авалског четничког корпуса.....	52
Окршаји у Бождаревцу, Бељини и Великом Борку . .	56
Возом од Љига до Лазаревца.....	83
У БЕОГРАДСКОЈ ОПЕРАЦИЈИ	87
Обострани распоред и јачина снага	87
Коначно у Шестој личкој пролетерској дивизији . .	90
Приближавање Београду.....	94
Неподношљиво ишчекивање	98
Из Барајева у Топчидер	101
У источном предграђу Београда.....	105
Завеса врелог олова и звуци клавира.....	109
Изненађење у згради Официрског дома и Позоришта	112
Обрачун у згради министарства	115
Наступање према минираном мосту.....	124

Драматични прелаз преко моста	130
Успостављање и ширење мостобрана	134
 НА СРЕМСКОМ ФРОНТУ	 143
Од Земуна до Руме	143
Окршаји у Батајничком гробљу и Новим Бановцима 148	
Славољук, цвеће и приредба у Голубинцима.....	154
Напади и противнапади у рејону Манђелоса	170
Неостварен бочни и обухватни маневар.....	174
Прегруписавања и смене на положајима.....	179
На обуци и предаху у Лежмиру.....	186
Поново у борбама у Фрушкој гори.....	189
Повратак у Лежмир и одлазак у Београд	191
 МЕСЕЦ ДАНА У БЕОГРАДУ	 195
Обука, пренаоружање и остале активности.....	195
Партијска и скојевска организација, прекоманде и описмењавање.....	199
Културне и спортске активности.....	203
 ПОНОВО НА СРЕМСКОМ ФРОНТУ.....	 211
У лакту Босута.....	211
Невоље извиђача	215
Изузетна будућност.....	218
Муњевити напади и противнапади.....	220
У дивизијској заштитници.....	225
Сурова казна . , ,	229
Скојевац на вечној стражи	234
Вишедневни напади у рејону Илинаца и Апшеваца .	236
Активна одбрана, довитљивости и замке	242
Успех извиђача.....	249
Одмор без одмора, обука, заклетва, одликовања и такмичења.....	254
Одлука санитетског особља.....	259
Изненађење у непријатељској позадини.....	263

Нове јединице, старешине и евиденција	266
Културно-просветне активности	268
Политичке и партијске активности.....	275
У рововима до расформирања Бригаде.....	281
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	287
КОМАНДНИ САСТАВ КОСМАЈСКОГ НОП ОДРЕДА СРЕДИНОМ АВГУСТА 1944.....	289
КОМАНДНИ САСТАВ КОСМАЈСКЕ БРИГАДЕ И ЊЕНИХ БАТАЉОНА.....	291
УВОДНЕ НАПОМЕНЕ	293
ПОГИНУЛИ БОРЦИ И СТАРЕШИНЕ 22. СРПСКЕ КОСМАЈСКЕ БРИГАДЕ.....	295
ПРЕЖИВЕЛИ БОРЦИ И СТАРЕШИНЕ 22. СРПСКЕ КОСМАЈСКЕ БРИГАДЕ.....	319

ШТАМПАЊЕ ОВЕ КЊИГЕ ФИНАНСИЈСКИ СУ
ПОМОГЛИ:

ЗЕМЉОРАДНИЧКА ЗАДРУГА ДРУГОВАЦ
СКУПШТИНА ОПШТИНЕ СМЕДЕРЕВО
СКУПШТИНА ОПШТИНЕ БАРАЈЕВО
СКУПШТИНА ОПШТИНЕ СМЕДЕРЕВСКА ПАЛАНКА
СКУПШТИНА ОПШТИНЕ СОПОТ
САВЕЗНИ ОДБОР СУБНОР-а ЈУГОСЛАВИЈЕ

Милорад Гончин
ДВАДЕСЕТ ДРУГА СРПСКА КОСМАЈСКА БРИГАДА

Лектор и коректор
Живадинка Томић

Тираж: 500 примерака
Прво издање